

EDUCATIO

PEDAGÓGIA SZOCIOLÓGIA HISTÓRIA ÖKONÓMIA PSZICHOLÓGIA POLITOLÓGIA

MUNKANÉLKÜLISÉG ÉS OKTATÁS

ISKOLA ÉS MUNKANÉLKÜLISÉG	1	<i>Laki László</i>
PÁLYAKEZDŐK MUNKA NÉLKÜL	11	<i>Bánfalvy Csaba</i>
POTENCIÁLIS MUNKANÉLKÜLIEK	22	<i>Liskó Ilona</i>
SZAKOKTATÁS ÉS ÁRNYÉKGAZDASÁG	31	<i>Csanády András</i>
SZAKKÉPZÉS ÉS DEMOGRÁFIA	40	<i>Csákó Mihály & Benyó Béla</i>
FOGYASZTÓI TÁRSADALOM FELÉ	52	<i>Kopátsy Sándor</i>
THE SOCIAL SECTOR	66	<i>Ralph W. Harbison</i>

EDUCATIO INTERDISZCIPLINÁRIS SZEMLE AZOK SZÁMÁRA, AKIK AZ OKTATÁS TÁRSADALMI ÖSSZEFÜGGÉSEIT KERESIK

MÁSODIK ÉVFOLYAM ELSŐ SZÁM • 1993 – TAVASZ • MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: DARVASPÉTER (New York), FORRAY R. KATALIN, GÁL FERENC, JUNGHAUS IBOLYA (*Kutatás Közben*), KOZMA TAMÁS (*főszerkesztő*), LISKÓ ILONA, LUKÁCS PÉTER, MOLNÁR MIKLÓS (Genf), NAGY PÉTER TIBOR, REISZ D. RÓBERT (Temesvár), SÁNDOR ZSUZSA (*Szemle*), SETÉNYI JÁNOS, VÁRHEGYI GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: BUDAPEST XIII, VICTOR HUGO U. 18-22; POSTA-CÍM: 1395 BUDAPEST, Pf. 427; TELEFON, FAX: 1297-639; E-MAIL: H622911IER@ELLA.HU

© OKTATÁSKUTATÓ INTÉZET, 1992. MINDEN JOG FENNTARTVA. A FOLYÓIRAT BÁRMELY RÉSZÉNEK BÁRMILYEN ESZKÖZZEL VALÓ SOKSZOROSÍTÁSÁHOZ KÉRJE A KIADÓ ELŐZETES, ÍRÁSBELI ENGEDÉLYÉT.

LAPUNK A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT

EDUCATIO

QUARTERLY REVIEW OF SOCIAL SCIENCES FOCUSED ON EDUCATION

The journal is published four times a year (700 pages)

Editor in chief: Tamas Kozma

Postal address: 1395 Budapest, P.O. BOX 427, Hungary

Annual subscription: \$ 30 on surface delivery or \$ 40 by air

(or the equivalent in another currency), to any address

Orders may be placed to our postal address

Please, make the cheque payable to HIER, EDUCATIO

Az EDUCATIO negyedéves folyóirat, évente közel hétszáz oldalon, negyvennégy nyomdai íven mintegy nyolcvan szerzői ív közreadására vállalkozik.

Lapunkat a kiadó terjeszti. Kapható azokban a fővárosi könyvesboltokban, amelyek folyóiratok árusításával is foglalkoznak és elfogadták lapunkat.

Előfizethető közvetlenül a kiadó címén: EDUCATIO, 1395 Budapest, Pf. 427.

Kérését regisztráljuk és a rendelt számmal együtt küldjük számlánkat és a befizetési csekket. Ha átutalással kíván fizetni, kérjük ezt is közölni, hogy a számla kiállításánál erre figyelemmel lehessünk.

Az előfizetés díja magánszemélyeknek, közoktatási intézményeknek és könyvtáraknak fél évre (két számra) 350,-Ft, egy évre (négy számra) 600,-Ft; közületeknek fél évre 550,-Ft, egy évre 900,-Ft. A postaköltség a kiadót terheli. Új egyéni előfizetőink az Educatio Kiadó egy könyvét ajándékba kapják.

ISSN 1216 – 3384

Felelős kiadó: Kozma Tamás

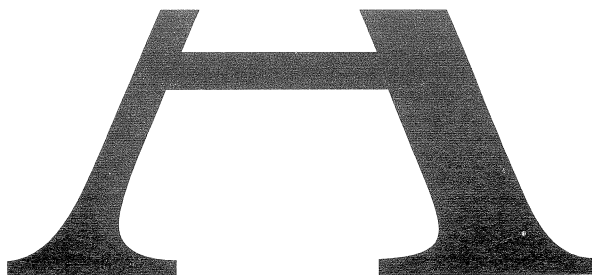
Olvasószerkesztő: Soós Éva

Szerkesztőségi titkár: Mácsok Zsuzsa

Felelős szerkesztő: Kravjanszki Róbert

A nyomás és kötés az Oktatókutató Intézet sokszorosító üzemében készült

Műszaki vezető: Orosz Józsefné

ATLANTISZ KÖNYVPROGRAM

ALAPKÖNYVEK ÉS CSEMEGÉK
A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK ÉS A FILOZÓFIA
BARÁTAINAK

MEGRENDELHETŐ KORÁBBI KÖTETEINK:

József Attila: Szabad ötletek jegyzéke

Georg Simmel: Velence, Firenze, Róma

Edmund Burke: Töprengések a francia forradalomról

AZ ATLANTISZ KÖNYVKIADÓ MEGJELÉNÉS ELŐTT ÁLLÓ,
MEGRENDELHETŐ KÖTETEI:

Polányi Károly filozófiai írásai, I-II. kötet

Ludwig Wittgenstein: Filozófiai vizsgálódások

Ludwig Wittgenstein: Hátrahagyott feljegyzések

Az angolszász liberalizmus klasszikusai, II. kötet

Tengelyi László: A bűn mint sorsesemény

David Hume összes esszéi

Origenész: Kommentár az Énekek énekéhez

Altrichter Ferenc filozófiai írásai

John Dunn: Locke

Gerschom Scholem: Válogatott tanulmányok

Görög egyházatyák, I-II. kötet

Habermas: A társadalomtudományok logikája

Habermas: Tanulmányok

Tatár György: Pompeji és a Titanic

Rudolf Bultmann: Történelem és eschatológia

Peter Brown: A szentkultusz

Gerő András: Magyar polgárosodás

A könyvterjesztés jelenlegi bizonytalansága miatt tisztelt
Olvasóinknak kis példányszámú köteteink előzetes
megrendelését javasoljuk.

**Ha Ön egész programunkat megrendeli,
15% árkedvezményt biztosítunk.**

ATLANTISZ KÖNYVKIADÓ 1056 BUDAPEST, VÁCI UTCA 62-64
SZÁMLASZÁMA: MHB 222-15585

EDUCATIO KIADÓ

AZ OKTATÁSKUTATÁS LEGÚJABB EREDMÉNYEINEK ELSŐDLEGES
FORRÁSA PEDAGÓGUSOKNAK, A TÖRVÉNYHOZÓ ÉS VÉGREHAJTÓ
HATALOM SZAKÉRTŐ ÉS ÉRDEKLŐDŐ KÉPVISELŐINEK, ÉS
MINDENKINEK, AKIT AZ OKTATÁS PROBLÉMÁI FOGLALKOZTATNAK.

TÁRSADALOM ÉS OKTATÁS

a sorozatot szerkeszti:

Liskó Ilona & Lukács Péter

PEDAGÓGUSOK, BÉREK, ÉRDEKEK.

Szerkesztette: *Nagy Mária* (110,-Ft)

PÉTERI GÁBOR: Mire – mennyit – ho-
gyan? (110,-Ft)

LUKÁCS PÉTER: Színvonal és szelekció
(99,-Ft)

REGIONÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉS A
FELSŐOKTATÁSBAN. Szerkesztette:

Saad József (159,-Ft)

NAGY PÉTER TIBOR: A magyar oktatás
második államosítása (178,-Ft)

SETÉNYI JÁNOS: Harc a középiskoláért
(120,-Ft)

SZABAD LEGYEN, VAGY KÖTELEZŐ?

A közoktatási törvény koncepciójához.

Szerkesztette: *Kozma Tamás & Lukács
Péter* (190,-Ft)

KOZMA TAMÁS: Reformvitáink (184,-Ft)

SÁSKA GÉZA: Ciklikusság és centrali-
záció (170,-Ft)

OKTATÁSI TÖRVÉNYKEZÉS

EURÓPÁBAN

a sorozatot szerkeszti: *Setényi János*

II. A CSEHSZLOVÁK ÉS A LENGYEL
KÖZOKTATÁSI TÖRVÉNY (80,-Ft)

III. ANGOL FELŐOKTATÁS (126,-Ft)

SOROZATON KÍVÜL

MAGÁNISKOLÁK ALMANACHJA. Rész-
letes tájékoztató az összes magyaror-
szági magániskoláról. Szerkesztette:

Várbegy György

MOLNÁR MIKLÓS: Egy vereség diadala.

A forradalom története. (198,-Ft)

VISSZA AZ ALAPOKHOZ. Körkép az
európai alapfokú iskolázatásról. Szer-
kesztette: *Szabó László Tamás* (100,-Ft)

ELŐKÉSZÜLETBEN

AMERIKÁBÓL JÖTTÜNK. Magyar szü-
lők az amerikai iskolázatásról. Szer-
kesztette: *Csongor Anna & Liskó Ilona*

KERESSE KIADVÁNYAINKAT A KÖNYVKERESKEDŐKNÉL, KERESSE A
KÖNYVTÁRAKBAN, VAGY RENDELJE MEG KÖZVETLENÜL A
KIADÓTÓL. AZ *EDUCATIO* FOLYÓIRAT ELŐFIZETŐI RÉSZÉRE A
KÖNYVEK ÁRÁBÓL 20% ENGEDMÉNYT ADUNK. HA ÖN ELŐFIZETŐ,
KÖNYVRENDELÉSÉNÉL ERRE NEM KELL KÜLÖN HIVATKOZNI.
ÖN FONTOS SZÁMUNKRA, FIGYELÜNK ÖNRE.

EDUCATIO KIADÓ, 1395 BUDAPEST, PF. 427

MUNKANÉLKÜLISÉG ÉS OKTATÁS

ISKOLA ÉS MUNKANÉLKÜLISÉG[†]

HAZÁNKBAN A NYÍLT ÉS TÖMEGES MUNKANÉLKÜLISÉG új társadalmi jelenség. Új, hiszen az elmúlt időszak államszocialista újratermelődési modelljében a foglalkoztatás és a munkanélküliség kérdései is másként kezelték, mint azt megelőzően, és mint a piacgazdaságú országokban. Hangsúlyoznánk, hogy csupán másként kezelték, ugyanis az ezzel kapcsolatos problémák nem oldódtak meg. E tekintetben kiemelendőnek tartjuk az államszocializmus egyik specifikumát, a totális foglalkoztatásra való törekvést. Pontosabban azt, hogy ez a modell az újratermelődési mechanizmusai következtében a munkaképes korú népesség szinte teljes foglalkoztatását kényszerítette ki, amelynek vajmi kevés köze volt a piacgazdasági fejlettséghez, vagy a gazdaságossági és a hatékonysági szempontokhoz. Így, az adminisztratív módon is előírt munkakényszer következtében, a nyílt munkanélküliség jelensége ismeretlen volt. Ismertek voltak viszont a gyárkapun belüli munkanélküliség, továbbá a látens munkanélküliség jelenségei – főként a mezőgazdaságban –, melyek a probléma rejtett módon való továbbéléséről tanúskodnak.[‡]

Nos, a munkanélküliség nyílt formában való megjelenésének a 80-as évek végén lehettünk tanúi, ettől kezdve azonban úgy felgyorsult a folyamat, hogy az elmúlt néhány évben ez a magyar társadalom egyik legsúlyosabb tömegjelenségévé vált. A növekedés sebességére jellemző, hogy amíg 1990 decemberében 79.521 munkanélkülit regisztráltak a munkaügyi hivatalok, addig egy évvel később, 1991 decemberében már 406.124 főt. Ez 511 százalékos növekedési ütemet jelez. 1992-ben is folytatódott a vázolt tendencia, amennyiben ez év szeptemberében már 616.782 munkanélkülit tartottak nyilván a munkaügyi központokban. Bár a tényleges munkanélküliek száma ennél magasabb, a regisztráltak aránya így is “imponáló”, hiszen a munkanélküliségi ráta országosan 11,4 százalék. Ez azonban csak az átlag, ugyanis a munkanélküliség egyenlőtlen területi megoszlása miatt – “nyugati-keleti lejtő” – egyes megyékben meghaladta a 15 százalékot, de például Szabolcs-Szatmár-Beregen már a 20 százalékot is.*

[†] Tanulmányunk egy kutatássorozat részeként íródott, amelyet a Nemzeti Gyermek- és Ifjúsági Alapítvány támogat.

[‡] Lásd erről például: Fóti János–Illés Sándor: A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai. A Népeségstudományi Kutató Intézet kutatási jelentései 43, 1992/2.

* Az adatok a Munkaerő-piaci Információk jelentéseiből származnak, melyet az Országos Munkaerő-piaci Központ havonta jelentet meg.

Jóllehet a tömeges munkanélküliség társadalmi megjelenése időben egybeesett a rendszerváltással, vagyis az államszocialista újratermelődési modelltől a piacgazdaságra való áttéréssel, egyáltalán nem állítható, hogy az előbbinek kizárólag az utóbbi lenne az oka. Vagyis nem állítható, hogy csakis azért van ma tömeges munkanélküliség, mert hazánk erőfeszítéseket tesz a piacgazdaságra való áttérésre, mely újratermelődési formának a munkanélküliség “természetes” kísérőjelensége.

Figyelembe kell ugyanis vennünk, hogy a magyar társadalomban hosszan tartó gazdasági válság van, melynek előzményei még a 70-es évekre nyúlnak vissza. E válságfolyamatokat az államszocializmus viszonyai közt külföldi hitelekkel is igyekeztek keretek közt tartani, így a rendszerváltás idejéig számottevő külföldi adósságállomány halmozódott fel. A problémákat olyan tényezők “erősítették”, mint a hazai tőketartalékok hiánya, a gazdasági szerkezet gyengeségei és emiatt a szerkezetváltás kényszere, a volt szocialista piacok összeomlása, a magas infláció, a hazai kereslet visszaesése, a nyugati “segítség” elmaradása, a fejlett országok piacainak “zárva tartása”, a nemzetközi recesszió stb. A magyar gazdaság összteljesítményét kifejező bruttó hazai termék (GDP) egyes becslések szerint 15, mások szerint 18%-kal, megint mások szerint megközelítően egyharmadával esett vissza 1990 óta.

„Ha ilyen visszaesés – két év alatt a teljes termelés mintegy egyharmada – következett volna be az Egyesült Államokban vagy Nyugat-Európában, a nyílt munkanélküliség szintje biztosan meghaladta volna a Nagy Depresszió időszakában tapasztaltakat” – írja a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet Kelet-Európai Munkaerőpiac-politikai Munkacsoportjának igazgatója, Guy Standing, tanulmányában.[†]

Mindezt – márhogy a fejlett gazdaságú országokban is ekkora lenne a munkanélküliség, ha a gazdaság teljesítménye a vázolt mértékben visszaesne – nem viaszként idéztem, hanem azért, hogy lássák a probléma gyökere és mértéke. Továbbá, hogy a tömeges munkanélküliség nem átmeneti és gyorsan megoldható-megoldódó kérdés hazánkban, tehát a társadalomnak fel kell készülnie az ezzel való tartós együttélésre, nemkívánatos következményei kezelésére, és a lehetőségekhez mérten tompítására. Az elmondottakkal egyszersmind utalni kívántam arra is, hogy a tömeges munkanélküliség véleményem szerint nem ítéhető meg önmagában, hiszen csak része egy meglehetősen összetett társadalmi, gazdasági és politikai jelenséggégyüttesnek, következésképpen a munkanélküliség és az iskola kapcsolatában kimutatható kölcsönviszonyok is bonyolultabbak annál, hogy azt csupán a munkanélkülivé vált szülők gyermekei ellátatlanságának vagy nehéz helyzetének kérdéseivel le lehetne fedni. Nyilvánvaló az is, hogy a munkanélküliség iskolai hatásai zömében nem azonnal jelentkeznek, hanem sokszor csak évek, évtizedek múlva.

[†] Guy Standing: Szerkezetátalakítás az igazságos elosztásért Kelet-Európában. (A tanulmány az 1992. szeptember 20-21-én Finnországban megtartott konferencia háttérdokumentuma, 4. p.)

A továbbiakban a fenti megfontolások alapján teszünk kísérletet a munkanélküliség néhány iskolai-iskolarendszeri következményének bemutatására, azon kutatásokból kiindulva, melyeket az elmúlt években e témakörben végeztünk.[†] (Miótán e keretek közt nincs mód a kérdéskör átfogó és részletes kifejtésére, mondanónkat tézisszerűen fejtjük ki.)

*

Hazánkban az elmúlt évtizedek államszocialista modelljének tulajdoni, elosztási, foglalkoztatási, jövedelmi, átöröklési stb. viszonyrendszerében a társadalmi újratermelődés biztosítására hivatott intézmények (pl.: állam, család, iskola, munkaszervezetek) között sajátos funkció- és erőforrás-megosztás jött létre.

Témánk vonatkozásában három dolgot hangsúlyoznánk. Egyfelől azt, hogy az iskola társadalmi funkciói jelentősen megváltoztak, szerepe pedig számottevően felértékelődött ebben az időszakban, hiszen a társadalmi helyzet átörökítésének és a mobilitásnak legfontosabb csatornájává lépett elő ez az intézmény. Másfelől jelezniünk szükséges azt is, hogy az állam az oktatási-képzési rendszer finanszírozásában alapvető szerepet vállalt ugyanezen okokból, meg persze azért is, mert az oktatási-képzési költségek a bérekbe és a fizetésekbe nem voltak beépítve. Harmadrészt említést kell tennünk arról is, hogy ebben az időszakban a kétkeresős családmodell vált általánossá hazánkban, melyet az alacsony bérek és fizetések kényszerítettek ki, és amelyek arra ösztönözték a családokat, hogy a gyerekek megőrzése, nevelése, oktatása stb. terén minél több feladatot hárítsanak át az iskolára.

Az érintett intézmények közti kölcsönkapcsolatokban – amelyek egyébként mindig funkcionális zavaroktól és konfliktusoktól voltak terheltek – a 80-as évek közepétől jelentős átalakulás kezdődött el. Ugyanis az állam ekkor megkezdte a kivonulását erről a területről is – hasonlóképpen, mint az egészségügyből vagy a lakásépítésből – és egyre több terhet igyekezett áthárítani más intézményekre, kiváltképpen a családokra. A folyamat a rendszerváltás nyomán szükségszerűen felgyorsult, hiszen az intézményi kölcsönkapcsolatok a megcélzott piacgazdaság viszonyrendszerének megfelelő átalakítást igényeltek és igényelnek. Csakhogy a rendszerváltásra és a piacgazdaságra való áttérésre sem a magyar társadalom, sem a gazdaság, sem a politikai élet nem volt felkészülve, mint ahogy a politikai elitváltás eufóriájának túlpolitizált légkörében a hosszan tartó és mély gazdasági válság ténye valahogy az új politikai elitek látómezejének a szélére sodródott. Következésképpen folytatódott a 80-as évek közepén megindult intézményi átrendeződés, amely az

[†] 1991 tavaszán kutatássorozatot terveztünk. Ennek részeként az év nyarán és őszén esettanulmány készült Nyírbátor körzetében, ahol már ekkor 15 százalék körül volt a munkanélküliség. (Az anyag az *Alkalmazkodás a munkanélküliséghez* című tanulmánykötetben jelent meg az MTA Politikai Tudományok Intézetében 1992-ben.) Ezt követően 1991 decemberében kérdőíves vizsgálatot végeztünk Somogy és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a 30 éven aluli fiatal munkanélküliek körében. (A kutatás anyaga nyomdai előkészítés alatt van, és nemsokára megjelenik.)

állam nyomására és előnyére a feladatok újraelosztását kényszeríti ki az említett intézmények között anélkül, hogy az erőforrások újraelosztására is sor kerülne. Más-ként fogalmazva az önkormányzatokra, az iskolákra, a családokra egyre több feladat hárul anélkül, hogy e feladatok (maradékaltalan) ellátásához nélkülözhetetlen erőforrások is ezen intézmények rendelkezésére állnának.

Ha a magas infláció és a tömeges elszegényedés gazdasági-társadalmi körülményei közt még a kétkeresős családok számottevő részét is próbára teszi a vázolt erőforrás-újraelosztás nélküli feladatmegosztás, akkor ez még inkább igaz azokra a családokra, ahol az egyik kereső munkanélkülivé vált. Aligha lehet ugyanis kétséges, hogy komoly működési és újatermelődési zavarok fognak jelentkezni azoknál a családoknál, amelyekben az egyik szülő, elvesztvén állását, tartósan kiszorul a munkaerőpiacról. Hiszen hazánkban a családok tömegméretekben szorultak rá eddig is arra, hogy megélhetésüket egyfelől az első és második gazdaság együttes működtetésével, másfelől az apa és anya egyidejű első gazdaságbeli munkavállalásával biztosítsák.

Miből adódnak és miben is jelentkeznek az érintett családok működési és újatermelődési problémái? Mindenekelőtt a családi jövedelmek megcsappanásáról kell szólnunk. Arról, hogy például a somogyi és szabolcsi 30 éven aluli munkanélküliek között végzett vizsgálat szerint (lásd az I. táblát) az egy főre jutó jövedelem az előbbi megyében élő családok több mint kétötödében (43%), az utóbbi megyében élőknek pedig a felében 1991 decemberében – ekkor volt az adatfelvétel – nem érte el a túl magasnak egyáltalán nem számító 5 ezer forintos szintet sem. Ha a felső határt 7 ezer forintnál húzzuk meg – még ez is alatta marad a KSH és az Újpesti Családsegítő Központ által számított korabeli létminimum értékeknek –, akkor azt látjuk, hogy Somogyban az érintett fiatalok több mint kétharmada (70%), Szabolcsban pedig négyötöde (81%) él olyan családban, ahol az egy főre jutó jövedelem e szint alatt marad. A mintában természetesen vannak olyan munkanélküli fiatalok, akiknek családjában már nincs iskolába járó gyerek, viszont szép számmal bekerültek olyanok is, akik maguk is családot alapítottak, sőt gyerekeik is vannak. Ha tehát ez utóbbi 30 év alatti fiatal munkanélküliek családi jövedelmeit megnézzük, még az előbbinél is "rosszabb" helyzetet regisztrálhatunk.

I. TÁBLA

A fiatal munkanélküliek megoszlása az egy főre jutó családi jövedelem nagysága szerint Somogy és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (%)

Megye	3.000 Ft alatt	3.001– 5.000	5.001– 7.000	7.001– 9.000	9.001–	Ismeretlen	Összesen
Somogy	16,6	26,5	27,3	16,6	10,3	2,7	N=1035
Sz-Sz-B	18,9	31,5	30,5	13,1	6,0	–	N=1053

Somogyban például az olyan egy gyermeket nevelő fiatal házaspárok között, ahol a kérdezett szülő munkanélküli volt, a családok 86 százalékában az egy főre jutó jövedelem nem érte el a 7 ezer forintot. A kétgyerekes fiatal házaspároknál ezek

aránya akár 96 százalék volt. (Szabolcsban a megfelelő arány mindkét családtípusban egyaránt 96 százalék.)

Nem kívánjuk további adatokkal is untatni az olvasót, de tény, hogy e fiatal házaspárok számottevő része nem rendelkezik mezőgazdasági második gazdasággal, és körülbelül egyharmada állította azt, hogy a munkanélküli járadék családja “legjelentősebb” bevételi forrása. Így aligha nevezhető véletlennek, hogy az érintett fiatal házaspároknak hozzávetőlegesen egyharmada családja anyagi helyzetét “rossz”-nak vagy “nagyon rossz”-nak minősítette; hogy körükben sokkal gyakrabban fordul elő, hogy napi megélhetési gondokkal küszködnek, vagyis az alapvető élelmiszereket (pl.: kenyér, liszt, tej, cukor) nehezen tudják előteremteni, és húst is ritkán vehetnek családjuknak. (Helyzetükre jellemző, hogy az egygyerekes családok 41 (Somogy) és 43 (Szabolcs), a kétgyerekesek 45 (Somogy) és 44 (Szabolcs) százalékának gondot okozott az őszi és téli ruhaneműk megvétele.)

Úgy gondoljuk, hogy nem szükséges e családok gazdasági helyzetét tovább boncolgatni, hiszen így is könnyen belátható, hogy ahol a gyerekek alapellátása problémát okoz, ott az iskoláztatása körül is súlyos gondok lehetnek.

*

Hazánkban a lakóhely településtípusához mindig is jelentős társadalmi egyenlőtlenségek kapcsolódtak, melyen az államszocializmus iparosítási, terület- és településfejlesztési programjai alapvetően nem változtattak, hiszen ebben az időszakban a városok és falvak közti különbségek még növekedtek is. A jelzett programok olyan folyamatokat indítottak el a társadalomban, mint például a vidéki ipartelepítés; a megyei beruházásoknak a megyeszékhelyekre és néhány városban való koncentrációja és emiatt a falvakból a városokba való elvándorlás; a “leépülő” települések társadalmi szerkezetének “elszegényedése”; vagy az ingázás tömegessé válása.

Bár e folyamatok ellentmondásos eredményei már a rendszerváltást megelőzően is ismertek voltak, ezek valóságosabb minőségére ezután kerülhetett sor, amikor is olyan tényezők, mint a gazdasági visszaesés folytatódása, az állami támogatások megvonása a vállalatoktól, a gazdasági szerkezetváltás kényszere, az eddigi exportpiacok összeomlása stb. a maguk nyers módján kezdték “értékelni” ezt az eredményt. E keretek közt nincs mód a kérdéskör bemutatására, de tény, hogy ez a fejlesztés-fejlődés például “kvázi” iparosodottságot és az első gazdaságban mértnél kevésbé fejlett társadalmi szerkezetet produkált. Nos, ennek részeként mára már jól érzékelhető az az irányzat is, amely azt mutatja, hogy a vidéki ipartelepítést legkésőbb elért régiók, megyék, települések, pontosabban az ide telepített leányvállalatok – és természetesen az ő alkalmazottaik – estek legelőbb és legkönnyebben áldozatul a gazdasági viszonyok zordabbá válásának. Az is világossá vált, hogy e területek és települések lakosságát azért is különösképpen sújtja a munkanélküliség, mert azon ingázók zöme, akiket a budapesti és más nagyvárosi vállalatoktól elbocsájtottak innen rekrutálódtak. Aztán azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az e tele-

püléseken élők többsége azért kényszerült ingázásra, mert helyben nem volt munkaalkalom, és miután ez a helyzet azóta sem változott meg, az állásuk elvesztése miatt a “kibocsájtó” településekre visszatérő munkavállalók aligha számíthatnak arra, hogy helyben munkát találnak. Sőt, a legtöbb ilyen településen még az addig helyben dolgozókat is – akiket főként a mezőgazdaságban foglalkoztattak – nagy számban bocsájtják el a munkaadók.

Mindent egybevéve a munkanélküliség jelzett szelektáló hatásának területi és településtípus szerinti következményei ezen a ponton összekapcsolódnak a szelekciós mechanizmussal, amely a lakóhely településtípusa és az ott élő népesség iskolázottságának szintje között mutatható ki. Eszerint a nagyvárosokban és a városokban élő népességben az iskolázottabbak és szakképzettebbek aránya magasabb, mint a falusias településeken, és a lakosság ebbeli “lemaradása” főként az aprófalvakban, a szórt településeken és a külterületen élők körében jelentős.

A rendelkezésünkre álló adatok (lásd a II. táblát) a fiatal munkanélküliek esetében is alátámasztják a településtípus differenciáló hatását az iskolázottság vonatkozásában. Somogyban például a két pólust a megyeszékhely és az ezer fő alatti lakossal bíró községek képviselik. Ugyanis amíg a megyeszékhelyen a nyolc általánost sem végzettek aránya elenyésző, alig több mint 1 százalék, addig az aprófalvakban már 14 százalék, és amíg Kaposváron az általános iskolát befejezettek aránya alig haladja meg az ott élők egytizedét (11%), addig az ezer lakos alatti falvakban már több mint a kérdezettek egyharmada (36%) tartozik ide. A középiskolát végzetteknél ennek éppen a fordítottja áll fenn, hiszen amíg a megyeszékhelyen lakó munkanélkülieknek csaknem a fele (49%) legalább középiskolát végzett, addig az aprófalvakban ezek számaránya alig haladja meg a kérdezettek egytizedét (12%). (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében más léptékkal, de ugyanez a trend figyelhető meg.)

Mit is jelent ez témánk vonatkozásában? Többek közt azt, hogy a munkanélküliség jelensége mögött meghúzódó gazdasági-társadalmi mechanizmusok szelekciós következményei felerősítették és jól láthatóvá tették a lakóhely településtípusához kapcsolódó egyenlőtlenségeket, amennyiben a települések közti hierarchiában lefelé haladva a munkanélküliek esetében is kimutathatóan nő az iskolázatlanok és az alacsony iskolázottságúak, továbbá a szakképzetlenek aránya. Ők azok, akik ezzel az iskolázottsággal – és szakképzettség híján – már ma is legkevésbé tudnak elhelyezkedni, a legkevésbé mobilak, és a legkevésbé alkalmasak az át- és továbbképzésre. Ezek a jellemzők és kondíciók nem ígérenek túl sok jót tulajdonosaiknak a későbbiekre sem, hiszen a piaci viszonyok között éppen azok az iskolázottsághoz, szakképzettséghez, településhez, mobilitáshoz stb. kapcsolódó képességek értékelődnek fel, amelyekkel ők nem vagy csak kevéssé rendelkeznek. És ezek a kondíciók, összekapcsolódva a tartós munkanélküliségből adódó családi jövedelmi és megélhetési viszonyok romlásával az alacsony iskolázottságú és szakképzetlen társadalmi rétegek bővített újratermelődését eredményezhetik.

II. TÁBLA

A különböző településeken élő fiatal munkanélküliek megoszlása iskolai végzettségük szerint (százalékban)

Somogy megye

Település	8.ált. alatt	8.általá- nos	Szakmun- kásképző	Gimnázium	Szakköz- piskola	Főiskola, egyetem	Összesen
Megyeszékhely	1,2	11,0	38,9	18,1	24,3	6,5	100 (N=164)
Egyéb város	3,1	18,2	45,2	16,9	15,9	0,7	100 (N=285)
5.000 fő feletti falu	–	–	–	–	–	–	(N=31)
1.000–5.000 fő közötti falu	7,8	26,4	43,5	9,7	12,3	0,3	100 (N=307)
1.000 fő alatti falu	13,9	35,9	38,1	4,7	6,3	1,1	100 (N=245)
Ismeretlen	–	–	–	–	–	–	(N=3)
Összesen	6,7	23,9	42,4	11,6	13,7	1,7	100 (N=1.035)

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye

Megyeszékhely	1,5	19,1	50,7	14,7	11,1	2,9	100 (N=164)
Egyéb város	5,6	23,6	39,8	16,1	13,7	1,2	100 (N=161)
10.000 fő feletti falu	4,9	43,9	36,5	4,9	9,8	–	100 (N=285)
5.000–10.000 fő közötti falu	6,8	32,2	44,1	7,6	8,5	0,8	100 (N=82)
1.000–5.000 fő közötti falu	7,2	35,6	37,9	9,1	9,3	0,8	100 (N=472)
1.000 fő alatti falu	7,3	26,5	41,2	13,2	10,3	1,5	100 (N=68)
Ismeretlen	–	–	–	–	–	–	(N=8)
Összesen	6,1	31,2	40,7	10,7	10,1	1,2	100 (N=1.053)

A vázolt problémakör két speciális összefüggésére érdemes külön is kitérni. Az egyik a munkanélküliség területi megoszlásának egyenlőtlenségeivel kapcsolatos, pontosabban azzal, hogy a munkanélküliséget is “mozgató” gazdasági-társadalmi folyamatok más, nemkívánatos következményei összekapcsolódva erősíthetik egymás hatását.

Mint szóltunk róla, a nyílt munkanélküliség területi megoszlása a kezdetektől fogva számottevő egyenlőtlenségeket takar, amit legszemléletesebben a “nyugatkeleti” lejtő fejez ki. E tény azzal kapcsolatos, hogy a gazdasági krízis következményei azokban a régiókban és megyékben a legsúlyosabbak, amelyek történetileg is a legfejletlenebbek voltak. Az elmúlt évtizedek iparosítása és általában fejlesztési politikája láthatóan nem volt képes az érintett régiók “azelőttről” örökölt viszonylagos elmaradottságának kiegyenlítésére, és éppen ezek, az iparosítással időben legkésőbb elért vidékek estek “áldozatul” legelőször a gazdasági barométer zordabbá válásának. Miután ők voltak az ingázók legfőbb kibocsájtó területei is, a nyílt munkanélküliség megjelenésével ezek tömegesen tértek vissza ide, tovább növelve a helyi gondokat. Úgy tűnik tehát, hogy a pár éve-évtizede megkezdődött első gazdaságbeli integráció most megszakadni látszik, vagyis bizonyos alacsony iskolázottságú, szakképzetlen, az iparba, de egyáltalán a szervezett munkaerőpiacra nemrég bekerült népes társadalmi rétegek és csoportok most kiszorulnak onnan, ami e rétegek ismételt gazdasági és társadalmi marginalizálódását eredményezheti.

Az érintett régiók és megyék helyzetét rontja, hogy a gazdasági visszaesés és a tőkehiány ismert viszonyai közt nincs semmi, ami a bezárt állami vállalatok helyébe léphetne – mondjuk a vállalkozói szféra – és egyfelől csökkentené a tömeges munkanélküliséget, másfelől információkat szolgáltatna és (konkrét) megrendeléseket adna az oktatási-képzési rendszernek, amely gyakorlatilag változatlan szerkezetben és mennyiségben ontja még ma is magából a pályakezdőket, miközben azok a munkaszervezetek, amelyek annak idején ezeket a szükségleteket megjelenítették, zömében már nem is léteznek. Így részben fantom szükségleteket elégítenek ki, tudván, hogy az átadott ismeretek és begyakorolt készségek zöme nem fog megfelelni a várható igényeknek és követelményeknek. Az életüket munkanélkülként indító pályakezdők későbbi elhelyezkedési esélyeit ez a tény meglehetősen rontja, hacsak az érintetteknek nem lesz módja addig ezt a hátrányt ledolgozni.

Ehhez viszont az oktatási-képzési rendszert – beleértve az átképzést is – úgy kéne működtetni, hogy képes legyen a jelen igényeit kielégíteni, de a jövő szükségleteinek is elébe menni. És itt megint egy “csakhogy” következik, mivel ennek az lenne az előfeltétele, hogy elegendő pénz álljon rendelkezésre, mind az oktatási-képzési rendszer áteresztőképességének biztosítására, mind szerkezetének, mind pedig tartalmának átalakítására. Erre azonban nincs elegendő erőforrás, hiszen ha lenne, ezt elsősorban a gazdaság igényelné, nem utolsó sorban a térség tömeges munkanélküliségének enyhítése céljából.

Másként fogalmazva egyeztetni és harmonizálni kéne a munkanélküliség által leginkább sújtott régiókban az erőforrás-szükségleti prioritásokat, a tömeges és a tartós munkanélküliség kezelését; a fejlesztések, a beruházások, a vállalkozás ösztön-

zését és hitelek biztosítását. E régiók csak akkor tudnak versenyben maradni a tőkéik (beruházások) megszerzésében, ha – többek között – megfelelő szakmai kínálattal is rendelkeznek. Ha ezt nem veszik figyelembe, vagy erre nem helyeznek hangsúlyt, úgy a tőkéik megszerzésének versenyében folyamatosan alulmaradnak, tovább rontva ebbeli pozíciójukat.

Ez viszont azt előfeltételeznél, hogy az oktatás-képzés terén az elmúlt évtizedekben lassan megindult pozitív folyamatok folytatódjanak; iskolákat ne hagyjanak becsukni, és osztályokat ne engedjenek megszüntetni. Annál is kevésbé, mert a tömeges és tartós munkanélküliségnek a családi jövedelmekre gyakorolt hatása következtében az alapiskola befejezése után továbbtanuló fiatalok száma egyébként is csökken. Továbbá annak következtében, hogy a középfokú iskolákból kikerülő pályakezdők jelentős része nem tud elhelyezkedni, az iskoláztatással és a képzettséggel kapcsolatos beállítódások is ambivalenssé váltak. A problémát egy iskolaigazgató így fogalmazta meg:

„... összegezve azt tudom mondani, hogy sokféle szemléletet szül ez a fajta helyzet, ami most kialakult, ez a munkanélküliség. Egyrészt ösztönzi, másrészt viszont még inkább elbizonytalanítja a gyerekeket, a tanulóinkat és talán a szülőket is az otthoni beszélgetések kapcsán.”

Vagyis az, hogy a szakképzett és iskolázott emberek sem tudnak elhelyezkedni, egyfelől visszafogó, másfelől ösztönző hatással van a tanulási aspirációkra, hiszen az is könnyen belátható, hogy az iskolázottság és szakképzettség mégiscsak növeli az elhelyezkedési esélyeket és az át- és továbbképzési lehetőségeket.

Mindent egybevéve, ha az érintett régiók és megyék el szeretnék kerülni, hogy az őket sújtó tömeges és tartós munkanélküliség mellett az alacsony iskolázottságú és szakképzetlen népesség tömeges újratermelődése is bekövetkezzék, akkor az oktatást és képzést fontos kérdésként kell/ene/ kezelniük.

A másik sajátos problémakör az a jelenség, amit a “munkanélküli szubkultúra” kialakulásának nevezünk. (Megjegyezzük, hogy bár e jelenség nem kizárólag cigány-probléma, mi ezt – vizsgálati terepünk sajátosságainak megfelelően – e népesség összefüggésében tárgyaljuk.)

Kutatásaink arról tanúskodnak, hogy a vizsgált mikrokörzet – Nyírbátor és környéke – cigánysága körében is jelentős differenciáltság ment végbe az elmúlt időszakban. Ez az iskoláztatáshoz és az iskolához való viszonyban, a befejezett általános iskolai végzettség hasznosságának értékelésében, a továbbtanulási törekvésekben ugyanúgy megragadható, mint ahogy a munkához és az állandó foglalkoztatáshoz való hozzáállásban, a lakáskörülményekben, az életmódban, vagy az értékek és szokások megváltozásában. Kérdés, hogy ezt a folyamatot a körükben regisztrálható tömeges munkanélküliség hogyan befolyásolja? Másként fogalmazva: mi történik azokkal a rétegekkel, amelyek megtették az első bizonytalan lépéseket a rendszeresebb vagy a rendszeres munkavállalás, az általános iskolai bizonyítvány és valamilyen (szak)képzettség megszerzése, a jobb lakáskörülmények megteremtése, a magasabb életminőség biztosítása stb. irányába, és most szembekerülnek azzal a

problémával, hogy elbocsajtásukat követően ez az út nem folytatható (az eddigi módon). Nincsen munkájuk, nincs elégséges jövedelmük családjuk “megszokott” szintű eltartásához, nem tudják az OTP kölcsönüket fizetni, és értelmét veszítette az, hogy van általános iskolai végzettségük, sőt esetleg az is, hogy szakképzettséggel rendelkeznek. Otthon ülnek és várják a munkanélküli segélyt, vagyis jobb híján és jó esetben tengenek-lengenek, ami nyilván visszahat gyerekeik iskolával, és általánosabban az élettel kapcsolatos elvárásaira, törekvéseire. Alternatívák híján megkérdőjeleződik a tanulás, a magasabb iskolázottság és a szakképzettség megszerzésébe vetett anyagi és szellemi befektetés értelme, ha... Ha egyáltalán – minden más feltételt optimálisnak véve – lesz elégséges középfokú iskolai kínálat; ha versenyképesek lesznek az ide való bejutásra és, ha mindezek után meg is tudják azt fizetni, pontosabban, ha bírják anyagilag.

Kérdés tehát, hogy a társadalmi-gazdasági integráció munkanélküliség általi megtörésének és megszakadásának az irányzata, amelyet az érintettek jó része nyilván kudarcként él át, miként fog a következő generáció iskoláztatásában, törekvéseiben, a személyes élettel kapcsolatos elvárásaiban, vagyis szocializációjában lecsapódni.

A kérdés közel sem akadémikus, hiszen az érintettek közül jó néhányan, kulturális szintjüknek és megélhetési kényszerüknek megfelelően – a munkanélküliségből adódó hosszabb-rövidebb állapotokra reagálva – a “bűnözés” irányába mozdulnak el. Mások szintén alternatívák hiányában olyan megélhetési módokat favorizálnak, amelyeknek társadalmi veszélyessége nem ennyire szembeötlő, a “normális” megoldási módokhoz képesti deviánsságukhoz azonban nem férhet kétség. Ilyennek tekinthető a fiatalok bűnözésre való ösztönzése – őket a törvények értelmében nem lehet elítélni –, vagy egyéb jövedelmi források hiányában, a családi pótlékra való hagyatkozás. A megélhetési módok ilyen és más élettechnikai szocializációs minták, amelyeket a fiatal korosztályok más minták híján átvesznek a szülők generációjától, és ezzel kezdetét vette (veszi) azon szubkultúra kialakulásának folyamata hazánkban, amely ezen alacsony iskolázottságú, szakképzetlen és sajátos kultúrájú rétegeknek a munkaerőpiacról való tartós kiszorulását törvényszerűen követő társadalmi-gazdasági marginalizálódását jelenti. Ebben a közegben az alacsony iskolázottság tömeges újratermelődése teljesen törvényszerű, amennyiben a társadalom nem képes piacokonform kilépési alternatívákat kínálni számukra.

* * * *

Nos, befejezve, de közel sem kimerítve a témakört, úgy látjuk, hogy az érintett kérdésekben végre a politikának is illő lenne véleményt mondani, majd cselekedni. Másként fogalmazva: mielőbb állást kéne foglalnia abban a kérdésben, hogy az oktatást és képzést stratégiai ágazatként fogják-e kezelni vagy sem.

LAKI LÁSZLÓ

PÁLYAKEZDŐK MUNKA NÉLKÜL

A KÖVETKEZŐKBEN AZ ISKOLA ÉS A MUNKA világa közötti átmenet problémáit a munkanélküli pályakezdő fiatalok helyzetét bemutatva elemezzük a 90-es évek elejének magyarországi tapasztalatai alapján. A konkrét elemzés azonban természetesen csak a probléma szélesebb keretein belül értelmezhető. Az iskola és a munka világa közötti átmenet ugyanis mindig zökkenőkkel teli. Az iskolában szerzett tudás és a megtanult viselkedési normák és formák, valamint a felmutatott értékek nem mindig esnek egybe azokkal, amiket a munka világa, a konkrét vállalati, hivatali és egyéb intézményi munkahelyek és munkakörök megkívánnak.

Mégis, az iskolából a munkahely felé való átlépés a 80-as évek végéig a dolgok természetes és folyamatos rendje volt a magyar társadalomban. Csak a legutóbbi években kialakult munkanélküliség nyomán vetődött fel az a kérdés, hogy mi történik azokkal a fiatal pályakezdőkkel, akik képtelenek az iskolai tanulmányok befejeztével állást találni és munkás életüket munkanélküliként kezdik.

Hogyan reagálnak ezek az emberek a munkanélküliségi helyzetre, hogyan alkalmazkodnak a munkanélküliséghez, milyen stratégiákat alakítanak ki a munkanélküliség átvészelésére és milyen szerepet játszik a fentiek létrejöttében az iskolázottság szintje és jellege, valamint milyen új feladatokat ró az oktatásra a munkanélküliség kiterjedése – ezekkel a kérdésekkel foglalkozunk a következőkben, miközben állandóan figyelembe vesszük azt a tágabb társadalmi környezetet, amelyben a fiatalok élnek és amelyet viharos erővel alakít át a munkanélküliség megjelenése.[†]

A mintavétel véletlenszerű volt. A munkanélkülieket a munkaközvetítő irodában várakozó kérdezőbiztosok kérték meg a kérdőív kitöltésére, oly módon, hogy minden betérő munkanélkülit válogatás nélkül megkértek. A nem munkanélkülieket többféle eljárással, de szintén véletlenszerűen kérdeztük meg. A nap késő délutáni óráiban és szombaton reggel keresték fel a kérdezők teljesen véletlenszerűen, de egy-egy településen mindig szisztematikusan eltérő területi egységekből. A területi egységeket a településeken belül térképen való vakon jelöléssel választottuk ki.

[†] A tanulmány alapjául szolgáló empirikus vizsgálat, amely a "Munkanélküliek alkalmazkodása megváltozott életkörülményeikhez" címet viseli, az OTKA és a Népjóléti Minisztérium támogatásával készült. A vizsgálatban 1991-ben 14 településen 2.539 véletlenszerűen kiválasztott személlyel, közöttük 1.199 munkanélkülivel, 1992-ben 24 településen 3.300 személlyel, ebből 2.400 munkanélkülivel töltöttük ki kérdőívet. A teljes minta munkanélkülieket tartalmazó almintája kor és nem szerint reprezentálja a munkanélküliek országos összetételét, ugyanakkor a magasabb iskolai végzettségűek és a városi lakosok túl vannak benne reprezentálva.

A kérdezőbiztosok a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola gyógypedagógus és szociális munkás szakos hallgatói közül kerültek ki. Battonyán és Szendehelyen az ott szervezett nyári szociológiai táborok gimnazista résztvevői végezték a kérdezőbiztosi munkát.

A kutatásban a kérdőíveken kívül több tucat magnós interjút készítettünk munkanélküliekkel, munkaadókkal, szakszervezetisekkel, politikusokkal és a munkaerőpiaci központok dolgozóival. Ezen túl két országos és két megyei napilap (Népszabadság, Népszava, Észak-Magyarország, Kisalföld) 1991, illetve 1992 január elseje és március 31-e közötti számainak tartalomelemzését is elvégeztük. Felhasználtunk továbbá helyi és országos hivatalos statisztikákat és dokumentumokat.

A munkanélküliek aránya a hivatalos adatok szerint is az aktív munkavállalói populáció mintegy 11%-ára emelkedett 1992 végére, ami mintegy 600 ezer ember állástalanságát jelenti (*Munkaerő-piaci Információk 1992*). Egyenetlen eloszlása miatt a munkanélküliség különösen sújtja az ország észak-keleti régióit (13–15%-os munkanélküliség), az alacsony szakképzettségűeket (a munkanélküliek több mint felének nincs szakképzettsége), a nőket és a pályakezdőket – általában a munkavállalók eddig is gyenge pozíciójú és a társadalmi struktúrában eddig is alul, illetve margón elhelyezkedő csoportjait – ebben az értelemben a munkanélküliséggel az eddigi társadalmi hátrányok folyamatos felbukkanásával van dolgunk.

A munkanélküliség által azonban a munkaerőpiaci és a társadalmi helyzet hátrányai új formát és tartalmat kapnak. A munkanélküliség a diák, illetve az alkalmazotti státus elvesztésével együtt az ahhoz kapcsolódó sajátos társadalmi szerep és pozíció felszámolásával is jár.

Mivel azonban a társadalmi helyzet különféle meghatározó tényezői (mint amilyen például az anyagi helyzet, a hatalomból való részesedés, a döntéshozatalban való részvétel, a presztízs stb.) aszinkronitást mutatnak, a társadalmi helyzet valamelyik elemében valamilyen irányban történő változás ellentétes hatást gyakorolhat a társadalmi helyzet egyéb alkotó tényezőire és ellentmondásosan hat a társadalmi helyzet egészére. A munkahely elvesztése például pozitívan hathat az illető anyagi helyzetére (fekete munka a rosszul fizetett munkahely helyett), egészségi állapotára (megszabadulás az egészségtelen munkahelytől), családi kapcsolataira (több idő jut a családra), miközben esetleg negatív hatással van az illető önértékelésére (nem tartja normálisnak, hogy valakinek ne legyen munkahelye és hogy ne ebből tartsa el a családját). A magyar társadalomra oly jellemző státus-inkonzisztencia egyik következménye a munkanélküliség hatásainak inkonzisztens volta, ami a fiatal, illetve a pályakezdő munkanélküliek esetében is megjelenik.

Pályakezdő munkanélküliek

A pályakezdés nehézségei mindenekelőtt az első munkahely megtalálásakor jelentkeznek, ezért az esetek egy részében a pályakezdés ma a fiatalok számára a mun-

kanélküliség rövidebb-hosszabb periódusán keresztül történik. Nyugaton is ez volt az a korosztály, amelyet a 80-as években a válság nyomán legsúlyosabban érintett a munkanélküliség (Allen et alii. 1986, White 1991).

Ezek a problémák a fiatalok esetében nemcsak olyan következményekkel járnak, hogy munkanélküliként alacsony jövedelemből kell élnenek, hanem, hogy „a munkábaállítás azt jelenti, hogy valaki független attól a családtól, amelyben született, hogy házasságot köthet és saját családot alapíthat, hogy elegendő jövedelemmel rendelkezik saját otthon teremtéséhez, és hogy részt vehet társadalmának kulturális és egyéb szabadidős tevékenységében” (UNESCO 1981). A pályakezdő munkanélkülieknek éppen ez az önálló életlehetőség és az ezzel járó felnőtté válás, a társadalmi státus átalakulása válik nehezzé a munkanélküliség miatt.

Az első stabil munkahely megtalálása, a beilleszkedés, az iskolában tanultak és a munkahelyi követelmények összeillesztése a fiatalok számára, még ha nem is válnak munkanélküliekké, akkor is nagyobb munkaerő-piaci zökkenőként keresztül lehetséges, mint az idősebb korosztályok rutinosabb munkavállalói számára. A gazdaság zavartalan fejlődési szakaszaiban is gyakori, hogy a fiatalokat jobban sújtja a munkanélküliség, mint az idősebbeket, még fokozottabban érvényesülnek ezek a hátrányok gazdasági válság idején.

Csak nehezíti a pályakezdők helyzetét, hogy az iskolai képzés nem veszi figyelembe a munkaerő-piaci igényeket. A statisztikai adatokból az a meglehetősen információt adódik, hogy miközben Magyarországon a munkanélküliek között 10% körüli a 8 általánosanál alacsonyabb és 37% körüli a 8 általánost végzettek aránya, ezek az alacsony iskolai végzettségű csoportok csak a pályakezdő munkanélküliek 1%-át adják. A pályakezdő munkanélküliek között a gimnáziumot végzettek (20%) valamint a szakképzéssel rendelkezők aránya (66%) kiugróan nagy (Munkaerő-piaci Információk 1992). A pályakezdők esetében tehát nem az alacsony szakképzettség, hanem inkább – egyéb tényezők mellett – a nem megfelelő irányú szakképzettség a munkavállalást hátráltató tényező.

Tartós munkanélküliség esetében a fiatalok helyzetét tovább nehezíti, hogy az iskolai tudás gyorsabban elavul a gyors technikai átalakulás időszakában, ezért akik hosszú időn keresztül nem tudnak elhelyezkedni (olyan munkanélküliekről van szó, akik még soha nem dolgoztak!), ismereteik elavulnak.

1991-ben a vizsgálatunkban megkérdezett pályakezdők 91%-a szeretett volna munkavállalóként elhelyezkedni (80%-uk minél hamarabb), a többiek vagy szerettek volna tovább tanulni, vagy vállalkozásba akartak kezdeni (ez utóbbiak aránya 4,8% volt). 1992-ben viszont már a válaszolók 98%-a kívánt elhelyezkedni (84% minél hamarabb), ami arra utal, hogy a súlyosbodó munkanélküliség közepette egyre többen vették komolyan azt a veszélyt, hogy ha azonnal nem próbálkoznak, akkor talán tartósan nem lesznek képesek munkahelyet találni.

A pályakezdők lényegesen alacsonyabb bruttó keresetet igényelnek jövődő munkahelyeiken, mint általában a munkanélküliek. Valószínű, hogy ez az igényük nem olyan magas, hogy önmagában ez akadályává válhatna az elhelyezkedésnek, hiszen

túlnyomó részük 1991-ben 10 ezer, 1992-ben 15 ezer forint alatti bruttó keresettel is elégedett lett volna.

A munkahely megtalálását illetően a vizsgált két év adatai azt jelzik, hogy amíg 1991-ben a munkahely keresésekor a pályakezdők kétharmada még leginkább a munkaközvetítő irodák segítségével reménykedett, addig 1992-re ez az arány igen jelentősen, 43%-ra esett vissza. Sokan számítanak ismerőseik segítségére (56, illetve 53%), de még többen arra, hogy esetleg saját maguk, újsághirdetéseket böngészve találnak munkát (36-ról 46% nőtt az ebben bízók aránya).

A következő táblázatban azt mutatjuk be, hogy mely tényezőknek, milyen fontosságot tulajdonítanak a pályakezdők a jövőbeli munkahely megítélésükor.

I. TÁBLA

A jövőbeli munkahellyel kapcsolatban fontosnak tartott szempontokat megemlítő aránya, 1991, 1992 (%)

Fontos szempont	1991		1992	
	Mn	P	Mn	P
Megfelelő fizetés	89	84	87	84
Biztos munkahely	55	51	66	58
Ne legyen nehéz fizikai munka	15	13	8	11
Ne kelljen egy óránál többet utazni	21	15	17	14
Ne legyen veszélyes munka	9	14	8	9
Legyen jó munkahelyi légkör	43	47	45	40
Legyen érdekes a munka	18	28	15	35
Legyen fontos a munka a társadalomnak	8	4	5	4
Feleljen meg a munka a képzettségemnek	27	30	26	25
Legyen kötetlen a munkaidő	14	14	20	19

Mn: összes munkanélküli

P: pályakezdő munkanélküli

A pályakezdők esetében a preferenciarendszer hasonló szerkezetű, mint a munkanélküliek esetében, de a munkával kapcsolatos kvalitatív szempontok (a munka érdekessége, a munkahelyi légkör) valamelyest nagyobb súllyal esnek latba náluk, mint a többi munkanélkülinél. Ami azonban a két csoport közös jellemzője, hogy 1991 óta az igények csökkentek és az idő előrehaladtával a munkanélküliek egyre rosszabbul fizetett és egyre rosszabb munkavégzési feltételeket biztosító állásokat is hajlandóak lennének elvállalni, csak hogy megszabaduljanak a munkanélküliségtől. 1991-ben és 1992-ben a pályakezdő munkanélküliek 17%-a utasított el valamilyen állásajánlatot. Az elutasítás leggyakrabban előforduló oka a túl alacsony fizetés vagy/és nem a szakképzettségnek megfelelő munka.

Egészében véve elmondható, hogy a pályakezdő munkanélküliek aktívan törek szenek arra, hogy elhelyezkedjenek és a munkahellyel szemben támasztott igényeik reálisak, nem jelenthetik akadályát annak, hogy munkába álljanak. Ennek az újrahelyezkedési stratégiának az egyik eleme az átképzésben való részvétel. A statisztika

titikák tanulása szerint 1992 júniusa folyamán csak a munkanélkülieknek mintegy 2%-a vett részt valamilyen képzésben vagy átképzésben. A vizsgálatunkban résztvevők 8%-a nyilatkozta, hogy munkanélkülisége időtartama alatt valamilyen képzésben részt vett. A pályakezdők esetében ennél lényegesen jobb a helyzet, hiszen 1992 júniusában például a pályakezdők kevesebb mint egyharmada vett részt valamilyen szakképesítést nyújtó, vagy betanító jellegű képzésben.

Miközben az átképzés potenciálisan lehetőséget kínál arra, hogy a munkaerő-piaci igényekhez nem illeszkedő iskolai tudást és szakképesítést a konkrét kereslethez igazítsák, a munkanélküliek átképzését sok minden nehezíti vagy komplikálttá teszi.

Először is nehéz meghatározni, hogy mire képezzék át a tanfolyamokon résztvevőket, hiszen a jelenlegi stagnáló gazdasági válságban nem látszanak világosan azok a húzó ágazatok, amelyek a jövőben meghatározhatják a magyar gazdaság fejlődési irányát és amelyek a munkaerő-keresletben is nagy jelentőséggel bírnak majd. Nincs rombolóbb hatású átképzés, mint az, amelyet követően a résztvevő munkanélküliek továbbra sem találnak elhelyezkedési lehetőséget. Az átképzés ma inkább csak az alacsony képzettségű munkanélkülieknek jelent segítséget, az ilyen képzés azonban sokkal inkább az iskolai képzés hiányát pótolja, és nem éri el azt a célt, hogy a képzettségi és a keresleti profilok egymáshoz közelítése révén egyszerre szolgálja a távlati gazdasági fejlődés érdekeit és tegye lehetővé az érintett munkanélküliek számára az elhelyezkedést.

Az átképzés másik akadálya az, hogy nem mindig sikerül azokat bevonni, akik a leginkább átképzendők lennének. Ez a munkanélküliek összetételéből egyenesen következik, hiszen:

–A pályakezdő munkanélküliek egy része olyan fiatal, aki számos iskolai kudarc után jutott munkanélküli sorsra és nehéz vonzóvá tenni számára egy olyan megoldást, amelyik újra csak iskolázást igényelne.

–Számosan közülük olyan szociális környezetből származnak, amelyben a formális és intézményesült munkavégzés nem alapvető igény, és a munkanélküliség csak eszköz arra, hogy a munkaerőpiac intézményesült terepeit gazdasági haszonnal hagyassák el. A vállalkozóvá válás, vagy az alkalmi munkavégzésre való berendezkedés egyik gyakori állomása a munkanélküli segélyesként töltött idő.

–A pályakezdő munkanélküliek egy része a munkanélküliség ideje alatt arra készül, hogy valamilyen felsőoktatási intézményben felvételizhessen és tovább tanuljon, így nem is kíván szakmai képzésben vagy átképzésben részt venni. Ez mindenekelőtt a pályakezdő munkanélküliek mintegy ötödét kitevő, gimnáziumot végzett fiatalok esetében vagy így.

–A pályakezdő munkanélküliek mintegy 60 százaléka nő. Sokan közülük a gyerekszülés és a GYED igénybe vétele felé keresik a munkanélküli státusból való kilépést és nem kívánnak a közeli jövőben munkahelyet találni.

–Eddig nem eléggé tudatosult probléma, hogy a pályakezdő munkanélküliek között feltűnően magas arányban vannak a fogyatékosok, 1992-es vizsgálatunkban az összes munkanélküli 5, a pályakezdők 7%-a vallotta magát testileg vagy érzékszere-

vileg fogyatékosnak. A fogyatékosok továbbképzése még annyira sincs megoldva, mint az épeké (*Bánfalvy 1989*), ezért ebben a kérdésben a jövőben még igen komoly feszültségek alakulhatnak ki.

Az átképzések további nehézsége abból adódik, hogy éppen a szakképzésben korábban az iskolákkal intenzíven kooperáló szocialista nagyvállalatokat tette tönkre a jelen gazdasági válság, így ingataggá vált az átképzések vállalati szakképzési és finansziális háttere.

A munkanélküliségi helyzet megélése

Aki az iskola után nem képes arra, hogy társadalmilag hasznosnak tartott tevékenységgel pénzt keressen, nyilvánvalóan csalódott, nemcsak az őt körülvevő világban, hanem bizonyos fokig – okkal vagy ok nélkül – saját magában is. A pályakezdők önértékelése nemcsak az aktív dolgozókénál, de a munkanélküliek egészénél is drasztikusan alacsonyabb. Lényegesen kevésbé tartják magukat a társadalom hasznos és értékelte tagjainak, életük kevésbé telik rendszeres tennivalókkal és messze elszigeteltebbek, mint a másik két csoport. Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy a pályakezdő munkanélküliek problémái rendkívül súlyosak.

II. TÁBLA

A munkanélküliek közérzete az alábbi kijelentésekkel egyetértők aránya szerint.[†]

		F	Mn	P
Sokféle emberrel találkozom	(1991)	61	51	42
	(1992)	62	36	42
Egész nap van valami elfoglaltságom	(1991)	86	60	45
	(1992)	83	58	48
Amit én csinállok, az a társadalom egészére nézve hasznos	(1991)	76	33	17
	(1992)	64	27	19
A társadalom, az emberek általában megbecsülik az olyanokat, mint én vagyok	(1991)	50	28	25
	(1992)	40	24	19
Majdnem minden nap vannak rendszeres tennivalóim	(1991)	84	66	54
	(1992)	89	64	55

F: aktív munkavállalók, Mn: összes munkanélküli, P: pályakezdő munkanélküli

[†] A táblázatban szereplő kérdések Heywood, F. & Miles, I. (1987) *The Experience of Unemployment and the Sexual Division of Labour* (*Fryer & Ullah 1987*) c. tanulmányából származnak.

Láthatóan a pályakezdő munkanélküliek érzik magukat leginkább izoláltak, táncstalannak és társadalmilag haszontalannak és nem megbecsültnek. Fokozott elejttségük abból adódik, hogy sem a munka világához, sem pedig az iskolai intézményekhez nem kapcsolódnak, családi státusuk pedig labilis.

Ennek a fiatal generációs munkanélküli csoportnak a helyzetével kapcsolatban olvasható az UNESCO 1981-ben kiadott *Az ifjúság helyzete a 80-as években* című anyagában. „Többről van itt szó, mint – a kifejezés legszélesebb értelmében vett – munkanélküliségről. Sokkal fontosabb az „alkotó” tevékenységekben való részvétel lehetősége, vagyis az olyan tevékenységekben, amelyekben, miközben az egyén megkeresi létfenntartása költségeit, kiélheti a spontaneitásra és az alkotásra irányuló szükségleteit.” (UNESCO 1981) Magyarországi megfigyelések szerint „a fiatalok fiatalos lendülettel lépnek ki az iskolából, kíváncsisággal, aktivitással, alkotásvággyal – és nem utolsó sorban üres zsebbel, az önálló élet megalapozásának halasztást nem tűrő igényével. Ha ez a tettvágy és lendület már csírájában megtörik a külső akadályokon, akkor féltő, hogy később nehéz lesz újra összeszedni az elveszett energiákat. A tétlen életmódot, vagy a lassúbb életritmust, az igénytelen munkát meg lehet szokni, később nehéz átállni egy aktív tempóra és alkotói fokozatra. Az értékvesztés következtében lazul az erkölcsi tartás és így az unalom, a társadalom elleni harag és lázadás rossz útra, antiszociális irányba sodorhatja a munka nélkül hányódó fiatal.” (Ignác Pirocska megfigyelései szerint: *Észak-Magyarország*, 1991. február 2.)

Azzal a pályakezdők mindenesetre tisztában vannak, hogy az idő ellenük dolgozik, minél tovább tart a munka nélkül eltöltött idő, annál rosszabbak az elhelyezkedési esélyek és feltételek. „Kérdés, hogy ha el fogok tudni helyezkedni akkor a tudásom mennyit ér, mivel a kezdő, hogyha nem gyakorolja a szakmáját, amit tanult, akkor azt könnyen elfelejti, és akkor lehet, hogy újra a nulláról kell kezdeni. Ha el tudok helyezkedni, akkor is mindent az alapokról kell kezdenem ahhoz, hogy a munkába beletanuljak.” – összegezte nehézségeit az egyik interjúalany.

A társadalmi instabilitás az időfelhasználásban is megmutatkozik. A szabadidő eltöltésekor azt vizsgáltuk, hogy az milyen mértékben koncentráliódik a munkavégzésre (ezen belül a piaci-pénzkereső munkavégzésre, illetve a háztartási-házilagos munkákra) és milyen szerepet játszanak a szabadidő eltöltésében a nem munkaszerű tevékenységek.

III. TÁBLA

A szabadidő eltöltésében szerepet játszó tevékenységek előfordulási gyakorisága a pályakezdő munkanélkülieknél, 1991 (%)

	Átlagos napon	Átlagos hétvégén
Pénzkereső munka végzése	3	3
Házimunka*	39	37
Nem munka jellegű tevékenység	58	59

* beleértve az autószerelést, a kerti munkát és az építkezést is

A pályakezdő munkanélküliek időkitöltését más vonások jellemzik, mint a munkanélküliekét általában (az 1991-es és az 1992-es adatok szinte azonosak, ezért csak az 1991-eseket közöljük). Először is nincs különbség abban, hogy a pályakezdők hogyan töltik szabadidejüket hétköznap és hétvégén. Másodszor, lényegesen kevesebben végeznek közülük pénzkereső munkát vagy/és házi-házkörüli munkát, mint a többi munkanélküli, nagyobb részt nem dolgoznak a szabad idejük alatt. Hétköznaponként csak 28%-uk, hétvégén 26%-uk végzett napi 4 óránál több házimunkát.

Néhány évvel ezelőtt a lakosság által a szabadidőben végzett munka szerkezetét vizsgálva arra a megfigyelésre jutottunk, hogy a különböző életkori csoportba tartozók (fiatalok, középkorúak, idősök) és a különböző neműek munkavégzési szokásait nem lehet egymástól függetlenül megérteni. A generációk és a nemek – családokon és háztartásokon belül kapcsolódva össze – munkamegosztásban dolgoznak egymással. Ha valamelyik *generáció* vagy valamelyik *nem* nagyobb szerepet vállal a munkavégzés egyik terepén, akkor a másik egy másik terepen végzett nagyobb munkájával egyenlíti ki az aránytalanságot. A korcsoportok kooperációja összefonódik a nemek kooperációjával, illetve az egyéb szocio-demográfiai értelemben vett csoportok kooperációival. A munkavégzés ilyen formában is közösségi, és az egyes személyek vagy csoportok munkavégzési jellemzői csak a szélesebb közösségen belüli kooperációs szerep révén értelmezhetőek (*Bánfalvy & Molnár 1988*).

A pályakezdő munkanélküliek valószínűleg nemcsak azért végeznek kevesebb munkát, mert erre kevesebb lehetőségük van munkahely híján és az idősebbekkel fennálló munkaerő-piaci konkurenciában, hanem azért is, mert még őrződnek esetükben az iskolás korukban kialakult családi munkamegosztási sémák, amelyekben a felnőttek voltak a pénzkeresők és csak a házi-háztartási munkákban alakultak ki a fiatalok számára munkavégzési kényszerek és lehetőségek. A családi munkamegosztás fennmaradását csak erősíti az a tény, hogy a pályakezdő munkanélküliek, akiknek nincs saját családjuk és háztartásuk, és akiket a család továbbra is eltarthatként kezel (és ők is annak tekintik magukat), nem szakadnak el a családtól, a családi gazdaságtól, az önállóvá válásban éppen a munkanélküliség akadályozza őket.

Nemcsak a generációs munkavégzési szerep, hanem a nemek közti munkamegosztás is megfigyelhető ebben a tekintetben. Első hallásra talán meglepő módon a házi-házilagos munkavégzésben kissé nagyobb intenzitással vesznek részt a pályakezdő férfiak, mint a nők. Ugyanakkor ha figyelembe vesszük, hogy a családban, ahol a kérdéses fiatalok élnek, a női szerepre az anya már tradicionálisan adott volt, akkor megérthetjük, hogy a fiatal nők részvételére ezekben a munkákban már nem nagyon van szükség. A fiatal nők a háztartási, a fiatal férfiak a pénzkereső szerepekre lesznek fölöslegesen sokan, ha nem képesek kilépni gyerekkori családjukból – a pályakezdő munkanélküliek esetében éppen ilyen helyzettel állunk szemben. Míközben azonban a pályakezdő férfiak könnyebben találnak maguknak tenni valót a háztartási szférában, a nők nem képesek a háztartásban fölösleges munkavégző képességüket a piaci szektorban hatékonyan alkalmazni.

Különösen nehéz a pályakezdőknek munkát végezni Budapesten és a nagyvárosokban, ahol a rendszeres házi és házkörüli munkavégzés lehetőségei szűkebbek és az illegális piaci szektorba való bekapcsolódást a konkurencia gátolja.

A munkanélküliség megítélése

A munkanélküli helyzet megélése a fiatalok esetében nem utolsósorban attól függ, hogy általában hogyan vélekednek ők maguk és az őket körülvevő többi ember a munkanélküliségről és a munkanélküliekről. A IV. táblázat ezzel kapcsolatban ad felvilágosítást.

IV. TÁBLA

A munkanélküliség megítélése az alábbi kérdésekre adott egyetértő válaszok aránya alapján, 1992 (%)

	Mn	P	F
A munkanélküliségnél még a nehéz munka is jobb	50	45	72
A munkanélküliek maguk is hibásak abban, hogy nincs munkahelyük	7	8	18
Ha magas a munkanélküli segély, akkor sokan inkább a munkanélküliséget választják és nem keresnek állást maguknak	40	48	59

Mn: összes munkanélküli, P: pályakezdő munkanélküli, F: aktív munkavállalók

Az aktív munkavállalók szemmel láthatóan sokkal elítélőbbek a munkanélküliekkel kapcsolatban, mint a munkanélküliséggel közvetlenül sújtottak. A többi munkanélkülihez viszonyítva azonban még a pályakezdők is negatívabb attitűdöt mutatnak a munkanélküliekkel szemben, és ha választaniuk kell, akkor inkább a munkanélküliségre szavaznak, és csak kisebb részük választana nehéz munkát.

Általános tapasztalat, hogy sok pályakezdő csak néhány hónap múlva döbben rá, hogy a munkanélküliség nem a nyári szünet meghosszabbítása, és az emberek nagy része számára nem önként választott szabadidő. A vizsgálatban készült interjúk egyikében a megkérdezett fiatal fiú nyilatkozta: „Amikor leérettségiztem, addig azért voltak anyuék idegesek, hogy le tudjak érettségizni, mert biztosak voltak benne, hogy nekem nem sikerül. Utána nagyon jó volt a helyzet itthon, de egy hónap múlva kezdett romlani és most egy fél év elteltével – fél éve vagyok munkanélküli – már annyira rossz, hogy alig tűrnek meg itthon emiatt. Először válogattam az állások között, de végül is nem nagyon akartam elhelyezkedni. Mert én nagyon jól éreztem magam így, ahogy voltam. A nyár szabad, nem kell korán kelni. De viszont egy idő után unalmas. Akik még iskolába járnak és ismernek, azok megkérdezik, hogy dolgozok-e már, mit csinálok egész nap és akkor irigykedve néznek, hogy milyen jó nekem, hogy nem csinálok semmit, nincs semmi gondom. Viszont egy idő után nagyon unalmas lesz és zavaró.”

Az elmúlt néhány év ebből a szempontból is a kijózanodás időszaka volt. Saját vizsgálatunk is azt mutatja, hogy a munkanélküliek egyre inkább nem a "szántszándékkal lustálkodók" közül kerülnek ki, és kimutathatóan egyre jobban tudatosul bennük a munkanélküli státussal együttjáró elszegényedés és marginalizálódás, és mind aktívabban törekszenek – akár igényeik leszállításával is – az újra-elhelyezkedésre. A nem munkanélküliek irányából származó közmegejtés is módosult, és egyre realisabban tükröződik benne a valós munkanélküliség jelentette elesettség felismerése.

Ahogy kezd világossá válni, hogy a munkanélküliség nemcsak átmeneti zavara a magyar gazdaság átalakulásának, sőt a tartós és nagy tömegekre kiterjedő munkanélküliség látszik a magyar társadalom tartós jellemzőjévé lenni, úgy válik egyre nyilvánvalóbbá, hogy valamilyen módon a pályakezdőket fel kell készíteni arra, hogy átmenetileg vagy tartósan állástalanok legyenek. Az iskolai képzés anyagába ezért feltétlenül be kell kerülnön a "mit tegyek ha munkanélküli leszek?" témája.

Az iskolák mindez ideig nem látták el a pályakezdőket olyan alapvető ismeretekkel és készségekkel, amik a munkanélküli lét átvészelését könnyítenék meg. Ezért is tapasztalható, hogy a pályakezdők alapvető jogaikkal sincsenek tisztában, amikor munkanélküliekké válnak, nem képesek arra, hogy konstruktív elfoglaltsággal töltsék ki a munkanélküliség idejét, és hogy hatékony stratégiát alakítsanak ki az elhelyezkedésre. Az oktatási rendszerben ezért a jövőben arra is figyelmet kellene fordítani, hogy a tanulmányok során a munkára való felkészüléssel együtt – az életre való felkészülés részeként – a munkanélküliségre való felkészülésre is sor kerülhessen. Szintén be kellene valamilyen módon iktatni a képzésbe – legalábbis tájékoztatás formájában – hogy milyen módon, kinek érdemes és lehet vállalkozásba kezdeni, vagy vállalkozáshoz csatlakozni.

Általában csak minimális tudással rendelkeznek az iskolából kikerülők a munka világával kapcsolatban (nincs munkajogi ismeretük, nem ismerik a munkavégzés szervezeti jellemzőit, a munkarendet stb.), az iskola nem készíti fel eléggé az ott tanulókat a "munkás életre" és az esetleges munkanélküliségre. Nem képes őket sem racionálisan, sem pedig emocionálisan motiválni, amit jól bizonyít a szakmai oktatást adó iskolák tanulóinak szegyenletesen alacsony tanulmányi eredménye.

BÁNFALVY CSABA

IRODALOM

- AINLEY, P. & CORNEY, M. (1990) *Training for the Future*. London, Cassel.
- ALLEN, S. (et ali.) (1986) *The Experience of Unemployment*. British Sociological Association.
- BÁNFALVY CSABA & MOLNÁR PÉTER (1988) A "szabadidő" alatt végzett munka és az életciklus összefüggése különböző generációkban. *Munkaügyi Szemle*, 8.
- BÁNFALVY CSABA (1989) Fogycékosok a munkaerőpiacon. *Szociális Munka*, 4.
- BÁNFALVY CSABA (1991) Vállalkozó munkanélküliek. *Munkaügyi Szemle*, 12.
- BÁNFALVY CSABA (1991) A munkanélküliség és a társadalmi helyzet átalakulása Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 10.
- BÁNFALVY CSABA (1992) A munkanélküliségre való alkalmazkodás. *Világosság*, 2.
- BREEN, R. (1984) Status Attainment or Job Attainment? *British Journal of Sociology*, 3. pp. 383-386.

- EISENBERG, P. & LAZARSFELD, P. (1983) *The Psychological Effects on Unemployment*. Psychological Bulletin.
- FINN, D. (1987) *Training without Jobs*. Mc-Millan Education.
- FORRESTER, K. & WARD, K. (1991) *Unemployment, Education and Training*. Sacramento, California, Caddo Gap Press.
- FRYER, D. & ULLAH, P. (1987) *Unemployed People. Social and Psychological Perspectives*. Open University Press.
- KRÉMER BALÁZS (Ed.) (1989) Munkanélküliség. *Szociálpolitikai Értesítő*, 1.
- LADÓ MÁRIA & TÓTH FERENC (1991) *Leépített légiók*. Esély, 4.
- MORIO, S. & ZOCTIZOUM, Y. (1980) *Unemployment among Educated Young People*. Paris, UNESCO.
- MUNKAERŐPIACI INFORMÁCIÓK. OMK.
- NORRIS, G. M. (1987) Unemployment, Sub-employment and Personal Characteristics: Job Separation and Work Histories: The Alternative Approach. *The Sociological Review*, 5.
- PRICE, B. (1991) School Industry Links. The Consequences of Minding Other People's Business. *Australian Education Review*, 34.
- SITUATION OF THE YOUTH IN THE 1980S. (1981) Paris, UNESCO.
- WARR, P. (1987) *Work, Employment and Mental Health*. Oxford, Clarendon Press.
- WATTS, A. G. (1983) *Education, Unemployment and the Future of Work*. London, Open University Press.

Kutatás Közben a sorozatot szerkeszti: Junghausz Ibolya

kutatási eredmények, konferencia-jegyzőkönyvek gyors közreadása
a füzetek a szerkesztőség címén megrendelhetők

ALTERNATÍV ISKOLÁK, ALTERNATÍV PEDAGÓGIÁK MAGYARORSZÁGON. Szerkesztette: Lukács Péter (70.-Ft)

FORRAY R. KATALIN – KOZMA TAMÁS: Hány plusz hány? (Közkeletű félreértések az iskolai szerkezetváltásról) (50.-Ft)

FORRAY R. KATALIN – HEGEDŰS T. ANDRÁS: Támogatás és integráció (Oktatáspolitikai szempontok a cigányság iskoláztatásához) (50.-Ft)

NAGY PÉTER TIBOR: Tanügyigazgatás és a gazdasági válság (50.-Ft)

LADÁNYI ANDOR: A felsőoktatás összehasonlító statisztikai elemzése (50.-Ft)

HALÁSZ GÁBOR: Társadalmi igények, iskola, oktatáspolitikai (80.-Ft)

BALOGH MIKLÓS – LUKÁCS PÉTER: Oktatásirányítás és iskolarendszer (60.-Ft)

VÉLEMÉNYEK A KÖZOKTATÁSI TÖRVÉNY KONCEPCIÓIRÓL. Szerkesztette: Lukács Péter (50.-Ft)

LADÁNYI ANDOR: A felsőoktatás fejlesztése (50.-Ft)

GYÖRGYI ZOLTÁN: Budapesti pedagógusok véleménye az oktatási törvénytervezet koncepciójáról és a pedagógus bérrendszeréről (70.-Ft)

SZIGETI JENŐ – SZEMERSZKI MARIANN: Egyházi iskolák indítása (közvéleménykutatás) (80.-Ft)

ALAPÍTVÁNYI ÉS MAGÁNISKOLÁK. (konferencia jegyzőkönyv) (70.-Ft)

EGYHÁZI ISKOLÁK INDÍTÁSA, 1992.

(konferencia jegyzőkönyv) (80.-Ft)

CSANÁDY MÁRTON: Nem tudják, de költik (a közoktatás finanszírozási rendszeréről) (60.-Ft)

FORRAY R. KATALIN – GYÖRGYI ZOLTÁN – HÍVES TAMÁS – IMRE ANNA: Az ózdi térség közoktatási helyzete, kilátásai (60.-Ft)

TANÁCSADÓ A NEM ÁLLAMI ÓVODÁK ALAPÍTÁSÁHOZ (50.-Ft)

POTENCIÁLIS MUNKANÉLKÜLIEK

AKSH 1992/IV. NEGYEDÉVI FELMÉRÉSE[†] SZERINT AZ AKTÍV népességen belül a munkanélküliek aránya 9,5% volt. A 15–19 évesek csoportjában a gazdaságilag aktívak aránya 21,3%, a munkanélküliség pedig ebben a korcsoportban a legmagasabb (28,1%), több mint háromszorosa az átlagosnak. A munkanélküliek iskolai végzettsége a következőképpen alakult.

I. TÁBLA

Az aktív népesség iskolai végzettség szerint (%)

	Munkanélküliek	Foglalkoztatottak
8 általános alatt	6,9	3,3
8 általános	35,8	25,6
Szaktanulmányok	32,8	27,2
Középiskola	21,1	29,7
Felsőfok	3,5	14,2
Összes	100,0	100,0

A számokból világosan látszik, hogy az alacsonyan képzett fiatalok a munkanélküliség szempontjából különösen veszélyeztetettek. Nemcsak azért, mert közülük kerül ki a legtöbb munkanélküli, hanem azért is, mert a pályakezdő munkanélküliek a leginkább esélyesek a marginalizálódásra, az alkohol- és drogfüggésre, a társadalomellenes szubkulturák befogadására és a többségi társadalommal szembeni agresszióra[‡]. Az ifjúsági munkanélküliség megfékezése nyilvánvalóan társadalmi érdek, a beavatkozás lehetőségét pedig az iskolarendszer kínálja.

A jelenlegi foglalkoztatási helyzet az elmúlt 40 év gazdaság-, oktatás- és foglalkoztatáspolitikájának az eredménye. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a rendszerváltás után nyilvánvalóvá lettek mindazok a diszfunkciók, amelyeket a korábbi időszak produkált és gondosan elleplezett. De az már a rendszerváltás utáni oktatáspolitikai felelőssége, hogy az elmúlt két év alatt sem történt meg e folyamatok megfékezése. Miközben az oktatásirányítók komótosan vitatkoznak az oktatási törvénytervezetek különböző változatairól, az oktatási intézményrendszer továbbra is “termeli” a potenciális munkanélküliek tömegét.

[†] KSH 1992. IV. negyedévi munkaerő-felmérés (Kézirat)

[‡] M. Jahoda: Foglalkoztatás és munkanélküliség az 1980-as években. *Szociológiai Figyelő*, 1991/1.

Az alábbiakban empirikus kutatásaink tapasztalatait felhasználva megkíséreljük felhívni a figyelmet az ifjúsági munkanélküliek legjellemzőbb intézményi hátterére, azokra az oktatási intézményekre, amelyek húsz évvel ezelőtt a mai felnőtt munkanélkülieket nevelték, és ma is szép számmal bocsátják ki kapuikon a pályakezdő munkanélkülieket, valamint azokra az oktatási rendszerben zajló reprodukciós folyamatokra, amelyek megfékezése a gazdasági átalakulás, a demokrácia és a társadalmi béke szempontjából már nem tűr halogatást.

Az ifjúsági munkanélküliek egyik nagy csoportját azok a fiatalok alkotják, akik nem végzik el a 8 általánost vagy utána nem tanulnak tovább. Egy-egy korcsoporton belüli arányuk hosszú évek óta 6–8%. A rendszerváltás óta ez az arány lassan emelkedő tendenciát mutat.

II. TÁBLA

Az általános iskola után középfokon továbbtanulók aránya (%)

Év	Gimnázium	Szakközép-iskola	Szakmunkás-képző	Szakiskola	Összes
1981	20,6	25,5	44,0	2,9	93,0
1982	20,5	25,1	44,1	2,8	92,5
1983	20,4	25,3	44,1	2,8	92,6
1984	20,7	25,9	43,9	2,8	93,3
1985	20,8	26,0	43,8	3,0	93,6
1986	20,7	27,0	43,5	3,0	94,2
1987	21,1	26,7	44,2	2,8	94,8
1988	20,1	27,4	44,5	3,0	95,0
1989	20,4	27,0	42,7	3,2	93,3
1990	21,0	27,4	41,9	2,9	93,1
1991	21,6	28,9	39,2	2,2	91,9

Forrás: MKM Statisztikai Tájékoztató

Az általános iskolát el nem végzők között viszonylag alacsony a fogyatékosok vagy biológiai hátrányokkal indulók aránya, a többség szociálisan hátrányos helyzetű. Családi származásuk és földrajzi elhelyezkedésük viszonylag pontosan körülhatárolható. Ők az alacsony iskolázottságú, szegény, depressziós településeken[†] lakó, gyakran deviáns, és/vagy cigány családok gyerekei, akiknek a családból hozott szociális és kulturális hátrányait az általános iskolának kellene ellensúlyoznia. Az általános iskolák többsége azonban évek óta nem képes megbirkózni ezzel a feladattal. A legutóbbi 10 év társadalmi változásai pedig különösen nem kedveztek a családból hozott szociális és kulturális hátrányok iskolai kompenzálásának.

A 80-as évek második felében már nemcsak a települések között, de egy-egy településen belül is kialakult az általános iskolák presztízs szerinti rangsora. A kü-

[†] Böhm Antal: Depressziós zónák helyi társadalmi. *Esély*, 1992/2.

lönbségek főként abból adódtak, hogy mennyire volt jól felkészült, tehetséges és ambiciózus a tantestület és az iskolavezetés, mennyi pénzt tudtak szerezni az iskolának az állami támogatáson túl és milyen extra szolgáltatásokat vezettek be ennek segítségével. Ennek megfelelően kialakultak a települések jól ellátott, jól felszerelt, jó hatékonysággal működő elit iskolái és a minden szempontból szegényes hátrányos helyzetűek.

Az általános iskolák legmegbízhatóbb minőségi mutatói a következők voltak: mekkora a képzés nélkül tanítók aránya; hány tantárgyat tanít megfelelő szakmai képzettség nélküli tanár; mekkora az egyetemi végzettségű pedagógusok aránya; és milyen nyelveket tanítanak. Amelyik iskolában még 1991-ben is az orosz nyelv volt a kötelező tantárgy, ott biztos, hogy a gyerekek többsége fizikai dolgozó családokból jött, sok volt a hátrányos családi helyzetű gyerek és a cigány. Ezek az iskolák a települések iskolai hierarchiájának az alján helyezkedtek el, ahol használható nyelvtudáshoz még mindig nem juthattak a gyerekek. Egy magát valamire tartó iskola az előbb felsoroltakon kívül a 90-es évek elején arról volt felismerhető, hogy valamilyen innovációs tevékenységet folytatott, vagy valamilyen speciális szolgáltatást nyújtott. Ahol semmi ilyesmi nem volt, ott megalapozott az a feltételezés, hogy alulképzett a tantestület és gyenge az igazgató.

Az iskolák színvonalában mutatkozó különbségek a szülők számára is nyilvánvalóak. Erre utal, hogy a gyereklétszám az utóbbi években a legtöbb általános iskolában jelentősen csökkent a demográfiai hullámvölgy miatt, kivéve azokat az általános iskolákat és osztályokat, amelyek speciális szolgáltatásokat nyújtanak (pl. nyelvi tagozatok, intenzív képességfejlesztés stb.).

Az iskolázottabb szülők rugalmasan és frissen reagáltak a különbségekre; a jó képességű értelmiségi és középosztályi gyerekeket az ún. jó iskolákba igyekeztek íratni, a rossz iskolák pedig megmaradtak az iskolázatlan alsó rétegek gyerekeinek. A gyerekminőség polarizálódása aztán visszahatott az iskolák eredményeire és a kör bezárult; jó iskolákban, jó körülmények között, jól tanultak az előnyösebb helyzetű rétegek gyerekei, míg a hátrányos helyzetűekkel ennek éppen az ellenkezője történt.

Az 1990-ben megválasztott önkormányzatok lényegében már kész helyzetet örökölték. Oktatási koncepciójuk és erre épülő iskolapolitikájuk azonban lényegesen befolyásolta az elmúlt két év eseményeit. Lényegében ettől függött, hogy csökkentek vagy nőttek a fent jellemzett iskolák közötti különbségek az adott településen. Az 1991 tavaszán általunk megismert önkormányzatok[†] iskolapolitikája a különbségek növekedésének tendenciáját jelezte. Mivel az önkormányzatokban és a politikában általában a közép- és felső rétegek az aktívabbak, nekik nyílik inkább alkalmuk érdekeik érvényesítésére. Az iskolaügyekben hozott önkormányzati döntések főként nekik kedveznek, ők azok, akik kikövetelik gyerekeiknek a jobb iskolát, a színvonalasabb szolgáltatást, és ha kell, meg is tudják fizetni a többletterheket. Ennek

[†] Liskó Iлона: Szerkezetváltás középfokon. *Beszélő*, 1991/51-52.

következtében a közeljövőben azzal kell számolni, hogy a hátrányos családi helyzetből induló gyerekek jelenleg is ijesztő mértékű lemaradása nőni fog, és a társadalmi rétegekhez igazodó iskolázottsági különbségek egyre nagyobbak lesznek.

Önkormányzataik szándékától függetlenül is speciálisan nehéz helyzetben vannak a korábban bekörzetesített kisközségi iskolák. A rendszerváltás után ezeknek a községeknek az első dolguk volt, hogy igyekeztek ismét önállóvá, a maguk urává válni, és saját régi általános iskolájukat is visszaszerezni. Pillanatnyilag ezek az iskolák szinte megoldhatatlanul nehéz helyzettel küzdenek. Épületeik leromlottak, rendbehozásuk nagy anyagi ráfordítást igényelne, tantestületeik szétszéledtek, szakos tanáraik lényegében nincsenek, és anyagi erejük sincs arra, hogy kiemelt fizetéssel vagy szolgálati lakással csábítsanak magukhoz pedagógusokat. Emellett az állami költségvetésben megszabott fejkvóta sem elég kislétszámú osztályaik fenntartásához.

A korábban állami döntéssel sorvadásra ítélt és minden központi támogatástól megfosztott kistelepülésektől és egyre nagyobb számban munkanélküli, szakképzetlen és iskolázatlan lakosaiktól nem várható, hogy a maguk erejéből fejlesszék iskoláikat. Ha nem kapnak időben jelentős állami támogatást, nagy az esély arra, hogy a társadalmi átlagtól végérvényesen leszakadó gettókká váljanak.

A hátrányos helyzetű családok gyerekeit a pedagógiai szakirodalom[†] az intellektuális alulteljesítéssel, a gyenge kommunikációs képességekkel, a gyenge tanulási motivációval, a kitartás és szorgalom hiányával, az önállótlanúsággal, és a hiányos szociális normákkal jellemzi. Hiába volt már 1985-től kezdve kötelező a 16 éves kor betöltéséig iskolába járni, évek óta rendre kimaradnak az általános iskolából, vagy éppen hogy csak azt sikerül elvégezniük. Életkoruk, képességeik és teljesítményük már a 80-as években is a munkaerőpiac margójára szorította őket, legfeljebb alkalmi munkát találtak, vagy a szocialista nagyipar kapun belüli munkanélkülijeiének számát gyarapították. A rendszerváltás után azonban véglegesen az utcára kerültek, és egyre kevesebb reményük lehet a munkába állásra.

A legutóbbi években a szakmunkásképzőkben a korábban csak fogyatékosoknak szánt speciális osztályokhoz hasonló képzési formákat szerveztek számukra. Ezekben az osztályokban főként háztartási és mezőgazdasági kisvállalkozói ismereteket tanítanak. (Van olyan iskola, ahol "parkoló osztályoknak" nevezik őket.) A "gazda-" és "gazdaasszony-" képzés népszerűségét valószínűleg nemcsak az irántuk megnyilvánuló igény motiválja, hanem az is, hogy ezt a képzési formát viszonylag szerény eszközökkel, nagyobb beruházást igénylő gyakorlóléhszerek nélkül is meg lehet szervezni. Itt a gyerekek szakmunkásbizonyítványt nem kapnak, az iskola elvégzése után, 16 éves korukban legfeljebb betanított munkásként helyezkedhetnek el. Ezt a képzési formát helyenként általános iskolákba is bevezették. Az iránta megnyilvánuló társadalmi igényt jelzi, hogy az ilyen iskolákba járó gyerekek száma egy év alatt majdnem tízszeresére emelkedett.

[†] Bartha Gyula: Ifjúsági munkanélküliség. *Szakképzési Szemle*, 1992/1.

III. TÁBLA

A nem fogyatékosokat oktató speciális szakiskolák adatai

	1990/91	1991/92
Az iskolák száma	16	125
Az osztályok száma	23	229
A tanulók száma	684	5920

Forrás: MKM Statisztikai Tájékoztató

Az általános iskolák egy része már csak azért sem zárkózik el ettől a feladattól, mert a demográfiai hullámvölgy miatt csökken a gyereklétszám. Kérdés, hogy ez a csökkentett közismereti tananyaggal, csökkentett óraszámmal, csökkentett anyagi támogatással (1992-ben az általános iskolai fejkvóta egyharmadát kapták) csökkentett értékű szakmákat nyújtó oktatási forma képes-e megbirkózni a felzárkóztatás, illetve hátránykompenzálás tanár- és intézménypróbáló feladatával. Ugyancsak az utóbbi években az iskolarendszeren kívül (művelődési házakban, nevelőotthonokban, alapítványok és egyházak szervezeteiben stb.) is akadtak olyan hivatástudattól fűtött lelkes pedagógusok, akik különböző oktatási módszerekkel megkísérelték a marginális helyzetű fiatalok integrálását. Vállalkozásaikat általában súlyos helyiséggondok és anyagi problémák nehezítik, az illetékes önkormányzatok és állami hivatalok pedig többnyire közömbösen figyelik erőfeszítéseiket.

A potenciális munkanélküli fiatalok másik nagy csoportja a szakmunkásképzők-ből kerül ki, vagy úgy, hogy időnek előtte lemorzsolódik vagy úgy, hogy elvégzi az iskolát. A középfokú lemorzsolódási adatokat tekintve hosszú évek óta a szakmunkásképzők állnak az első helyen (lásd a IV. táblát).

IV. TÁBLA

A tanulók tanulmány idő alatti lemorzsolódása iskolatípusonként (%)

Befejező évfolyam	Gimnázium	Szakközépiskola	Szakmunkásképző
1981/82	11,9	18,5	25,2
1982/83	13,7	19,6	25,3
1983/84	13,3	18,5	24,5
1984/85	13,4	18,1	24,2
1985/86	13,6	17,7	24,3
1986/87	12,5	16,2	24,6
1987/88	12,3	15,7	24,7
1988/89	11,8	18,5	24,9
1989/90	11,2	16,8	29,6
1990/91	11,9	16,1	24,8
1991/92	11,9	16,1	24,6

Forrás: MKM Statisztikai Tájékoztató

A szakmunkásképzés rendszere az oktatott szakmák szerint rendkívül differenciált. † Az iskolák egy része (főként a nehézipari, építőipari, textilipari, élelmiszeripari és mezőgazdasági szakmákat oktatók) hosszú évek óta szinte kizárólag az alsó társadalmi rétegek gyerekeit oktatják, akik társadalmi származásuk és szocializációjuk által szigorúan determinálva tanulnak éppen ezekben az iskolákban. A 80-as években a középfokú iskolákból lemorzsolódó gyerekeket vizsgálva ‡ azt tapasztaltam, hogy ezekről a szakmákról általában kétszer annyi gyerek marad ki, mint a szakmunkásképzőkből általában.

V. TÁBLA

A tanulók tanulmányi idő alatti lemorzsolódása néhány szakmában (%)

Befejező évfolyam	Bányászat	Kohászat	Textilipar	Építőipar
1983/84	43,8	44,4	44,0	32,6
1984/85	42,5	44,8	43,6	32,7
1985/86	43,8	44,2	44,4	33,5
1985/87	44,5	41,6	41,6	32,1
1987/88	42,1	47,5	40,5	31,9
1988/89	34,4	41,2	38,6	29,5
1989/90	51,8	49,4	44,2	30,5
1990/91	44,3	52,8	43,7	33,2
1991/92	41,0	41,1	52,5	31,7

Forrás: MKM Statisztikai Tájékoztató

Kimaradásuk egyik legfőbb oka az, hogy az ide beiskolázott gyerekek többsége nem érdeklődésének vagy hajlamainak megfelelően választja, hanem kényszertényezőik hatására jobb híján tanulja a szakmáját. A 80-as években már szinte minden ebbe a kategóriába sorolt szakma "hiányszakmának" számított, ami azt jelentette, hogy az előre meghatározott képzési keretszámokat csak a gyerekek más szakmákról való átirányításával vagy szabályos toborzásával lehetett teljesíteni. Ekkorra már ezek az iskolák olyan mértékig leszállították felvételi igényeiket, hogy felvették az általános iskolák bukott tanulóit, a kisegítő iskolát végzetteneket és a 8 osztályt be nem fejezett túlkorosokat is. Toborzással és átirányítással természetesen csak olyan társadalmi rétegekből lehetett elérni gyerekeket, ahol a gyerekek mögött nem állt iskoláztatási stratégiával vagy pályaválasztási ambíciókkal felvértezett család. Így kerültek be ezekre a szakmákra tömegesen a testileg gyenge, szellemileg felkészületlen, érzelmileg labilis állami gondozott, cigány és szegény gyerekek, akik tökéletesen alkalmatlanok voltak a rájuk váró munkákra, mert sem motiváltsággal, sem fizikai erővel, sem kitartással, sem tűrőképességgel nem rendelkeztek. Ők voltak az általános is-

† Csákö Mihály–Liskó Ilona: Szakmunkásképzés és társadalmi mobilitás. *Valóság*, 1978/3.

‡ Liskó Ilona: *Kudarok középfokon*. OI, 1986.

kolai oktatás "selejtjei", akiket az ekkor már egyre inkább differenciálódó általános iskolák közül az ún. "hátrányos helyzetűek" (az elsorvasztott kisközségek bekörzetesített iskolái, a leromlott külvárosi iskolák és a városszéli lakótelepek mamutiskolái, ahova soha nem jutott elég pénz, megfelelő épület, elegendő taneszköz és megfelelően képezett pedagógus), a 8 éves kötelező tanulmányi idő alatt nem tanítottak meg jóformán semmire. Továbbtanulásra kizárólag ezekben a "hiányszakmákat" oktató szakmunkásképzőkben volt esélyük, amelyek azonban oktatásra és nevelésre tökéletesen alkalmatlanok voltak, részben tradícióik, részben képzési szerkezetük, részben oktatási és nevelési módszereik, részben pedig alacsonyán kvalifikált tantestületeik, és nem kis mértékben a velük szemben támasztott gazdasági és társadalmi igények következtében.

Egy-egy ilyen iskolába a gyerekek 70%-a jött elégséges osztályzattal az általános iskolából, 80%-uk mögött szakképzetlen szülők álltak és 40%-uk mögött deviáns vagy felbomlott család. A pedagógiai és pszichológiai problémáknak olyan tömegével kellett volna az őket oktató iskolákban a pedagógusoknak megbirkózniuk, ami még az ilyen feladatokra speciálisan felkészített iskolákat is próbára tette volna. Erre a próbára azonban soha nem került sor. Az iskolák alkalmazkodtak tanítványaikhoz, minimálisra szállították le a tanulmányi követelményeiket és minőségi szempontból tökéletesen igénytelen munkaerő-újratermelést folytattak. A legfőbb nevelési cél a munkamegosztási hierarchia alsó pozícióinak elfogadtatása illetve az alattvalói helyzethez való alkalmazkodás besulykolása volt. A jellemző nevelési eszköz pedig a munkával való "leterhelés", a kemény bánásmód, a parancsuralom és a büntetés.

Ez természetesen nem történhetett konfliktusok nélkül. 1986-ban az iskolai fegyelmi helyzetet vizsgálva[†] azt tapasztaltam, hogy a fegyelmi vétségek 73%-át ilyen típusú szakmunkásképzőkben követték el a gyerekek, az igazolatlan hiánzásoktól kezdve a tanárverésig. Amelyik gyerek nem teljesítette a tanulmányi követelményeket, de alkalmazkodónak bizonyult, az minden nehézség nélkül szakmunkásbizonyítványt kaphatott, de akik a fegyelmi szabályokat megszegték, azoknak szinte sorozatban rendezték a fegyelmi tárgyalásokat, hogy bűneiket megtorolják s büntetéseikkel a többiek számára is példát statuáljanak. Vagyis az idekerült gyerekeknek a szó hagyományos értelmében vett oktatását és nevelését ezek az intézmények ugyanúgy képtelenek voltak megoldani, mint korábban az általános iskolák. Az ezekben az iskolákban virágzó pedagógiai dilettantizmus elszenvedéséért a gyerekeknek a konformitás jutalmául elnyert szakmunkásbizonyítvány jelentette a kárpótlást, mert szakképzetlen szüleikhez képest viszonylag biztonságos egzisztenciához juttatta őket – mint utóbb kiderült, csak átmeneti időre.

A rendszerváltás után ugyanis, amikor a szocialista nehéziparra, az alacsony színvonalú technikára és az ezt működtetni képes alacsonyán képzett munkaerőre alapozott gazdaság kártyavára összeomlott, éppen az ezekben az iskolákban képzett

[†] Liskó Ilona: Fegyelmi helyzet a középiskolákban, In: *Tessék megnevelni*. Akadémiai Kiadó, 1992. 88–121. p.

szakmunkások váltak egyik napról a másikra tömegesen munkanélkülivé, és ezek az iskolák váltak gyakorlóléhelyek híján működésképtelenné. Míg a 70-es, 80-as években a szocialista nagyüzemek ezekben a szakmákban versengtek a szakmunkás-utánpótlást biztosító tanulókért, és kedvező ösztöndíjakkal próbálták magukhoz kötni őket, most, hogy az üzemek tönkrementek vagy magánkézbe kerültek, igényeikkel, eszközeikkel és pénzüikkel együtt egymás után vonulnak ki a szakképzésből. A statisztikai adatok szerint a rendszerváltás óta 12%-kal csökkent az üzemi tanműhelyek és csoportos képzési munkahelyek gyakorlóléhelyeinek aránya, és nem kétséges, hogy ez a tendencia a jövőben folytatódni, sőt erősödni fog.

VI. TÁBLA

A gyakorlati képzés helye a szakmunkásképző iskolákban (%)

Tanév	Iskolai tanműhely	Üzemi tanműhely	Üzemi csoportos	Üzemi nem csoportos	Összes
1981/82	16,5	38,4	19,0	26,1	100
1982/83	16,2	43,5	18,8	21,5	100
1983/84	15,5	42,1	20,5	21,9	100
1984/85	14,7	42,6	21,3	21,4	100
1985/86	14,6	43,0	19,8	22,6	100
1986/87	14,4	42,4	20,4	22,8	100
1987/88	14,3	42,5	20,4	22,9	100
1988/89	14,8	43,0	19,3	22,9	100
1989/90	15,0	42,6	20,3	21,9	100
1990/91	15,9	39,8	19,2	25,1	100
1991/92	19,6	34,0	16,6	29,8	100

Forrás: MKM Statisztikai Tájékoztató

Szorult helyzetükben a gyakorlóléhely nélkül maradt iskolák a legkülönbözőbb kényszermegoldásokkal próbálkoznak. Egyes iskolákba már csak azzal a feltétellel veszik fel a gyerekeket, ha előbb gyakorlóléhelyet szereznek maguknak. Ennek következtében virágzik a gyakorlóléhelyek feketepiac, ahol egy-egy élelmesebb vállalkozó többszázezer forintot is elkér a szülőktől annak fejében, hogy elvállalja a gyerek szakmai oktatását. Más iskolák az üzemi tanműhelyek bezárását követően saját szűk kapacitású iskolai tanműhelyeikbe zsúfolják be a gyerekeket, ahol a szakma megtanulása tökéletesen lehetetlenné válik. Megint mások bevezették a kétműszakos gyakorlati képzést, vagy szakmai gyakorlat címén olcsó bér munkát vállalnak a gyerekek munkaerejére alapozva. Valamennyi megoldásról elmondható, hogy nyilvánvalóan tovább csökkenti a szakmai képzés amúgy sem magas színvonalát, és növeli a gyerekek kihasználását és kiszolgáltatottságát.

Hogy a piacképtelen szocialista állami nagyiparra alapozott szakképzés nem felel meg a privatizáció útjára lépett magyar gazdaságnak, az a kormány számára is nyilvánvaló. Éppen ebből a megfontolásból indított el 1990-ben (világbanki kölcsönrel) egy ifjúsági szakképzési fejlesztő programot. A program célja az, hogy a korábbi

túlspecializált, rugalmatlan és alacsony hatékonyságú szakképzést széles alapozású, rugalmas alkalmazkodást biztosító, színvonalas képzéssé alakítsák át. A fejlesztési programban a szakmai képzés "elitje" (61 szakközépiskola) vesz részt, és a minisztériumnak (MKM) távlatilag is az az elképzelése, hogy a világbanki segítséggel kidolgozott új modellt ebben az iskolatípusban tegye általánossá. Miután a programban való részvételt az iskola minőségére vonatkozó feltételekhez kötötték, az alacsony presztízsű szakmákat oktató iskolák szükségképpen kimaradtak a fejlesztésből. Kimaradásukat természetesen nemcsak a megfelelő tárgyi és személyi feltételek hiánya indokolta, hanem az általuk oktatott gyerekek képességei és aspirációi is. A világbanki projekt által támogatott szakképző iskolák ugyanis igényes közismereti és szakképző programjaik megvalósítását 5–6 éves képzési idő alatt tervezik, érettségi és szakmunkásbizonyítványt is nyújtva a gyerekeknek[†]. Nem valószínű, hogy a szakmunkásképzők alacsony presztízsű szakmáinak írni-olvasni alig tudó tanulói ennek elsajátítására képesek lennének, és az sem, hogy hátrányos helyzetű családjaik vállalni tudnák a megnövelt képzési idővel járó iskoláztatási terheket.

Jövőjükről az oktatásirányítóknak máig sincs határozott elképzelésük. Egyes javaslatok szerint a jelenlegi szakmunkásképzők egy részét (azokat, amelyekben már folyik szakközépiskolai képzés, tehát a magasabb presztízsű szakmákat oktatókat) ugyancsak át lehetne alakítani a világbanki kölcsönrel kikísérletezett új típusú intézményekké. A másik felét pedig (amelyek az alacsony presztízsű szakmákat oktatják) össze lehetne vonni a felnőttképzéssel és 1–2 éves, kizárólag szakmai tárgyakat oktató intézményekként működhetnének tovább. Ha ez az elképzelés megvalósulna, a szakképzés fejlesztésére fordított sokmilliós befektetés azt "eredményezné", hogy egy-egy korosztály durván 20–25%-a a jelenleginél is igénytelenebb és alacsonyabb színvonalú képzettséggel lépne ki a munkaerőpiacra.

Ilyenformán nem lenne kétséges, hogy az alacsony presztízsű hiányszakmák alsó társadalmi rétegekből származó tanulói a középfokon tovább nem tanulókkal és a középfokról kimaradókkal együtt továbbra is a potenciális munkanélküliek számát gyarapítják. Nagy az esély arra is, hogy az iskolarendszer felső régióiban, a gimnáziumi oktatásban már érzékelhetően erősödő szelekció legyűrűzik a szakmunkásképzőkig, és a korábban "hiányszakmákat" tanulók mai utódait előbb-utóbb teljesen kiszorítja a középfokú oktatási intézményekből azoknak a reménytelenül leszakadóknak és marginálisoknak a számát gyarapítva, akiknek átképzése, segítése, büntetése és ápolása egyre többre fog kerülni az alsó rétegek oktatási szükségleteivel szemben évtizedek óta következetesen közömbös és szűkmarkú magyar társadalomnak.

LISKÓ ILONA

[†] Szűcs Pál: A világbanki szakképzési program a hazai szakképzés megújítására. *Szakképzési Szemle*, 1992/1.

SZAKOKTATÁS ÉS ÁRNYÉKGAZDASÁG

A MUNKANÉLKÜLISÉG ELLENÉBEN BIZONYÁRA egyik leghatékonyabb eszköz az oktatás – lehet, éppenséggel a leghatékonyabb. Igenám, de vajon hogy kell ezt a nagy hatású eszközt jól használni a mi helyzetünkben, jelenlegi körülményeink között?

Arra ugyanis, ami jelenleg a kelet-európai gazdaságokban történik – és aminek folyamánya és függvénye az elhatalmasodó munkanélküliség –, alig áll előttünk példa. Legalábbis azok a tapasztalatok, s a belőlük származtatott szabályszerűségek, melyeket a fejlett tőkés országokból gyűjtött a közgazdaságtan, nem tükrözik megfelelően az itteni és jelenlegi viszonyokat.

Ami nálunk zajlik, nem sorolható be sem a technológia-, sem a struktúraváltás, de még az “egyszerű” depresszió-recesszió jelenség-, illetve fogalomkörébe sem. Így az itt feltörő munkanélküliséget és ellensúlyozásának lehető módjait sem minősíthetjük ezeknek az ismert folyamatoknak a jegyében. Nálunk – jelentéktelen kivételektől eltekintve – nincs is a gazdaságnak olyan eleme, mely az új követelményeknek megfelelően működne. A gazdaság egésze, rendszere van rákényszerítve az átalakulásra. Mindenütt le kell zajlania benne valamilyen lebomlásnak és újonnan való felépülésnek, mert nemzetgazdaságunk egésze áll alatta annak a szintnek, amit a tőkés világ gazdaság mai követelményei és teljesítményei megszabnak.

A szocialista társadalmi berendezkedés ugyanis csak másodsorban volt hatalmi torzulat és politikai deformáció. Elsősorban azonban gigantikus kísérlet arra, hogy az elégtelenül fejlett társadalom gazdaságában annak teljes munkaereje működésbe jöhessen. Hozzájuthasson a termelőeszközökhöz és ennek folytán részesülhessen is a maga termékéből: megélhetést biztosító jövedelemhez jusson. Ennek azonban az az ára, hogy ki kellett kapcsolni a biztonsági mechanizmust: a munkateljesítményeket mérő-minősítő érték elvet, melyet annakelőtte a magántulajdon hordozott. Az ekképp tetszőlegessé, majd önkényessé váló elosztás megfékezhetetlen hatalomhoz juttatta az osztókat – a vezető réteget – és annak önérdékét. Ezek révén viszont megszüntette a teljesítmények növelésének spontán készítését is. Teret nyitott az alacsony termelékenységű munkák és szervezetek fennmaradásának.

A magántulajdon, s ezzel az értéktörvény visszahozatala most újból mértékkel látja el a teljesítményeket. Azonban nem egyszerűen az egészet annak minden pontján. Hanem a piaci versenykörülmények először és közvetlenül csak a vállalatok összteljesítményeit méri egymáshoz. Időbe telik hát, míg a versenykörülmények nyomása behatol a munkaszervezetek legmélyére is, elemeit külön-külön minősíti, és kiszűri a hasznavehetetleneket belőle. Amíg ez zajlik, elég bajos előre megítélni a

végeredményt: milyen is lesz a kialakuló új egész, milyen annak összetétele, belső arányai.

Az árnyékgazdaság kényszerűsége

A legvalószínűbb következtetésekhez – úgy gondolom – akkor juthatunk, ha azoknak a történelmi párhuzamoknak az elemzéséből indulunk ki, melyek a legfejlettebb központhoz képest Európa peremvidékein, a miénkhez hasonló utat jártak be a fejlődésben. Elsősorban Dél-Európa országaira kell gondolnunk. Náluk is a mezőgazdaság kapott kitüntetett szerepet a nemzetközi munkamegosztásban az elmúlt évszázadok során. Iparosodásuk, tőkés városiasodásuk és polgárosodásuk ennek alárendelve és megfelelő alacsony fokon zajlott. A II. Világháborút követően modernizációs törekvések a világpiactól való elzárkózásukhoz, politikai szerkezetükben pedig különböző előjelű diktatúrák fellépéséhez vezettek. Ezek a diktatúrák utóbb – a kelet-európai szocializmusokhoz hasonlóképpen – kudarcot vallottak, és a polgári demokráciához, a világpiachoz való visszatérésbe torkollottak. Kelet-Európát ebben megelőzték 10–15 évvel.[†]

Náluk, s a még elmaradottabbaknál mindenütt az mutatkozik meg, hogy a társadalom leghátramaradottabb széles rétegének tagjai nem képesek beilleszkedni a korszerű tőkés gazdálkodásba. Munkaképességük olyan alacsony szintű, hogy az őket alkalmazó vállalkozó haszna nem érheti el a rentabilitás alsó határát. Így ezek az emberek kiszorulnak a tőkés gazdálkodás peremére; meg még azon is túl, az informális, úgynevezett árnyékgazdaságba.

Ez az árnyék a tőkés gazdálkodást ma mindenütt kíséri, a legfejlettebb országokban is. A különbségek abból adódnak, hogy melyiknél mekkora részt tesz ki, hogyan kapcsolódik a gazdaság modern, szabályszerű részéhez. A dél-európai példák alapján arra kell számítanunk, hogy mire a tőkés gazdaság kialakul nálunk, árnyéka is majd hosszúra nyúlik. Bízást számíthatunk erre, mivel e folyamat kiadós kezdetei már megjelentek nálunk. A nyílt munkanélküliség növekedésének háttérében növekszik azoknak a száma, akik rákényszerültek, hogy valamilyen, szabályokat kerülő módon férkőzzenek jövedelemhez.

Persze nálunk ennek az életformának egyelőre nincs történelmi folyamatossága, hiszen a jelen átalakulás kiindulópontja az a teljes foglalkoztatás, amely a szocializmus idején fennállott, bár utolsó éveiben bomladozva. Viszont igenis van határozott távolabbi előzménye, mely most, évtizedek múltán képes felelevenedni. Ennek hordozója az egykori szegényparasztság, melyet a szocialista iparosítási, urbanizációs és népművelési erőfeszítések sem voltak képesek hagyományvilágukból kiszabadítani.

[†] Ennek a kérdéskörnek az irodalmáról önálló tanulmányt készítettem: *Hagyományos – informális – modern az átalakuló társadalomgazdaságban* címmel (kézirat, MTA PTI).

Ők az előző századokban nem nevelkedhettek árutermelőkké, mivel vagy tulajdon nélküli zsellér – majd bérmunkás agrárproletár – sorban éltek, vagy oly csekély, vagy félreeső birtokkal rendelkeztek, hogy nem lehettek képesek az önálló gazdálkodáson túllépni, hanem rögződtek kapitalizmus előtti életformájukban. Hozzájuk járul még – nem csekély létszámával – a cigányság, akik még a földmunkás sorba sem igen juthattak el az előidőkben, hanem a társadalom peremén és hézagjaiban, a megvetett mesterségeken tengődnek mindmáig.

Mindezek együttes sokasága nehezen számba vehető, mert a szocialista időszakban egy részük mégis csak megindult az átrétegződés útján és azon valameddig el is jutott. Összegükre azonban mindmáig érvényesül az a hatás, amelyet – éppen az oktatás vonatkozásában – Gázó Ferenc mutatott ki híressé lett könyvében, nevezetesen: a hátrányos társadalmi helyzet örökítése.[†] Laki Lászlónak a közelmúltban végzett hasonló tárgyú vizsgálataiból az derül ki, hogy ezeknek a hátrányos helyzetűeknek jelenlegi létszáma kiteheti a teljes népesség egyharmadát. Nemcsak az idősebbek között, hanem az iskolából újonnan kilépő nemzedékekben is.[‡]

Árutermelői mentalitás és a paraszti hagyományok

Ennek a rétegnek további sorsát kellene tudnunk az oktatással előbbre mozdítani. Átsegíteni a hasadékon, mely őket a tőke számára használható munkaképességűektől elválasztja. Ehhez viszont olyan oktatási formát kellene találnunk, amely tényleg átíveli azt a hasadékot, s nemcsak a közepéig nyúlik, hogy azután aki ott kilép, a mélybe zuhanjon.

Eszményünk Európa, s a munkanélküliek sikeres át- és továbbképzésére vannak is ott impozáns példák. Mondhatjuk, hogy ahol sikerült az utóbbi 10–15 évben elviselhető szinten belül tartani a munkanélküliséget – tehát úgy 5% alatt – ott feltétlenül van jól működő át- és továbbképzési rendszer. A sikert pedig döntően ennek tulajdonítják. Svédországban, Svájcban, Finnországban valószínűleg joggal is! Csupán azt felejtik el – amikor a mi kelet-európai problémánkat is ezzel a varázslattal akarják megoldani –, hogy az átképzésnek, átképezhetőségnek határai és előfeltételei vannak.

Ezek az előfeltételek – mondjuk Svédországban – gyakorlatilag a társadalom egészére nézve fennállanak és teljesülnek. Bizonyos életkori határokon belül mindenki részese annak az alapműveltségnek, mely képessé teszi őt valamely kurrens szakma elsajátítására akkor, amikor korábbi szakmája kiöregszik a forgalomból, és őt kibilenti addigi foglalkozásából. Svédországban végbe lehetett vinni a 80-as években egy határozott struktúraváltást, melynek során a munkaerő jelentős tömegeit átterelték

[†] Gázó Ferenc: *Társadalmi struktúra és közoktatási rendszer*. Kossuth Kiadó, 1970.

[‡] Laki László: *A kétharmados társadalom*. MTA PTI, 1991.

az előregedett ágazatokból a nagy keresletű új ágazatokba (szellemi szolgáltatások, elektronika, olajipar), ami egyben technológia váltással is jócskán meg volt tűzdelve. Mindezt anélkül, hogy a munkanélküliség kiszabadult volna a szociális gondoskodás ellenőrzése alól. Hasonlóan eredményes (bár a munkanélküliséget valamivel jobban érintő) struktúraváltás zajlott le Németországban a Ruhr-vidéken, Észak-Olaszországban és Nyugat-Európa egyéb területein.

Mindezek azonban a tőkés termelés kontinuumában, több évszázados, kiépült árutermelői alpműveltség egynemű közegében. Nálunk és tőlünk keletre viszont a gazdasági műveltség közegének ez az egyneműsége még mindig nem jött létre. Történelmileg nem volt módja kialakulni kapitalizmusunk megkésettisége, periférikus, agrárius másodlagossága folytán.[†]

Természetesen a szocialista iparosítás és városiasítás folyamata nem maradt senkire sem hatástalan, de igen kockázatos lenne eredményeit túlértékelni. Annak a tézisekben és állami gazdaságokban alkalmazott paraszti rétegnek, mely ott növényápoló és állatgondozó munkát végzett, életmódja és szemlélete nem lépte túl hagyományainak határát. Hasonlóképpen fennmaradt ez a mentalitás azokban, akik a vidéki iparban, vagy ingázókként az iparközpontokban segéd- és betanított munkások voltak. Életük súlypontja, önazonosságuk, értéktudatuk maradt a falu és annak közössége. Még a városra betelepültek egy tekintélyes része is kertvárosi körülményei között megtarthatta falusi-paraszti életmintáit.

Az önellátó paraszti mentalitás elszigetelődése

Ennek a rétegnek a tagjai túlnyomórészt legfeljebb az általános iskola 8 osztályát végzik el, ám jelentős azok aránya, akik még azt sem.[‡] Ennek egyenes következményeképpen igen mérsékelt foglalkozási mobilitásuk. Azaz csekély azoknak az aránya, akik innen magasabb foglalkozási csoportokba képesek átlépni. Ezek a vonások arra mutatnak, hogy a kiinduló okok valahol mélyebben fekvők – az egyén fejlődésmenetében korábbiak – mint az iskolai oktatás. A kisgyermek- és csecsemőkori kereshetjük ezeket, vagyis a személyiség legmélyebb rétegeiben.*

Az ilyen mélyen nyugvó meghatározások nagyon nehezen átalakíthatók, úgy szólván megváltoztathatatlanok. Az egész mélylélektan voltaképpen erről szól. Igaz, nem éppen a szegényparaszti hagyományörzésre irányítva, hanem a polgárosodással ráakódott réteg alá szoruló és ott rejtezkedő legalapvetőbb, legmakacsabb hagyó-

[†] Ennek tudtommal első, határozottabb megfogalmazása: Polányi Károly: *Archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Gondolat Kiadó, 1976.

[‡] Laki László i.m., 4, 5, 6, 14, 16 és 18. táblázatok

* A paraszti származású munkavállalók korlátozott mobilitásáról először Szakasits D. György: *Magyarország és a tudományos technikai forradalom* (Kossuth Kiadó, 1973) c. könyvében találtam említést. Ezt követően magam vizsgáltam meg a kérdést: Csanády András: *Szekszárd ipari dolgozói*. MTA Filozófiai Intézete, 1977.

mányokról. Azok fennmaradásáról, örökítéséről.[†] Mi viszont azzal a paraszti hagyományréteggel viaskodunk, amelyet nem fedett le és nem emésztett meg a polgárosodás, legfeljebb csak érintett némely vonatkozásban. A családi egzisztencia azonban, amely az egyént megtermi, létalapjait biztosítja és őrzi, továbbra is az ősi hagyomány szerint való. Így az ilyen egyén számára ez marad a vonatkozási pont, melyről kifelé tekintve a világhoz – annak tárgyaihoz és személyeihez – viszonyul; amelyhez a kívülről érkező dolgokat hozzáméri, hozzáigazítja. A tőke világrendjén belül ugyan, de attól visszahúzódva és hozzátapadva a darab földhöz, melyből az őt is magában foglaló élet folyton újrasarjad.

Ezt a kapcsolatot csakis az egzisztencia sikeres árutermelői átalakulása bonthatja fel. Itt azonban most a 22-es csapdájába botlik a történet: hogyan lehetne az árutermelői munkamegosztásba eljutni, mikor az oda belépésnek, kiképződésnek, alkalmaztatásnak előfeltételévé a kész árutermelői mentalitás lett. A “normális” európai fejlődésben nem nyaktörő ugrás, hanem lépcsőfokok sora vezetett át az önellátó gazdálkodás értékrendjétől az áru és a pénz elvont csereérték-formájához. S ezen a lépcsőn évszázadokon át volt idő felkapaszkodni. Magyarországon – és Európa többi perifériális agrárországaiban – nem ilyen egyenletes lépcsőn ugyan, de a társadalom szerencsésebb felének szintén volt valamennyi ideje hozzá. Csak a földhözragadt parasztoknak nem, mert ők a perifériák perifériáira szorultak, megmevedett hagyományaik maradékába.[‡]

A szocialista viszonyok között a szegényparaszti réteg emelkedőben volt, mert a falu termelőszervezete, a szövetkezet – adminisztratív hierarchizálódása ellenére is – egalitárius alapelvű maradt, s a falu közösségi hagyományait életben tartotta. A háztáji föld és kert, a munkához való jog biztosította az esélyegyenlőség minimumát közöttük, s a paraszti életforma folytonosságát. Széttartó fejlődésük mostanáig csak ennek az egységnek a keretén belül folyt.

Most a visszatért magántulajdoni elvek nyersen fel fogják erősíteni a már megindult széttartó fejlődést. A falu paraszti közössége rövidesen szét fog szakadni. A teljesen árutermelővé felemelkedők elválnak az önellátásban megrekedőktől, akik korábbi nagyüzemi munkahelyeiket elveszítve, kisdarab földjeikre szorulnak vissza. Leszakadó életformájuk a kialakuló árnyékgazdaságba lesüllyedve rövidesen szubkultúrává görcsösödhet.

[†] Roheim Géza: *Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata* (Gondolat, 1984) c. könyve a magyar paraszti hagyományokra is kitékintést nyújt

[‡] Az alapgondolat megfogalmazója Immanuel Wallerstein: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása* (Gondolat, 1983). A közelmúltban az *Eszmélet* c. folyóirat 15–16. számát teljes egészében ennek a gondolatkörnek szentelte.

A paraszti mentalitás befogadókészsége

Oktatási rendszerünk elvei az árutermelői mentalitást előfeltételezik és annak kifejlesztését célozzák. Ennek indokoltsága kétségen felüli. Csupán az a baj vele, hogy a kiindulásképpen előfeltételezett mentalitás hiányzik a tanulókból. Ebben ugyanis, ha rögzít is valamilyen ismereteket az oktatás, azok szervesen, töredékesek és kevésbé használhatók lesznek, további ismereti réteg hordozásához ingatagok.

Az áru gazdasági tudás ideálja a tényszerű tárgyiaság, fő eszköze az ezt tükröző fogalom, melynek közege az elvontság. Elvontsága révén a fogalom egyszerű és jól kezelhető, azaz mérhető és funkcionálisan definiált, tisztázottsága alapján szétszedhető és összerakható. Az oktatásban ez megnyilvánul a tudnivalóknak tananyagban és tantervben való rögzítésében; a tantárgyi bontásban; az elérendő cél óra egységekre való tagolásában; az érdemjegyekkel való minősítésben s a teljesítményeknek ezáltal való standardizálásában. A tanulóvá izolált egyén ezek közt a feltételek közt éles versenybe kerül. Teljesítményei elkülönülnek és szembehelyeződnek a többiekével. Felelőssége, illetékessége hangsúlyozottá válik abban amit tesz, tárgyi mértékekkel határolódik körül.[†]

Ezzel szemben az önfenntartó parasztcsalád szocializációs folyamatában minden érték a szubjektumhoz tartozik; animisztikusan személyes és közösségi. A tudás ennek megfelelően érzelmi és emocionális; alakja az indulatteli vélekedésekből összeálló képzet, mely tapad konkrétságához, személyes eredetéhez: X úgy szokta mondani, Z-től úgy tanultam, nálunk úgy tudják, ... azt mondják, ... beszélnek... A tárgyak nem válnak el létrehozóiktól, hanem örökre magukon hordják azok keznyomát, személyiségét.

Itt tehát a tanulás folyamata szerves, egzisztenciális. A gyermek nem meg-, hanem eltanul valamit valakitől és beletanul a dolgokba, mesterségbe, szerepbe, ügyekbe. Így a tanuló egyénisége kötve marad származásának elemeihez, egyediségeihez; közösségét közvetlenül magán viseli.[‡]

A két mentalitás persze, hogy nem éles vonallal válik el egymástól, hiszen a szocializáció a polgár gyermek számára is a családban zajlik és a polgárcsalád is csak család. Történelmileg leszámazottja az egykori parasztcsaládnak, melytől legfeljebb évszázadok – de lehet, még csak évtizedek – választják el. A csecsemő élete itt is anyával, a családot alkotó személyek, s az otthont alkotó tárgyak állandóságával, konkrétságával és szubjektivitásával kezdődik. Ámde csak rövid, átmeneti ideig marad ennyiben, s máris továbbmozdul. A polgárcsalád életén folytonosan áthalad

[†] Alfred Sohn Rethel (a frankfurti iskola első nemzedékének kevésbé ismert gazdaságtörténetikusa): *Warenform und Denkform*. Suhrkamp, 1971.

[‡] Fél Edit–Hoffer Tamás: Arányok és mértékek az Átányi gazdálkodásban. *Néprajzi Közlemények*, 1967, XII/3–4.

az árucikkek és szolgáltatások árama. Emögött kirajzolódik a gyermek számára a pénz, a tömegkommunikáció és a társadalmi intézmények általános eszközrendszere, s az általuk való egyetemleges közvetettség.

Ennek révén a polgárgyermek az otthonából induló átmenet végpontjaként érkezik meg az iskolába, annak intézményi, tárgyi és személyi idegenségébe. Nem úgy a parasztgyermek! Számára, még ha vannak is ismerős mozzanatai az iskolának, közege, alapformája ellentétes otthoni világával. Nagy az esély rá, hogy a két világ benne sohasem olvad össze igazán, hanem ő az iskola elidegenedett polgári világával, az abban kifejeződő árutermelői tárgyiassággal örökösen szembekerül, eszközrendszerét, formarendjét nem képes magáévá tenni, sem magát átengedni annak.[†]

Erről tanúskodik ennek a rétegnek egyöntetű iskolai pályaképe: a tanulmányok gyenge eredménye, be nem fejezése, tovább nem folytatása. Nyilvánvaló, hogy erre az alapképzettségre, műveltségre a korszerű szakmákban való kiképzés nem építhető. A legjobb szándékú átképzési programok is hatástalanok maradnak, ha ennek az iskolarendszernek – tehát az árugazdaság mentalitásának – eszközeivel és kereteiben kínálják a folytatást.

Megállapítások és következtetések

1) Olyan szakmákban, amelyekben nincs és megalapozottan nem is várható kereslet, nem szabad embereket kiképezni. Semmi értelme olyan “átképzési” programoknak, melyen a szegény munkanélküli, kiöregedett és használhatatlan nehézipari szakmája mellé szerezhet egy másik, ugyanolyan használhatatlant, de könnyűiparit.

2) Keresletnek örvendő szakmákra viszont csak olyanokat szabad tanítani, akik esélyesek az eredményes végzésre. Tudott dolog, hogy a munkanélküliek személyiség-torzulásait a halmozódó kudarcok idézik elő, tehát ahol lehet, meg kell kísérni őket ettől, valamint a pénzt ennél célszerűbben kell felhasználni.

3) A fenti természetű ügyekben lehetetlen döntéseket hozni megfelelő szakemberek és szakintézmények nélkül. Súlyosan hiányzik nálunk ilyen tekintetben a képességvizsgálat és a pályaválasztási tanácsadás. Ezeknek hajdanvolt intézményeivel együtt szakemberképzését is megszüntették. A teljes foglalkoztatás idején ez nem is volt olyan szörnyű hiány, mint ma a lavinaszerű munkanélküliség közepette.

4) Azok számára akik paraszti mentalitásuk folytán szorulnak ki a foglalkoztatásból, nagy valószínűséggel nem iskolai jellegű és módszerű képzés nyújthatna továbbvezető utat. Effajta módszertan azonban – amennyire tudom – nincsen kidolgozva. Ennek nyitott kérdéseit csakis igen célratoró kutatások válaszolhatnák meg – a fennálló szükség sürgősségéhez képest.

[†] Ezekre a kérdésekre próbál megoldást találni iskolarendszertünk fennálló keretei között Dr. Ernszt László: Oktatási rendszer és foglalkoztatás (*Munkaügyi Szemle*, 1992/3) c. tanulmányában.

5) A foglalkoztatásból kiszorulók úgy fognak jövedelemre szert tenni, ahogy tudnak – vagyis az árnyékgazdaságban. Segíteni akkor pedig csak abban lehet őket, amit ott csinálnak, s amit ott lehet csinálni. Ehhez viszont az árnyékgazdaságot el kell fogadni, tudomásul kell venni, s mennél szélesebb határok között meg kell teremteni legalitását: lehetővé kell tenni, hogy aki csak csökkentett költségekkel tud belépni a termelésbe (adó- és vámilletékek, területbér, társadalombiztosítás, biztonsági és minőségi előírások, bérminimum stb. lefaragásával), találhasson erre módot. Ez ugyan riasztóan hangzik, de mindazok a kutatók, akik e jelenségkörrel foglalkoznak, ilyesmit javasolnak írásaikban.

6) Az állami költségvetés szempontjából is előnyösebb, ha olyan bevételeket irányoz elő, amelyek bár alacsonyabbak, de behajthatók. Az így begyűlő adóbevétel lehet, még nagyobb is lenne a magas tarifákkal kivetettnél, de még ha nem is, a megnövekedett aktivitás, illetve foglalkoztatás következtében mindenképpen magasabb nemzeti jövedelmet hozna. Az már csak ráadás, hogy a legalitás kiterjesztése egyszerre a kriminalitás csökkentése is, tehát megtakarítás az állami kiadásokból.

7) Mihelyt legális, rögvést támogatni is lehet. Azaz tudomásul vett sajátosságainak megfelelő szakképzésben kell részesíteni, tanácsadással és tájékoztatással kell ellátni a benne résztvevőket. Hogyan? A szakmai képzést, feltehetőleg, mennél közelebb kellene vinni egyfelől a családhoz, az otthonhoz, a településhez – tehát a tanuló mindennapi környezetéhez –; másfelől a felhasználáshoz, illetve értékesítéshez. Nézzük először az utóbbit.

8) Vagy fel kell kutatni és oda vezetni a vállalkozót a foglalkoztatásra várókhöz, vagy alapjától kiindulva ott szervezni a helyi adottságoknak optimálisan megfelelő vállalkozást. Ennek a szervezőmunkának a legszélesebben értelmezett piacutatás feladatát kellene teljesítenie, vagyis valamennyi termelési tényező (termék, nyersanyag, munkaerő és tőke) piacának egyidejű és egymáshoz viszonyított kutatását, s ennek eredményei alapján kezdeményezni kellene a legesélyesebb (szürke-fekete!) vállalkozásokat. Ez a tevékenység ahhoz állna legközelebb, amit a hajdani falusi szövetkezetek – igaz, csak úgy, szemmértékre – végeztek.

9) Az így létesülő vállalkozásoknak az állam támogatásként nyújtaná – olcsón, vagy ingyen – a szükségessé váló szakképzést-átképzést, a piacutatás eredményeként születő javaslatoknak megfelelően.

10) Természetesen itt sem a vállalatot, sem a piacot, sem a képzést nem felsőfokon kell érteni, hanem éppenséggel a legalsón – hiszen a kiszorulókról és az árnyékgazdaságról beszélünk. Nem kizárt persze, hogy egyik-másik helyen egy ilyen piacutató szisztéma gyöngyszemekre bukkan (mint mondjuk Picasso Valloriban annak idején). Nem ez lenne azonban általános és meghatározó, hanem elsősorban a családi kisvállalkozások. Ezeknek van legtöbb természetes adottságuk arra, hogy költségeiket minimalizálják, s ugyancsak a kisközösség munkaerejét a legkedvezőbben kihasználják, különböző ágazatok tevékenységeit rugalmasan váltogatva, egyesítve különböző szervezeti fokokon és jövedelmi szinteken, az esetek tekintélyes részében a bérminimum, sőt a létminimum szintje alatt.

11) A családi kisvállalkozás kiindulópontja az önellátó paraszti kisüzem, mely a háztartást is magában foglalja. Ide szorul-szorult vissza a legfejletlenebb munkaerő, s a segítség is csak itt érheti őket utol. Az itt folyó munkát kell egészében, minden ágában és minden mozzanatában fejleszteni, nyitottá tenni az önfejlesztés számára és serkenteni arra. Ennek egymást követő és egymásra épülő lépései a következők:

- a mezőgazdasági és háztartási tevékenység racionalizálása, szakszerűsítése, árutermelésének kifejlesztése;
- a háztartás ipari-karbantartó tevékenységeinek széleskörű elsajátítása; háziipar, majd árutermelői szakosítása; ipari-szolgáltató-termelő tevékenységkör kifejlesztése;
- bekapcsolódás nagyobb termelőszervezetbe: bedolgozói munka, szövetkezeti tagság, alvállalkozás, bedolgozó-lánc.

12) Az oktatásnak és képzésnek ebbe a vázolt belső átalakulásba kell beilleszkednie, részt vállalnia. Tehát elsősorban a családokkal kell kapcsolatot teremtenie, s az abban folyó belső szocializációs folyamatba kell belekapcsolódnia. Ehhez talán a népfőiskolák állnak ma a legközelebb, s az ott meglévő szervezetekből és tevékenységekből lehetne az árnyékgazdaságot, munkanélküliséget legkönnyebben megközelíteni.

13) Ahhoz, hogy a szakoktatás majd valamikor megfelelhessen feladatainak, az általános oktatásban kell ennek megfelelő alapokat teremteni. Az eddig hangoztatottak alapján tehát az általános oktatásban is tudomásul kellene venni a hagyományai által kötött paraszti réteg mentalitásából következő korlátokat, s a falusi oktatás módszerét, sőt rendszerét ehhez kéne hozzáigazítani, lemondva egyelőre a polgári egyenlőség – azaz a *homo oeconomicus* – nálunk még teljesületlen ideáljáról a gazdaságban és az oktatásban egyaránt.[†]

CSANÁDY ANDRÁS

[†] H. Günter Kleff: *Vom Bauern zum Industriearbeiter. Arbeitsmigranten aus Türkei* (Mainz, Manthano, 1985) c. tanulmányában ír azokról a faluiskolákról, amelyeket a 30-as években Kemal Atatürk reformjai jegyében létesítettek. Ezekben a falvakból elszármazott mesteremberek tanítottak igen gyakorlatias szellemben és szép sikerrel.

SZAKKÉPZÉS ÉS DEMOGRÁFIA

MAGYARORSZÁGON AZ ISKOLARENDSZERNEK A KÖVETKEZŐ évezred első fél évszázadát is a demográfiai hullámok nyomása alatt kell átvészelnie. Ha optimistábbak lennénk, azt írnánk: továbbra is ilyen hullámokat kell *ellensúlyoznia*, de elég valószínű – sajnos –, hogy utódainknak is meg kell majd elégedniük a pusztá “átvészeléssel”.

Minden aktualitása ellenére nem foglalkoznánk e témával, ha nem a szakmunkásképzés kutatásához fognánk hozzá.[†] Mivel pedig e téren az eddigi egyetlen átfogó kutatás a hetvenes évek első felében készült,[‡] amikor az ún. Ratkó-gyerekek érték el a középfokú oktatási intézményeket, a kutatók nem térhettek ki a demográfiai probléma elől. Most, amikor a Ratkó-gyerekek gyerekei lépnek ugyanabba a korba – és ugyanazokba az iskolákba –, mi sem kerülhetjük meg a szakmunkásképzés és a demográfiai hullám összefüggéseit. Ha pedig a szakmunkásképzés kutatása továbbra is ugyanolyan ciklusokban jut majd eszébe a megfelelő döntéshozóknak, mint a törvényhozási úton történő születésszabályozás,^{*} akkor legközelebb a Ratkó-dédunokák hullámát vizsgálhatja egy új szociológus-generáció a szakmunkásképzésben.

A szakmunkásképzés második országos kutatása 1992 őszén indult, amikor az aktuális demográfiai hullám még nem futott át a középfokú iskolákon, a rá vonatkozó adatok pedig még kevésbé futottak át az adatgyűjtő és -publikáló intézményeken. Arra tehát *nincs módunk*, hogy két demográfiai hullám lefutását szabatosan összehasonlítsuk, erre még kb. három évet várni kell. Mivel azonban a hetvenes évekbeli és a kilencvenes évekbeli szakmunkástanuló kutatás összehasonlíthatóságát valamilyen szinten biztosítani akarjuk, ez pedig nem lehetséges az összehasonlítás feltételeinek tisztázása nélkül, nem térhettünk ki a demográfiai kérdés elől sem.

[†] *Liskó Ilona* (Oktatáskutató Intézet) és *Csákó Mihály* (ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet) vezetésével indult országos kutatás, amelyet a MűM-ön keresztül a *Világbank* finanszíroz. A kutatási jelentés nyersfalgalmazványa 1993 végére készül el.

[‡] Az első országos szakmunkástanuló kutatást *Gazsó Ferenc*, *Ferge Zsuzsa*, *Pataki Ferenc*, *Tánczos Gábor* és *Várhegyi György* indította, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete és az MTA Szociológiai Kutatóintézet részvételével. Az előbbi intézet kutatói elsősorban a szakmunkástanulók kérdőíves és interjú adatfelvételét és az adatok elemzését végezték, az utóbbi pedig az intézmények tanárait, valamint a tanárok és tanulók időmértékét vizsgálta. A kutatás eredményeit tartalmazó munkák egy részét az irodalomjegyzékben feltüntettük. Nem részletezzük viszont a Csákó–Liskó disszertációja alapján készült publikációkat.

^{*} E ciklusoknak mind az egybeesése, mind hosszának azonossága káros: a kutatásra gyakrabban, a törvényes beavatkozásra inkább ritkábban volna szükség.

Korrekción és következtetés

Az első szakmunkástanuló vizsgálat eredményeinek publikálása során Csákó–Liskó (1982) nyilatkozik a leghatározottabban a szakmunkásképzés és az akkori demográfiai hullám közötti kapcsolatáról:

„A minőség előtérbe állítása (az 1969. évi szakmunkásképzési reform fő célkitűzése. – *Cs.M.–B.B.*) ugyanis időben egybeesett egy demográfiai hullámmal, amelyet a kormány az oktatási rendszernek azon a csatornáján kívánt átterjeszteni, amely mind a költségek, mind a későbbi munkaerő-szerkezet szempontjából a legoptimálisabbnak tűnt (a fizikai munkaerő hiánya közepette): a szakmunkásképző intézeteken. Ezekon így olyan hullám futott át 1965 és 1975 között, amelynek csúcán több mint 220 ezer tanulót képeztek a korábbi és későbbi alig 165 ezerrel szemben.” (*Csákó–Liskó 1982, 181. p.*)

A szerzőkben már régebben kialakult ez az álláspont. 1978-ban pl. így jellemezték a szakmunkásképzés feltételeinek fejlesztésére tett erőfeszítések eredményeit:

„A tanárok száma az 1966/67-es tanév óta folyamatosan nő. Az egy tanárra jutó tanulók száma már 1969/70-ben – *a demográfiai hullám csúcán* – a “bűvös” 70 alá esett, s azóta – *a demográfiai tényezők hatására is* – folyamatosan csökken...” (Kiemelés *Cs.M.–B.B.*) (*Csákó–Havasné 1979, 28. p.*)[†]

Álláspontjuk azonban – bármily tetszetős is – *figyelmetlenségén alapul*, amelyet hosszú elemző munkájuk során észre kellett volna venniük. Mivel dolgozataik elég nagy érdeklődést keltettek, az is csoda, hogy kritikusaik sem rótták fel nekik mind-egyedül ezt a hibát.

A szakmunkástanulók létszáma 1965 és 1975 között valóban úgy változott, ahogyan írták: az 1964/65-ös tanévben 163.892 volt, öt év alatt, 1969/70-re elérte a 223.750-es csúcst, majd 1975/76-ra ismét 164.581-re csökkent. De vajon tényleg 1969/70-ben volt-e a demográfiai hullám csúcsa? Rekonstruáljuk a demográfiai adatsort a statisztikai évkönyvekből (I. tábla).[‡]

Az adatok azt mutatják, hogy a szakmunkástanulók létszáma akkor tetőzött, amikor a demográfiai hullám még csak éppen elérte a középiskolás kort. A hullám középiskolai átfutásának idején a szakmunkástanulók létszáma monoton csökkent.

Ha elnézzük is a szerzőknek, hogy az akkori kormány szándékairól anélkül nyilatkoztak, hogy adataik lettek volna róla, azt határozottan ki kell mondanunk, hogy *1969 és 1973 között a szakmunkásképzés nem szolgált a demográfiai hullám vezető csatornájául*. Sőt, inkább kirekesztette falai közül ezt a hullámot: míg 1969/70-ben a 15–17 évesek 42,2%-a tanult ebben az iskolatípusban, addig a következő évben

[†] *Havas Gáborné* csak az első országos szakmunkástanuló kutatás eredményeinek rendszeres közzétételétől kezdve publikál *Liskó Ilona* néven. Ez volt az utolsó publikációja, amelyet Havas Gábornéként jegyzett.

[‡] Forrás: KSH Statisztikai évkönyv; Tanérvnyitói statisztikai tájékoztató. Szakmunkásképzés, MÜM, évenként. A továbbiakban külön nem jelölt statisztikai adat ugyanezekből a forrásokból származik.

már csak 39,2%-a, 1971/72-ben a hullám csúcsának csak 35,6%-a, és csak egy 33,8%-os mélypont után kezdett ismét emelkedni az arány. De még az újabb emelkedés is azt jelentette, hogy 1973/74-ben, amikor a megfelelő korosztály létszáma pontosan az 1969/70. évre esett vissza, a szakmunkásképző intézetek 7,2%-kal kevesebb tanulót fogadtak közülük, mint öt évvel korábban.

I. TÁBLA

A 15–17 éves korosztály és a szakmunkástanulók létszáma 1969 és 1974 között

Év	Korosztály	Szakmunkástanulók
1969	530.000	223.750
1970	569.353	223.238
1971	593.381	211.279
1972	581.938	196.583
1973	530.711	185.633

Új megállapításunkból két további következtetés adódik. Az egyik az, hogy a szakmunkásképzés feltételeinek javulása, amelyet Csáková–Havasné (1978) kimutatott, jobb magyarázatot nyer, hiszen nem a demográfiai tényezők ellenére jött létre, hanem éppen kirekesztésükkel. Ha egyre kevesebb tanulót vettek fel, miközben a tanárok száma folyamatosan nőtt,[†] akkor nem csoda, hogy csökkent az egy tanárra jutó tanulók száma. Mivel a képzés feltételeinek elemzése nem tartozik jelen témánkba, ezt a szálát más alkalommal követjük tovább.

A másik következtetés azonban nagyon is témánkba vág, és így szól: ha nem a szakmunkásképző iskolák vezették le a demográfiai hullámot, akkor *az innen "hiányzó" gyerekeket máshol kell megtalálnunk.*

Nyomozás egy és egynegyed millió után

Elég furcsa lenne, ha a középiskolák töltötték volna be ezt a funkciót, amelyet a szakmunkásképző határozottan elutasított... De ne kövessük el még egyszer ugyanazt a hibát, nézzük az adatokat (lásd a II. táblát).

Valóban, a középiskolák nem voltak annyira elutasítók a demográfiai hullámmal szemben, mint a szakmunkásképzők, de azért nem is fogadták be. Enyhe csökkenési tendencia látható a létszámokban. Ha különválasztjuk a két középiskola létszámadatait, azt látjuk, hogy a gimnázium éppolyan kirekesztően viselkedett, mint a szakmunkásképző, s ezt a hatást a szakközépiskolák enyhítették. (Lásd az I. ábrát.)

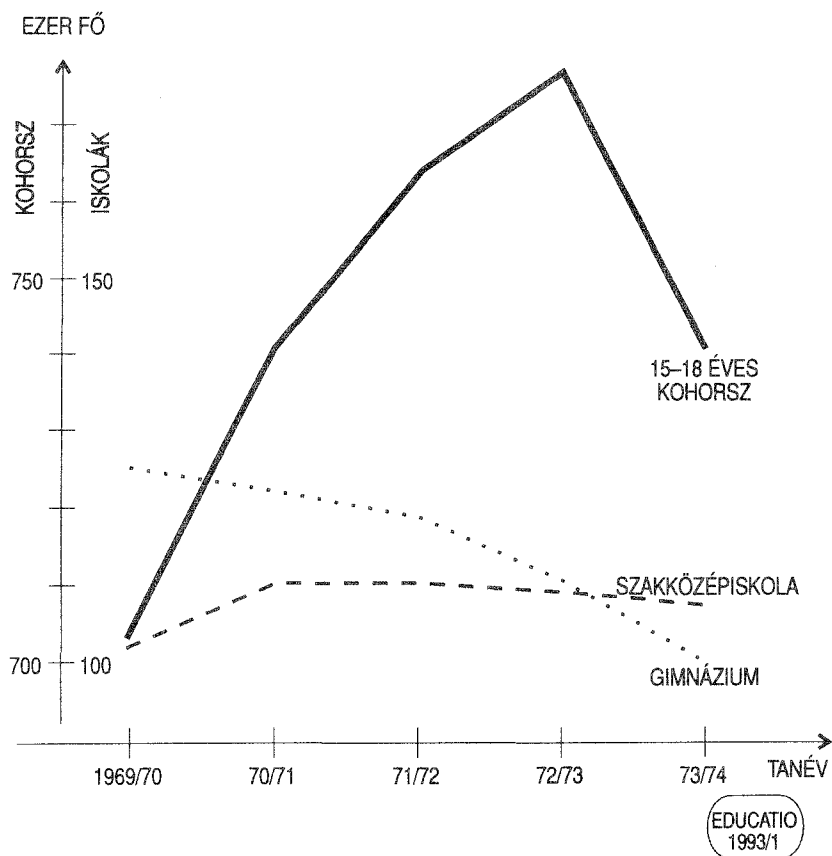
[†] A főhivatású elméleti tanárok száma, amire Csáková–Liskó (1978) hivatkozik, 1968/69-ben 2.860, 1973/74-ben 3.830 volt, és a hetvenes évek során végig növekedett.

II. TÁBLA

A 15–18 éves kohorsz† és középiskolások száma 1969 és 1974 között

Év	Kohorsz	Középiskolások
1969	706.000	230.802
1970	741.450	233.291
1971	764.153	228.749
1972	772.319	219.112
1973	738.010	212.734

1. ÁBRA

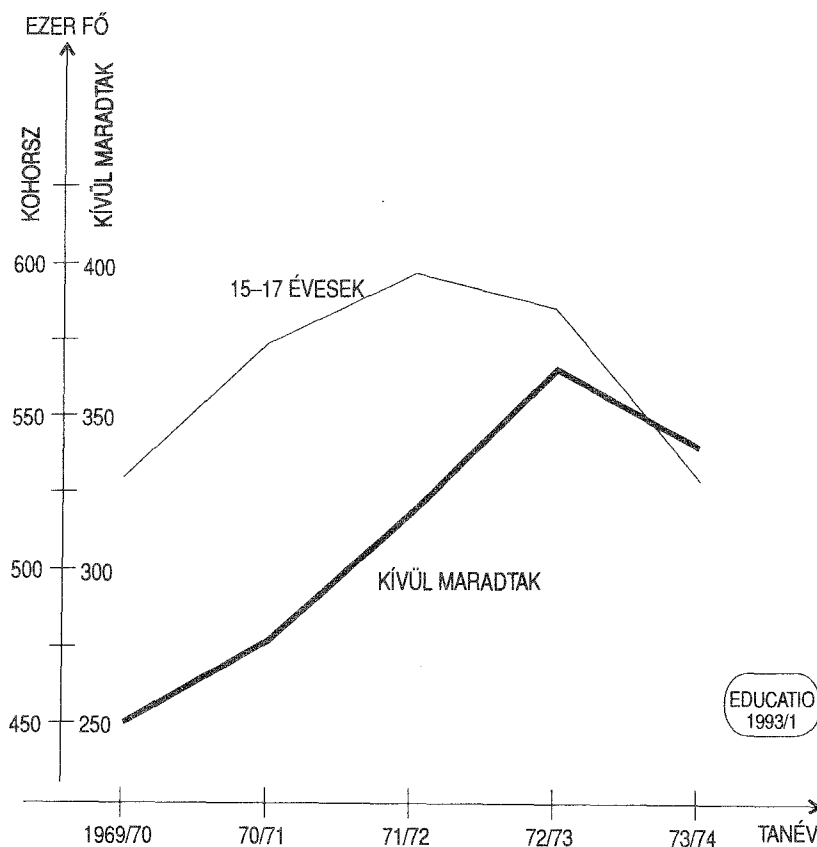
A 15–18 éves kohorszok, valamint a gimnazisták és szakközépiskolások létszáma 1969 és 1974 között

† Itt természetesen négy évet kell figyelembe vennünk, míg a szakmunkásképző iskolák esetében csak hármat.

A szakközépiskolai létszámok alakulását látva adhatjuk meg a maga igazságát a szakmunkásképzőnek is, hiszen a szakképzés minőségének emelése, amelyet 1969-ben célul tűztek ki, nem egyszerűen a hároméves képzés javítását jelentette, hanem azt, hogy egy sor ún. *elméletigényes* szakmát a szakközépiskolákba helyeztek át, és négyéves képzésben kezdtek oktatni. Alaposabb vizsgálat nélkül nem hagyhatjuk tehát rajta a szakmunkásképzőn az elzárkózás bélyegét – az alaposabb vizsgálatra azonban több idő kell, hiszen a szakmák adatainak részleteibe kell menni.

2. ÁBRA

A 15–17 éves kohorszok és azok, akik nem jártak középfokú iskolába, 1969 és 1974 között

Ami azonban a demográfiai hullám iskolai kezelését illeti, megállapíthatjuk, hogy az iskola *mint rendszer* leginkább közömbös volt a demográfiai hullám iránt. A

középfokú intézményekbe a demográfiai hullám átfutása alatt összesen kevesebb tanulót vettek fel, mint korábban, s csupán ezeknek a két szakképző iskolatípus közötti átcsoportosítása okozza azt a látszatot, hogy az iskolatípusok eltérő mértékben “érzékenyek” a demográfiai problémákra. A középfokú iskolák nem töltötték be “demográfiai funkciót”.

Ezek után már nem sok hely marad, ahol megtalálhatjuk a keresett fiatalokat. A szakiskolák létszámalakulását ugyan nem vizsgáltuk meg, de volumenük köztudottan elenyésző a keresett fiatal népességéhez képest. Hova jártak hát ezek a fiatalok? Talán egyszer valaki kinyomozza útjaikat. Az biztosnak látszik, hogy ezek nem az iskolába vezettek.

A 2. ábra alsó görbéje alatt meghúzódó egy és negyed millió ember ma 35–41 éves és többségük valószínűleg ma is szakképzetlen. Vajon hányan van még közülük munkája? Nem térünk át a munkanélküliek kutatására, csak azt jelezzük, hogy a múlt mulasztásai messze hatnak. Fordítsuk inkább arra a figyelmünket, hogy az iskola ma hasonlóképpen érzéketlen-e a demográfiai változások iránt, mint húsz évvel ezelőtt.

Tények és kérdőjelek

A szakmunkásképzés demográfiai funkciójára vonatkozó tételt mindenesetre vizsgoljuk:

„... a 90-es évek elején érte el a középiskolákat a demográfiai csúcs, és ezt ezúttal is a szakmunkásképzőknek kellett volna levezetni.” (Liskó 1992, 13. p.)

Liskó (1992) adataiból az is valószínűnek látszik, hogy ezúttal tényleg a szakmunkásképzés, illetve általában az alacsonyabb presztízsű középfokú iskolatípusok iránt nőtt meg a társadalmi igény. Sajnos teljes bizonyosságot még nem kaphatunk, mert az 1991-es adatok is csak részlegesen állnak rendelkezésünkre e cikk írásakor. Országos szinten az 1990/91. tanévig követhetjük az idősoros adatok alakulását.

III. TÁBLA

A középfokú iskolákban tanulók és a megfelelő kohorszok létszáma 1986 és 1991 között

Év	15–17	Szmk	15–18	Szakközép-iskola	Gimnázium
1986	443.719	175.228	586.449	131.687	105.194
1987	440.282	177.191	588.719	133.792	105.976
1988	439.809	186.796	588.014	139.897	108.440
1989	445.184	201.702	591.643	157.194	116.317
1990	480.512	209.371	621.006	168.445	123.427

A rendelkezésünkre álló adatsorban az új demográfiai hullám csak az utolsó sorban jelenik meg, ott szökik fel a kohorszok létszáma. Ez a változás egy bővülőben lévő

középfokú oktatást talál – mint látható, mindhárom iskolatípusban rendre nőnek a létszámok már 1990 előtt is –, és megjelenésére minden iskola újabb létszámnöveléssel reagál. Mutatószámokkal kifejezve szemléletesebben követhető e folyamat (lásd IV. tábla).

IV. TÁBLA

A középfokú iskolák és a megfelelő kohorszok létszám-növekedési indexei 1986 és 1991 között (%)

Csoport	1986	1987	1988	1989	1990
15–17	100	99,2	99,1	100,3	108,3
Szmk	100	101,1	106,6	115,1	119,5
15–18	100	100,4	100,3	100,9	106,3
Szakközépiskola	100	101,6	106,3	119,4	127,9
Gimnázium	100	100,7	103,1	110,6	117,3

A legkisebb ugrást a szakmunkásképző intézetek létszámában, a legnagyobbat a szakközépiskolákban találjuk. Ha ehhez hozzávesszük, hogy 1991-ben a szakmunkásképzők indexe 116,8%-ra csökkent, miközben a szakközépiskoláké 135,9-re, a gimnáziumoké pedig 123,9-re nőtt,[†] ez arra int, hogyha a túljelentkezés valóban a szakmunkásképzőkben bizonyulna is a legnagyobbaknak, ez az iskolatípus kevésbé rugalmasan reagál az igényre, mint a másik kettő. Az okok további vizsgálatot igényelnek.

Az biztos, hogy a középfokú iskolák viselkedése első megközelítésben nem olyan a kilencvenes évek demográfiai hullámával szemben, mint a hetvenes évekével szemben volt. Míg akkor létszámcsökkenéssel reagáltak, most létszámnöveléssel (lásd a 3. ábrát)

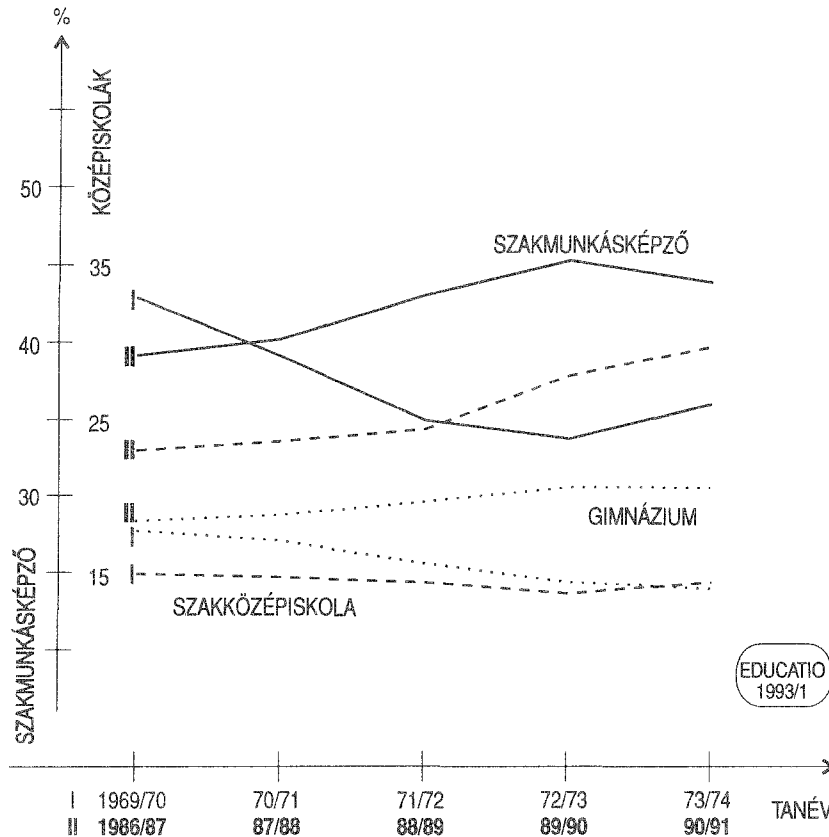
Egyedül a szakmunkásképző iskola görbéje törik lefelé az 1970. évihez hasonlóan, így egyelőre nem kizárt, hogy hasonlóan fog folytatódni is. A teljes képet 1994 végén vagy inkább 1995 elején láthatjuk.

Nemcsak az időleges adathiány miatt kell óvatosnak lenni következtetéseinkben. Még ha az iskolai létszámok rendszeres növekedését látjuk is majd végig a demográfiai hullám átvonulása idején, pusztán e számokból akkor sem következtethetünk az iskolarendszer viselkedésére, esetleges “demográfiai funkciójára”. A növekedés előállhat a helyi, alkalmi adaptív viselkedések összegződéséből is, sőt egy egészen más megfontolásokat követő általános fejlesztési koncepcióból is. A kérdés végleges eldöntéséhez tehát nem-statisztikai módszereket is igénybe kell majd venni.

[†] A kohorszok növekedését erre az évre még nem tudtuk kiszámítani, ezért nem szerepeltettük az adatot a táblában.

3. ÁBRA

A középfokú iskolatípusok tanulójának merítési aránya a megfelelő kohorszok százalékában, I: 1969 és 1974 között, II: 1986 és 1991 között

A szakmák létszámváltozásai

Nem folytathatjuk itt témánkat anélkül, hogy ne lépnénk be a szakmunkásképzés belső viszonyaiba. Vizsgálódásunk közvetlen célja egyrészt a húsz évvel ezelőtti és a mai szakmunkásképzés összehasonlítása, másrészt az egyes szakmák és szakmacsoportok eltérően viselkedhetnek a demográfiai nyomással szemben, ami feltétlenül figyelemre méltó lehet. Ha az áteresztő funkció tétele igaz lenne, akkor elsősorban

az ún. “belépő szakmák” blokkjának (Csákó–Liskó 1978)[†] lehetne ilyen funkciója, figyelembe véve a demográfiai hullámot okozó nagyobb gyerekszaporulat társadalmi eloszlásának sajátosságait is.[‡] Az V. tábla a szakmacsoportok létszamarányainak változását mutatja a két összehasonlított időszakban.

V. TÁBLA

A szakmacsoportok létszámmutatójának változása 1969 és 1974, valamint 1986 és 1991 között (%)

Szakmacsoport	1969=100				1986=100			
	1970	1971	1972	1973	1987	1988	1989	1990
Bányászat	84	69	55	47	103	93	84	78
Kohászat	110	92	85	82	108	116	144	158
Gépgyártás	103	94	84	76	101	125	139	146
Egyéb vas-fém	113	93	83	71	96	91	78	74
Villamosipar	100	92	82	77	97	104	114	120
Műszeripar	97	90	84	80	101	100	97	86
Építőanyag	146	124	121	129	89	98	112	127
Vegyipar	97	89	79	76	103	113	117	113
Faipar	107	98	85	79	102	108	112	132
Papíripar	95	96	86	83	103	118	131	121
Nyomdaipar	124	128	127	108	103	118	131	121
Bőripar	93	78	64	61	102	111	118	119
Ruhaiipar	95	90	88	90	102	106	112	117
Szolg. ipar	104	94	85	79	101	108	113	124
Építőipar	97	92	86	81	99	75	81	84
Mezőgazdaság	70	69	67	63	100	103	113	117
Élelmiszer	109	120	122	122	105	113	126	130
Kereskedelem	117	126	125	123	104	112	121	123
Vendéglátás	115	125	124	120	98	101	102	101
Szállítás, Hírközlés*					115	125	124	120

*Ez a szakmacsoport az első időszakban még nem szerepelt külön. Az összehasonlítás ezért nem vihető végig ezen a szinten. A táblázat a tendenciák jelzésére és összevetésére alkalmas, a szakmacsoportoknak a két időszak közötti követésére nem.

1969 és 1974 között csak kevés szakmacsoport mutatott növekedést. (Még a stagnálást jelző 100 értékek is mind fölfelé kerekítettek.) A növekedés feltételezhető okai között inkább a gazdaság tercier szektorának bővülése gyanítható azonnal, semmint a demográfiai nyomás.

[†] A fogalom definíciójához lásd még Csákó–Liskó 1979, 55–63. p. A társadalmi szakmablokkok fogalmát egyébként sikerrel alkalmazták további elemzéseikben is.

[‡] A születésszám az alsó rétegekben nagyobb, és ugyanezek a rétegek tudják a legkevésbé kivédeni a szülésre szorító intézkedéseket is. A képzésben viszont az ő gyerekeik számára elsősorban a “belépő” szakmák érhetők el.

A második időszakban ellentétes képet látunk: alig van olyan szakmacsoport, amelyik nem növeli tanulóinak létszámát. Feltűnő viszont, hogy a nagyipar akkori már egyre erősebben jelentkező válságtünetei ellenére messze kiemelkedik a kohásztanulók és a gépipari tanulók létszámának növekedési aránya. Ezzel szemben a modern ipar fogalmához sokkal erősebben kötődő műszeripar az erősen szűkülők között van.

A legtöbb növekvőben lévő szakmacsoport az arányát is növeli a szakmunkásképzésen belül, a legtöbb visszahúzódóban lévő szakmacsoportnak pedig az aránya is csökken. Mind a két időszakban van azonban egy-két kivétel. A hetvenes évek elején a ruhaipari tanulók száma csökken ugyan, de kevésbé az összes tanulónál, így a szakmacsoport aránya 0,5%-kal nő. Az ennél csekélyebb aránynövekedést stagnálásnak tekinthetjük. A nyolcvanas évek végén a vendéglátó-ipari szakmák tanulói számára kis mértékben növekszik ugyan (lásd az V. táblát), arányuk azonban csaknem egy százalékkal csökken a szakmunkásképzés egészén belül. A vegyipari és a ruhaipari képzésben épp csak annyira nő a létszám, hogy lépést tart a szakmunkásképzés egészének növekedésével.

A szakmacsoportok tanulólétszámának viselkedését mindkét időszakban meglepőnek nevezhetjük. A nyolcvanas évek végén különösen feltűnő, hogy minden olyan szakma bővülőben volt, amelyek a makrogazdasági prognózisok szerint képtelenek valamilyes foglalkoztatási biztonságot nyújtani a szakmunkás-bizonyítvánnyal, ezzel szemben stagnáltak vagy összehúzódtak olyan szakmák, amelyeknek a gazdasági előrejelzések alapján perspektívát lehetett jósolni. Ebből a szempontból a vendéglátóipar viszonylagos stagnálása szorul a leginkább magyarázatra, hiszen a nemzetközi kapcsolatok fellendülése, az idegenforgalom húzóágazattá válása (és nyilvánítása) nem a rendszerváltás után történt.

A két időszak összehasonlításából úgy tűnik, hogy ezek a különösségek valószínűleg a "régi rendszerre" jellemző tendenciák és a rendszerváltás, illetve a hozzá vezető válság kölcsönhatásából adódnak. Így az utóbbi húsz év alatt a szakmacsoportok jelentős része növelte tanulóinak létszámát, de különösen azok, amelyek a könnyűipar és a terciér szektor körébe tartoznak. (Lásd a VI. táblát.)

A bányászat, az építőipar és a vegyipar csökkenése a gazdaság struktúraváltásával magyarázható. Ezek mellett csak olyan szakmacsoportok tanulólétszáma csökkent jelentősen, amelyeknek egy részét ma már szakközépiskolában oktatják (elsősorban a műszerész szakmákat). A növekedési tendenciák sorsa azonban kérdéses, hiszen a demográfiai hullámon kívül egy másik demográfiai tényező is befolyásolhatja őket: a szakmát tanuló lányok aránya. A könnyűipar és a szolgáltatás fejlődése jelentős részben rájuk támaszkodott, a rendszerváltás után azonban szervezett kulturális ellenhatás lépett fel a nők társadalmi helyének újraértékelésére, amely befolyásolhatja a szakmunkásképzésben megfigyelt tendenciákat is.

Az induló országos kutatásnak választ kell majd adnia arra a kérdésre, hogy a) fennmaradtak-e ezek a tendenciák a politikai és gazdasági rendszerváltás, valamint a demográfiai hullám hatásai közepette; b) ha igen, milyen okok hozták létre és

tartják fenn őket; c) ha nem, miért jöttek létre átmenetileg és milyen tendencia váltotta fel őket.

VI. TÁBLA

A szakmacsoportok nagyság szerinti rangsora, növekedési indexe 1973 és 1990 között, valamint a lányok aránya tanulók között

Rangsor 1991/92	Szakmacsoport	Index 1990 (1973=100)	Lányok % 1991/92
4.	Ruhaipar	221,8	98,3
6.	Faipar	171,1	0,1
12.	Bőripar	166,3	76,2
11.	Élelmiszer	156,5	41,5
5.	Szolgáltató ipar	139,1	62,2
16.	Építőipar	132,5	66,7
2.	Kereskedelem	130,6	79,7
7.	Vendéglátás	115,3	43,8
14.	Kohászat	113,7	0,8
1.	Gépgyártás	105,7	0,9
19.	Papíripar	105,0	40,4
15.	Nyomdaipar	100,5	54,3
10.	Textilipar	100,4	97,3
8.	Villamosipar	93,9	1,7
9.	Mezőgazdaság	88,5	40,0
3.	Építőipar	84,0	0,0
18.	Bányászat	83,7	–
17.	Vegyipar	69,6	70,9
13.	Műszeripar	58,7	10,5
20.	Egyéb vas-fém	30,3	58,1

Összefoglalás

Megállapíthatjuk, hogy a szakmunkásképzés a hetvenes évek elején nem szolgált a demográfiai hullám levezetésére, sőt egyes szakmák vagy szakmacsoportok sem töltöttek be ilyen szerepet. A szakmunkásképzés volumene mindvégig csökkenőben volt, ami legalább részben az elméletigényes szakmák szakközépiskolákba való áttelepítéséből következett.

A demográfiai hullám levezetésének funkcióját egyik középfokú iskolatípus sem látta el, akár voltak ilyen kormányelképzelések, akár nem. A középfokú iskolázás lassú növekvő trendje éppen akkor tört meg és fordult határozottan csökkenő trendbe, amikor a demográfiai hullám elérte a középiskolás kort. Az iskolarendszer mint rendszer a hetvenes évek demográfiai hullámával szemben legalábbis közömbösnek – ha nem elutasítónak – tekinthető.

A nyolcvanas évek második felében a középfokú oktatás volumene valamennyi iskolatípusban egyértelműen növekvőben volt. Az új demográfiai hullám belépésekor a növekedés mértéke fokozódott, ha nem is olyan arányban, hogy a középfokú iskolázási rátát szinten tudja tartani. Az egyetlen kivétel ebben a tekintetben a szakmunkásképző, amely nem mutat pozitív reakciót a demográfiai hullám megjelenésekor, növekedése inkább lassul egy kicsit.

Feltűnő, hogy a szakmunkásképzésen belül a nyolcvanas évek második felében azok a szakmák növekednek a leggyorsabban, amelyeknek felvevőpiacát leginkább fenyegeti a gazdasági válság, a potenciális vagy éppen deklarált húzóágazatok szakmáit azonban egyre kevesebb vagy stagnáló számú tanuló tanulja.

A szakmacsoportok létszámának és egymás közötti arányainak változása az összehasonlított időszakok között olyan változásokon ment át, amelyek várhatóan erős demográfiai, gazdasági, társadalmi és kulturális hatásokba ütköztek vagy ütköznek vagy fognak ütközni a rendszerváltás nyomán. A most indult kutatásnak fontos feladata, hogy megállapításokat tegyen ezek alakulásáról.

CSÁKÓ MIHÁLY & BENYÓ BÉLA

IRODALOM

- CSÁKÓ MIHÁLY & HAVAS GÁBORNÉ (1978) A szakmunkásképzés helyzete. In: Gál Róbert (Ed) *Szakmunkásképzésünk helyzete*. Bp., Táncsics.
- CSÁKÓ MIHÁLY & LISKÓ ILONA (1978) Szakmunkásképzés és társadalmi mobilitás. In: Pártos Ferenc (Ed) *Az ipari tanulók világa*. Bp., ILV.
- CSÁKÓ MIHÁLY & LISKÓ ILONA (1979): *A szakmunkástanulók társadalmi determinációja a hetvenes években*. Kandidátusi értekezés.
- CSÁKÓ MIHÁLY-LISKÓ ILONA (1982): A magyar szakmunkásképzés rendszere és társadalmi meghatározói. *Medvetánc*, 2-3.
- GAZSÓ FERENC & CSÁKÓ MIHÁLY & HAVAS GÁBORNÉ (1975) *A szakmunkásképzés néhány társadalmi összefüggése*. Bp., Társadalomtudományi Intézet.
- FERGE ZSUZSA (Ed. et ali.) (1976, 1979) *Pedagógusok és tanulók a szakmunkásképzésben, I-II*. Bp., MTA Szociológiai Kutatóintézet.
- LISKÓ ILONA (1992) *Rendszerváltás az iskolákban*. Bp., Oktatókutatató Intézet (Kutatás közben, 179).
- ZSURZS MÁRIA (1978) Adalékok a magyar szakmunkásképzés történetéhez. *Társadalomtudományi Közlemények*, 4.

FOGYASZTÓI TÁRSADALOM FELÉ

A KLASSZIKUS KAPITALIZMUS E SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN a nyugati puritán civilizációjú országokban szinte észrevétlenül, látványos fordulat nélkül alakult át fogyasztói társadalommá. A társadalom történetének legnagyobb minőségi változásához a demokratikus tőkés országokban nem kellett forradalom. Ennek az okát elsősorban abban látom, hogy a változás nem igényelte az előző osztályhatalom erőszakos leváltását, a tulajdonviszonyok hirtelen megváltoztatását.

Nem kellett senkit erőszakkal kisajátítani, mert a kisajátítás és a tulajdonosi struktúra gyökeres változtatása spontán és folyamatosan történt. A tőkések maguk sem igen vették észre, hogy tulajdoni részesedésük másodlagossá vált. Még kevésbé észlelték a változást a fogyasztók, akik a nyugdíjpénztárakon és biztosító társaságokon keresztül váltak a fő tulajdonosokká. Az pedig mindmáig rejtve marad, hogy a modern társadalom legfontosabb és legnagyobb tőkéje, a szellemi vagyona elidegeníthetetlen személyi tulajdonban van. Az új tulajdonosi szerkezetről még az érintettek is alig szereztek tudomást.

A tudományos-technikai forradalom és a társadalom szellemi tőkéjének gyarapodása nem gyors, forradalmi átalakulás volt, hanem a vállalkozások életében csak rejtve megjelenő folyamat. Amíg az ipari forradalmat az jellemezte, hogy a gyáripari technika egy csapásra versenyképtelenné, technikailag elavulttá tette az egész érintett iparágat, a tudományos-technikai forradalom és a tudásvagon lépésről lépésre úgy vonult be, hogy nem kellett hozzá az előzőtől alapvetően eltérő vállalatnagyság és vállalkozási forma.

A fizikai tőke helyett a szellemi tőke, a termelői piac helyett a fogyasztói piac folyamatosan vált elsődlegessé. A tőkefelhalmozás maximalizálásának helyébe fokozatosan lépett az egyre általánosabb és magasabb képzettség és a gyorsan bővülő és összetételében változó fogyasztói piac igényeinek kielégítése.

Az állam gazdasági, oktatási és egészségügyi szervező szerepe fokozatosan terebélyesedett ki. Az állam megnövekedett gazdasági szerepe a második világháború hadigazdálkodásával együtt alakult ki, ezért azt nem is annyira a békés gazdaság követelményeihez való igazodásnak, hanem mint a hadigazdálkodás szükségszerű bevezetésének tekintették.

Sorolhatnánk a két társadalom eltéréseit, minden esetben azt látjuk, hogy a változás nemcsak folyamatos volt, de igényelte is a folyamatosságot. A klasszikus forradalmi mozgalmaknak és ideológiáiknak éppen az lett a vesztesége, hogy nem vették tudomásul, hogy ahol már kialakult a kapitalista gazdaság és megvalósult a polgári demokrácia, a klasszikus kapitalizmust nem kell forradalmi úton megdönteni, ha-

nem inkább segíteni kell a spontán átalakulást. A klasszikus kapitalizmus hatalmi rendszere gyorsabban alakította át a társadalmat és építette le saját osztályhatalmát, alakította ki megfelelő képzési és szociális ellátási rendszerét, mint ahogyan azt erőszakkal meg lehetett volna változtatni. Utólag bebizonyosodott, hogy a polgári társadalom kapitalizmusa egy olyan nyitott rendszer, amely lényegében spontán módon alkalmazkodik a társadalmi fejlődés új követelményeihez. Nem véletlen, hogy *a nagy társadalmi változások ott történtek, ahol nem voltak forradalmak, és ahol forradalmak voltak, ott visszamaradt a társadalom.*

Amennyire indokolt volt a forradalmiság ott, ahol a zárt feudális rendszert kellett megsemmisíteni, annyira nem indokolt az ott, ahol a kapitalizmust kell fogyasztói társadalommá átalakítani. Utólag a feudalizmusnak a fasizmusok és főleg a szocializmusok időszaka alatt történő rombolását is negatívnak ítélik meg, mert azt hiszik, hogy a polgári demokráciákban történő békés társadalmi átalakulás lehetséges volt és lesz ott is, ahol a társadalmi fejlődés nem jutott el előzőleg erre a szintre.

A klasszikus kapitalizmus érési folyamata

A nyugat-európai típusú, azaz puritán kapitalizmus mára már kinőtte saját elméletét. Az időközben bekövetkezett tudományos-technikai forradalom a korábbinál sokkal differenciáltabb tőkés és munkás viselkedést követelt meg, mert megszűnt a két alapvető osztály homogenitása. A kapitalizmus mára már túljutott a kapacitások átépítésén is. Most már a növekvő lakossági fogyasztás nélkül kihasználatlanok maradnak a kapacitások, így soknak mutatkozik a termelő-berendezések és a munkaerő állománya a piaci mechanizmus által teremtett vásárlóerőhöz képest.

A kapitalizmust éppen azok az erények (vagyis a puritanizmusa, a korlátozott lakossági fogyasztása) vitték a jelen század elejére általános válságba, amelyek létrehozták. A klasszikus kapitalizmus ciklikus gazdasági válságait nem tekintem a társadalom válságának, hanem csak a gazdasága természetes konjunkturális ingadozásának fogom fel. A klasszikus kapitalizmus létehez tartozott ugyan a ciklikusság is, de ennek ellenére minden megelőző társadalomnál eredményesebb volt. A fogyasztói társadalomban az inflációt lehet ehhez hasonló módon megítélni. Minden fogyasztói társadalomban jelen van bizonyos infláció, ami nélkül nem is működhetne. Ezért aztán hiba volna az inflációt a fogyasztói társadalom válságjelenségének felfogni.

A klasszikus kapitalizmusban alapvetően a fizikai tőke volt a szűk keresztmetszet, a jelenkor fejlett társadalmában a szellemi tőke. Ebből fakadóan az előbbi a fizikai tőkével való gazdálkodásra koncentrált, a jelenlegi a szellemi tőke minél jobb hasznosítását és minél gyorsabb növelését tekinti elsődlegesnek. Abban a vezető szerepet a tőketulajdon jelentette, ebben a képességek és tudás.

A tőke átalakulási folyamata

A klasszikus kapitalizmusban a társadalom dinamikája elsősorban azon múltott, hogyan sikerül a gyáripari tőkét minél gyorsabban létrehozni és minél kisebb költ-

séggel működtetni. Amikorra azonban ez a cél teljesült, elvesztette társadalomformáló erejének nagyobb részét. Amire az úgynevezett eredeti tőkefelhalmozás befejeződött, már nem a tőke maximalizálása, hanem a szellemi vagyon gyarapítása, a belső fogyasztás növelése lett a gazdaság motorja.

A klasszikus kapitalizmusban a tőkés jövedelmeként jelent meg a nemzeti jövedelemnek mintegy ötöde. Ma a tőkejövedelmek nem igen érik el a nemzeti jövedelmek huszadát sem, és ennek legfeljebb harmada a *magántőkéké*. Ez azt jelenti, hogy amíg száz évvel ezelőtt például Angliában a magántőkések jövedelme az összes jövedelem húsz százaléka volt, ma legfeljebb 2 százaléka. (A jelen esetben nem tekintem tőkejövedelemnek az olyan kisvállalkozók jövedelmét, amelyben a döntő szerepet a saját munka képezi és a felhasználása tekintetében családi, háztartási jövedelemnek minősül a személyi jövedelemadóval sújtott háztartási kivét után.) Ezzel szemben, ha a szellemi tőke jövedelmének számítjuk a képzetlen munkaerő bére feletti minden jövedelmet, akkor ez a nemzeti jövedelem fele. Azt állapíthatjuk meg tehát, hogy amíg a klasszikus kapitalizmusban a fizikai tőke magántulajdonából fakadt az összes jövedelem harmada, addig a fogyasztói társadalomban a személyi tulajdonban lévő szellemi tőkéből származik az összes jövedelem fele!

Befektetés a szellemi vagyonba

Az elmúlt évezredek során a lakosság szellemi vagyona nem nőtt, ugyanakkor a mai fogyasztói társadalmakban az évszázad során megtöbbszöröződött. Jelenleg a szellemi vagyon már nagyobb, mint az összes fizikai vagyon és ez a szellemi vagyon döntő többségében a lakosság elidegeníthetetlen személyi tulajdona. Ez az elmúlt évezredek legnagyobb tulajdonváltozása. A lakosság szellemi vagyonának jó részét nem saját forrásból képezi, mivel a társadalom fedezi az oktatási költségek jelentős hányadát. Itt tehát tőketranszferről van szó. Az állam a rendelkezésére bocsátott pénzügyi forrásokból lakossági szellemi vagyont képez. Költségvetési kiadásból lesz lakossági vagyon.

A szakma eddig nagyon lebecsülte a szellemi vagyonképzésnek azon részét, amit a lakosság saját erőss felhalmozásának kell tekinteni. A család számára anyagi áldozat az, hogy a már munkára fogható gyermekek (sőt a már munkaképes korúak) nem keresnek, illetve nem dolgoznak otthon, hanem tanulnak. Ehhez járul az, hogy az iskoláztatás költséges, még az úgynevezett ingyenes is.

Eddig csak a szervezett tanulásról beszéltünk. Egyre jelentősebb lesz a keresőkorban történő továbbtanulás. Ez is jövedelmet emészt fel, illetve a potenciális jövedelemszerzést csökkenti. Mindent egybevetve, a szellemi tőke gyarapodása a fogyasztói társadalmakban sokszorosa a fizikai tőkében beálló gyarapodásnak. A felhalmozás legalább kétharmada a lakosság személyes tulajdonában lévő szellemi vagyonban jelenik meg.

A szellemi tőke térhódítása

A modern társadalomban a fizikai tőke aránya az egy év alatt megtermelt nemzeti jövedelemhez viszonyítva csökken, a szellemi tőke viszont a nemzeti jövedelemnél

is sokkal gyorsabban nő. Amíg a századforduló idején a tőkeként működő vagyon az éves nemzeti jövedelem mintegy négyszerese volt az akkor gazdaságilag legfejlettebb Angliában, ma a fejlett fogyasztói társadalmakban kevesebb, mint háromszoros. Akkoriban a szellemi tőke az éves nemzeti jövedelem harmadát sem érte el, ma viszont legalább háromszorosa annak.

Más szavakkal: a század folyamán a világ fejlett ötödében az egy lakosra jutó fizikai vagyon értéke mintegy negyedével csökkent, a szellemi vagyoné viszont tízszeresére nőtt. A nemzeti vagyon szerkezetében beállt ezen változás még a számszerűségénél is jelentősebb. A század második felében csak azok a társadalmak voltak képesek a felzárkózásra, illetve a lépéstartásra, amelyekben a szellemi vagyont előzőleg sikerült a követelményeknek megfelelő szintre emelni. Ez a gyakorlat. A közgazdaságtan azonban még mindig a tőkehiányt tekinti a fejlődés, az utolérés szűk keresztmetszetének és ezen a fizikai tőkét, illetve az annak megszerzéséhez szükséges pénztőkét érti.

A szellemi tőke vonzó ereje

Napjainkban a tőke elsősorban oda vándorol, ahol magas a szellemi tőkével való ellátottság. Ebben a tekintetben is nyilvánvaló a társadalmi változás. A kapitalizmusban a tőke oda vándorolt, ahol olcsóbb volt a munkaerő, napjainkban oda, ahol jobb annak a minősége. Ez a fordulat annak ellenére létrejött, hogy korábban a munkaerő országok közötti árában maximum 1:3 eltérés volt, napjainkban pedig ennek a tízszeresénél is nagyobb. A nem megfelelő munkaerő *nem lehet olyan olcsó*, hogy vonzó legyen, a megfelelő *nem lehet olyan drága*, hogy ne legyen érdemes foglalkoztatni. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a tőkehatékonyság nem függ a munkaerő árától, hiszen ez jelenti a termelési költségek jelentős hányadát. A vállalkozó érdekelt abban, hogy a megfelelő munkaerőt minél olcsóbban kapja meg, illetve azt minél jobban hasznosítsa, de ez csak az azonos, illetve a közel azonos minőségre igaz.

A fogyasztói társadalom az első olyan társadalom, amelyben a gazdasági élet által igényeltnél nem több, hanem kevesebb a szellemi tőke. Minden korábbi társadalom több szellemi tőkével rendelkezett, mint amennyire a technika adott fokán szükség volt. A tudás, a találékonyság növekedését korábban tehát elsősorban nem a gazdaság igényelte, hanem az emberben benne rejlő tudásigény. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a korábbi korokban nem méltányoltak bizonyos szaktudást és tudományos eredményt, de ezek birtokosai ezzel nem szereztek jelentős társadalmi elismerést. A nagy tudósoknál nagyobb társadalmi megbecsülése és rangja volt az ostoba nemesnek vagy papnak.

Egy szűk szellemi elit tudásának a fejlődését, előrehaladását a megismerés útján nem volna szabad a társadalom szellemi tőkájének növelésével azonosítani. A tudományok és a művészetek fejlődése ugyan végigkísérte a társadalmi fejlődést, de ez korántsem jelentette a lakosság tudásmennyiségének gyarapodását.

A fogyasztóit megelőző társadalmakban a gazdaság a lakosság nagy többségétől nem igényelt több tudást, mint amennyit a gyakorlat során fel lehet szedni. Még az

írás és olvasás elsajátítása is a kapitalizmusban nem a gazdaság által támasztott igény kielégítésére, hanem a hatalmi szféra szervezeti igényeiből fakadóan történt.

A fizikai munka leértékelődése

A társadalmak történetét a fizikai munkaerő feleslege jellemezte. Ritka kivételnek számítottak azok a korok, amikor mennyiségi munkaerőhiány jelentkezett. A történelem nagyobb részében éppen a fizikai tekintetben erősebb férfiak alig végeztek gazdaságilag hasznos munkát, azt a nőkre hárították. Általában sokkal jellemzőbb volt a gazdaságból kivonultak között a férfiak száma, mint a nőké, hiszen a férfiak katonák és papok voltak.

A történelem során két olyan kort ismerek, amikor jelentős volt a munkaerő mennyiségi hiánya. Az első az időszámításunk utáni századokban a mediterrán világban, azaz a Római Birodalomnak az Alpoktól délre elterülő részén volt, a második pedig Amerika nagyobb részén jött létre a felfedezését követően egészen a múlt századig.

A szellemi tőke felértékelődése jól nyomon követhető a munkaerőpiacon is. A munkanélküliség szinte kizárólagosan a gyenge minőségű munkaerőt érinti. Még a viszonylag magas (tíz százalékos vagy az azt is meghaladó) munkanélküliség mellett is jellemző a kiváló munkaerőben való hiány. A fogyasztói társadalomban a magas foglalkoztatás már csak a magas szintű és folyamatos képzés, átképzés mellett oldható meg.

A szellemi tőke szerepe a vállalatok piaci értékében

A szellemi tőke felértékelődését az a tény is mutatja, hogy a világ nagy tőzsdéin azokban az ágazatokban a legmagasabb a piaci érték a könyv szerinti értékhez viszonyítva, amelyekben nagy értéket képviselnek a márkanevek és a kutatási eredmények. Ezért például a gyógyszeriparban és az elektronikában a könyv szerinti értékhez viszonyítva a piaci érték, vagyis a részvények összára magas. Ezzel szemben az olyan iparokban, amelyekben a technikai fejlődés lassú és a kutatási eredmények értéke viszonylag alacsony, a piaci ár alacsony a könyv szerinti értékhez viszonyítva.

Ha egy gyógyszergyárban sikerül valamiféle hatásos gyógyszer laboratóriumi előállítására, a tőzsdén azonnal emelkedik a részvényeinek ára. Újabb emelkedés következik be akkor, amikor az új gyógyszer hatósági engedélyt kap. Annak érdekében, hogy a könyvelés minél kevésbé szakadjon el a piaci értékítélettől, egyre több lehetőség van arra, hogy bizonyos kutatási és hirdetési költségeket aktiválni lehessen. Ezzel tehát megindult a szellemi tőke fokozódó figyelembevételre való kimutatásokban is.

Az elmélet késése a szellemi tőke értékelésében

A gazdasági élet már különböző módokon figyelembe veszi a szellemi tőkét, az elmélet azonban még mindig késik. A szellemi tőkét jelenleg nagyon korlátozott

tartalommal kezeli a közgazdaságtudomány. Szinte csak azt veszi figyelembe, ami kvantifikálható, aminek a ráfordításai megragadhatóak. Ezt illusztrálja az, hogy amikor megtakarításról beszél a közgazdasági elmélet, nem veszi figyelembe a lakosság jövedelméből való olyan felhalmozást, ami a maga és utódai szellemi tőkéjének gyarapítása érdekében történt. Pedig a modern társadalmakban sokszorta nagyobb a *szellemi tőkében* való felhalmozás, mint a fizikaiban. Ez a jelenkor modern társadalmában a legfontosabb és minden bizonnyal a legnagyobb megtakarítási mód.

Ezt illusztrálja a távol-keleti gazdaság sikereinek elemzése, amelyben sokszorta nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a lakosság magas pénzmegtakarításának, mint az oktatással szembeni kiemelkedő motivációnak. Alig lehet utalásokat találni arra, hogy mennyire fontos a jelenkor gazdasági sikereiben a távol-keleti konfuciánus civilizációnak az az évezredek karaktere, hogy az oktatáson keresztül látja az egyén társadalmi felemelkedésének szinte egyetlen útját. E civilizációs körön belül a szellemi tőke magas szintű termelése előbb megvalósult, mint a fizikai tőkéé.

A szociológusok például sokat foglalkoznak azzal a ténnyel, hogy az Egyesült Államok egyeteméin a távol-keletiek aránya sokszorosa a lakosságon belüli arányukhoz képest, és még ennél is jobb a szereplésük színvonala. Ezt mégsem építik be a távol-keleti országok makroelemzéseibe, holott ennek van a legnagyobb szerepe a sikerekben. Ezzel szemben részletesen elemzik az üzemszervezési módszereket, a pénzügyi eszközrendszert stb.

Szinte figyelmen kívül hagyja a közgazdasági irodalom, hogy majdnem minden országban az oktatás reformjával kezdődött a gazdasági utolérés. Németország előbb zárkózott fel a világ élvonalába az oktatásban, de akár a politikai struktúra tekintetében is, mint a gazdaságban. Ugyanez mondható el a skandináv országokról. A távol-keleti országokat már említettük. A volt szocialista országok, beleértve a Szovjetuniót is, az oktatásban sokkal jobban szerepeltek, mint a gazdaságban. Ennek a szerepe sokkal nagyobb lehet a gazdasági felzárkózásban, mint a külföldről becsalogatott tőkének. A tudósokat és művészeket egyes mecénások ugyan nagyon megfizették, de nem mint tőkét, mint hasznot hozó tulajdonságot, hanem mint kincset. A római császárság korában egy kiváló énekes vagy költő ára a rabszolgapiacra az átlagos rabszolga árának ezerszeresénél is több volt, mert a gazdagságot mutogatni lehetett velük. A reneszánszban szintén óriási árat fizettek a legjobb művészeknek, de tudásukat gazdasági téren nem hasznosították, tehetségüket kincsképzésre használták. Leonardo páratlan műszaki zsenialitását alig értékelték, a képeit annál inkább.

A munkaerő szerepének változása

Abból a tényből, hogy a fogyasztói társadalomban már nem a fizikai tőke a szűk keresztmetszet, hanem a szellemi, az is következik, hogy a gazdaság legfontosabb színtere a munkaerőpiac. Amennyire központi jelenség volt a klasszikus kapitalizmusban a tőkepiac, annyira az lett a fogyasztói társadalomban a munkaerőpiac.

Ha a munkaerő bérét, illetve a használatával járó költséget tekintik az árának, akkor lényegében úgy járnak el, mintha a tőkepiacra nem a tőkék gazdája cseré-

lődne, hanem csak a használati joguk. A fizikai tőkejavak világában az utóbbi időben elterjed a lízing, a bérleti viszony, amikor a használatért fizetnek. Ez történik a munkaerőpiacon is, mert a tudást nem lehet elválasztani a tulajdonosától, ezért az nem, csak a használata vehető meg.

A problémát jobban megértjük, ha a római kori rabszolgatársadalomra gondolunk. Ott senkinek nem jutott eszébe, hogy a rabszolgapiacon nem a munkaerő cserél gazdát, hanem csak a használata, hogy a rabszolga nem éppen olyan tőkéje, vagyona a tulajdonosának, mint a fizikai vagyontárgya. Azt, hogy mit ér egy rabszolga az árából világosan látni lehetett. Az emberi szabadság társadalmában a munkaerő ára nem az értéke, hanem csak az időre szóló használati díja. Az emberi munkaerő, de nem az ember mint olyan, értékét a bérleti díja tőkésítéséből lehet megállapítani, mint ahogyan a föld értékét a járadékából, a bérleti díjából.

Amennyire elfogadott az, hogy a fizikai vagyontárgyakat akkor is értékeljük, ha bérleti formájuk a jellemző, a munkaerőnél fel sem merül az árából az értékére való következtetés. Ez a szemlélet is hozzájárult ahhoz, hogy a közgazdaságtan a munkaerő értékét nem a piaci díjának tőkésítéséből vezette le, hanem legfeljebb a költségfordítások alapján.

A munkahelyi magatartás

A dolgozók munkahelyi magatartására nagymértékben hat az, hogyan él otthon, mivel tölti szabadidejét. Azt mindenki tudja, hogy például az alkoholizmus sokat ront a munkaerőkölcsönön. Azt már kevesebben ismerik fel, hogy a családi célok mennyit módosíthatnak a munkahelyi magatartáson. Például a családi ház építésébe kezdők, a gyermekeik minél jobb iskoláztatását fontosnak tartó szülők munkateljesítménye jobb, mint a bérkaszárnyákban lakóké, a gyermekeik jövőjével keveset törődőké. Természetesen részben ez is civilizációs örökségre vezethető, de megfelelő lakás- és oktatáspolitikával minden bizonnyal jobban lehet ösztönözni, mint a közgazdaságtudomány által ajánlott más ösztönzőkkel.

A nyugat-európai fogyasztói társadalomban az embereket az is jellemzi, hogy a nagyobb jövedelem érdekében hajlandók többet dolgozni. A civilizációk többségében a nagyobb jövedelem hatására csökkentik a munkaidőt, hiszen kevesebb munkával is meg lehet élni a szokott módon. A távol-keleti puritánok jól példázzák azt, hogy ugyanolyan életszínvonal mellett is lehet lényegesen hosszabb a munkaidő. Az európaiak ugyan a világ civilizációi közül a szorgalmasabbak közé számítanak, de a távol-keletiekhez képest sokkal jobban értékelik a szabadidőt. A nyugat-európai szakszervezeti harcok egyik fő követelése a munkaidő csökkentése, a szabadságidő növelése volt, a Távol-Keleten szinte fel sem merül ez a probléma. Egyszerű szabályként ki lehet mondani, hogy csak az olyan emberekkel lehet fogyasztói társadalmat építeni, akik szívesen dolgoznak többet, ha ennek következtében jobban élhetnek. Ez egy érdekes paradoxon: *a fogyasztói társadalom egyben a szívesen dolgozók társadalma is*. Az emberiség nagy többsége inkább marad szegény, csak ne kelljen többet dolgoznia. Afrikában és Ázsiában a nemzetközi cégek igen gyakran találkoznak azzal

a problémával, hogy a munkások a fizetés felvétele után nem mennek dolgozni, hiszen a pénzből jó ideig megélhetnek úgy, ahogy eddig is éltek.

Szorgalmas gazdagok

Egészen új jelenség, hogy a társadalmi elit – jelentős tudósok, művészek, sportolók, politikusok és menedzserek – munkaideje sokkal hosszabb, mint az átlagos munkásé. Ezt megelőzően minden társadalomban a kiemelkedés egyúttal a munkaidő rövidülését hozta magával. A kapitalizmust megelőző társadalmakban az uralkodó osztályhoz való tartozás azt jelentette, hogy szinte minden idő szabadidővé vált. Az első dolgozó gazdag a nyugat-európai városi polgár volt. Ma e téren is fordított a helyzet. Korábban a társadalom azt igényelte, hogy a tömegek minél többet dolgozzanak, ma inkább azt, hogy az elit hozzon ki magából minél többet.

A munkaidő átlagos hossza

A munkaidő átlagos hossza elsősorban a civilizációs karaktertől függ. Ma már a világ-gazdaság három nagy térsége, a nyugat-európai, az észak-amerikai és a távol-keleti alig különbözik az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem tekintetében, viszont annál nagyobb a különbség a munkaidő átlagos hosszában. A legkevesebbet a nyugat-európai puritánok dolgoznak, a legtöbbet a távol-keletiek. Az észak-amerikaiak a kettő között vannak. A nyugat-európaiakat az jellemzi, hogy jobban, kényelmesebben akarnak élni, a távol-keletieket pedig elsősorban a munkateljesítményük motiválja.

A munkaidőhöz való civilizációs viszonyra jellemző példa az is, hogy a sztalinizmus utolsó évtizedeiben felbukkant az a nézet Európa keleti felében, hogy ha nem élhetünk jobban, éljünk kényelmesebben. A szocialista országok a heti munkaidő, az éves szabadság és a nyugdíjkorhatár tekintetében felzárkóztak a Nyugathoz, a bér azonban ennek tört része maradt. Mi ez, ha nem az a történelem egészére általában jellemző civilizációs reflex, hogy nem több munkával a jólétre, hanem *a minél kevesebb munkával* járó létre törekvés érvényesül. Még drasztikusabban jellemző a kelet-európai reflex, ha a munkaidő kihasználás intenzitását is figyelembe vesszük. A sztalinizmustól megszabadulva a lengyelek ma kevesebb órát dolgoznak, mint korábban, a magyarok ellenben igen jelentős mértékben meghosszabbították munkaidejüket. Ezt is csak eltérő civilizációs tulajdonságokkal lehet magyarázni.

A szabadidő eltöltési módja

Hogyan viszonyultak a történelem során az egyes civilizációk népei a szabadidőhöz? Éghajlati okokból az év jelentős részében nem volt lehetőség hasznos hajtó, jövedelmet teremtő munkára. Egyes népek ezt az időt semmittevéssel töltik. Mások szügyennek tartják a dologtalanságot, ezért munkalehetőséget teremtenek maguknak. A hatalom birtokosai közmunkákra szervezték a népességet, de ezeknek a tárgy nem gazdasági volt. Ezt is a semmittevés levezetésére rendelték el.

A hasznosan eltöltött többletidő *társadalomromboló* hatású lett volna. A túltermelési válság ugyanis nem a kapitalizmus végének a jellemzője, hanem végig húzódik az egész történelem során. Minden korábbi társadalomban a termelés hozamainak racionális megemésztése volt a szűk keresztmetszet és nem a termelési kapacitás. A korábbi társadalmakat az jellemezte, hogy nagyobb volt a termelési kapacitásuk, mint a racionális felhasználás kapacitása. A társadalmak mindig képesek lettek volna többet termelni, de nem voltak képesek a többlet termelést racionálisan elfogyasztani anélkül, hogy ebből ne származtak volna még nagyobb társadalmi feszültségek és nehézségek. Ezt ma a harmadik világban láthatjuk. Bármennyire rossz is ott a kapacitás-kihasználás a mi szemünkkel nézve, mégis annyit fogyasztanak, amennyi mellett előáll a társadalmi fejlődés tényezőit szükségszerűen elpusztító népszaporulat.

A szabadidő hasznosításnak tipikus példája a népművészet. Olyan használati tárgyakat állítanak elő, amelyeknek az igényes díszítés következtében abnormálisan nagy a munkaidőigénye. Ebben a tekintetben erkölcsellenesnek tartják a munkaidővel való racionális gazdálkodást. Az a történelem és azon belül a közgazdaságtudomány egyik nagy rejtélye, hogy a társadalmi fejlődésben miért azok a kultúrák jártak az élen, amelyeket a szorgalom jellemezett és amelyekben még akkor is dolgoztak, ha annak nem volt a közgazdaságtudomány szerint sok racionális értelme. *Ha egy társadalomban csak akkor dolgoznak, ha annak racionális közvetlen célját látják, akkor nem számíthatnak sikerre.*

A történelem tanúsága szerint, ha egy társadalom az élet minden területére kiterjeszti a gazdasági racionalizmust, akkor megszűnik fejlődni. A kultúra a munkaidő gazdaságilag irracionális felhasználását jelenti. A munkaidőigényes népi hímzés éppen úgy nem hozott hasznot, mint a sakkozás. A gazdasági irracionális nem jelent haszontalant. Különbség van ugyanis a szerencsejáték és a sakk, valamint a hímzés és a pipázó semmittevés között. Sok esetben éppen az a racionális a hosszú távú fejlődés szempontjából, amit közvetlenül nézve irracionálisnak tartanak.

Évtizedekkel ezelőtt mértem fel például, hogy Magyarországon egy kalotaszegi menyasszony hozományában több munkaidő testesül meg, mint korunk észak-amerikai átlagpolgárának az örökölt vagyonában, vagy mint egy nyugat-európai dolgozó családi házában. A stafrungban jó tíz év munkája van, amiből legalábbis kilenc a díszítés. A ma fejlett társadalmában az átlagos dolgozó 6–7 évi munkájából vehet magának olyan családi házat, ami akkor palotának számított volna. A kalotaszegi háztartás racionális célokat szolgáló összes felszerelése kevesebb munkával készült, mint a szemet gyönyörködtető díszítések. Egyiptomban is akkor alakul ki a kor legfejlettebb társadalma, amikor a Nílus áradása idején tehetetlenségre kárhóztatott népet piramis építésre fogják.

Később a görög ásatási eredményeket szemlélve vettem észre, hogy a legszegegyebb háztartások cserépedényei is tele voltak munkaidőigényes ornamentikával, a díszítésük sokszorta több munkát igényelt, mint a használati értékük előállítására. A modern szabadidő kihasználás nagyon sokrétű.

Jelentős része a munka utáni regenerálódást szolgálja. Ide tartozik az üdülés és a szórakozás. Ma már a gazdaságilag fejlett országokban az üdülés és szórakozás több

szolgáltatási teljesítményt használ fel, mint például a szervezett oktatás, holott az is exponenciálisan növekszik. A gazdasági élvonalba tartozó országokban sokszorta nagyobb ágazat a turizmus, mint a mezőgazdaság és a bányászat együttesen. Ma már az is tény, hogy a turisták több tőkét áramoltatnak a kevésbé fejlett területekre, mint a bankok és nagyvállalatok.

Jelentős a fizikai állapot megőrzésére fordított szabadidő. Ez elsősorban a sportolásban nyilvánul meg. A modern társadalmakban a sport szerepe is nagyobb, mint valaha volt. A testkultúra és az egészségmegőrzés egyre nagyobb, egyre racionálisabb céllá is válik.

A továbbtanulás jelentősége szinte felmérhetetlen. A társadalomban működő szellemi tőke fejlesztése és karbantartása ma már mindennél fontosabb. A szervezett oktatás egy modern társadalomnak többre kerül, mint az élelmiszerek megtermelése. De a szervezett oktatáshoz képest is nő a szabadidőben folyó továbbképzésre, önképzésre fordított idő. Ez ma már sokszorosa a kulturális célokra fordított időnek.

A fenti három szabadidős elfoglaltság lényegében elengedhetetlen, racionális szükségletek kielégítését biztosítja. Sok szempontból helytelen például a keresőképeség megőrzése érdekében szükséges továbbtanulásra fordított időt szabadidőnek nevezni. Más szempontokból mégis indokolt, mert szabad döntéssel elhasznált időről van szó.

A közvetlen szükséglet-kielégítés is növekvő időhányadot köt le. Ennek kettős szerepe van. Egyrészt azt a sikerélményt biztosítja, amit a gyári és hivatali munka egyre kevésbé biztosít. Másrészt jövedelem-kiegészítő szerepe van. Ez az utóbbi azért is jelentős, mert a saját szükségletre termelés nem adózik, a társadalmi munkamegosztással szerzett pedig adóval terhes. Ha én csinálom meg a vízvezeték adómentes a megtakarított jövedelemem, ha másokkal csináltatom meg, akkor mind ennek a fedezetét szolgáló bevételem, mind a munkát végző adózik. Ezért aztán minél nagyobb a társadalmi újraelosztás, azaz az adóteher, annál nagyobb az érdekeltség a saját szükségletek közvetlen kielégítésére. Ezt a szükséglet-kielégítést biztosító termelést bizonyos szempontból nem lehet szabadidőnek tekinteni.

Érdekes módon alig nőtt a kulturális élvezetekre fordított idő. Ez különösen igaz akkor, ha ez alatt csak a klasszikus értelemben vett kultúrát értjük.

A minőségi munkaerő hiánya

A kapitalista társadalom fejlődésével már nemcsak a munkavállalónak volt érdeke a magasabb bér és a társadalmi gondoskodás, hanem a munkaadóknak is, akik elsősorban azzal voltak képesek növelni a hatékonyságot, hogy jobban megfizették a minőségi munkaerőt. Mindez egyúttal megoldotta a klasszikus kapitalizmus legnagyobb problémáját is, mert a szűk belső piacot sikerült óriásira, szinte kielégíthetetlenre tágítani, azaz a kapacitások kihasználásához megfelelő fogyasztói keresletet is teremtett.

Keynes javaslatát tehát arra, hogy növelni kell a fogyasztói vásárlóerőt (különben nem lehet a kapacitásokat kihasználni), megvalósították a munkaadók a béremelésekkel. Kiderült, hogy csak megelégedett, jól képzett, civilizáltan élő munkaerővel

lehet hatékonyan termelni, vállalkozást működtetni. Azokban a társadalmakban vált olcsóvá a termelés, amelyekben magasak a bérek. Meglepő paradoxonként hangzik, de ott a legolcsóbb minden, ahol a munkaerő a legdrágább. Ez ugyan általánosan tapasztalható jelenség, a tudósok mégis a jövedelem csökkentését javasolták a közgazdasági feltételek javítására.

A munkaerő motivációjának változása

A klasszikus kapitalizmusban az uralkodó osztály levonhatta azt a következtetést, hogy a munkások fegyelmezése csak a létüket fenyegető munkanélküliséggel retteggetve valósítható meg. Társadalomtudósok is kimondták, hogy a munkanélküliség fegyelmez. Az sem jelentett számukra cáfolatot, hogy a munkafegyelem ott sem volt jobb, ahol nagyobb volt a munkanélküliség.

Különösen így van ez ma a fogyasztói társadalmakban. Ma a világ négyötödén igen nagy a munkanélküliség, az éhezés is állandó jelenség, mégis nagyon rossz ott a munkafegyelem. A világ gazdaságilag fejlett egyötödén pedig viszonylag kicsi a munkanélküliség (és nem jelent életveszélyt), mégis jó a munkafegyelem.

A munkanélküliség fegyelmező erejének elméletét látszott igazolni a szocialista teljes foglalkoztatás gyakorlata is, amennyiben ott nem volt regisztrált munkanélküliség és rossz volt a munkafegyelem is. Arra azonban senki nem gondolt, hogy a rossz munkamorál sokkal inkább az alacsony bérek és a gyarapodási lehetőségek beszűkülésének volt a következménye, mint a teljes foglalkoztatottságnak.

Korunkban a rossz munkafegyelem ott jellemző inkább, ahol alacsony a dolgozók képzettsége és életszínvonala is. Ez megmutatkozik abban is, hogy az igen nagy fizetésű és jövedelmű vezető menedzserek valamint a bérből élőknel sokkal magasabb jövedelmű kisvállalkozók munkaideje a leghosszabb. Ezek számára szinte nincs is szabadidő, nincs idejük felélni a jövedelmüknek akárcsak jelentős részét is, mert számukra szenvedéllyé vált a siker, a teljesítmény hajszolása. Úgy vannak ezzel a vezető menedzserek és a sikeres kisvállalkozók, mint az élsportolók. Milliókat keresnek és szinte aszkétaként élnek. Ahogyan a sportoló nem engedheti meg magának a könnyű életet, úgy a vezető menedzser sem.

Minél magasabb az elért gazdasági siker és a szükségszerűen velejáró magas szak tudás, annál kevésbé függ a teljesítmény a munkaszervezési, a bérezési technikától, de annál inkább a megfizetettségtől és a dolgozók igényességétől.

Ezek ellenére mindmáig sokan hiszik, hogy a munkanélküliség réme a legjobb fegyelmező. Ez bizonyos határok között még így volt száz évvel ezelőtt, de semmiképpen nincs így most. Sokkal inkább igaz így ennek az ellenkezője, vagyis az, hogy a magas munkanélküliség rontja a munkateljesítményeket. A modern technika mellett a munkanélküliségtől féltő munkaerő nem mer más munkakört keresni, ezért sem térben, sem szakmailag nem elég mobil, inkább csak a követelményeknek megfelelően viselkedik. A munkanélküliségtől való félelem visszatartja a munkást attól is, hogy az alkalmazott munkafolyamatot kritizálja. A munkanélküliség legnagyobb negatív hatása azonban az, hogy rontja az erkölcsöket, szolgaszellemet és

alázatot szül, holott a hatékonyság ma a szakmájából való megélhetésben biztos munkást követeli meg.

A fejlett fogyasztói társadalmakban egyre szélesedik az a réteg, amely hajlandó a munkaidejét hosszabbítani. Az a réteg a társadalom tudati és gazdasági motorja, amelyik számára a nagy kereset elsősorban státusszimbólum. Őket nem annyira a nagyobb jövedelem motiválja, sokkal inkább az elismerés, a siker. Ez eleinte csak a művészekre, az élsportolókra és a tudósokra vonatkozott. Egyre inkább megjelenik azonban a vállalkozási szférában is. A vezető menedzser és a kisvállalkozó nem azért dolgozik, hogy jobban éljen, hanem még az élet kényelmeiről is lemond, hogy gazdasági sikert mutathasson fel.

A minőségi munkaerő szűk keresztmetszet

Kevesen gondoltak arra, hogy nemcsak a klasszikus kapitalizmushoz, de az egész eddigi társadalomtörténehez képest is, milyen minőségi változást hozott az a tény, hogy a *képesség* lett a szűk keresztmetszet.

Az esélyek egyenlőtlensége most már a *képességek egyenlőtlensége* következtében áll elő. Ez sem egyenlőség, de mégsem olyan kegyetlen és igazságtalan mint a hatalomba és a vagyonba való beleszületés. Az is szerencse, hogy ki milyen képességekkel születik, de ennél sokkal inkább kiszolgáltatott az egyén az olyan társadalomban, ahol a sorsa szinte kizárólag attól függ, mibe született bele. Ne tévesszen meg bennünket az, hogy minden korábbi társadalomban voltak kisebb-nagyobb számban olyan egyének is, akiknek sikerült társadalmi rangban és hatalmi hierarchiában felemelkedniük. Ezek száma azonban még a szabad kapitalizmus észak-amerikai viszonyai között is elenyésző volt.

A képességeknek és a teljesítményeknek köszönhető karriert a közvélemény és az erkölcs mindig elfogadhatóbbnak tartotta, mint az öröklötet. A művészek, élsportolók, a maguk erejéből felemelkedett vállalkozók kiugró jövedelmét még a viszonylag szegények is sokkal kevésbé tartják igazságtalannak, mint az öröklötet. De nemcsak az erkölcsi megfontolások segítik elő a kiegyenlítettebb vagyoni és jövedelmi viszonyokat, hanem sokkal inkább az, hogy a képességek kibontakoztatása nagy mértékben függ a jövedelmek nivelláltságától.

A meglévő képességeket annál jobban sikerül mozgósítani, minél nagyobb a jövedelmek differenciáltsága, ám ezzel szemben áll az a távlati érdek, hogy a következő nemzedék képességeit már rossz hatékonysággal bontakoztathatja ki az a társadalom, amelyikben túlságosan nagyok a jövedelmi különbségek, amelyben nagy a relatív szegénység. A rövid és a hosszú távú érdek ezen ellentétét a fogyasztói társadalom azzal oldja fel, hogy engedi ugyan differenciálódni a jövedelmeket a munkaerőpiacon, de aztán progresszív adókkal erősen nivellálja azokat.

A jövedelmek differenciálódásának civilizációs háttere

A modern társadalmakban a bérek, általában a jövedelmek arányát erősen befolyásolják tudati tényezők, azaz a civilizációs örökség. Minden civilizáció más jövede-

lemarányokat visel el. Ezt pedig tudomásul kell venni. Erről tanúskodnak a tények is. A különböző civilizációkban azonos gazdasági fejlettség mellett is nagyon eltérőek a jövedelemarányok. A munkaadó ugyan igyekszik érdekeinek megfelelő differenciálást végrehajtani, de a politikai erők ezt progresszív jövedelemadóval mérséklik. A munkaadó oldaláról a béarányokat a hatékonysági arányok alakítanák, de az ennek megfelelő béarányokat nem engedi a civilizációs tudat korlátlanul érvényesülni.

A munkaadói érdekelttség olyan mértékben differenciálná a munkajövedelmeket, hogy ezzel a következő nemzedéknél a tehetségnek megfelelő kiképzés nem valósulhatna meg, a tehetségesek tehetségtelen gyermekei előnyt élveznének a kisjövedelmű családokba született tehetségesekkel szemben. Márpedig az elsőrendű távlati gazdasági érdek a munkaerő olyan bővített újratermelése, amelynél a képzettséget, a pályaválasztást nem a származás, hanem a képességek határozzák meg. A legfontosabb távlati gazdasági érdek a munkaerőben rejlő képességi kapacitások minél jobb kihasználása és hasznosítása. Ez viszont ellentmondásban van a munkaadói érdekekkel. Ez a tény is elég arra, hogy a fogyasztói társadalmat ne lehessen tőkésnek nevezni, hiszen a legfontosabb érdeke ellenkezik a tőkés érdekével.

A termelés vállalati szintű hatékonysága a nagymértékű differenciálódást kívánja meg. Ezzel szemben a dolgozók a sokkal nivelláltabb béarányokat követelnék. A társadalmi érdek a kettő között van.

A jövedelmek differenciáltságában jelentkező érdekellentétet hidalja át minden fogyasztói társadalom azzal, hogy progresszív személyi jövedelemadóztatást és egy sor társadalmi juttatást alkalmaz. Ezáltal megvalósul, hogy a tőkés ugyan érdekének megfelelő béarányok szerint fizet, a dolgozóknak mégis ennél sokkal nivelláltabb nettó jövedelem marad, valamint a szociális társadalmi juttatásokból a kisebb jövedelműek viszonylag nagyobb arányban részesülnek.

A munkaerő újratermelésének érdeke és a társadalmi stabilitás nivellált jövedelmeket kíván meg. A munkaerő újratermelése akkor a leghatékonyabb, ha nem nagy a szegénység, ha szinte minden rétegben lehetőség van a képességnek megfelelő iskolázottságra. A politikai stabilitás is fontos gazdasági feltétel, ez pedig megkívánja a társadalom igazságérzetének megfelelő jövedelemelosztást, illetve az ahhoz való bizonyos mértékű alkalmazkodást. Így válik a politika a hosszabb távú társadalmi érdek hordozójává a rövid távú hatékonyságot egyedül biztosítani képes piac mellett. Elsősorban civilizációs örökség határozza meg, hogy melyik társadalom mekkora differenciálódást visel el.

A fogyasztói társadalom népi jellege

A jelenkor fejlett társadalmi azért válhattak valóban népi társadalommá, mert Nyugat-Európában kivételes körülmények között alakulhatott ki a kapitalizmus és ennek fejlődése elvezetett oda, hogy a társadalom fő érdekévé a képességek minél jobb hasznosítása lett. Ennek érdekében általánossá kellett tenni az állampolgári jogokat, elképzelhetetlen mértékben emelni az életszínvonalat és mindez nem hozott magával gyors népszaporulatot.

Eddig minden társadalomban egy kisebbség érdekei érvényesültek a többség rovására. Ez azt jelenti, hogy a társadalom érdekei csak egy kisebbség érdekeivel voltak azonosíthatók. Másként fogalmazva: a társadalmi érdekeket nem a társadalom tagjainak összessége, hanem csupán egy elenyésző kisebbség képviselte. Az emberiség nem azért élt állandóan egy kisebbség elnyomása alatt, mert ez szolgálta leginkább a többség érdekeit, hanem azért, mert a társadalom érdeke ellentétes volt a lakosság nagy többségének érdekeivel.

A század második felére az emberiség kisebbségét magában foglaló fejlett társadalmak jutottak el a fejlődés azon szintjére, hogy bennük végre nemcsak létrejöhet a többségi érdek érvényesítése, de ezen keresztül megvalósulhat a társadalmi érdek is. Alapvető hiba, jószándékú naivitás azt hinni, hogy ez ott is megvalósítható, ahol a feltételek még nem értek meg erre. Az utókor előtt válik majd világossá, hogy a 20. században mennyi kárt okozott a fejlett világ azzal, hogy politikai vívmányait oda is elvitte vagy el akarta vinni, ahol azok megvalósulására még hiányoztak a tudati feltételek.

Az emberiség legjobbjainak ugyan indokolt vágya volt a mindenkit szolgáló társadalom, de ennek a realizálása nemcsak irreális, de veszélyes is, hiszen végül a fennállónál is rosszabb állapotokat szülő erőfeszítéssé vált. A lakosság egészének érdekében működő társadalom csak a tudományos-technikai forradalom eredményeként valósulhat meg, s akkor is csak néhány civilizáció keretei között.

Mivel a képességek nem vagy csak kismértékben öröklődnek (azok nem osztályjellegű tulajdonságok), a társadalom minden rétege számára biztosítani kellett az érvényesülést és az érdekérvényesítés lehetőségét. Ebben a társadalomban a tehetség kihasználatlansága vagy elkallódása minden másnál nagyobb veszteség. A fogyasztói társadalomban a hatékonyság elsősorban a képesség és a tudás kibontakoztatásának mértékétől függ, vagyis attól, ami nem öröklődik.

A társadalmak determináltsága csak a fejlődés során csökken. Ez a csökkenés az elmúlt ötezer év alatt alig volt észrevehető, legalábbis tört része volt annak, ami az utóbbi száz év során bekövetkezett. Az elmúlt évezredek társadalmi tökéletesek voltak abban az értelemben, hogy gyakorlatilag nem voltak javíthatók. A ténylegesnél jobb csak a fogyasztói társadalom lehet. Az sem alapvetően jó, de azért már lényegesen jobb, legalábbis annyival, ami már megéri a fáradozást. A jelenlegi, viszonylag nagyon sok tekintetben már jóléti társadalom mégis lehetne jobb.

A társadalmi fejlődés során a társadalmak egyre fejlettebbek lesznek, de egyúttal több kiküszöbölhető hibát is tartalmaznak. A társadalmak csak úgy lesznek jobbak, hogy relatív tökéletességük egyre romlik. A társadalom fejlődése során az erények és a hibák egyenlege javul annak ellenére, hogy a korrigálható hibák abszolút mennyisége egyre nő.

THE SOCIAL SECTOR IN THE CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN TRANSITION

THIS BRIEF NOTE SUMMARIZES THE RATIONALE for the priority attention given by the *World Bank* and its CEE members to human resource development in the course of political and economic transition – i.e. why the World Bank has been drawn into the social sectors in CEE; and the strategy for the Bank’s human resource involvements in CEE which has evolved, pragmatically, over the last 30 months – i.e. how the Bank has gone about this involvement.

First, a digression on terminology: “human resource development”. The terrain could equally be defined as the “social sectors”, the “social policy areas” or even “human capital”. In fact, the terms are often used interchangeably, to include all aspects of national systems of education, scientific research, training (youth pre-employment and adult-service), health (including population and nutrition), and social security (all benefits provided in cash or kind as part of the social safety net); and most aspects of labor market development, including specifically employment services/promotion and wage determination mechanisms which facilitate the mobility of labor and structure the incentives for human capital formation.

Shelter (housing), though crucial for labor mobility, is excluded, as it is traditionally and more appropriately thought of as belonging, with the full range of municipal services, in the infrastructure sector.

Rationale

The Central and Eastern European (CEE) countries (and now the former Soviet Republics as well) are attempting a historically unprecedented jiu-jitsu trick: the rapid transformation of their societies from totalitarian to democratic politics and from closed centrally directed to decentralized market-based open economies. The purpose is to raise living standards as quickly as possible, in significant measure through achieving an effective integration into Western Europe. There are five fundamental reasons why CEE Governments – and therefore the Bank – give priority attention to the social sectors in this process. The five rationales derive from: the changing role of the state, economic imperatives, fiscal exigencies, social concerns, and politics, each summarized below.

The Role of the State – and of Incentives

By definition, the transition in CEE involves a sharp shift in the boundary between public and private. Two aspects of this change highlight the need to focus on the role of the social sectors.

As private markets are increasingly relied upon in the economic sectors where they work better, the social sectors will constitute a relatively larger share in the remaining legitimate functions of the state. The public's business will be increasingly concentrated in the social sectors. Private markets are immensely efficient when the standard assumptions obtain of perfect competition, perfect information, and no public goods or externalities. But the social sectors are disproportionately characterized by imperfect information, by public or quasi-public goods, and by externalities. So unfettered private markets cannot uncritically be relied upon in the social sectors to attain efficiency objectives, not to mention distributional ones. Public intervention will be necessary. Selecting the proper mix of possible interventions – from among the options of regulation, finance, public production, or income transfers – is critically important for both efficiency and distributional reasons.

As the state share in economic activity shrinks, its control will be exercised increasingly through indirect methods in lieu of direct commands. Most important among these is the establishment of incentive structures conducive to efficient resource allocation. In many instances, social sector policies inherited from the era of central planning positively impede efficient resource allocation in the core economic sectors. Public pension systems which encourage early retirement and treat males and females and specific occupations differently, and wage determination schemes which fail to reward human capital differences, are just two examples. Failure to reform the overall incentive regime within the social sectors will derail the transition just as surely as failure to act in the economic sphere.

Economic Imperatives

The values, attitudes, knowledge, and skills required in the two types of society are vastly different. The human capital accumulated in the past is unsuited, in significant respects, for the desired pluralistic market economies of the future. Productivity, and incomes, will stagnate (or decline) until people have changed their way of thinking about themselves and their societies and until they have acquired very different knowledge and skills. Investments to “retool” the human capital foundations for growth are needed at least as much as those directed at rebuilding the physical capital base of production.

The enormity of these retooling requirements was one of the surprises the World Bank encountered in CEE. Many of us in the Bank – and others – started from much more sanguine assumptions about the adequacy of the human capital base for the transition than turns out to be justified by the facts as they have emerged. Three concrete examples illustrate the general point. School systems in CEE were quite successful in teaching the lower order cognitive skills of recall and comprehension. This ensured universal literacy and a rapid and reliably patterned and passive response to direction from above. Indeed three whole generations were relentlessly trained to take direction and to evade responsibility rather than to exercise direction and assume responsibility. But market economies depend upon the active exercise

of individual initiative and creativity and on flexible responses to changing economic opportunities. In OECD school systems, these essential characteristics are fostered by emphasizing the teaching of higher order cognitive skills of application, synthesis and evaluation.[†] Curricular design in CEE education systems, by contrast, either neglects or (Romania) actively discouraged development of these higher order skills. The implications – for pedagogical methods, educational materials, and training of teachers and administrators – of remedy this situation are profound and far-reaching.

Secondary education and training systems in CEE countries emphasize acquisition of specialized and narrowly-applicable vocational skills.[‡] In CEE, secondary education enrollments are typically over 80 percent of age eligibles, of which more than half everywhere are enrolled in narrow industrial apprenticeship-type training programs, and only a small minority (from about 4 percent in Romania to 25 percent in Hungary) in high quality general purpose academic education. By contrast, OECD systems concentrate on providing broad bundles of generalizable academic skills and on developing capacity for rapid acquisition of specific vocational skills, often on-the-job in industry. With admittedly varying degrees of success, secondary education in OECD countries seeks explicitly to build a flexible labor force with very limited capacity for adaptation.

Higher education enrollment rates in CEE – between 10 and 15 percent of age eligibles – are on third to one half the Western European averages and the proportion of the labor force with tertiary education is correspondingly lower in CEE countries. Further, within the narrow coverage of higher education, teaching programs are characterized by a constraining homogeneity and rigidity. All of the following hallmarks of quality and diversity in OECD systems of higher education are severely under-represented or totally absent in CEE: the modern western multiversity with its benefits of interdisciplinary teaching and research programs (most CEE higher education institutions are quite specialized by field of study), short duration technician (junior college) offerings, continuing education in the professions and for adults generally, organized postgraduate (second and third degree) studies, and credit hour systems which facilitate student transfers among faculties and institutions. Tertiary level teaching and scientific research are typically compartmentalized into separate institutions, thereby precluding the productive interaction between them (and with the economy as a whole) which energizes the system in the west. More seriously still, higher education and scientific research systems in CEE, besides being a decade or more behind frontier disciplinary developments in

[†] This is not to suggest that OECD countries are satisfied with their performance in this respect: far from it, as current debates in the U.S., U.K., and Japan make evident.

[‡] An extreme but eloquent example are commercial high schools in CSFR which offer *separate* specializations to prepare students for jobs in retail sales of domestic appliances, clothes, cosmetics and food.

Western Europe (particularly in experimental sciences and engineering where the dearth of modern microprocessor-based equipment is a binding constraint), have simply ignored vast areas of knowledge. This is especially the case in the modern empirical social and behavioral sciences, including economics and management, which are central to the smooth functioning of OECD societies, and in new frontier interdisciplinary fields such as biotechnology, earth sciences, engineering economic systems, materials science, and microelectronics.

Truly massive, systemic, improvements in education and training systems at all levels and in national capacity for scientific research and development will be required to develop the human capital base to energize and sustain the transition in CEE. Coordinated action in many areas is essential. Possibly the single most important is to upgrade the current stock of education materials, from textbooks at all levels to journal holdings and access to international data bases in university and research libraries. Nothing can be done to increase emphasis on higher order cognitive skills, to eliminate excessive specialization, or to expand into the many hitherto neglected fields of study without new materials in immense quantities. This educational materials challenge is daunting, as each link in the production chain for books in CEE countries verges on collapse. Changes of the fundamental nature indicated inevitably take time to design and implement, and even longer to deliver their payoffs. Governments cannot afford to wait to initiate the process. Neither can the Bank, if it is serious about its charter as an economic development institution.

Fiscal Exigencies

In CEE countries, expenditure on social services (as defined above) typically amounts to at least 20 percent of GDP and is preponderantly from public sources. On the one hand, as implied above, waste is pervasive, and for many of the same reasons as in the economic sectors: over centralization, few incentives for cost effective service delivery or for innovative responses to consumer demands, little opportunity for consumer choice, low accountability. A great deal of social expenditure is now irrelevant (directed towards achieving outcomes which are no longer needed) and ineffective (fails anyway to achieve the intended outcomes). On the other hand, unprecedented budgetary stringency must be imposed. Governments are caught inexorably in an excruciating squeeze between the rising prices of goods and services they buy and the declining (at best stable) revenues inherent in the process of stabilization and adjustment.

In these circumstances, maintenance and improvement of social services, and retooling the human capital base to sustain the shift to a market economy, become truly daunting challenges. Central to meeting the challenge is improving the *efficiency* (cost-effectiveness) of social service provision and finance. Tighter targeting is almost always necessary, as is aggressive exploitation of opportunities to diversify responsibility for

both, finance and provision – i.e. to tap the capacities of an emerging private sector and of families. Profound changes in structure and management are also essential components of the response to the imperative of enhanced efficiency.

Put succinctly, failure to address the enormous waste of resources in the social sectors, especially in the face of rising demands alluded to above, will explode the public budget, and jeopardize macroeconomic balance during the transition and beyond. Especially in health and social security areas, time bombs are merrily ticking away.

Social Concerns

One admirable hallmark of centrally planned communist societies was their *relatively* egalitarian character. This certainly does not mean that nobody was poor. Indeed, a second surprise of the World Bank's immersion in the region was the realization of the extent of poverty in most CEE countries, despite (or perhaps because of?) the remarkably equitable distribution of income.

But income distribution will no longer be so even. The market will give some people greater prosperity. More seriously, two new phenomena of the transition – inflation and unemployment – will threaten the income of specific groups. The elderly and others dependent upon fixed incomes, single parent families, and families with many children could be severely affected. Many are already living on the edge of destitution. Introduction of wage determination systems whose goal is productive efficiency rather than social welfare will jeopardize living standards of those with little human capital. The normal business cycles and fluctuations in family incomes typical of OECD economies will gradually take hold. All of this will bring with it a very high probability of increased poverty for some, likely significant segments of the population. Protecting the poor and assisting them to escape their poverty and to become productive members of society become central concerns of public policy.

Politics

The advent of democratic regimes means that votes actually count: governments must maintain the support of the people to continue in power. It is unlikely that a government will fall for failure to act rapidly enough to restructure state owned enterprises, to privatize industry, to establish an open trade regime based on a market-determined exchange rate, or to put the banking system to rights. By contrast, social service finance and provision is a privileged domain of governments. While there is certainly room for (more) private sector participation in both areas, one reason for having a government is to ensure social services. Under the former centrally planned regimes, social services like everything else, were sometimes not readily available to all and often poor in quality. The people in the newly democratic societies of CEE are no longer willing to settle for such treatment. In sum, political stability depends at a minimum upon government ensuring that core social services

(such as education and health and old age security) do not further deteriorate as the transition occurs, and will require as well extension and improvement of social services into new areas (unemployment compensation, social assistance of last resort).

Any one of these reasons alone would be quite enough to justify priority attention by CEE governments and the World Bank to the social sectors in the transition. Taken together, they constitute a compelling case for a substantially larger effort than either the Bank or its borrowers have so far made. But how to go about it?

Strategy[†]

As it has evolved in the last 30s, the World Bank's assistance strategy for human resource development in CEE has *three objectives*, which flow in varying degrees from each of the elements of the above rationale.

First, the Bank has sought to ensure that an *adequate safety net* is in place to cushion the adverse impact of the stabilization and adjustment process on vulnerable groups. This has led to concern both for reform of current pension, sickness, and child/family allowance systems. More importantly, it has involved us in creation of entirely new income support programs to cater for those who lose their jobs or cannot find work (unemployment compensation) or who for whatever reasons are destitute (means tested social assistance of last resort).

Second, the Bank has sought to assist the *change in the function of labor markets* from social welfare and redistribution to economic productivity and efficiency. This has led to concern both for employment practices which impede mobility of labor (e.g. restrictions on the authority of a firm to dismiss workers) and for the mechanisms through which wages are set. Of particular importance are efforts to escape from rigid and centrally determined tariff wages, multiple premia or bonuses, and in-kind compensation which were typical in CEE countries. In their place we seek the emergence of flexible pay scales – often established in a decentralized fashion at firm level – which more accurately reflect the relative productivity of different (classes of) workers and result in significant decompression of wages in general.[‡] Those productivity differentials are themselves largely a function of prior investments in human capital (especially education and training). Beyond its role in more efficient allocation of factors of production, the decompression of wages

[†] Strategy, as we use the term, refers conceptually to a hierarchically ordered set of objectives, each with its associated means for achievement of the first objective is in some sense (temporally, or substantively, or both) prerequisite to much movement towards the second, and not until the second is approached will the third come fully into reach.

[‡] For macroeconomic reasons centered on the need to control inflation, unfettered firm-level authority to set wages cannot be permitted during the transition. For those firms still operating in uncompetitive markets – i.e. for most medium and large state-owned or recently commercialized enterprises – some form of limitation on the overall wage bill of the firm or on its average wage level must be imposed, to prevent excessive wage increases.

alters radically the incentives for human capital investments. In so doing, it establishes the necessary new framework for development of the education, training, and health systems. It is hard to overemphasize the importance of this fundamental change in labor markets for the transition.

Third, the Bank has sought to support the *structural adjustment of the human capital producing sectors* of education, training, and health to the new political and economic realities. This has led to overriding concern with increasing the relevance and efficiency of these core social services, often through altering the mechanisms through which they are managed and financed.

On a conceptual level, these three objectives are both temporally and logically (substantively) hierarchical. This is as should be the case in a true strategy, and it is useful to think of them in this ordered way. As a practical matter, however, in the hurly-burly of the real world, the distinctions are not so neat. The reorientation and the restructuring of education, training, and health systems necessarily took second place during the early months to the overriding short term preoccupation with the safety net and labor market development. But we certainly have not completed work on these two short term imperatives; similarly we surely have already started work on longer term core social sector restructuring. Country-specific circumstances have imposed compromises with a purely rational model. Indeed, one major lesson of the experience so far is the practical impossibility of ignoring the longer term structural issues when grappling with key emergency elements of the safety net, such as ensuring an adequate supply of pharmaceuticals, or expanding appropriate retraining opportunities to adults in the workforce, or creating an enabling policy environment and supporting infrastructure for microenterprise development.

* * * *

Such, then, is the general context for the World Bank's extensive support to social sector – and especially education sector – development in Hungary. The *Human Resources Development Project*, assisted with a Bank loan of \$150 million, is now under intensive implementation; it addresses key issues in scientific research, higher education, secondary vocational education, and in employment services. The *Ministry of National Education* is preparing an *Education Materials Development Project* for presentation to the Bank in early 1993. A *Pensions Administration and Health Insurance Project* and a companion *Health Services and Management Project*, involving total World Bank support of about \$170 million, are expected to be negotiated before the end of 1992.

RALPH W. HARBISON

JEGYZET

A jegyzet személyes dolog, bensőséges – természetesen közügyekről. Nem untatjuk talán a Tisztelt Olvasót, ha ezúttal szűkebben vett szakmánk, az oktatáskutatás problémái kapnak fórumot. Hadd legyen ezúttal helye *Stephen Heyneman* előadásának, amely az oktatás kutatásának a válságáról szól.

A minőség válsága[†]

Nehezen cáfolható az a kijelentés, hogy az oktatás területén minőségi válság tapasztalható. Természetesen az emberek más és más következmények miatt aggódnak, más és más okoknak tulajdonítják a válságot. A politikai és az üzleti élet vezetőit az aggasztja, hogy ilyen hanyatló oktatás mellett az ország hogyan tud majd gazdasági versenyképességre szert tenni. A tanárok és az iskolaügyben dolgozók a tanulókkal, a tanulók fegyelmezettiséggel, a tanmenet logisztikájával kapcsolatos problémákat hangsúlyozzák, és az oktatásfinanszírozás elégtelenségére panaszkodnak, mert szerintük ez az oktatás minőségének romlását okozza. A szülők aggódnak gyermekeik jövőjéért, féltik esélyeiket egy olyan világban, ahol a foglalkozási mobilitás-minták komplexek és gyorsan változóak.

Vannak regionális különbségek is. Amerikában például elsődlegesen amiatt aggódnak, hogy a versenyző kulturális és egyéni igények bősége mellett a tanulókat nem tanítják meg eléggé az alapokra. Japánban pedig az az aggodalom tárgya, hogy hogyan lesznek a fiatalok képesek az új elvárásokhoz alkalmazkodni, a hagyományos egyenambíciók monokultúráját ugyanis instablnak érzékelik. A fiatal japánoknak új szerepekhez kell alkalmazkodniuk, a szabadidőt új módon kell eltölteniük, a nemek funkcióiról új képet kell alkotniuk. Sokan élnek majd Japánon kívül, különböző idegen nyelveket fognak beszélni, és szükségük lesz arra, hogy más életmódokat is megértsenek. A japánok szerint a tanmenetnek az új elvárásoknak megfelelő változásokra kell előkészítenie a gyereket, de anélkül, hogy hagyományuk lényegi

elemeit elvesztenék. Ami igazi kihívás, *C. Anderson* szavaival élve: „meg kell próbálni felnevelni, de nem elnevelni őket”.

Afrika, Ázsia és Latin-Amerika országai a pénzügyi válsággal vannak elfoglalva. Már eleve nem állták ki az OECD iskolarendszerek finanszírozásával való összehasonlítást, és most azt kellett megélniük, hogy saját rendszerük eltartására is egyre kevésbé képesek. Nyugat-Európában a bőség válsága van, és a kereslet, amely rendszeresen hiánnyal társul, csökkenti azt az ambíciót, hogy keményen dolgozzunk és áldozatokat hozunk egy egyre távolabbi és egyre inkább megkérdőjelezhető személyes biztonság érdekében. Közép és Kelet-Európa és a volt Szovjetunió országaiban a válság egészen eltérő alakot öltött. A fő aggodalom arra irányul, hogy elveszett a közös cél, mivel a központi tervezés és az egyetlen elfogadott filozófia bukása után nincs semmi, ami indokolja az országos motivációt és a személyes önfeláldozást. A Los Angeles-i és a moszkvai polgári vezetők ugyanazt a kérdést teszik fel: hogyan használhat az oktatás nemzeti célokat és az etnikumok közötti toleranciát egyszerre; mivel lehet motiválni valakit, ha a személyes szabadság látszólag korlátlan?

Összegezve, itt az idő, hogy az eredeti elvekhez visszatérjünk. Ideje feltenni a kérdést, hogy miért kell egyáltalán az államnak a közoktatást támogatnia. Itt az ideje, hogy mi, hivatásos nevelők válaszoljunk a politikai, ipari és szülői csoportok egyre vehemensebb kérdéseire. Jók-e a mi iskoláink? Mennyire felkészültek a fiataljaink? Mennyibe kerülne az oktatási eredmények javítása? Jó kézből vannak iskoláink? Hogyan állják ki iskoláink a más országokéival való összehasonlítást?

[†] Az 1992-es prágai Összehasonlító Oktatási Kongresszuson elhangzott beszéd szövege.

Nemzetközi válság az oktatáskutatásban

Tény, hogy ezekre a kérdésekre nem tudunk megfelelő választ adni. A helyzet azonban még ennél is rosszabb. Nem rendelkezünk az iskolák adekvát leírásával sem, nemhogy azt tudnánk, hogy mi a baj. Nincsenek a költségekre vonatkozó pontos becsléseink, arra pedig semmiféle becslésünk nincs, hogy a szenvedélyesen vitatott új curriculumok mekkora pénzügyi terhet jelentenének. Arról is nagyon keveset tudunk mondani, hogy hogyan telik az idő az osztályokban, nem beszélve a hiányzások és a lemorzsolódás nagyságáról, a tanulási mintákat már nem is említve.

Ennél még bonyolultabb az a tény, hogy a világ egyes részeit leíró információk egyre rosszabbak, ahelyett, hogy javulnának. A Szahara alatti Afrika beiskolázási helyzetéről, a pedagógusok fizetéséről, a tankönyvekről és az egyéb taneszközökről egyre kevesebb információval rendelkezünk. Van a Szahara alatti Afrikában egyetlen olyan minisztérium, amely többet tudna a jelenleg hozzáférhető tankönyvekről, mint húsz évvel ezelőtt? Húsz évvel ezelőtt amellet érveltünk, hogy ahhoz, hogy megmondjuk, hova kellene iskolákat tervezni, adatokra van szükség. Ma szerencsésnek mondhatjuk magunkat, ha tudjuk, hogy hol vannak az iskolák, nemhogy azt tudnánk, hogy az új iskoláknak hol lenne az ideális helye. A Szahara alatti Afrika példája, ha szélsőséges is, aligha elszigetelt jelenségre utal. Jobb statisztikáink vannak ma, mint húsz évvel ezelőtt India tamil naduiról, Brazília ceairáról vagy Indonézia suluwesijeiről?

És hogy állunk a nemzetközi javítási kísérleteinkkel? Vannak az IIEP és egyéb szervezetek által működtetett jobb, intenzívebb, átfogóbb képzési programjaink mint húsz évvel ezelőtt? A válasz: nem. A nagyobb nemzetközi képzési szervezetek alkalmazottainak száma több évtizede befagyott. Még mindig ugyanazok az emberek ülnek ugyanazokban a pozíciókban. Vajon az UNESCO statisztikai hivatal, a központ, amelytől mindnyájan függünk, képes jobb technikai segítséget nyújtani, mint évtizedekkel ezelőtt? A válasz: nem. A hatvanas években a statisztikai hivatal országokénti képzési szemináriumok sorozatát szervezte, és fő statisztikusokat hozott Párizsba, a statisztikai eljárásokkal és irányelvekkel kapcsolatos konzultáció céljára. Ez ma már nincs. Ma a hivatal alig képes a nyers adatok kezelésére, a minőségi problémákra már nem jut kapacitása.

És mi a helyzet a pontossággal? Jobban bízunk benne, mint két évtizeddel ezelőtt, hogy a bekül-

dött adatok jók? Mivel ma már független forrásból tudjuk, hogy a volt Szovjetunió országaiban milyen eltérő az oktatás minősége, biztosak lehetünk-e abban, hogy statisztikai ellenőrző technikáink és a jelenleg hozzáférhető hivatalos forrásokra való támaszkodásunk adekvát szakmai eszköz? És ha nem, van-e bennünk több bátorság beismerni ezt, mint volt húsz évvel ezelőtt? A válasz: nem.

Igaz, beszélhetünk szórványos előrelépésről, az OECD-projekt jó példája a szakmai együttműködésnek, ugyanúgy, mint a az UNESCO World Education Report-ja és a USAID IIES programja, illetve az IEA TIMSS programja, és az ETS nemzetközi NAEP-je. Ezeket a programokat azonban sajnálatos módon gyengén finanszírozzák, csak rendszertelenül támogatják. És bármilyen fontosak is, azt aligha lehet elvárni, hogy az iskolákról és az iskolarendszerről feltett sürgős és mély kérdéseket megválaszolják.

Ha orvosok lennénk, a fenyegető egészségügyi válságra hívnánk fel a figyelmet. Becsületesek lennénk a közönséggel szemben és rámutatnánk arra, hogy hiányzik az az információ, amely alapján felállíthatnánk a diagnózist. Kérdéssé tennénk, hogy a politikai vezetés gyógyítási javaslatai az ilyen mérvű empirikus ismerethiány esetén alkalmazhatók-e. Mi, nevelők, oktatási szakemberek miért hallgatunk? Miért nem hallatjuk szavunkat, miért nem mutatunk rá, hogy hiányzik az a minimális információ is, aminek alapján dolgozni tudnánk.

Mi a baj? Az oktatáskutatás válságának két alapvető oka van: az egyik a pénzügyi alapok hiánya, a másik pedig az azzal kapcsolatos szakmai meg egyezés hiánya, hogy mire kellene használni. És a kettő összefügg. Először tekintsük át a finanszírozás kérdését.

Bizonyos értelemben egyenlőtlen dolog észak-amerikai statisztikákat úgy ítélni, mintha azok az egész világra nézve reprezentatívak volnának. Az oktatáskutatás finanszírozása esetén azonban az USA-ban elosztott források mennyisége sokszorososa annak, mint amit a világ többi részén erre fordítanak. Ismerve az amerikai trendeket, elképzelhetjük a többi országra jellemző trendet is. És az USA-ban, tudjuk, az oktatáskutatásra fordított pénz a hanyatlás jellemzi.

A nyolcvanas években A General Accounting Office szerint a kutatásra és fejlesztésre költendő pénz a gazdaság egyéb ágazataiban 25%-kal nőtt, míg ugyanez az oktatás terén egyharmadára csökkent, most mintegy évi 100 millió dollár. Az oktatás kutatására az oktatásra költött összegnek

(évi 300 milliárd dollárnak) a 3 tízezrelékét (0,033%) költik, alapítványi és egyéb nem kormányzati szervek nem is foglalkoznak ilyesmivel. A National Academy of Education által nemrég 28 nagyobb alapítvánnyal kapcsolatban végzett vizsgálat felfedte, hogy ösztöndíjaik kevesebb mint négy százaléka foglalkozik oktatáskutatással.

Van-e más terület, ahol a leíró kutatás ilyen mértékben hiányozna? Egyes magántársaságokban, pl. számítógépes cégeknél a kutatási-fejlesztési beruházások aránya a működési költségek 16-28%-át teszi ki. Az amerikai szövetségi kormány az oktatás minősége feletti hatalmas politikai aggodalom ellenére kevesebbet költ majd oktatáskutatásra és fejlesztésre 2000-ig, mint egyetlen bombázó ára. A nemzeti egészségügyi intézetek egy milliárd ötszáz millió dollárt költenek egyetlen pénzügyi évben a rák gyógyítására; ez több, mint amennyit az elkövetkező 15 évben oktatáskutatásra és fejlesztésre szánnak.[†]

Elszígetelt jelenség ez? A többi kormány mutatói jobbakké? Vannak olyan alapítványok Európában, amelyek bőségesen támogatják anyagilag az oktatáskutatást? Vannak olyan országok, amelyek ugyanannyit költenek egészségügyi kutatásokra mint oktatáskutatásra? Vagy védelmi kiadásokra? Van olyan hely, vagy van olyan ország típus, amelyre az oktatáskutatás válsága ne vonatkozna? Nem hiszem.

Miért kap más szektorokkal összevetve ilyen kevés támogatást az oktatás területének kutatása? Miért csökken az oktatáskutatás támogatása akkor, amikor egyre növekszik a oktatással kapcsolatos kérdések száma és az oktatás iránt megnyilvánuló politikai érdeklődés? Mindegy, hogy demokrata vagy republikánus jelölt ül az amerikai elnöki székbe, mindegy, hogy melyik párt juttatja be jelöltjét a Downing Streetre, vagy melyik győz Canberrában, az oktatási problémák korunk legnagyobb kérdései között maradnak. Miért van hát, hogy a gondok megoldásának alapjául szolgáló kutatást nem övezi hasonló figyelem?

A probléma részben tevékenységünk jellegéből fakad. Igaz, hogy a tudatlanság gyógymódjának megtalálása nem tekinthető analógnak a rák gyógymódjának a megtalálásával. Igaz az is, hogy az oktatási rendszer, amely naponta minden harmadik embert érint, sokkal összetettebb, mint egy

új számítógépes termék, és még összetettebb, mint egy úrutazás. És az is igaz, hogy a politikai és az ipari vezetők hajlamosak a túlegyszerűsítésre, és hogy a javasolt megoldások gyakran banálisak, gyakran redundánsak, gyakran ellentmondásosak. Ez mind igaz.

De indokolhatja-e ez az oktatáskutatás elhanyagolását? Ez az oka annak, hogy az oktatáskutatók annyira hallgatnak, illetve annyira kevésbé hatékonyan jelzik az oktatási rendszer működéséhez kellő minimális információ szükségességét? Ezért hallgatnak az OECD-országok oktatási szakemberei fejlődő országokban élő kollégáik sorsáról? Az orvosoknak van egy programjuk egészségügyi vészhelyzetek esetére, amely az országhatárokon túl is működik. Létezik-e egyetlen oktatási vagy pedagógus szervezet, amelynek hasonló programja lenne? Az oktatási tevékenység összetettsége magyarázatul szolgálhat a szervezett szakmai együttműködés hiányára?

A közmegegyezés hiánya

A válasz első része minket érint. Minket, akik itt ülünk ebben a teremben. Mint egyéneket, és mint egy szakma művelőit. Mi magunk is részét képezzük a problémának. Nemcsak, hogy nem tudunk megegyezni abban, hogy több oktatáskutatásra lenne szükség, de egyesek közülünk még azt is mondják, hogy a kutatásra költött több pénz inkább megkárosítaná az iskolásokat, mintsem a javukra szolgálna, ha a kutatást nem lehet a kívánt speciális irányban folytatni. Az oktatáskutatással foglalkozók közössége úgy viselkedik, mint a negyedik Francia Köztársaság, olyan szélsőséges tisztaságot tűzve ki célul, hogy a hajó elsüllyedhet, mielőtt a megegyezés megszületne.

A "paradigmáknak ebben a háborújában" alapvetően négy álláspont van. Az első az "irredenták" álláspontja, akik azt vallják, hogy csak a helyi kulturális hatóságok által autonóm módon létrehozott oktatási megoldás a kivitelezhető. A második az "egyetlen megoldás specialistái" vallják, az ő válaszaik már készen vannak: oktatástechnológia, voucherek, moduláris tanulás, management információs rendszerek, távoktatás, decentralizáció, stb. A harmadik vélemény szerint az univerzális normákat alkalmazó empirikus kutatás sérti

[†] Arthur E. Wise: Testimony before the House of Representatives Sub-Committee on Select Education, on H.R. 4014. The Educational Research, Development and Dissemination Excellence Act. March 17, 1992.

a természetes összetettséget, és politikailag elfogadhatatlan, mert a periférián levő oktatáskutató intézményeket hátrányos helyzetbe hozza. A periféria ebben az esetben lehet akár egy isten háta mögötti helyi főiskola vagy a Fülöp-szigetek legjobb egyeteme. A negyedik és egyben utolsó álláspont a "modellezőké", akik abszolút mértékben hisznek a társadalomtudományi interpretációkban. Ez a négy, az oktatáskutatás célját tekintve alapvetően különböző nézet polarizálta az oktatással foglalkozók közösségét, és olyan dermedt helyzetet hozott létre, amely csak ahhoz hasonlítható, amikor a nyúl egy autó fényszórójának fényébe kerülve az országúton képtelen megmozdulni, pedig az igencsak jól felfogott érdeke lenne.

A politikai vezetők elunták ezt. Elunták az oktatáskutatók véget nem érő vitatkozását. A politikai vezetők joggal hajlamosak arra, hogy az alapelvekben eltérő véleményeket hangoztató szakma képviselőivel való tárgyalásokat kerüljék. Azaz megérdemeljük, hogy kutatási lehetőségeink ilyen szegényesek.

Mit tegyünk? Először meg kellene egyeznünk abban, hogy valamiben megegyezünk. Egyszerűen elfogadhatatlan, hogy egy szakma úgy viselkedjen, mintha nem volnának alapelvei. A második dolog az, hogy közös megegyezés alapján össze kellene állítani a minimálisan szükséges információk listáját, illetve azt, hogy ezek megszerzéséhez mi szükségesek. A harmadik pedig az, hogy el kellene ismernünk ami nyilvánvaló: az oktatási információ jelenlegi színvonala inadekvát, karbantartása csökkenő színvonalú, és nem számíthatunk békés gazdasági és társadalmi interakciókra

a világon az oktatási támogatás minimuma nélkül. Ebben a minimumban szerepelnie kell az igényelt anyagi erőforrások becslött mértékének is.[†]

Mi az oktatási támogatás minimális szintje? Milyen oktatási információkra van szükség?[‡] Mi a fejlődő országoknak nyújtandó technikai támogatás adekvát szintje? Milyen formát öltön a támogatás? Milyen nemzetközi és bilaterális intézmények vegyenek részt a munkában? Milyen más, az alapvető leíró információkon túli kutatási kérdéseket kellene megválaszolni? Honnan jöjjön a pénz?

Ezeket a kérdéseket én nem tudom megválaszolni. Annyit tudok csupán, hogy szokatlan helyzetben vagyunk. Növekszik az oktatás problémáira irányuló figyelem, és csökken az oktatással kapcsolatos információk szintje. Először van, hogy a szükségletek világrendszeret alkotnak, amelyben hasonló információra van szükség a volt Szovjetunió mind a tizenöt köztársaságában és Ohio államban egyszerre. Annyit tudok csupán, hogy mint szakma, nem tudtunk egymás között konszenzusra jutni, és ennek a konszenzusnak a hiánya politikailag költséges. Azt tudom, hogy az oktatás minőségét soha nem fogjuk tudni emelni, ha nem áll rendelkezésre több és jobb információ. Azt tudom, hogy az oktatáskutatás válságának megoldása részben a mi kezünkben van. Azt tudom, hogy ez az Összehasonlító Oktatási Kongresszus, amelyen képviseltek magukat a világ összes összehasonlító oktatási társaságai, alkalmas hely arra, hogy megkezdjük ezeknek a kérdéseknek a megválaszolását.

Stephen Heyneman

† A legszükségesebb információkra, a statisztikai adatgyűjtés minőségének javítására, hatékony képzési programokra és technikai segítségre gondolva minimálisan évi 100 millió dollárra lenne szükség 1992-es dollárban számolva.

‡ Információs listámon a következők szerepelnének: magániskolák tanulói létszáma, nettó tanulói létszám, az oktatáshoz való nem állami hozzájárulás, szintenkénti és curriculumonkénti tanulói költségek, a tananyagok hozzáférhetősége, teljesítmény és időszaki munkaerő-piaci nyomónkövetés.

KÜLFÖLDÖN

NYUGAT-EURÓPA ÉS ÉSZAK-AMERIKA

A második világháború után az ötvenes, hatvanas évek során Nyugat-Európa és Amerika gazdasági dinamikusan fejlődnek. A fiatalok könnyen találtak munkát, az infláció és munkanélküliség szinte ismeretlen fogalom volt. Így érthető, hogy a hetvenes évek két olajárrobbanása és azt követően a gazdasági növekedés lendületének megtörése sokkolta a társadalmakat. Újra felütötte fejét a harmincas évek óta nem tapasztalt tömeges munkanélküliség. De míg a harmincas évek tipikus munkanélkülijé a *marienbadi* tanulmányból is ismert középkorú, családfenntartó férfi, addig a hetvenes évek munkanélkülisége elsősorban a fiatalokat és a nőket érintette, és érinti. Így a régi receptek helyett is újakat kellett kitalálni.

Az ifjúsági munkanélküliség problémáját a nyugat-európai országokban napjainkra a hosszú távú munkanélküliség problémája váltotta fel, amikor is egy hátrányos helyzetű kemény mag jelenti a munkanélküliek oszlophadát, akik nem igazán tudnak kitörni az ördögi körből. Viszont a demográfiai hullám lecsengett, és ma már inkább az a probléma, hogy kevés a fiatal, így a fellendülést éppen a szűk munkaerő-piaci keresztszemet okozhatja. Tanulmányomban elsősorban a nyolcvanas évek elejére koncentráltam, amikor is a legélesebben vetődött fel az ifjúsági munkanélküliség problémája az OECD országokban.[†]

Helyzetkép a nyolcvanas években

1978 óta szinte minden OECD tagországban nőtt az ifjúsági munkanélküliség. Egy 1978-as és egy 1980-as OECD jelentés a munkaerő-keresletre negatívan ható lassú gazdasági növekedésben, a munkaerő-kínálatot megnövelő demográfiai tényezőkben és a munkaerőpiacot szegmentáló strukturális tényezőkben látja az ifjúsági munkanélküliség okait.

Az I. táblából láthatjuk, hogy viszonylag alacsony a munkanélküliség aránya Japánban, Svédországban. A középmezőnyben foglal helyet Norvégia, Németország, USA, Ausztrália, Finnország, Kanada, majd őket követi az Egyesült Királyság. A vizsgált időszakban a legnagyobb az ifjúsági munkanélküliség rátája Franciaországban, Olaszországban és Spanyolországban. A legrosszabb helyzetben szinte mindenütt a tinédzserkorú lányok vannak, valamint, hogy egyes országokban sikerült a kedvezőtlen trendet letörni, elsősorban az Egyesült Királyságban, Kanadában, Svédországban, Németországban, de a dél-európai országokban egyre inkább romlik a helyzet. Érdekes még megvizsgálni a fiatal munkanélküliek arányát a felnőttekéhez viszonyítva, látható, hogy Franciaországban, Olaszországban és Spanyolországban a fiatalok aránytalanul nagyobb arányban viselik a munkanélküliség terheit, mint a felnőttek.

[†] Különböző receptek a nyolcvanas évek ifjúsági munkanélküliségének kezelésére öt OECD ország (USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Németország és Svédország) tükrében. Tanulmányom nagy részben támaszkodik *Az oktatás jövője és az európai kihívás* című OTKA pályázat keretében végzett kutatásaimra.

I. TÁBLA

Az ifjúsági munkanélküliség rátája különböző OECD országokban 1973–83 között†

	1973	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Ausztrália	3,3	9,8	12,2	12,6	12,2	12,3	10,8	12,9	17,9
Kanada		9,6	12,7	14,4	14,5	13,0	13,2	13,3	18,7
Finnország	4,7	8,5	14,9	16,6	12,8	10,0	10,9	11,8	11,4
Franciaország	4,0	10,1	11,1	11,0	13,3	15,0	17,0	20,2	21,0
Németország	1,0	5,2	5,4	4,8	3,7	4,2	7,0	9,6	10,8
Olaszország	12,6	14,5	23,9	24,8	25,6	25,2	27,4	29,7	32,0
Japán		2,3	3,1	3,5	3,8	3,4	3,6	4,0	4,4
Norvégia		5,6	5,7	5,0	5,9	6,6	5,4	5,8	8,1
Spanyolország	5,1	10,7	13,5	18,6	22,3	28,5	33,7	36,9	38,9
Svédország	5,2	3,7	4,4	5,5	5,0	5,1	6,3	7,6	8,0
Egyesült Kir.	3,2	11,8	13,5	12,7	11,3	15,1	19,6	23,1	23,2
USA			9,9	14,0	13,0	11,7	11,3	13,3	14,3

Forrás: New Policies for the Young. OECD, 1985. Table 1, p. 16.

Mit lehet tenni a munkanélküliség ellen? A keresletöztönző, illetve a kínálatoldali gazdaságpolitika, az állam illetve a piac hangsúlya, a reguláció illetve a dereguláció egymást váltó hullámai minden országban megtalálhatók. A kilencvenes évekre az állam szerepe felerősödik, de a hangsúly az aktív munkaerőpiaci politikára tevődik, vagyis a munkaerőpiaci információk áramoltatására, munkaközvetítő és egyéb szolgáltatásokat nyújtó irodák hálózatának minél szélesebb körű felfuttatására, a foglalkoztatás és a vállalkozások élénkítésére. A legnagyobb szerepet az általános oktatás és szakképzés, valamint a munkaerőpiaci képzés kapja, hiszen *az oktatás egyedülálló lehetőséget teremt arra, hogy az állami beavatkozás ne közvetlenül a munkaerőpiacon történjen*, és így az állam és a piac között harmonikus egyensúlyt teremtsen. Az eddig alkalmazott foglalkoztatás-politikai eszközök (megosztott munkaidő bevezetése, részidős foglalkoztatás növelése, korai nyugdíjazás rendszere, ifjúsági szubminimumbér bevezetése) mellett az oktatásnak mint munkaerőpiaci eszköznek a szerepe felértékelődött, mivel hatásos lehet mind az ifjúsági munkanélküliség kezelésénél, mind a napjainkra felbukkanó szűk keresztmetszet, a szakképzett munkaerő hiányának feloldásánál.

Modellek

Az OECD országokat témánk szerint különböző ismérvek szerint osztályozhatjuk, tipizálhatjuk. Ilyenek lehetnek bizonyos gazdasági mutatók, mint a GDP növekedési üteme 1970-től, a felnőttek és a fiatalok munkanélküliségi rátája az OECD átlaghoz viszonyítva, a fiatalok aktivitási rátája, az infláció mértéke. Ilyen értelemben sikeres országnak minősül Svédország és Németország, ahol mind az infláció, mind a munkanélküliség szintjét az OECD átlag alatt tudták tartani. Sikertelennek tűnik viszont Franciaország, ahol nem volt demográfiai csúcs, mégis magas volt a munkanélküliség a fiatalok között, vagy a dél-európai országok, ahol a kedvezőtlen tendenciákat nem tudták megfordítani.

† Az ifjúság terminus általában a 15–24 éves korosztályra vonatkozik bizonyos kivételekkel. Olaszországban a 14–24 évesek tartoznak ide, míg az Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban, Norvégiában, Spanyolországban és Svédországban a 16–24 évesek.

Talán a leginkább karakterisztikus szempont a gazdaságpolitika általános filozófiája lehet, annak uralkodó felfogása a piac és az állam szerepéről: az állam csak éjjeliőr, vagy keményen beavatkozik, esetleg korporatív jellegű, békítő szerepet játszik a társadalmi csoportok között. Ha ez utóbbit vesszük a csoportosítás alapjául, akkor elkülönülnek az angolszász országok, USA, Kanada, Nagy-Britannia, Ausztrália, Új-Zéland, ahol a piacnak szánják a fő szerepet, többek közt a munkanélküliség kezelésében is. Ez persze nem jelenti azt, hogy az államnak ne lenne egyre nagyobb szerepe. Ma már az állam szerepét sehol sem tagadják, csak a beavatkozás mértékén van a vita. A korporatív jellegű állami szerepvállalásra jó példa Németország, de idesorolhatók a Skandináv és a Benelux államok is. A direkt állami beavatkozásnak pedig nagy hagyományai vannak Franciaországban, Olaszországban. A tanulmányomban ezt a felosztó logikát követem, de ez csak egy lehetséges logika, hiszen majd látni fogjuk, hogy ennél színesebb a kép.[†]

Differenciáló tényező lehet az oktatási rendszer jellegzetessége, vajon az komprehenzív vagy szelektív, sokáig benntartja-e a fiatalokat, vagy azok hamar kilépnek belőle, van-e vagy nincs szakképzési, illetve gyakornoki rendszer, ha van, akkor az az iskolarendszeren belül történik-e, vagy kinn a munkaerőpiacon, avagy a kettő kombinációjával. Mit tettek a különböző országok az ifjúsági munkanélküliség ellen, milyen eszközöket alkalmaztak, amikor csökkenteni akarták az ifjúsági munkanélküliséget.

Ha az oktatási rendszert nézzük, úgy a határvonalakat máshol lehet meghúzni. Az angolszás országok kettészakadnak, az észak-amerikai országokban a hosszú, egységes oktatás jellemző, míg Angliában és a volt birodalmi országokban bár törekednek az egységes (komprehenzív) oktatásra, de ezekben az országokban nagyon korán elhagyják az iskolarendszert a diákok. Ez összefügghet a tradíciókkal is, Angliában még mindig divat a korai munkába állás, míg az amerikai kontinensen a megnyújtott, szinte egy életen át tartó tanulásnak van keletje. A németajkú országokra jellemző a szelektív iskolarendszer, fejlett szakképzéssel, a duális rendszerű gyakornokképzéssel, ahol szintén a fiatalok zöme 19 éves koráig tanul valamilyen formában. Érdekes módon a skandináv országok az iskolarendszer szempontjából inkább az egyébként ellenpólusukat jelentő észak-amerikai országokkal rokonok, hiszen náluk is hosszú, egységes iskolarendszer alakult ki, ahol 18 éves korukig iskolapadban

[†] Ezt a tipológiát az OECD *Labour Market Policies for the 1990s* című kiadványából kölcsönöztem. De meg kell jegyezni, hogy másféle tipológia is lehetséges. Például Gosta Esping-Andersen: *The Three Worlds of Welfare Capitalism* c. könyvében (Princeton University Press, 1990) a különböző országok szociálpolitikáját elemezve megkülönbözteti a liberális jóléti államot, mint az Egyesült Államok, a konzervatív, korporatív-etatista jóléti államokat, ide sorolja Németországot, Ausztriát, Franciaországot és Olaszországot. A harmadik csoportot a szociáldemokrata, jóléti államok alkotják, idetartoznak a szerző szerint a skandináv államok, elsősorban Svédország. Én a korporativizmust tanulmányomban úgy értelmezem, mint ahol az állam hangsúlyos szerepet vállal a "munka békéjének" kialakításában, a munkaerőpiaci szereplők között többé-kevésbé harmonikus az együttműködés. Ebben az értelemben egybesorolható Németország és Svédország, viszont a francia állam szerepvállalása inkább etatista, mint korporatív. Például Gosta Esping-Andersen: *The Three Worlds of Welfare Capitalism* c. könyvében (Princeton University Press, 1990) a különböző országok szociálpolitikáját elemezve megkülönbözteti a liberális jóléti államot, mint az Egyesült Államok, a konzervatív, korporatív-etatista jóléti államokat, ide sorolja Németországot, Ausztriát, Franciaországot és Olaszországot. A harmadik csoportot a szociáldemokrata, jóléti államok alkotják, idetartoznak a szerző szerint a skandináv államok, elsősorban Svédország. Én a korporativizmust tanulmányomban úgy értelmezem, mint ahol az állam hangsúlyos szerepet vállal a "munka békéjének" kialakításában, a munkaerőpiaci szereplők között többé-kevésbé harmonikus az együttműködés. Ebben az értelemben egybesorolható Németország és Svédország, viszont a francia állam szerepvállalása inkább etatista, mint korporatív.

vannak a diákok, habár a szakképzésnek itt több teret adnak, mint az USA-ban. A francia iskolarendszer jellegzetesen elitista, mivel az állami szektor nyújtja a magas presztízst jelentő helyeket, az iskolarendszer is elsősorban a főleg akadémikusan képzett állami bürokrácia kitermelésén munkálkodik. Így az iskolarendszer szelektív, akadémikus jellegű, jellegzetesen túltermel az alsó és felsőfokon.

II. TÁBLA

A 17 évesek beiskolázási aránya a korosztály százalékában (1986/87-es iskolaév)

Ország	Nappali	Részidős	Összesen
Ausztrália	40	10	50
Ausztria	35	43	78
Belgium	82	5	87
Kanada	79	–	79
Dánia	–	–	–
Finnország	83	–	–
Franciaország	69	10	79
Németország	51	48	99
Görögország	59	–	–
Írország	65	–	–
Japán	89	2	91
Új-Zéland	37	1	38
Hollandia	78	–	78
Norvégia	74	2	76
Spanyolország	53	–	–
Svédország	83	–	–
Svájc	27	56	83
Törökország	32	–	–
Egyesült Királyság	33	16	49
USA	89	–	89

Forrás: Labour market policy for the 90s, OECD, 1990

A munkaerőpiac jellegét tekintve is szignifikáns különbségeket találni az országcsoportok között. Az USA-ban, Franciaországban a belső, Németországban, Svédországban a külső munkaerőpiac dominál, míg Angliában a kettő keveredését tapasztalhatjuk. Erről bővebben a tanulmány végén szólok. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy a belső munkaerőpiacot a vállalat, a külső munkaerőpiacot a piaci erők szabályozzák.

Öt különböző utat járó OECD országot választottam elemzésem tárgyául, amelyek között vannak hasonlóságok és különbségek egyaránt: USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Németország és Svédország. Ezen országokat a piac, illetve az állam dominanciájának kissé leegyszerűsített felfogása szerint csoportosítottam, így kerültek egybe a piaci logika híveiként az angolszász országok, aztán másik csoportként Németország és Svédország mint a korporatív állam megtestesítői, és külön Franciaország, ahol az állami intervencionizmus a jellemző. Ezek után viszont elsősorban az oktatásra és a szakképzésre koncentráltam, miután a hetvenes évek vége óta jelentkező ifjúsági munkanélküliségre, illetve a kilencvenes években jelentkező munkaerőpiaci szűk keresztmetszet feloldására szinte minden ország valamilyen képzési formával, oktatási reformmal, avagy a gyakornoki rendszer kiterjesztésével válaszolt.

Nagy-Britannia

Az angol oktatáspolitikát végigkíséri a Labour-párti szociáldemokrata és a konzervatív párti liberális értékek ütközése. Ezeknek konfrontációja alakította az oktatáspolitikát és foglalkoztatás-politikát, amelynek fejlődését leginkább két mozzanatra lehetne felfűzni, ezek pedig az iskolakötelezettség korhatárának felemelése, és az egységes (komprehenzív) iskolák megjelenése. Az egységes iskolák az esélyegyenlőséget szem előtt tartó szociáldemokraták, míg a szelektív iskolarendszer a piaci kínálat bővítését szorgalmazó, a "fogyasztók" (ld. szülők) érdekeit úgymond szem előtt tartó konzervatívok vesszőparipája.

Az angol oktatási rendszer

Az angol oktatási rendszer nagyrészt az 1944-es Oktatási Törvény terméke. Ez bizonyos folyamatosságot hozott létre az alapfokú (5–11 éves korig), középfokú (11–16) és továbbtanulás (16–18) között, habár ez utóbbi már nem kötelező. A Törvény megalapította az Oktatási Minisztériumot. Az 1902-ben létrehozott helyi hatóságok (LEA) feladata volt a minisztérium irányítása alatt a végrehajtás. A LEA-k elég nagy hatalmat kaptak, a tananyag befolyásolására is lehetőségük volt. Az 1987-es Oktatási Reformtörvény (Education Reform Bill) viszont centralizálta a döntéshozatalt és egy alaptananyagot vetett ki minden állami iskolára.

A középfokú oktatás esett át a legtöbb változáson. Az 1944-es törvény hármas tagolású rendszert vázolt fel, ez három típust jelentett: a grammar schoolt (gimnázium), technical grammar schoolt (technikai gimnázium) és a secondary modern schoolt (modern középiskola). Valójában technikai iskolák nem nagyon alakultak. A szelekció az azóta már diszkreditált 11 éves kori vizsga alapján történt. Az ötvenes évekre arra a következtetésre jutottak, hogy ez a fajta hármas tagolású rendszer nem biztosítja az egyenlő esélyeket és színvonalat. A modern középiskolák nem álltak nagy becsben, a 11 éves kori vizsgát nem tartották jó értékmérőnek. A hatvanas években a szakképzett munkaerő hiánya is arra mutatott, hogy emelni kell a színvonalat, növelni kell az esélyek egyenlőségét. Ezek a fejlemények kialakítottak egy bizonyos szociáldemokrata-liberális konszenzust.

A hármas tagolású rendszer kritikája egyre inkább a komprehenzív, egységes iskola felé mozdította el a rendszert. Ez a folyamat lépcsőzetesen zajlott le, és még 1986-ban is maradt 155 grammar school a 4000 komprehenzív mellett. A komprehenzív iskolák elterjedése viszont nem vezetett a magániskolák megszűnéséhez.

Ipari Képzési Törvény (Industrial Training Act), 1964

Az ötvenes évek során az állam nem volt hajlandó beavatkozni a szakképzésbe, de mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogyha a képzést a piaci erőkre hagyják, az kedvezőtlenül érinti a termelési ciklusokat, főleg Angliában, ahol a munkáltatók a képzést mint felesleges terhet érzékelik. A gazdaság összeszűkülésével a munkáltatók azzal csökkentik költségeiket, hogy lefaragják a gyakornoki helyeket, viszont az expanzió idején a képzésen való megtakarítás szűk keresztmetszetet okozott a termelésben. Ez a jelenség készítette aztán a Munkaügyi Minisztériumot, hogy az 1964-es Ipari Képzési Törvény felhatalmazása alapján Ipari Képzési Tanácsokat (Industrial Training Board-ITB) hozzon létre. Ezeket a munkáltatók és a szakszervezetek működtették, és a feladatuk az volt, hogy javítsanak a képzés minőségén, és egyenlőbbben osszák el az ösztöndíjakat.

Az iskolakötelezettség korhatárát 1973-ban emelték 16 évre. Mindazonáltal az iskola-padból kikerülő ifjak elhelyezkedése egyre nehezebbé vált. Az iskolából a munka világába való átmenet egyre több zökkenővel járt. 1984 nyarára megfelelő képzési lehetőségek hiá-

nyában a prognózisok 400.000 pályakezdő munkanélkülivel számoltak. A politikusok New Deal-t sürgettek, de az ad hoc jellegű megoldások nem igazán érintették az olyan alapvető kérdéseket, mint a fiatalok lakáshoz jutása, szabadidős lehetőségei, jövedelmi viszonyai, bérezése stb.

Manpower Services Commission, egy új Munkaügyi Központ felállítása

A Manpower Services Commission-t (MSC) a Foglalkoztatási és Képzési Törvény (Employment and Training Act) alapította 1973-ban. A feladata az, hogy segítsen munkát szerezni, képzést találni, újra munkába állni, illetve, hogy a munkáltatók megfelelő munkaerőhöz jussanak. Két végrehajtó szerve a Foglalkoztatási Iroda (Employment Services Agency (ESA), illetve a Képzési Iroda (Training Services Agency (TSA). A szervezet saját maga ellenőrzi költségvetését és széles skáláját fogta be a szolgáltatásoknak, az Ipari Képzési Tanácsoktól (ITB) kezdve a képzési központokon (Skill Centre) keresztül a munkaközvetítő központokig (Job Centre). A munkáltatók és a szakszervezetek egyenlő arányban képviseltették magukat. Az MSC a munkaügyi miniszternek volt alárendelve. Ezen a szervezeten keresztül a kormányzat – ha közvetve is – de ellenőrizni tudta a képzést és a munkanélküliség-kezelő eszközöket.

Ugyanakkor, míg az 1973-as törvény centralizálta az ellenőrzést, gyengítette is egyben az eddig autonóm, közvetlenebbül beavatkozó, ipari bázisú képzési központokat.

Youth Opportunities Programme[†]

Az MSC égisze alatt több ad hoc jellegű program is bevezetésre került, de ezekről hamar kiderült, hogy nem jelentenek igazi megoldást a problémákra. Ezért az 1976 októberében alakult Holland-bizottság javaslatára 1978-ban bevezették a YOP-ot (Youth Opportunities Programme). Minden 16–18 éves fiatalnak, akinek nincs munkája, meg kell adassék a képzés lehetősége, vagy valamilyen munkatapasztalat megszerzésének lehetősége – mondták. A YOP 130.000 munkahelyet tervezett nyújtani 234.000 fiatalnak. A program tartalmazott munkára előkészítő tanfolyamot (kéthetes), rövid képzési kurzusokat (három hónap), és munkatapasztalat-szerzést (hat hónaptól egy évig). Az MSC is újabb osztállyal bővült a speciális programok levezénylésére.

A YOP-ot eredetileg azért találták ki, hogy utat biztosítson a teljes idejű foglalkoztatáshoz, de a tömeges munkanélküliség ezt meghiúsította, és a program elvesztette a hitelét. Az első évben a YOP nyolc pályakezdőből egyet érintett, 1982-re kettőből egyet.

A YOP helyek egynegyedét a helyi hatóságok biztosították, vagy közvetlenül munkáltatón keresztül, vagy tanfolyamokon keresztül, további 10%-ot az önkéntes szervezetek biztosítottak, de a helyek zömét többnyire kis munkáltatók nyújtották kicsi, alacsony keresetű biztosító, szakszervezeten kívüli munkahellyel. Így a YOP-ot az a kritika érte, hogy ki-szákmányolja a fiatalokat, és olcsón dolgoztatja őket. Az ellenőrzés is egyre nehezebbé vált, ahogy a program terjeszkedett. Nehéz megítélni milyen mértékben helyettesítette a YOP a normális fizetésű és körülményű munkahelyeket, de egy becslés szerint kb. 40–70 ezer ilyen munkahelyet szorított ki a program.

Másrészt ahogy terjeszkedett a program, aránytalanul koncentráldott bizonyos ipar-ágakban (kereskedelem, halászat), ahol a felnőtt foglalkoztatás nem is volt nagyarányú, így kétségessé vált a folyamatos foglalkoztatás biztosítása. Az első évben még az évjárat 70%-a

[†] Fordíthatjuk "Lehetőséget a fiataloknak" című programnak.

talált munkára a programból kikerülve, de ez az arány 1981-re 44%-ra esett vissza. ugyanakkor a recesszió miatt a gyakornokhelyek száma drámaian lezuhant, 1980-ban a pályakezdekők 35%-a nem részesült valamilyen szakképzésben. Úgy tűnik, hogy a foglalkoztatás válságához nemcsak a szabadpiaci erők járultak hozzá, de maga a YOP is.

A Thatcher kormányzat politikája

A Thatcher kormányzat 1979-es megválasztása gyökeres változást hozott Anglia politikai és gazdasági életében. Az eddigi konszenzusokat elutasították, a költségvetést lefaragták. Az MSC részéről a kormány a szakszervezetek szoros kapcsolódását meg kívánta szüntetni, másrészt az MSC intervencionista stratégiája ellentétben állt a kormány gazdaságfilozófiájával. Az új kormányzat első tizennyolc hónapjában megugrott a munkanélküliség, 1980–81 között 1,41 milliőről 2,38 millióra nőtt a munkanélküliek száma, a bruttó termelés 10%-kal csökkent. A konzervatív kormányzat első reakciója ellenséges volt az MSC-vel szemben, hiszen az részét képezte a túlméretezett állami szektornak, és a szakképzést a piacra akarták bízni, megszüntetni az “ingyenélők” hadát. Később viszont az ifjúsági munkanélküliség emelkedése arra kényszerítette a kormányzatot, hogy újra növelje az MSC költségvetését és újabb programot vezessen be (lásd YTS).

A konzervatív kormányzat különösen ellenséges volt az Ipari Képzési Tanácsokkal (ITB) szemben. Az új foglalkoztatási és képzési törvény csökkentette a szakszervezetek hatáskörét, befolyását, és a munkáltatókat tette döntési pozícióba.

Youth Training Scheme, avagy a gyakornokrendszer megújítása

Az 1981-ben kibocsátott White Paper a szakképzési elveket a kormányzat gazdaságpolitikájához szorosabban kötötte. Át kívánta alakítani a fiatalok és a munkaerőpiac közötti kapcsolatot, és javasolta a Youth Training Scheme (YTS) bevezetését. A YTS minőségi elmozdulást kívánt jelenteni a szakképzésben. De a másik nagyon nyomós indok a fiatalok bérének leszorítása volt, amit nemzetközi összehasonlításban is nagyon magasnak tartottak. 1982 elején a kormány javasolta, hogy a fiatal munkások kerüljenek ki a bértanácsok védelméből.

III. TÁBLA

Speciális képzési formák a fiataloknak, 1979–85, Nagy-Britannia (ezer főben)

december vége	YOP	YTS
1979	95	–
1980	130	–
1981	240	–
1982	260	–
1983	25	290
1984	–	356
1985	–	350

Forrás: National Institute Economic Review, 1986 augusztus

A YTS-t 1983-ban vezették be a YOP helyett. Mára az egyik legfontosabb útja lett az iskola és a munka közötti átmenetnek. Gyakorlatilag a gyakornokrendszert volt hivatott helyettesíteni. Elsődleges célja képzés és munkatapasztalat nyújtása, s bár a képzés a munkahelyen történik, a gyakornokok húsz hetes munkahelyen kívüli oktatásban is részesülnek. A nyolcvanas évek végére a 16–17 évesek 60–70%-a vett részt az 1986 óta már két évre meghosszabbított programban. (1990-ben [New] Youth Training néven született újjá.)

Ezzel szemben a hagyományos gyakornokképzés, amit a hatvanas-hetvenes években az Ipari Képzési Tanácsok (ITB) nyújtottak fokozatosan teret vesztek, miután a tanácsok nagy részét a nyolcvanas évek elején feloszlatták.

IV. TÁBLA

A YOP és a YTS résztvevők munkára találásának kilátásai Nagy-Britanniában, 1979–84

YOP	Akik teljesidejű munkát találtak, %-ban
1979	58
1980	40
1981	47
1982	44
1983	49
YTS	
1984	56

Forrás: National Institute Economic Review, 1986 augusztus

Bár a munkáltatókat próbálja kiszolgálni ez a rendszer, de a YOP-hoz képest a fő különbség, hogy most az MSC nem a kis alkalmazókkal van kapcsolatban, hanem közvetítőket kapcsolnak be a rendszerbe. A magán képzési ügynökségek gomba módra elszaporodtak, az ellenőrzés lehetetlenné vált, ez viszont azt idézte elő, hogy a YTS nem egészen az eredeti célkitűzések mentén haladt. Gyakran a fiatal gyakornokokkal helyettesítették a fiatal munkásokat. A YTS-t a munkáltatók próbaként használták, és csak a képzésben résztvevők 15%-át alkalmazták továbbra is. Egy kettős rendszer alakult ki, ahol a gyakornokok többsége valamilyen szakmai előkészítésben részesült, és csak a kisebbség kapott szakképzést a hagyományos gyakornokrendszer keretén belül.

A YTS első évében 350.000 helyet foglaltak el, ez kevesebb mint a háromnegyede a vártnak. Öt résztvevőből egy esett ki idő előtt, ezeknek harmada munkanélküli lett. A korai elhagyók egynegyede a képzés jellegével volt elégedetlen, egyötöde a pénzt kevesellte.

“New Vocationalism”, avagy az ipar igényeihez igazított oktatás

A kormányzat szorosabbá akarja tenni az iskola és ipar közötti kapcsolatot. A Szakképzési Irányelvek (TVEI, 1983) alapján alapítottak 20 központilag támogatott technikumot (City Technology Collège). A legújabb fejlemény a szakképzés terén az ún. képzési és vállalati tanácsok (Training and Enterprise Councils – TECs) létrehozása, amik az Egyesült Államokbeli magánipari tanácsok (Private Industry Council – PIC) egyenes leképezése. Elsődleges célja a vállalkozók bevonása a képzésbe, amit a helyi igények szerint alakítanak. A költségek nagy részét itt is a költségvetés állja, és azok 90%-a a TEC-eken keresztül még mindig a YTS és egyéb programokba folyik. Ráadásul a demográfiai csúcs levonulásával e programokra csökkennek az igények, amire a konzervatív válasz az, hogy tovább faragnak a kiadásokon, holott a meglévő kiadási tételeket át lehetne csoportosítani egyéb képzési beruházásokra. Hiú reménynek tűnik, hogy a magánszektor majd tetemes részt vállal a költségekben, hiszen még az amerikai példa is azt mutatja, hogy a PIC-ek költségvetésének csak nagyon kis részét fedezte a magánszektor.

Az oktatásnak azt a szerepét, hogy elősegítheti a gazdasági fejlődést, ma sem kérdőjelezzük meg, de vitatkoznak az oktatás tartalmán. Ma inkább utilitáriánus, technikai jellegű a megközelítés, vagyis szakmailag kompetensebbé akarják tenni az iskolákat. Ez a vonulat, amit “vocationalism”-nek hívnak, Angliában annak a nagy vitának a része, ami mindig is folyik

a szelektív-komprehenzív iskolarendszer, illetve az állami-magániskolák viszonyáról, mértékéről. Félt, hogy a jelenlegi oktatási reformok éppen nem enyhítik majd az oktatás és az ipar közötti súrlódásokat, hanem maguk is nehézségeket okozhatnak, és az angol gazdaság az alacsony színvonalú képzés–alacsony termelési hatékonyság és színvonal ördögi köréből a kilencvenes években sem tud kitérni.

Amerikai Egyesült Államok

Az Egyesült Államok esetében előjáróban annyit kell megjegyezni, hogy nehéz az általánosítás, mivel ahány állam, annyi megközelítés, a rendszer rendkívül decentralizált.

Az oktatási rendszer

Az amerikai iskolarendszer 50 államon alapszik, de a lelkét a 16 ezer iskolakörzet jelenti, amit általában egy felügyelő irányít. Az iskolakörzetet vezetheti egy választott iskolatanács, ami független az adóztató hatóságoktól, de kinevezheti őket a főpolgármester is. Általában az iskolai és a helyi hatósági adminisztráció elkülönül egymástól. Az amerikai iskolarendszer, nem úgy mint európai társa, nem szelektál korán a diákok között. Az állami iskolarendszerre büszkék is voltak, de manapság egyre több kritika éri. Nagy a lemorzsolódás, romlik a színvonal, nő a faji szegregáció. Az iskolából a munkába való átmenet ideje jobban elnyúlik az USA-ban, mint Európában, és e hosszabb periódus a tanulás és munka egy bizonyos keverékét adja. Az amerikai iskolarendszer ösztönzi a diákjait arra, hogy részdíós munkát végezzenek, különösen a nyári szünetekben.

Az amerikaiak többség elvégzi a középiskolát (high school), de a lemorzsolódás aránya 25–50% is lehet, különösen a belső városrészekben. Az iskolába való visszatérésre sok lehetőség van, ilyenek például a közösségi kollégiumok, amelyek nagyon nyitott rendszerek. Viszont figyelemreméltó, hogy mintegy 700 ezer kisebbségi fiatal tűnik el az iskolából úgy, hogy nem dolgozik, és munkanélküliként sincs regisztrálva. Csak sejteni lehet, miből élnek.

A munkanélküliség alakulása

A munkanélküliség a hetvenes évek során nem volt vészesen nagy és jellege is egészen más, mint az európai. Betudható ez annak, hogy az USA növelni tudta a foglalkoztatást, a recesszió nem érintette olyan súlyosan, a demográfiai tényezők sem voltak kedvezőtlenek. Az amerikai munkaerőpiacot a nagy fluktuáció, mobilitás jellemzi, ebből fakad, hogy a munkanélküliség aránylag magas, de a munkanélküliség időtartama rövid. Az Egyesült Államok az ifjúsági munkanélküliség terén is egyedülálló, mivel a kevesek közé tartozott, ahol a hetvenes években éppen, hogy csökkent ennek az aránya, az 1976-os 14%-ról 11,2%-ra süllyedt 1979-re.

Az ifjúsági munkanélküliség terhei egyenlőtlenül oszlanak el a fehérek és a feketék között, az utóbbiak hátrányára. A másik veszélyeztetett csoport (amely persze részben fedi a feketék csoportját) az alacsonyan képzett fiatalok. Az ő körükben a munka nélkül töltött idő is hosszabb az átlagosnál.

A kereslethiányos munkanélküliség jellemző az Államokra. Ennek leküzdésére a mobilitást kell segíteni, a regionális gazdaságokat fejleszteni. Ezen a területen az amerikaiak kevésbé aktívak mint az európaiak.

Az iskola és munka közötti átmenet akadózásából fakadó munkanélküliség is megtalálható, ez leginkább a megfelelően képzett fiatalok hiányát jelenti, hiányzik egy átfogó szakképzési rendszer. Számos vállalatnál diszkriminálják a fiatalokat, ami a belső munkaerőpiac megnövekedett jelentőségére is figyelmeztet. Ezt a folyamatot csak erősíti a szak-

szervezetek ragaszkodása a senioritás-rendszerhez. Nincs elég ösztönzés arra, hogy a vállalatok képzést vállaljanak. Az egyesült államokbeli gyakornokrendszer jellegzetessége, hogy az amerikaiak húszas éveik közepén kerülnek ebbe a szakaszba. 20–21 éves kor előtt nem szokás a fő munkaerőpiacra lépni. Vagy az oktatásban maradnak, vagy pedig sűrűn változtatják az állásokat és kószolgatják a lehetőségeket. A strukturális jellegű munkanélküliség a kisebbségeket, a képzetleneket sújtja, talán ez a legsúlyosabb probléma az Államokban. Ezt a problémát a munkaerő-politika egyedül nem is tudja megoldani. A belső városrészek elgettősödése, az ottani iskolák lepusztulása jellemzi ezt a folyamatot.

A munkaerőpiac szabályozása

Az ötvenes évek végéig, amíg a technológiai változások nem érték el még kritikus tömegüket, az oktatás az iskolában folyt, a szakképzés a munkahelyeken. A munkanélküliség emelkedése is vezetett az 1962-es Munkaerőfejlesztési és képzési törvényhez (The Manpower Development and Training Act). Ez már lehetővé tett szakmai képzést az iskolákban is, úgy, mint a munkahelyeken. 1962 és 1970 között a résztvevők kétharmada volt szakmunkásképző iskolában és egyharmaduk munkahelyen. 1963-ban az Ifjúsági foglalkoztatási törvény (Youth Employment Act) a fiatalok szakképzését volt hivatott magasabb színvonalra emelni. A diszkrimináció és a szegénység ellen léptek fel a hatvanas évek ember- és polgárjogi mozgalmai, és ezek a törekvések megtalálhatók az 1964-es Polgári Jogok törvényében (Civil Rights Act), amely megtiltja a faji és nemi diszkriminációt a foglalkoztatásban és megalapít egy bizottságot az egyenlő foglalkoztatási esélyekért. Közösségi programok indultak virágzásnak, a helyi szinteken gomba módra szaporodtak a kis közösségi szervezetek. Ezek a kis szervezetek nagy szerepet játszottak a Kennedy-adminisztráció alatt folytatott szegénység elleni háborúban (War against Poverty) is.

1973-ban lépett életbe az Egységes foglalkoztatási és képzési törvény (Comprehensive Employment and Training Act - CETA), amely egyaránt célozta a munkanélküliek és hátrányos helyzetűek képzésének, foglalkoztatásának, valamint a nekik nyújtandó más szolgáltatásoknak a segítségét. A CETA éppen arra törekszik, hogy a fiúk és lányok az iskolában maradjanak, cserébe munkatapasztalathoz juthatnak a szövetségi minimumbérben. 1977-ben léptették életbe az Ifjúsági foglalkoztatást elősegítő törvényt (Youth Employment and Demonstration Projects Act - YEDPA). Elsősorban kiszélesítette a fiataloknak szánt képzési és foglalkoztatási programokat, a Job Corps-ot és a nyári diákmunka programot.

A hatvanas évek új programjai tükrözték a Kennedy- és Johnson-adminisztráció elkötelezettségét, miszerint kormányzati felelősséget vállaltak a munkalehetőségek növelésére, javítására, vállalva a munkaerőpiaci beavatkozást is. A Nixon-adminisztráció CETA programja decentralizálni kívánta a foglalkoztatás-politikát, és csökkenteni a szövetségi hatalmat. A YEDPA és egyéb ifjúsági programok indítása tükrözi azt a félelmet, hogy a gazdasági helyzet javulása önmagában még nem oldja meg a fiatalok munkanélküliségét, és annak megoldása gyakran eltér a hagyományos munkanélküliség elleni gyógymódoktól.

Programok a fiatalok számára, a CETA és a YEDPA

A CETA decentralizálni kívánta a meglévő foglalkoztatási programokat. Új intézményhálózat kiépítésére törekedett, elsősorban a fő szponzorokra épített, amelyek általában önkormányzatok, városi tanácsok. A CETA programot több mint 450 ilyen fő szponzor menedzseli. A YEDPA elsősorban a hátrányos helyzetű fiatalokra koncentrál, folytatva a CETA-ban már meglévő programokat.

Míg az előző kormányzat a szociális szolgáltatásokat és azoknak szövetségi szintű szabályozást preferálta, addig a hatvanas évek végére a jövedelemtranszferekre és a helyi kor-

mányzatok felelősségére tevődött át a hangsúly. Ebbe a képbe illik bele a CETA is. A fő szponzorok a népességi, munkanélküliségi és jövedelmi adatok és arányok alapján részeseülnek CETA-alapokból. A fő szponzorok feladata, hogy kapcsolatot tartsanak fenn egyéb oktatást, képzést, munkagyakorlatot nyújtó intézménnyel. Ezek az intézmények viszont éppen azok az intézmények, amelyek még az előző kormányzat alatt indultak virágzásnak. A fő szponzorokat megpróbálták a magánszektor felé orientálni, magánipari tanácsok felállításával további forrásokhoz lehetővé tenni a Munkaügyi Minisztériumból.

1977-ben kb. kétmillió fiatal vett részt a CETA programokban. Viszont a munkanélküliség emelkedésével, az iskolai lemorzsolódások és a hátrányos helyzetűek szaporodásával szükség volt további intézkedésekre. Ezért fogadták el a YEDPA-t, ami a CETA égisze alatt működött. Egyik új vonása az volt, hogy az iskolaév alatt részidős, a nyári szünet alatt teljes idős munkát garantált minden arra jogosult fiatalnak, feltéve, hogy az iskolában maradnak illetve visszatérnek oda.

A CETA elsősorban a ciklikus jellegű munkanélküliség kezelésére szolgál, nem nyújt hosszú távú foglalkoztatást a magánszektorban, elsősorban az állami szektorra koncentrálnak. Nem megoldott a szakképzés sem, a gyakornokrendszer kiterjesztése és egységesítése valószínűleg növelné a termelést magát is, megszüntetve a szakképzett munkások szűk keresztmetszetét.

Az iskola és munka közötti átmenet zökkenőmentesebbé tételén munkálkodik a nyári munkák programja, amely egyszerre juttat munkaélményhez és jövedelemhez, és még hasznosabbnak tűnik, ha kiegészül munkaerőpiaci tanácsadással is. Az ifjúsági programok képzése nagyrészt hiánypótló, felfrissítő jellegű, ráadásul munkának minősül és jár alatta a minimumbér. Ez kétséges, hogy a jövedelmet nem nyújtó oktatás vonzó lesz-e ahhoz, hogy valóban bennmaradjanak a rendszerben. Másrészt az egyszer már lemorzsolódottaknak nem biztos, hogy a legjobb megoldás oda visszatérni, ahol már kudarcot vallottak. A CETA programok képzései rendszerint rövid ideig tartanak, és inkább munkaélményhez juttatnak, mint speciális szaktudáshoz. A CETA programok egy része támogatja a magánszektorban a fiatalok munkatapasztalat-szerzését, de a magánmunkáltatók nem szívesen bonyolódnak bele állami programokba.

A strukturális munkanélküliség célozza a *Job Corps* program, amely egy bizonyos hátrányos helyzetű réteg számára készült, a rászorulókat kiemeli környezetéből és intézeti ellátás mellett intenzív oktatásban és képzésben részesíti őket. A veszélye, hogy eléggé költséges, és elít intézmény marad.

A nyári munkák, bár munkatapasztalathoz juttatnak, de nem feltétlen adnak belépőt a normális munkaerőpiacra. Az egyre inkább szolgáltatás-orientált társadalomban az írni-olvasni gyengén tudók leszakadnak. Ők lesznek a munkanélküliek kemény magja. Őket nehéz elérni. Másrészt sokkal aktívabb pályaválasztási tanácsadás, munkára való előkészítés, kommunikációs képességfejlesztés lenne szükséges.

Európai szemmel nézve a legsajátosabb a munkaerőpiaci programok nagy változatossága a helyi szinteken, szinte nincs két egyforma. A rendszer leképezi az önkormányzati és helyi oktatási intézmények közötti különbséget is. A helyi rugalmasság nagy mértéke hátránnyá is válhat. A CETA programok nem stabilak, gyorsan változnak, rövid ideig tartanak és éppen ezért nem nagyon tud kiépülni egy hozzáértőkből álló intézményrendszer. A központi beavatkozás viszont szinte lehetetlennek látszik egy ilyen decentralizált rendszerben, és felügyelni is képtelenség ezt a kavalkádot. Tény, hogy a CETA ellenőrzése nem megoldott, hiányzik egy standard kritériumrendszer.

Az oktatás szerepe jelentős, de a CETA programokat nem mindig kíséri lelkesedés az oktatási körökben. Az oktatási intézmények és a CETA fő szponzorai közötti kooperációt

akadályozza az a technikai jellegű dolog is, hogy két különböző pénzügyi évben számolnak. Ami irigylésre méltó, az az iskola és a munkaerőpiac közötti könnyed mobilitás, viszont az iskolarendszer és a helyi vállalkozói közösségek között kevés a kapcsolat.

A szakképzés sokáig az oktatás mostohatestvére volt, de ezen a területen is tapasztalható némi javulás, ráadásul a végzettek 85%-a munkához jut. Ami más mint az európai országokban, az az, hogy itt szakképzésnek minősülnek olyan területek is, mint például háztartástan, irodatechnika, ami Európában a normális tananyag része.

A képzési politika átalakítása szerves részét képezte a nixonai "New Federalism" programnak. A programok feletti ellenőrzést decentralizálni kívánta, ezzel növelte a helyi megválasztott képviselők hatalmát. A CETA ezt a sémát követte. A helyi vezetők hamar felismerték annak az előnyét, hogy minimális szövetségi kontrollal jutnak anyagi segítséghez. Ez a rendszer így nagyon sok visszaélésre adott alkalmat.

Nyolcvanas évek

A reageni politika a nyolcvanas években a rugalmasság nevében nyúlt bele a képzési programokba. Ennek fő jellegzetessége a magánszektor megnövekedett szerepe a képzésben. A reageni törvénykezés állami szintű tanácsok felállítását írta elő, amely felügyelte a programok irányítását. A tagok harmada tulajdonos kellett hogy legyen, míg az egyéb állami, közösségi, önkormányzati vagy szakszervezeti szervekből csak a tagok húsz százaléka került ki. Szintén előírták Magánipari Tanácsok (Private Industry Council – PIC) alakítását minden szolgáltatási területen. Gyakorlatilag a munkáltatók domináltak mind az állami, mind a helyi tanácsokban. A háttérben az a meggondolás állt, hogy legjobban a magánszektor tudja, hogy mi kell neki, így a munkások képzése is náluk van a legjobb helyen.

A képzés iránti felújult érdeklődés az USA-ban elsősorban a nemzetközi versenyképesség megőrzésének vágyából fakadt, és csak másodsorban a leszakadó kisebbségi fiatalok munkanélküliségének megakadályozására. Így a reageni politika minimalista képzési programot nyújtott, és Bush elnök is, annak ellenére, hogy "Education President"-nek hívatta magát, nem igazán tért el elődje irányvonalától. Az új elnök, Bill Clinton valószínűleg eltér elődei irányvonalától, hiszen egy félszázalékos szakképzési adó kivetése is ott lapul a tarsolyában.

Összehasonlítás: Anglia és USA (Kanada)

E két ország közötti hasonlóságokról és különbségekről már volt szó. Ami meglepő, az nem a hasonlóságok, hiszen ezek a piacközpontú, liberális politikából adódnak, hanem éppen az éles különbségek. Míg Anglia gazdaságát és oktatását illetően sem tartozik a vezető hatalmak közé, addig az USA (és itt Kanadát is ide értem, mert nagyon hasonló a két ország) vezető nagyhatalom, bár az oktatás és gazdaság terén egyre több válságjelenséget mutat. Angliában a konzervatívok nyertek és politikájukat is a konzervativizmus jellemzi, az amerikai politika sokkal jellemzőbb a liberalizmus, ha mondhatjuk így, egy bizonyos modern szellem. Ezek a különbségek tetten érhetők akkor is, ha az angol és az észak-amerikai oktatás és munkaerőpiac kapcsolatát vizsgáljuk. Ez alaposan megrongálódott az elmúlt évek során a nyugati országokban, nem kis része volt ebben a kedvezőtlen demográfiai eseményeknek, és a hetvenes évektől tartó recessziónak. Bár ez a két jelenség nem annyira érintette az USA-t, mint Angliát. Nem volt olyan mértékű demográfiai hullám, mint Angliában, és a recesszió hatását is csak a nyolcvanas években érezte meg inkább.

Angliában a gyerekek zömmel 16 éves korukban lépnek ki az iskolából, és nagy nehézséget okoz a megfelelő munka megtalálása. Az észak-amerikai országokban az iskolából a munkába való átmenet későbbre tolódott a hosszabb iskolaidőnek köszönhetően, és mert na-

gyobb a lehetőség az oktatás és a munka kombinálására, az iskola és a munkahely közötti mozgásra. A legtöbb észak-amerikai diák részidős foglalkoztatásban, vagy nyári munkákon jut munkatapasztalathoz. A munkaerőpiaci problémák elsősorban rövid távú munkanélküliségben, míg Angliában hosszú távú munkanélküliség formájában jelentkeznek, ahol az ilyen helyzetbe jutott fiatalok kormányzati betanító kurzusokon vehetnek részt, vagy perspektívátlan munkára kényszerülnek, ahol képzés nincs.

Az ipari újrastrukturálódás is másként érinti mindkét országcsoportot. Az észak-amerikai országokban viszonylag későn következett be az iparosodás, ezért nem is alakult ki egy független, gyáron alapuló gazdaság. Nagy-Britanniában a gyáriparnak sokkal nagyobb hagyományai vannak, míg az amerikai országokban a szolgáltatás szektor fejlettebb. A női foglalkoztatás aránya is nagyobb az utóbbi két országban.

Az iskolarendszerben is lényegesek a különbségek. Nagy-Britanniában már 16 éves korukban különböző helyekre csatornázódnak be a fiatalok (továbbtanulás, YTS vagy munka), az észak-amerikai országokban nagy tömegeket látnak el általános középfokú oktatással és a továbbtanulás lehetőségével. A brit rendszer elitistább, a diákok 18%-a tanul a nagyobb presztízű magániskolákban, míg például Kanadában ez az arány csak 5%. Másrészt az észak-amerikai országokban a tanulás egész életen át folyik, a felnőtt oktatás sokkal nagyobb hangsúlyt kap.

Az oktatás ellenőrzése Angliában központilag történik, míg a másik országcsoportban ez elsősorban helyi felelősség. Ami nagyon aggasztó a kanadai és amerikai oktatás terén, az a középiskolai lemorzsolódás nagy aránya, az oktatás romló minősége, a faji szegregáció. A britek az iskola és munka közötti átmenet válságára nem az oktatási idő meghosszabbításával válaszoltak, hanem a betanító jellegű munkahelyeken történő képzést erőltették a YTS-en keresztül. Ennek egyik oka lehet a brit munkásosztály erős elkötelezettsége a fizetett munka mellett, másrészt nem igazán ösztönzik a diákokat arra, hogy visszatérjenek az iskolapadba. Észak-Amerikában nagyon elterjedtek az ún. diákmunkák, így iskola mellett is van lehetősége az amerikai diáknak pénzhez jutni, nem úgy, mint angol társainak. Másrészt Kanadában és az USA-ban az egész életen át tartó tanulás része az értékrendszernek.

Nagy-Britanniában az értékrendszer a szelektivitás felé löki az iskolarendszert, amelynek fő feladata, hogy minden réteget felkészítsen megfelelő munkaerőpiaci helyére, így a munkásosztály gyermekeit korán kirakja, míg a felsőbb osztályok igényeit inkább a magániskolák elégítik ki. Az észak-amerikai értékrendszer inkább az esélyegyenlőség és univerzalitás talaján áll, így az oktatási rendszer is szélesebb alapozású és egységesebb. De ez az egységesség egyben differenciátlanságot is jelent abban az értelemben, hogy az egyre nagyobb tömegű lemorzsolódókkal ez a rendszer nem tud mit kezdeni.

Németország

Németországban a századforduló óta három részből álló oktatási rendszer dominál, a különféle reformok ellenére. Az oktatás kilenc évig, 15 éves korig kötelező. Négy év elemi iskola után a gyerekek 10–11 éves korukban három különbözőféle iskolába kerülnek, ami meghatározó a későbbi sorsukra nézve. Az egyik a Hauptschule, vagy felsőelemi, ami alapfokú végzettséget ad 15–16 éves korban; a másik a Realschule, vagy középfokú iskola, ami 16–17 éves korban ad bizonyítványt, és ahonnan a technikai iskolákba lehet menni, vagy a magasabb szintű szakképző iskolákba, illetve a gyakornokrendszerbe; és létezik a Gymnasium, vagy felsőközépfokú iskola, ami 19–20 éves korban fejeződik be és érettségit ad, ami belépő az egyetemekre.

A szakképzés szintén három lábon áll, először is a gyakornokrendszerből (az ún. duális rendszer), másrészt vannak teljes idejű szakképző, technikai iskolák, harmadrészt vannak

egyetemek és főiskolák. A gyakornokrendszer a szakképzés legfontosabb eleme. A felsőelemi oktatásból kikerülők háromnegyede, a középfokról kikerülők kétharmada választja ezt a formát. Manapság érettségizettek is egyre nagyobb számban fordulnak elő itt. A gyakornokrendszer, amit az 1969-es Szakképzési Törvény szabályoz, 360 foglalkozást fed le. A tananyag szabályozza a képzés tartalmát, szervezeti rendjét és a képzés hosszát, ami 2–3,5 év lehet. Ehhez jár maximum heti két nap elméleti oktatás részidős szakiskolákban.

A gyakornok teljes idejű foglalkoztatott státusban van, a társadalombiztosítás, valamint a kollektív megállapodások rájuk is vonatkoznak, és a bértanácsban van képviselőjük. Juttatásuk a szakmunkások béérének 20–50%-a között mozog. A fő felelősséget a gyakornokképzésben a munkáltatók és szervezeteik viselik. A bizottságokban a szakszervezetek is jelen vannak. A képzés és költségeinek egyenlőtlen megoszlása a szakszervezeteket arra ösztönzi, hogy független finanszírozási rendszert próbáljanak bevezettetni, eddig ezirányú törekvéseik nem sok sikerrel jártak. A kis cégek általában nem tudják biztosítani a legmagasabb színvonalat, szemben a nagyvállalatokkal, így az érettségizett gyakornokok főleg ez utóbbiaknál bukkannak fel. De a különbségek ellenére is még a legkevésbé vonzó helyeken is megvannak a standardok. A szakképzés élvezi mind a munkáltatók, mind a szakszervezetek támogatását.

Teljes idejű szakképző iskolák is bővítik a választékot, ezek elsősorban olyan területeken működnek, ahol gyakornokrendszerre nincs lehetőség, mint egészségügy, óvónőképzés, adminisztráció. A beiskolázás ezeken a helyeken akkor nőtt meg, amikor az ifjúsági munkaerőpiac válságba került a hetvenes évek végén, és nem volt elég gyakornokhely.

A hetvenes évek közepén az emelkedő munkanélküliség miatt nagy volt a nyomás a tizedik osztály bevezetése érdekében. Ezért speciális egyéves, iskolai munkára előkészítő programot (Berufsbildungsjahr – BGJ) vezettek be azon gyerekeknek, akik nem tudtak se gyakornokhelyet, se munkát szerezni. Van olyan állam, ahol ezt kötelezővé is tették annak, aki nem tanult tovább. Ez a tizedik év lehet szakképzés, de lehet általános jellegű is. Ennél sikeresebbnek tűnik az egyéves iskolán kívüli szakmai előkészítő kurzus (Berufsvorbereitungsjahr – BVJ), amit azoknak találtak ki, akik még nem készek belépni a gyakornoki rendszerbe. Ennek az előkészítő évnél az a nagy vonzereje, hogy képzési segítyt is ad. Ezeknek a kurzusoknak a fő hatásuk, hogy egy évvel eitoltják a gyakornokhelyek iránti igényeket. A gyakornokrendszer erősítése és a fiatalok visszatartása a munkaerőpiacról nagyobb hangsúlyt kapott a németeknél, mint a közvetlen munkahelyteremtés.

Svédország

Svédországban 1962-ben vezették be az egységes iskolarendszert (Grundskola) 7–16 éves korig. A Grundskolában szinte mindenki ugyanazt tanulja. A legtöbben ezután a felsőközépfokú iskolába (Gymnasieskola) lépnek. Ez az iskolatípus 1968-ban helyettesítette az addigi három típust, a Gymnasium-ot, ami egyetemi előkészítő jellegű volt, a Fackskola-t, ami kétéves technikai oktatást, és az Yrkeskola-t, ami szakképző kurzusokat nyújtott. A legnagyobb változás a szakképzésben történt, átszervezték, kiterjesztették, meghosszabbították és standardizálták. A gyakornokrendszerből átléptek az iskolai szakképzésbe.

A felsőközépfokon 27 fakultáció lehetséges, ezek tartama 2–4 év között mozog. A szakképző tanfolyamok fizetés nélküli szakmai gyakorlatot tartalmaznak, és a tanulmányi időnek 5–25%-át teszi ki a tantárgytól függően. Ezenkívül 550 speciális kurzust is tartanak, amelyeknek hossza nyolc héttől három évig terjed. 1980 óta az iskolarendszer felel a 16–17 éves nem diákokért is, és a munkanélkülieknek szervezett programokért is.

Munkaerőpiaci programok

Svédországban nagy hagyományai vannak a munkaerőpiaci programoknak. A hatvanas években a közmunkák jellege megváltozott, mivel ekkor a munkanélküliek zömét már nem érett férfiak tették ki, hanem fiatalok és nők. Ezért a fizikai erőt igénylő közmunkákat felváltották az egészségügyi, gyermekgondozási programok. A nyolcvanas évek során eredetileg a 16–17 éveseknek vezették be a Youth Jobs programot, majd ezután a 18–19 éveseknek a Youth Teams programot, ami odavezetett, hogy 20 évnél fiatalabbak már nem vettek részt a közmunkákon. A "youth job"-on töltött idő nem haladhatja meg a hat hónapot. 1983-ban a résztvevők 25%-a jutott állandó munkához ugyanannál a cégnél. A helyzet rosszabbodásával az oktatás is egyre nagyobb szerepet kapott, növelték a felső-középfiskolai férőhelyeket.

1982-től a 16–17 évesekért a helyi önkormányzat volt a felelős, ami gyakorlatilag az iskolavezetést jelentette. 1982 óta elenyésző a 16–17 éves munkanélküliek száma. Viszont a 18–19 évesek között a munkanélküliek száma növekedett, a rekordot 1982–83-ban érték el. A Youth Team program 1984-től működik intenzíven, ami az állami szektorban jelent munkát, a béreket kollektív szerződésben állapítják meg, de a munkaidő csak részidős. Ez azért is szükséges, hogy a fiatalnak legyen ideje alkalmasabb munkát keresni, másrészt a szakszervezet nem ment volna bele, hogy teljes idejű munkát fele akkora bérért végezzenek a fiatalok, mivel ez a szolidáris bérpolitika elveivel ellentétes volna. A Youth Team lezárította a 18–19 évesek munkanélküliségét is.

1987-ben új programot vezettek be, amely a 18–19 éveseknek a magánszektorban biztosított támogatott munkahelyeket hat hónapig (Induction Opportunities). 1989-től ez a séma váltotta fel a Youth Team-et, és érvényes mind az állami, mind a magánszektorra. A svédek tehát a munkahelyteremtés politikáját támogatják.

Összehasonlítás: Németország és Svédország

A kora hatvanas évekig a svéd és német nem szakképző jellegű képzés hasonló volt, mivel a svéd rendszer nagyban a németre építkezett. De a svéd rendszer integrálta az elméleti és szakmai jellegű oktatást, és a pályaválasztást jelentősen kitolta. Így a svéd rendszer sokkal egységesebb, míg a német rendszer éles intézményi választóvonalat húz az elméleti és a szakmai oktatás közé. Svédországban a szakképzés nem speciális foglalkozásokra alapszik, hanem szélesen értelmezett foglalkozáscsoportokra, míg a német munkaerőpiacon a foglalkoztatási struktúra fontosabb szerepet játszik. Németországban 1960–80 között az elméleti oktatás expanziója következett be, kevesebben mentek gyakornoknak, többen a felsőoktatásba. A nyolcvanas évek munkaerőpiaci válsága megtörte ezt a folyamatot. A 16–17 évesek zöme még iskolában van, a svédek 18–19 éves korukban hagyják ott az iskolapadot, a németeknél ez a gyakornokrendszerrel 20 éves korig is elnyúlhat.

Mi a magyarázata a szakképző rendszerek különbségének? A svédeknél a szinte töretlenül hatalmon lévő szociáldemokrata párt politikájának szerves része volt az integratív és egalitáriánus szociálpolitika. Másrészt a szakszervezetek Svédországban erősebbek, és nem foglalkozások, hanem iparágak szerint tömörülnek. A svéd munkáltatók elsősorban nagyvállalatok, akik szívesen vették az állami oktatás kiterjesztését.

Németországban ugyan a szociáldemokrata párt támogatta a komprehenzív iskolákat, de mivel az oktatási felelősség állami szinteken van, ahol konzervatívabbak, ez a tény nem kedvezett az egységes iskolarendszer kialakulásának. Ugyanakkor ez a fajta rendszer nagyobb beleszólást jelent a szakszervezeteknek, mintha a szakképzés iskolákban történne. Az sem elhanyagolandó, hogy a gyakornok olcsó munkaerő is egyben.

Németországban a képzési programok dominálnak, Svédországban a foglalkoztatási programok. Az alacsonyabb munkanélküliségi ráta kevesebb problémát okozott Svédországban, mint Németországban. Mindkét ország a szabályozórendszer (reguláció) erősítésével válaszolt, Németországban ez a gyakornokrendszer erősítését, Svédországban a felsőközépfok kiterjesztését jelenti. Viszont Németországban nincs olyan egységes foglalkoztatási program, amely a gyakornokrendszerből kilépőket célozná meg.

Franciaország

Franciaországban a nyolcvanas években az ifjúsági munkanélküliség magasabb volt mint az OECD átlag, annak ellenére, hogy a fiatalok aránya az aktív népességben számottevően csökkent. Franciaország Olaszországgal együtt kiugrik azzal, hogy a legfiatalabb és a legöregebb korosztály közötti rés a munkanélküliséget illetően náluk a legnagyobb, vagyis a fiatalok jelentősebb arányban vesztesek. Ami a munkanélküliség hosszát illeti, az átlagos munkanélküli időszak Franciaországban hosszabb mint a többi országban.

A lassú gazdasági növekedés és alacsony beruházási hajlandóság az első olajsokk után erősen csökkentette a munkahelyek növekedését. 1973 óta nem volt nettó munkahelybővülés, és a munkahelyek elsősorban a fiatalokat foglalkoztató iparágakban csökkentek.

Az általános képzettségi szint emelkedése ellenére még mindig sokan hagyják el az iskolapadot végzettség nélkül. Ez mutatja a francia szakképzés problémáit, a presztízs, a pénz, a szakképzett tanárok hiányát, a rossz kapcsolódást az oktatás és munkaerőpiac között, ami alacsony színvonalú morálhoz és nagy lemorzsolódáshoz vezet. Túl akadémikus az oktatás, erősen szelektív, a gyengébbeket hamar kiszorítja, ráadásul a fiatal lányok különösen hátrányos helyzetben vannak.

A politikai válaszok gyakran változtak, egyrészt a politikai változások miatt 1981-ben, másrészt abból a francia hagyományból fakadóan, miszerint a már nem új és izgalmas problémákhoz könnyen hűtlenek lesznek.

A hetvenes és a nyolcvanas évek

Giscard D'Estaing alatt a hangsúly az antiinflációs és deregulációs politikán volt. A sikerek ellenére emelkedett a munkanélküliség, ezért erőfeszítéseket tettek a fiatalok helyzetének javításáért. A hetvenes évek első felében oktatási reformokat vezettek be, a középfokú oktatást közelítették a munka világához, legalább annyi presztízszt kívántak adni a technikai líceumoknak, mint az általános líceumoknak. 1977–81 között nagy volumenű ifjúsági programokat vezettek be. Három ifjúsági foglalkoztatási paktumot kötöttek.[†]

1981-ben nagy váltás következett a kormányzatban, így mind a gazdasági, mind az ifjúsági stratégiában. Szociális reformok és állami beruházások követték egymást, a kereslet megélnéül. Az új kormányzat nem fogadta kitörő lelkesedéssel az előző kormány által kötött paktumok jellegét és költségeit, de nagy hangsúlyt fektetett a fiatalok beillesztésére, különösen a végzettség nélkül kilépők hátrányos helyzetű csoportjára.

A szocialista kormányzat elindította a Jövőt a fiataloknak (Plan Avenir Jeunes) című tervét, amelynek célja a fiatalok társadalmi és szakmai beillesztése, valamint a szakképzés javítása. A hangsúly egyre inkább arra tevődött, hogy a fiatalok szerezzenek valamilyen végzettséget.

[†] Elsősorban a munkáltatókat kívánták ösztönözni a gyakornokok foglalkoztatására, különböző adócsökkentésekkel és a társadalombiztosítási járulékfizetés alóli mentességgel.

De a filozófia az maradt, hogy a fiatalok úgy lesznek vonzók a munkáltatók számára, ha ez utóbbiak a társadalombiztosítási költségek alól mentességet kapnak, illetve ha támogatást kapnak a közvetlen alkalmazásra. Ez viszont nagyon költséges módszer.

Egy év múltán a deficit megugrott, felgyorsult az infláció és a versenyképesség romlott. Az új politika visszafogottabb lett, ráadásul bekövetkezett világszerte a recesszió is, amit csak fokozatosan enyhített az amerikai gazdaság élénkülése.

A francia oktatási rendszer

A francia oktatás évszázadokon át elitista volt. Célja a legkiválóbbak kitermelése a magas posztokra. A szelekció alapja az absztrakciós készség, történelem-, filozófia-tudás stb. A legjobbak az általános képzésben maradtak, ezért a szakképzés az elit számára későn kezdődött, speciális intézményekben, vagy a hivatalokban magában.

A középfokon elhanyagolták a szakképzést, holott Franciaország versenyképessége szempontjából ez létfontosságú. Ezt felismerve meghosszabbították a kötelező oktatás idejét, valamint az alapfokon bevezettek kézügyességet és technikai tudást fejlesztő foglalkozásokat. Másrészt a szakképzésnek nagyobb presztízst próbáltak biztosítani, az "alternálás" megvalósítására törekedtek iskola és munkahely között.

Az első áttörést az oktatási rendszerben 1959 jelentette. Kiterjesztették a kötelező oktatást az 1953 után született 14–16 évesekre. Ez legalább két évet jelent a középfokon, de továbbra is megmaradt az általános középfok és a szakképzés közötti különbség. A reform két új intézménnyel javította a technikai és szakmai képzést. Az egyik a CET (collèges d'enseignement technique) szakmunkásképző, ahol szakmunkásokat képeztek, a másik a technikumok (lycéees techniques), ahol technikusokat képeztek.

A második reformhullám az oktatásban 1966–71. 1966-ban egyetemi intézményeket állítottak fel a technikai képzés folytatásaként. (Instituts universitaires de technologie). Az irányítási rendszer megújult, például minisztériumok közti szakképzési bizottsággal. Országos Szakképzési Tanácsot állítottak fel, hogy intézményesítsék az állam és a társadalmi partnerek közötti kapcsolatokat. Ennek egyik eredménye a munkások joga a továbbtanulási szabadságra. 1970-ben országos ágazatok közötti megállapodást kötöttek, ahol a szakszervezetek és munkáltatók hitet tettek a fiatalok szakképzésének megkönnyítésére mellett, és amellel biztosítják a lehetőséget az egy életen át tartó képzésre és oktatásra. Ezek megfelelő szabályozására 1971-ben három törvényt fogadtak el. Az egyik a gyakornoki rendszer javítását célozta, vagyis hogy azt vonzóbbá tegyék mind a gyakornokok, mind a mesterek számára. A gyakornokképző központokban intenzifikálták a képzést. A vállalatokra a bérek fél százalékát kitevő gyakornokadót vetettek ki. A másik az iskolarendszeren belül emelte a szakképzés színvonalát, a harmadik tanulmányi szabadságot biztosít a dolgozóknak.

A harmadik áttörést az 1975-ös Haby reform jelentette, amely a szelekciós mechanizmust igyekezett megtörni. Így 16 éves korig általánosították a képzést, ahol teret engedtek a kézügyességet és technikai készséget elősegítő képzésnek is. Ezzel is csökkenteni akarták a képzés akadémiai jellegét. Ehhez új pedagógiai módszerek is szükségeltettek volna, de sok tanár nem volt tisztában vele, mit is kellene tenni, és hogyan. Ezért is találkozott a Haby reform ellenállással a tanárok részéről.

A Foglalkoztatási Paktumok

1977-ben vált igazán problémává a fiatalok helyzete. A foglalkoztatási törvényeken keresztül a kormány arra kérte a vállalatokat, hogy több fiatalot alkalmazzanak és képezzenek. Ennek fejében kedvezményben részesülnek a gyakornokadó és társadalombiztosítási hozzájárulás fizetésénél.

Az 1981-ben hatalomra lépő kormány a paktumokat helyettesítette a Plan Avenir Jeunesnel (PAJ). A PAJ program meghosszabbította a képzés időtartamát, szélesebb csoportokat célozott meg, és emelt bizonyos támogatási ellátásokat.

Az új kormányzat hatalomra lépésekor még nem igazán látta át, hogyan is közelítsen a problémához. A legsürgetőbb probléma a 16–18 évesek munkanélkülisége volt, akik már elhagyták az iskolarendszert és nem szereztek érvényes képesítést. Ezért 1982-ben a kormány kiadott egy dekrétumot, amivel szakképesítéshez és munkához kívánta juttatni a fiatalokat. Ez tartalmazta a gyakornokszerződések növelését, a képzési szerződések folytatását, információs és orientációs központok hálózatának (PAIO) és helyi misszióknak az alapítását. Ez utóbbiak a 16 éven felüli fiatal munkanélküliek munkaerőpiaci integrálását szolgálja azzal, hogy valamilyen képzési és munkalehetőséget biztosít számukra pár hónapig.

A paktumok mögötti idea az ún. alternálás volt, vagyis hogy a formális iskolai oktatásnak alternálni kell a vállalati praktikus képzéssel és szakmai gyakorlattal. Ennek feltétele, hogy nagyszámú fiatalat képezzenek mint „stagiaire”-t a vállalatoknál. A számok magukért beszélnek, az oktatás e szintjén a fiatalok fele élt ezzel a lehetőséggel. Másrészt szükséges, hogy értelmes kapcsolat alakuljon ki az oktatási intézmények és a munkáltatók között. Ez kevesebb eredménnyel járt, ugyanis a stagiaire-eket szívesen látták a vállalatoknál, de nem sok idejük volt velük törődni, így gyakran olyan dolgokat csináltak, aminek nem sok köze volt a képzésükhöz. A francia vállalatok, nem úgy mint nyugati társaik, a képzést állami feladatnak fogják fel. A szakképzés zömében az iskolarendszerben történik, és a szakmunkásbizonyítvány is állami diploma. Az alsóközépfokú szakmunkásbizonyítvány a CAP (certificat d'aptitude professionnelle), a felső középfokon a rövid ciklus végén BEP (brevet d'études professionnelles) bizonyítványt lehet szerezni.

Történelmileg sem olyan hangsúlyos a gyakornokképzés itt, mint Németországban. Csak a mesterségek egy korlátozott számát fedi le, a képzés ideje rövidebb, a formális iskolai oktatás kevésbé extenzív, a mester kevésbé gondoskodik a tanítványokról. Így a francia szakképzésnek alacsonyabb a státusa mint a brité, németé vagy osztráké.

Új fejlemények

A nyolcvanas évek vége fele a kormány törekedett a gyakornokrendszer kiterjesztésére, így azt kiterjesztette a gazdaság minden szektorára és minden méretű vállalatára, liberalizálta a kormegkötést, és a korhatár így a 15–28 évre bővült, valamint megnyitotta az utat a gyakornokrendszerből az oktatás felé azzal, hogy lehetőséget adott technikus és felsőfokú diplomák megszerzésére. A képzésért a munkáltatók és a Gyakornokképző Központ felel, a kormányzat pedig felemelte a pénzalapokat. Megmaradtak az egyéb ösztönzők is, mint a társadalombiztosítási járulék-mentesség.

Összefoglalás

A hetvenes évek vége óta egyre több nehézséggel jár az iskola világából átjutni a munka világába. Az átmenet megszokott útjai elé a gazdasági recesszió torlászokat emelt. A fiatalok sikeres integrálására szinte minden OECD országban megpróbáltak tenni valamit. Vagy az állam vállalt nagyobb szerepet, vagy a piacot próbálták még jobban mozgósítani. Kiterjesztették az általános oktatást, vagy/és a gyakornokhelyek bővítésével próbálkoztak. Általános recept nincs, hiszen láthatjuk, hogy a németek és a svédek, akik aránylag sikeresen oldották meg ezt a nehéz feladatot, más-más utat jártak. A svédek kiterjesztették és egységesítették az oktatást, míg a németek megőrizték oktatási rendszerük szelektivitását, és a duális képzéssel a vállalati és iskolai képzés kombinációját részesítették előnyben. Az, hogy

nincs egységes recept, látható abból is, hogy hiába próbálták az angolok és franciák a sikeres német gyakornokrendszer modelljét átvenni, az náluk nem tudott igazán meghonosodni.

Mondhatnánk azt, hogy a sikeres országokra jellemző, hogy az állam hangsúlyos szerepet vállalt a folyamatokban, de a francia példa mutatja, hogy a nagyobb méretű állami beavatkozás egyáltalán nem biztos, hogy eléri célját. A piaci dominanciájú angolszász országok jobb eredményt értek el az ifjúsági munkanélküliség leszorításában, mint a franciák, holott itt nem volt demográfiai hullám, és az állami beavatkozás is hangsúlyosabb volt.

Ha a siker receptjét kutatjuk, talán a leginkább sokat mondó magának az ipari struktúrájának a szerkezete, a munkaerőpiac jellege, a munkásfelvétel és előremenetel mikéntje, hiszen ezek meghatározóak a szakképzés természetét illetően is, és ezzel együtt az iskola és a munka világa közötti átmenetre is döntő befolyással vannak. Az, hogy a fiatalok hogyan vetik meg lábukat a munkaerőpiacon, függ az oktatási rendszer, szakképzés és a cégek foglalkoztatás-politikai stratégiáinak strukturált kölcsönhatásától és az egyenlő esélyeket elősegítő kormányzati beavatkozás mértékétől.

A munkaerőpiac szegmentált, vagyis különböző részekből áll, amely részek különböző struktúrájúak, egymástól elkülönülnek, mások a jövedelmi, előremeneteli lehetőségek. A fő különbség a belső és a külső munkaerőpiac között található, az előzőt a vállalat, az utóbbit a piaci erők szabályozzák. Ez utóbbit nevezik még foglalkozási munkaerőpiacnak[†] is, ami arra utal, hogy a munkaerő mozgása elsősorban a cégek között történik, egy megszerzett és mindenütt elfogadott szakképesítés segítségével, míg a belső munkaerőpiacon a mozgás a cégeken belül történik, és nem igazán létezik általánosan elfogadott szakképzésségi rendszer. A szegmentáció az egyenlőtlen foglalkoztatási feltételekből és a munkához jutás nem egyenlő esélyeiből fakad. Szegmentáció szinte minden munkaerőpiacon létezik, és minden bizonytalansággal az ifjúsági munkanélküliség egyik fő oka. A német munkaerőpiac a végzettségek alapján szegmentált, az angol és még inkább a francia a belső munkaerőpiacok dominanciája révén az alapján különböztet meg, hogy ki milyen vállalathoz tudott bejutni. a vállalat nagysága és az életkor a döntő. A két pólust a svéd és az amerikai munkaerőpiac jeleníti meg. A svéd munkaerőpiac kevésbé szegmentált, hiszen aki kiszorul, azt is valahogyan visszatuszkolják az aktív munkaerőpiaci politika, például a közmunkák segítségével. Ezzel ellentétben az amerikai munkaerőpiac erősen szegmentált, nagy presztízsű óriáscégeknél dolgozni nagy kiváltság, és ezek a belső jól működő munkaerőpiacok keményen védik saját érdekeiket, bejutni nem könnyű. Ezen az erősen szegmentált piacon a hátrányos helyzetű, elsősorban a színes bőrű fiatalok és felnőttek óhatatlanul a perifériára szorulnak.

Ebből fakad a szakképző rendszerek eltérő helye az országok oktatási rendszerében. Németország jó példa a külső, foglalkozási munkaerőpiacra, ahol az előremenetel az elért szakképesítéstől függ. Franciaországban a belső munkaerőpiacok dominálnak, ahol az alkalmazott társadalmi státusa kevésbé az elért szakmai végzettségtől, mint inkább attól függ, hogy mennyi időt töltött el egy bizonyos vállalatnál. Anglia a két véglet között foglal helyet. Az angol munkás nem egy hosszú szakképzési időszak után lesz munkás, hanem munkahelyi képzés és a felhalmozott munkatapasztalata alapján.

Lannert Judit

[†] A tipológiát lásd David Marsden–Jean-Francois Germe: *Young People and Entry Path to Long-Term Jobs in France and Great Britain*. In: *The Problem of Youth*; és Walter Heinz: *Youth and Labour Markets. Promises of Comparative Research on Transition Process*. In: *Making Their Way*.

ROMÁNIA

A munkanélküliség újkeletű jelenség Romániában. A reálszocializmus éveiben hivatalosan nem léteztek munkanélküliek. Akik mégis azok voltak, többnyire a társadalmi integrációs gondokkal küszködők, vagy az alacsony számú nonkonformisták soraiból kerültek ki. Mindenképp kevesen voltak az ilyen helyzetűek, és egyetlen hivatalos statisztikai felmérésben sem szerepeltek. Természetesen semmiféle támogatást nem kaptak, azzal az – egyébként az akkori viszonyokat figyelembe véve helytálló – indoklással, miszerint ha akarnának, találnának munkahelyet.

Az 1989 decemberi forradalom után a különböző médiák, de szakemberek is azt a gazdasági szlogent terjesztették, hogy „félmillió munkanélküli árán talpra állítjuk a gazdaságot”. A kérdés valójában az volt, hogyan oldják meg a munkaerő-túltelítettség problémáját, hiszen a szükségtelenül sok alkalmazott mintegy koloncként nehezedett a vállalatokra: csökkent a munkatermelékenység, következésképpen a rentábilissá válás esélyei is. A román gazdaságban ugyanis egyfajta latens munkanélküliség létezett, aminek fő oka, hogy a tervgazdálkodás célkitűzései eltértek a valós társadalmi igényektől, az akkori túlideologizált társadalom valósággal eltüntette a nyereségcentrikus gazdasági tevékenység fogalmát. A kommunista vezetés inkább hajlott arra, hogy minél több alkalmazottat „faljon fel” az óriási méreteket öltő ipar, mintsem a munkatermelékenység növelésével foglalkozott volna. Minden vállalatnál ki lehetett például számítani, hány alkalmazott nem szükséges a tervezett termelés realizálásához. Ők lényegében „munkanélküli segélyt” kaptak fizetés gyanánt, de ez nyilván nem jelenti azt, hogy a pseudo-munkanélküliség egy adott csoportra, fizikai személyekre lenne visszavezethető. Ugyanis a nem-munka vállalati szinten szétszóródott. Az ilyen vállalatoknak nem sok esélyük maradt, hogy jövedelmezők legyenek. Alkalmazottaikat más vállalatok profitjának országos szinten történő redistribúciója által tartották el, enélkül vagy csökkenteni kellett volna az alkalmazottak számát vagy a vállalat csődöt mondott volna.

Egy másik közszájon forgó szólam szerint „ha a munkás tudná, hogyha nem dolgozik kidobhatják, akkor többet dolgozna”. Figyelembe véve a forradalom utáni helyzetet, mikor is a munkahelyeken valóban keveset dolgoztak, a munkaidőt jóformán politikai csetepatékkal töltötték el, egy ilyen vélekedésnek volt valami indoklottsága, habár az nyilván nem állítható, hogy ez a pusztán valóságot tükrözné, hiszen egy bizonyos munkamennyiség kifejtése főképp egy intézményesített munkarendszertől függ, és ezen a rendszeren belül pedig a résztvevők érdekeltté tételétől.

Jogi háttér

Egy évvel a gazdasági reform elkezdése után szükségessé vált a munkanélküliek státusának tisztázása, ugyanakkor felvetődött a munkahellyel már nem rendelkezők anyagi támogatásának kérdése is. Ebben a kontextusban született az 1991/1-es számú törvény, amely a munkanélküliek szociális védelmével és társadalmi reintegrációjával foglalkozik. E törvény 1. fejezetének 1. cikkelye kimondja, hogy munkanélküli „az a munkaképes személy, akit nem tudnak alkalmazni képzésének megfelelően, munkahely hiány miatt”. Ez nagyon optimista nézőpontot rajzol elénk a munkanélküliek átképzési tanfolyamatait illetően, amit meg lehet figyelni a törvény további részeiben is. A remény, miszerint az átképzés a munkaerő új piacok felé irányításával a helyzet javulását eredményezi, azt is jelenti, hogy a munkanélküliek átképzése kötelező, de csak akkor, ha ilyesmit ajánlanak fel számára.

A valóságban azonban a szükséges munkaerő egyre általánosabbá váló csökkenését tapasztalhattuk, úgyhogy az 1991-es januári optimizmusnak nem sok alapja maradt. A mun-

kanéllükieket tanfolyamokon való részvételre kötelezték, büntető és jutalmazó módszerekkel egyaránt. Például a 2. fejezet 5. cikkelye leszögezi, hogy azok számára, akik indoklás nélkül elutasítottak valamilyen átképző tanfolyam-ajánlatot, felfüggesztik a munkanélküli segély folyósítását, míg ugyanezen fejezet 2. cikkelye értelmében, akik ilyen tanfolyamokon részt vesznek, a kurzus egész idejére jogosultak a támogatásra, és az első munkahely megszerzésének időpontjáig is, ha ez az időpont nem haladja meg 30 nappal az illető tanfolyam befejezését. Ez egyben azt is jelenti, hogy a munkanélküli segélyre való jogosultságot 180 napról meg lehet hosszabbítani. Az effajta tanfolyamon résztvevő személy egyben kötelezettséget is vállal a Munkaügyi és Szociális Védelmi Igazgatósággal (Directia de munca si protectie sociale), hogy az elvégzés után az új képzésének megfelelő munkahelyi ajánlatot elfogadja, ellenkező esetben pedig visszafizeti a tandíjat.

A szóbanforgó törvény 4. fejezetének 25. cikkelye meghatározza a Kiképző és Átképző Központok (Centre de calificare si recalificare) működését. Ennek értelmében eme központok a Munkaügyi és Szociális Védelmi Igazgatóságnak alárendelten működnek és egyrészt saját helyiségeikben, másrészt pedig olyan, az iskolarendszertől átvett tantermekben fejtik ki tevékenységüket, amelyek használata eredetileg indokolatlan volt, ugyanakkor ezen egységek személyzetét is igénybe vehetik. Az Oktatásügyi Minisztérium azonban nem értett egyet azzal az állítással, miszerint indokolatlanul használt helyiségekkel rendelkezik, így a helyzetet az 1991/288. számú Kormányhatározattal segítettek, amelyre később kitérünk.

Az 1991/1-es számú törvényt utóbb kétszer is módosították: előbb az 1991/72-es, majd az 1992/86-os számú törvénnyel. Az első változtatások ideiglenesek voltak, és a második törvény véglegesítette őket. A lényegesebb módosítás egyrészt a munkanélküli segély folyósításának időtartamát 270 napra meghosszabbította, másrészt pedig az átképzést minden munkanélküli számára kötelezővé tették. Ugyanakkor bevezettek egy más fajta támogatást is, az úgynevezett segély-pótlékot, amit a munkanélküliek a rendes segély biztosításának lejárta után kaphatnak, de ezt is csak meghatározott periódusra. Ezen módosításokkal az 1991/1-es számú törvényt 1992. augusztus 14-én újra közzétették.

Említettük már a Románia Kormánya által hozott, a munkanélküliek átképzését szabályozó 1991/288-as számú Határozatot. Ennek értelmében a kiképző kurzusokat a Munkaügyi és Szociális Védelmi Igazgatóság központjaiban tartják, de ilyen jellegű tanfolyamokat szervezhetnek különböző közhivatalok és magánintézmények is. A jogi aktus optimista alapötlete abban áll, hogy olyan gazdasági vállalatok létezését feltételezték, amelyek képesek alkalmazni a tanfolyam elvégzőit. Eszerint a tanfolyamok megszervezését és profilját a gazdasági egységek szükségletei által a munkaerő-kereslet határozná meg, csak hogy a valóság egészen mást mutat: jelenleg több mint egymillió munkanélküli van, és körülbelül 4.600 a felajánlott munkahelyek száma. A határozatban foglaltak szerint a képzési tanfolyamra való beiratkozás feltételei nagyon lazák, helyenként még az illető iskolai végzettségét sem veszik figyelembe és nem munkanélküli jelentkezőket is elfogadnak, azzal a feltétellel, hogy megfizetik a képzési díjat. A képzés ingyenessége mellett a munkanélküliek egyéb kedvezményekben is részesülnek: ingyenes tanfelszerelés, ott ahol szükséges munkavédelmi ruhát, szállást és közlekedési bérletet is biztosítanak.

A kurzusokon való részvétel ellenben kötelező, ez csak azokra nem érvényes, akik időközben új munkahelyhez jutnak vagy valamilyen vállalkozásba kezdenek. Megmaradt az 1991/1-es számú törvény szerinti kötelezettségvállalás eljárása is, csak a munkanélküli ezúttal a Munkaügyi és Szociális Védelmi Minisztériummal (Ministerul Muncii si Protectiei Sociale) szemben teszi ezt, ugyanakkor egy egységet is köt a képzését biztosító és őt majd alkalmazó gazdasági egységgel. Természetesen a tanfolyamokon résztvevő nem munkanélkülieknek nem kell ilyesfajta megállapodásokat kötniük. Azon végzősök, akik átmenő

osztályzattal (legalább 5-össel) zártak, kapnak egy úgynevezett végzettségi bizonyítványt. A szóban forgó kormányhatározat azt is leszögezi, hogy a tanfolyamokhoz szükséges helyiségeket a polgármesteri hivatalok és a prefektúrák kötelesek biztosítani.

A munkanélküliség alakulása az 1991–1992-es időszakban

Ebben a fejezetben főképp statisztikai adatokra fogunk hivatkozni. Az adatok a Központi Statisztikai Hivataltól (Comisia Nationale pentru Statistica), valamint a Munkaügyi és Szociális Védelmi Minisztériumtól származnak.

Az első adatok 1991 áprilisában jelentek meg, de ezek nem tartalmaztak az ország egészére vonatkozó információkat. Annyit tudunk például, hogy Temes megyében akkor 229 bejegyzett munkanélküli volt, akiknek 30%-a munkás volt, nagyobbik részük pedig felsőfokú végzettséggel rendelkezett. Ez utóbbiak száma abszolút értékben viszonylag alacsony, ami főleg az értelmiségiek új jogi rendelkezésekhez való alkalmazkodó-képességét tükrözi.

Az első központosított, azaz országos szintű adatok a Központi Statisztikai Hivatal jóvoltából a Statisztikai Közlöny 1991 júniusi számában jelentek meg. Ekkor a munkanélküli segélyben részesülők száma mintegy 105.000 volt, azaz a munkaképes lakosság 1%-a. Ebből 53% nő, ami viszonylag magas, hiszen az összmunkaerőnek csupán 35%-a nő. A végzettségi szintet figyelembe véve, a helyzet a következőképpen áll: 85% munkás, 11% középfokú, míg a maradék 4% felsőfokú végzettséggel rendelkezik. Utóbbiak túlnyomó többsége műszaki egyetemet végzett friss diplomás.

1991 júniusától havi pontossággal követhetők az adatok, melyeket az I. táblázatban közlünk. A munkanélküliek számának minél pontosabb meghatározásakor azonban gondot okozhat a társadalmi státusz pontos tisztázása, ugyanis egyes hivatalos kimutatásokban csak azokat jegyezték be, akik munkanélküli segélyre jogosultak. E helyzet annak tudható be, hogy főleg a kezdeti periódusban érvényes rendelkezések szerint nem léteztek olyan személyek, akik már nem jogosultak támogatásra. A jelenlegi statisztikák azonban már figyelembe veszik azokat, akik már nem kapnak munkanélküli segélyt, de nem is tudtak új álláshoz jutni, és azokat is, akik bizonyos jogi rendelkezések miatt nem részesülhetnek támogatásban. A táblázatban szereplő adatok nagyjából megközelítik az összmunkanélküliek valós számát, ugyanis figyelembe vettük a Munkaügyi és Szociális Védelmi Igazgatóságnál munkahely-keresőként bejegyzetteket is.

Ha az adatokat nemek szerint lebontjuk, akkor a nők százalékos aránya az 1991 júniusi 53%-ról 60%-ra növekedett 1992 áprilisáig, ami havi 0,7% növekedést jelent. Sajnos 1992 májusától ilyen lebontásban már nem férünk hozzá adatokhoz, és feltételezhetjük, hogy a havi növekedési ráta konstans, így könnyen kiszámítható, hogy 1992 decemberére körülbelül 65%-ot tesz ki a munkanélküli nők aránya. Figyelembe véve, hogy 1991 elején az összmunkaerő mintegy 35%-át tették ki a nők, a fentebb kapott 65% igencsak magas ehhez képest, és gondolatainkat önkéntelenül is a két világháború közötti helyzetre tereli, amikor is a fennálló tabu miatt a nők csupán házimunkákat végeztek.

A végzettség szerinti lebontás a munkások körében enyhe csökkenést mutat, az 1991 júniusi 86%-ról egészen az 1991 decemberi 83%-ig, majd újra eléri a 87% százalékot. A középfokú végzettséggel rendelkezők nagyjából a munkások százalékos arányának ingadozását követik, míg a felsőfokú végzettségűek viszonylag állandóan megőrizték a 4%-os arányt. Itt megjegyzendő, hogy az eddigi százalékok kiszámításánál csupán a munkanélküli segélyre jogosultak számát használtuk föl.

A munkanélküliek megyék és vidékek szerinti elosztása után kialakuló hierarchia nem változott lényegesen, még akkor sem, ha a növekedési ráták különböztek. Ez főképp a

vidékek hierarchiájánál szembeszökő, ahol a százalékos különbségek annak ellenére is megőrződtek, hogy az egyes vidékeken belül itt-ott még tapasztalható hierarchia-változás a megyék között. Bukarest, mivel meglehetősen elüt attól a térségtől, ahová földrajzilag tartozik, ha külön vesszük, 1992 novemberében a vidékek szerinti eloszlást a II. táblázatban közöljük. Azóta természetesen valamelyest módosult a helyzet, amint az I. táblázatból is kiviláglik.

I. TÁBLA

A munkanélküliek számának alakulása Romániában

Év, hónap	Munkanélküliek száma	Év, hónap	Munkanélküliek száma
1991 június	169.939	1992 április	453.121
1991 július	195.573	1992 május	549.896
1991 augusztus	217.055	1992 június	616.601
1991 szeptember	237.777	1992 július	675.633
1991 október	250.489	1992 augusztus	754.244
1991 november	259.426	1992 szeptember	798.263
1991 december	271.717	1992 október	869.536
1992 január	337.440	1992 november	959.369
1992 február	386.043	1992 december	1,089.619
1992 március	435.310		

II. TÁBLA

A munkanélküliség alakulása Romániában, régiók szerint

Régió	lakosság száma	munkanélküliek száma	munkanélküliek aránya*
Bánság	2,111.449	75.573	7,15
Erdély	5,598.495	229.624	8,20
Moldva	5,286.788	303.144	11,46
Havasalföld	7,412.733	292.601	7,89
Bukarest	2,350.944	58.428	4,97
Összesen	22,760.449	959.369	8,43

*100%=aktív korú népesség

Könnyen megállapítható, hogy korreláció létezik a különböző vidékek politikai opciói és ezen vidékek munkanélküliek helyzete között. Ott, ahol a munkanélküliség magasabb, az 1992-es helyhatósági és általános választásokon hangsúlyos eltolódás volt megfigyelhető a baloldali erők felé. Egyfajta magyarázata tehát a sokat vitatott politikai opciók közötti diszkrpanciának éppen az átmeneti időszak problémái érzékelésének különbözőségéből fakad. Már-már normális, hogy egy olyan lakosság, amelyik úgy érzékeli a jelent, mint az életszínvonal csökkenését, vagy mint a holnapi nap bizonytalanságát, az inkább a baloldali, vagy éppenséggel a nosztalgikus-kommunista erőkkel szimpatizál. Itt nem kimondottan a munkanélküliek szavazataira gondolunk, hanem arra a pszichózisra, amelyet a munkanélküliség emelkedése idéz elő ott, ahol az emberek a 100%-os teljes foglalkoztatáshoz voltak szokva, magyarán nem félték a munkanélküliségtől, mert az nem is létezett. Hogy a munkanélküliség elterjedése milyen mértékben hat a lakosság életszínvonalára, természetesen nem állapítható meg bizonyossággal, mert figyelembe kell venni az emberi jogok

területén elért nyilvánvaló pozitívumokat is. Azt azonban mindenképpen meg kell jegyezni, hogy az ország azon részei, ahol a munkanélküliség a legmagasabb, éppen azok a vidékek, amelyeket az utóbbi évtizedekben iparosítottak, és fejlődésüket nem a tőkepiac szabályozta. Következésképpen a tradicionálisan szegényebb vidékek azok, ahol a munkanélküliség a legmagasabb. Ez akár közhelyszámba is mehet, de figyelembe kell venni, hogy a reálszocializmus idején intenzív uniformizáló, homogeneizáló politikai gyakorlat érvényesült, ami egyrészt az ország különböző zónái közötti gazdasági különbségek kiküszöbölésére irányult, másrészt pedig, hogy minél kiegyensúlyozottabb etnikai térkép jöjjön létre, a lakosság erőszakolt migrációjában nyilvánult meg.

A jelenlegi helyzet

Mint annyi más román társadalmi gond orvoslása esetében, a munkanélküliség kezelésénél is megfigyelhető egyfajta diszharmonia a jogi normák és a tényleges helyzet között. Korábban már említettünk bizonyos optimista premisszákat, amelyek mentén megalkották a munkanélküliekre vonatkozó rendelkezéseket. A legnyomatékosabb ilyen előfeltevés az volt, miszerint létezik körülbelül annyi üres munkahely, ahány személy munkát keres, és ezen munkahelyek éppen attól üresek, mivel meg nem felelés tapasztalható a keresett és felkínált képzettség között. A jelen azonban egészen mást mutat, hiszen 1.000 munkanélküli mire mintegy 4,6 üres munkahely jut, ami körülbelül 10-szer kevesebb, mint például Magyarországon. Ezen a ponton már nyilvánvalóvá válik, hogy a törvénykezők további gondolatmenete sem lehet a leghelyénvalóbb.

A 288. számú Kormányhatározat értelmében az ország minden megyéjében létrehozott Kiképző és Átképző Központok mintegy megkettőződően működnek az úgynevezett Kiképző és Átképző Hivatalok által. E hivatalok, amelyek ott is léteznek, ahol a képzési központok létrehozása nem volt indokolt, főleg azzal foglalkoznak, hogy a központok által szervezett tanfolyamokra munkanélkülieket toboroznak.

Az alábbiakban egy példával szeretnénk bemutatni ezen intézmények működését. Gyakorlati szempontok miatt a Temes megyei adatokra hivatkozunk, mert úgy gondoljuk, hogy a tendenciák egyneműsége következtében ez is relevánsan tükrözi az országos helyzetet. A Temes megyei Munkaügyi és Szociális Védelmi Igazgatóság 1992 novemberében 16.213 munkanélküli segélyt élvező személyt vettek nyilvántartásba, azonban október 30-ig a tanfolyamokon mindössze 1.404 személy vett részt, amiből csak 983 volt munkanélküli. Ez azt jelenti, hogy az érvényben lévő törvény értelmében, miszerint a tanfolyamokon való részvétel kötelező, a bejegyzett személyeknek csak 6%-a részesülhetet volna támogatásban. Mindezek ellenére senkitől sem vonták meg a támogatást, és senkit sem köteleztek a kapott összeg megtérítésére.

A törvény alkalmazásában kompetens személyeknél az előállt helyzetről érdeklődve kiderült, hogy ők azt a cikkelyt, amelyik a tanfolyamokon való kötelező részvételt mondja ki, a törvény "gyenge pontjának" tartják, és mint ilyet nem is alkalmazzák. Hogy a törvény ilyen alkalmazása lényegében annak megszegését jelenti, azt azzal "magyarázták ki", hogy végső soron a tanfolyamot tekinthetik úgy is, mintha a munkanélküli segély lejárt utáni segély-pótlék időszakában tartották volna, és egyébként is átképzéseket nemcsak a Munkaügyi Igazgatóság szervez, hanem más intézmények is, amelyektől pontos adatokat nem lehet beszerezni.

A kurzusokon való részvétel kötelezővé tétele természetesen értelmetlen akkor, ha a munkapiac kereslete alacsony szinten mozog. Mégis, az a laza mód, ahogyan Romániában általában a törvényekhez viszonyulnak, bizonyára idegen és furcsa lehet annak, aki nem ismeri

eléggé a balkáni társadalmi életet. Az itt bemutatott eset ugyanis nem egyedülálló, hanem mondhatnánk beágyazódik egy liberálisnak nevezhető törvényértelmezési rendszerbe, ami egyébként nyomon követhető több évszázadra visszamenőleg a román történelemben.

Visszatérve a szóban forgó törvényre, a gond éppen az, hogy a jogi aktus megalkotói olyan cégek létezését feltételezik, amelyek úgymond bizonyos jellegű tanfolyamokat "rendelnek" a szükséges munkaerőszint elérése érdekében. Csakhogy az ilyen cégek ritkaságszámba mennek. A munkanélküliek tanfolyamokon való részvételének kötelezővé tétele eszerint elég sok kiadással járna, míg hatékonysága igencsak megkérdőjelezhető. Az eddig tartott tanfolyamokat két módon szervezték meg. Egyrészt a kiképző hivatalok egy feltételezett potenciális piac alapján választották meg a különböző kurzusok témakörét, anélkül azonban, hogy ilyen jellegű felméréseket kezdeményeztek volna előzőleg, másrészt pedig a munkanélküliek igényeit figyelembe véve a kiképző központok szerveztek meg.

Íme néhány, az 1992. évi Temes megyében tartott, összesen 20 tanfolyamból: PC számítógépezés (126 hallgató, ebből 98 nő); könyvelés (100, 96); pincér, szakács, cukrász (326, 214); elárúsító (60, 55); szabászat (78, 78); férfi- és női fodrászat, kozmetika (180, 146); gépirás (86, 86) stb. Mivel a hallgatók száma viszonylag alacsony volt, az új képesítéssel rendelkező munkanélküliek mintegy 40%-a tudott elhelyezkedni új szakmájában vagy vállalkozásba kezdeni.

Érdekes és ugyanakkor meglepő, hogy a munkanélküli nők részvétele a tanfolyamokon jóval meghaladja az összmunkanélküliekhez viszonyított részarányukat (65%). Temes megyében például a 983 munkanélküli hallgatóból 786 nő, ami 79%-ot jelent és ez az érték nagyjából az ország minden megyéjére érvényes. Vajon miért van ez így, azon túl, hogy a felsorolt szakmák nagy része inkább a nőknek testhezálló? Az egyik ok valószínűleg az, hogy a tanfolyamok megszervezése különböző intézményekkel karöltve történt. Olyan intézményekről van szó, amelyek annak ellenére, hogy kimondottan nem volt szükségük új alkalmazottakra, mégis biztosították a tanfolyamokhoz szükséges feltételeket, és végül csak alkalmaztak egy-két személyt a hallgatók közül. Itt megjegyzendő, hogy az ország átmeneti időszakának gazdasági problémái elsősorban a férfi, fizikai munkára alapuló vállalatokat érinti, pontosabban azokat a túlméretezett gyárakat, amelyeket a kommunista időszak éveiben építettek.

Egy másik lehetséges magyarázat a nők társadalmi helyzetéből fakad. Mindannak ellenére, hogy a romániai nők az európai országokhoz képest sokkal kisebb mértékben, de valamennyire mégis emancipálódtak, a férfi és nő státusa közötti különbségek jelentős mértékű csökkenéséhez vezetett. Az utóbbi három évben az ipari vállalatok részleges felszámolásának folyamata azonban azt bizonyítja, hogy a lakosság optikája, a közvélemény nem teljes mértékben igazodott az előbb említett státuskülönbség csökkenéséhez: nagyon sok vállalat vezetősége minden különösebb ok nélkül hajlott arra, hogy inkább a női, mint a férfi munkaerőtől "szabaduljon meg". Ilyen kontextusban már érthetővé válik, miért reménykednek a munkanélküli nők a hagyományosabb női munkával kapcsolatos átképzési tanfolyamok sikerességében. Úgy gondoljuk azonban, hogy a jelenség jóval bonyolultabb, ezért érdemes volna egyéb kutatásokat is kezdeményezni.

Ahhoz, hogy a munkanélküliek átképzéséről teljesebb képet kapjunk, szót kell még ejtenünk néhány olyan intézményről, amelyek szintén képzéssel foglalkoznak. A Munkaügyi és Szociális Védelmi Minisztérium már 1991 júliusában, tehát a romániai munkanélküliség megjelenésének kezdeti időszakában kinevezett, a munkanélküliek vállalkozásba való kezdesét segítő, 120 instruktort. A munkanélküliek nagy részét abban az időszakban fiatal műszaki diplomások tették ki, és így a tanfolyamoknak elég nagy sikerük volt. Megjegyzendő még, hogy ezen kurzusokat összekapcsolták egy kedvezményes, kiskamatú hitelrendszerrel is.

Tanfolyamokat – pénzbeli ellenszolgáltatásért – megszerveztek különböző klubok, alapítványok, valamint magánintézmények, elsősorban az újonnan alakult magánegyetemek. Gyakorlatilag azonban lehetetlen megállapítani, milyen mértékben látogatták a munkanélküliek ezeket a tanfolyamokat, ugyanis a szervező intézmények általában nem kérdezték meg a jelentkezőktől, hogy munkanélküliek vagy sem, és a Munkaügyi Igazgatóságtól el térően, nem követték a végzősök sorsát.

Következtetések

Az alábbiakban megpróbáljuk általános keretbe helyezni a munkanélküliség és átképzés problémáját. A jelenség alakulásában három tényező játszik közre: egyrészt a diszponibilis munkaerő, másrészt a munkahelykínálat, a kettő között pedig mintegy összekötő kapcsolóként és a különböző elvárásokat egyeztető instanciaként a Munkaügyi és Szociális Védelmi Minisztérium által a kormány jelentkezik. A jelenlegi romániai helyzetet, akárcsak a többi közép-kelet-európai országot, az jellemez, hogy az állam még mindig erőteljesen szabályozza a létező és létrejövendő munkahelyek nagy részét és mint ilyen, egyúttal ajánlattevő és közvetítő elem is. Ajánlattevő, mert sok intézmény tulajdonosa, míg a közvetítő szerepet a végrehajtó hatalom, a kormány végzi el.

A következőkben eltekintünk a munkahely kereslete és kínálata közötti szakadéktól. Elméletileg az üres munkahelyek el nem foglalásának két oka lehet: vagy szakmai vagy regionális. Az első esetben bizonyos területeken jelentkező munkaerő hiánnyal, míg másokon munkaerő többlettel számolhatunk, tehát a megoldást az átképzés biztosítaná. A második esetben az egyes vidékek fejlettségi szintjének különbözőségeiből eredő munkahelytöbbletről van szó, és itt a munkaerő vándorlása segíthetne. Ilyen migrációra Európa-szerte találhatunk példákat, csak hogy éppen ezek mutatják, hogy ez az út azon túl, hogy gyakran társadalmi konfliktusokhoz vezet nem a legeredményesebb, hiszen hosszú távon amúgyis megőrződnek a regionális különbségek.

Azok akik a romániai munkanélküliek munkába való integrálódási folyamatát elgondolták, az átképzés mellett döntöttek. A létrejött háromszög kormány-munkaadó oldala "rövidebb", ami azt sugallja, hogy az átképzést a munkaadóknak (ami helyenként az állam is) kellene diktálniuk, a munkanélküliek ezen elvárásokhoz való igazodásával egyetemben. A valóságban viszont az ilyen elvárások minimálisak, és ezért a munkanélküli-kormány oldal rövidült meg az előbbihez képest, azaz az átképzések gyakran a munkanélküliek valós, vagy a hivatalosságok által elképzelt érdekei szerint zajlanak. A helyzet ilyenné válása a feltételezett erős elem, a munkaadói elvárások hiányának tudható be, ami egyáltalán nem független a mai román gazdaság általános válságától, a krónikus tőkehiánytól.

Reisz D. Róbert

(fordította: Papp Attila)

SZAKKÉPZÉSI KONCEPCIÓ

A rendszerváltás után megváltozott gazdasági és társadalmi körülmények között sürgető igényként merült fel az iskolarendszerű szakképzés új törvényi szabályozása. A törvénytervezet elkészült, és a közoktatási törvénytervezettel együtt hamarosan a parlament elé kerül.

Az itt közölt összeállítást a szakmai törvénytervezet előkészítése során keletkezett anyagokból válogattuk. Közzöljük a törvényhez készült szakmai koncepciót és azokat a bírálatokat, amelyek változtatási javaslataikkal segítették a koncepció kialakítását.

Azt reméljük, hogy összeállításunk már a törvény megismerése előtt tájékoztatásul szolgál olvasóinknak arról, hogy milyen irányban kívánja a kormány az iskolarendszerű szakképzést átalakítani.

A SZAKKÉPZÉSI TÖRVÉNY KONCEPCIONÁLIS KÉRDÉSEIRŐL

A szakképzésről szóló törvény előkészítésére alapvetően új gazdasági törekvések jegyében, s politikai helyzetben 1990-ben a Munkaügyi Minisztérium kapott megbízást. Magyarországon a szakképzésnek az a szerepe, amelyet a végbemenő gazdasági változások elősegítésében, továbbá az európai integrációs folyamatokhoz való felzárkózásban betölthet, indokoltta tette, hogy sor kerüljön a teljes szakképzés önálló törvényi szabályozására. Ennek szellemében készült a kormányprogram szerinti ütemezésben a szakképzési törvény. Az elkészült tervezetet 1991–92-ben véleményezésre megkapták a szakképző iskolák, valamenyny ágazati minisztérium és szakszervezet, működő kamara, szakmai pedagógusképzést folytató felsőoktatási intézmény, s még jelenleg is tart a törvény-előkészítés.

A jelenleg zajló gazdasági-társadalmi átalakulás folyamatában egyértelmű, hogy a szakképzés és munkaerő-piaci átképzés törvényi szabályozásának igazodnia kell a gazdaság átalakításának fő folyamataihoz, a magántulajdon elsődlegességére épülő tulajdonváltáshoz, a kis- és középvállalatok szerepének növekedéséhez, illetve a szerkezetváltáshoz és az új technológiákhoz egyaránt alkalmazkodni képes kvalifikált munkaerő felértékelődéséhez. A szakképzési rendszer ugyanakkor tehetetlenségénél fogva nem alakítható át rövid idő alatt, ezért a szakképzési törvényt előkészítő tervezet olyan kerettörvényt javasol, amely orientálja és gyorsítja az átalakulási folyamatokat, új típusú működést és társadalmi-gazdasági részvételt tesz lehetővé a szakképzési szerkezet fejlesztésében és a minősítések ellenőrzésében. Éppen ezért a formálódó kerettörvény a 90-es évek elején megfogalmazható középtávon megoldandó feladatokat helyezi középpontba. Mivel viszonylag kevesebb szó hangozott el, s írás jelent meg eddig a koncepcionális kérdésekről, ezért jelen írás a törvénytervezet főbb koncepcionális kérdéseiről szól áttekinthető módon.

A szakképzési rendszer formálódásának első évtizedeiben a szakoktatás szabályozása a közoktatástól elszakítva az ipartörvény keretei között történt. A szakképzést kizárólag gazdasági kérdésként kezelték, s a tényleges szakoktatás a tanulót foglalkoztató munkáltatók

feladata volt. Kapcsolata a közoktatással legfeljebb csak abban jelentkezett, hogy törvény kötelezte a munkáltatót arra, hogy tanulóját iskolába járásra szorítsa. Az iskola csak minimális általános művelést folytatott, a szakképzésre érdemi befolyása nem volt és iskolai végzettséget sem adott, így nem is volt tekintethető az iskolarendszer szerves részének.

1945 után felemás helyzet alakult ki a szakképzés szabályozási rendszerében. A középiskolai végzettséget is adó szakképzés – technikum, szakközépiskola – elszakadva a gazdaságtól kizárólag a közoktatás részévé vált. Szabályozásáról az iskolarendszer keretei között a közoktatás gondoskodott. A szakmunkásképzés jogi rendezése is elszakadt a gazdaságtól, de szabályozása az 1949. évi IV., majd utoljára az 1969. évi VI. törvénnyel a közoktatásról külön történt. A szakmai (elméleti és gyakorlati) képzés központi irányítására a közoktatási ágazat hatásköre nem terjedt ki.

Ebben az időszakban számos törekvés indult meg a felemás szabályozási helyzet olyan módon való feloldására, hogy a szakmunkásképző iskola is szerves részévé váljon a közoktatás iskolarendszerének és mindenfajta szakképzés szabályozására a közoktatás keretei között kerüljön sor. Ez fejeződött ki az 1985. évi I. törvényben, amely Magyarországon első ízben valósította meg az oktatási nagyrendszer – beleértve a szakoktatást is – egységes szabályozását. A törvény az iskolarendszerű szakképzésben mind a szakmai elméleti, mind a gyakorlati képzésről való gondoskodást állami feladatként deklarálta. Egyfelől a szakképző iskolának változatlan képzési idő alatt eleget kellett tennie a tankötelezettség teljesítéséből fakadó általánosan művelő és a gazdaság igényeit követni hivatott szakképzési feladatoknak. Másfelől a gazdálkodó szervezetek egyre több anyagi terhet vállalva csak hatáskör nélküli együttműködőként vehettek részt a gyakorlati képzésben, miközben az állam, illetőleg az iskolák a gyakorlati képzés feltételeinek csak kis hányadáról voltak képesek gondoskodni.

A jelenlegi szakképzési törvényjavaslat abból az alapkoncepcióból indult ki, hogy a szabályozásnak minden eszközzel biztosítani kell tartalmában, szervezetében és irányítási rendjében is a szakképzés és a gazdaság szoros kapcsolatát, a gazdasághoz való rugalmas alkalmazkodás követelményeit, továbbá a gazdálkodó szervezetek és érdekképviseleti szervek érdekeltiségét a szakképzés feladatainak megoldásában. Mindezt úgy, hogy a szabályozás összhangban maradjon az új közoktatási törvény rendelkezéseivel is. A szakképzési törvénytervezet ezeknek az új követelményeknek a következők szerint kíván eleget tenni:

– Megváltozik az iskolai rendszerű szakképzésben az állam és a szakképzésben közreműködő gazdálkodó szervezetek feladata, jogköre. Az állam csak a szakmai elméleti és az iskolában szervezett gyakorlati képzés kötelezettségét, feltételeinek biztosítását vállalja magára. A gyakorlati képzés jogköre és felelőssége meghatározó módon a gazdálkodó szervezetekre hárul.

– Mind az iskolai rendszerű, mind az iskolarendszeren kívüli szakképzés a tankötelezettség teljesítése, illetőleg a közoktatási törvényben meghatározott vizsgák letételére épül. Ezzel a szakképzés mentesül az általánosan művelő feladatok alól és meghatározó módon a szakmai elméleti és gyakorlati képzésre koncentrálhat. Ez ésszerű módon hat a képzési időre is, jobban differenciálva azt a képzési feladatok szerint.

A szakképzési törvény hatálya alá von minden iskolai rendszerű és iskolarendszeren kívüli szakképzést. Állami garanciát azonban csak az állam által elismert szakképesítések esetében nyújt. E szakképesítések meghatározására a törvény a jelenlegi többféle jegyzék (OSZJ, középfokú szakosítási jegyzék, ágazati vállalati jegyzékek) helyett egy központi szakképesítési jegyzék (Országos Képzési Jegyzék) kiadását rendeli el, függetlenül attól, hogy a képzés milyen formában, illetőleg iskolatípusban történik. E szakképesítésekben a megkívánt országos egységet a szakmai követelmények központi meghatározásával és a szakmai vizsgáztatás központi szabályozásával kívánja elérni.

A törvény a szakképzés intézménytípusait, definícióját tétélesen nem kívánja meghatározni. A szakképzési intézményrendszerben a jelenlegi intézménytípusok még ebben az évtizedben jelen lesznek és velük párhuzamosan alakulnak ki az új típusú képző intézmények, amelyekhez a törvény megfelelő – rugalmasan alkalmazható – keretet kíván csak meghatározni.

A szakképzési törvény – összhangban a közoktatási törvénnyel – a szakképző iskola létesítésével és fenntartásával, finanszírozásával és működésével, a tanuló és az iskola közötti kapcsolatokkal, továbbá a pedagógusokkal összefüggő kérdések szabályozásában a közoktatási törvény, az ezekre kiterjedő hatáskörökben pedig a művelődési és közoktatási miniszter illetékességét fogadja el.

Az irányítási rendszerben a gazdasággal való rugalmas együttműködést, szoros kapcsolat megteremtését szolgálja a munkaerőpiaccal összefüggő képzési érdekegyeztetésre megalakult Országos Képzési Tanács működtetése, amelyben a tripartit elvnek megfelelően részt vesznek a gazdasági szféra érdekképviselői szerveinek képviselői is. A Képzési Tanács hivatott véleményt nyilvánítani a szakképzést érintő és meghatározó minden fontos kérdésben.

Teljesen új koncepcionális eleme a törvénynek a tanulószerveződés intézményének a bevezetése olyan esetekben, amikor a gyakorlati képzésre iskolai gyakorlóhely hiányában gazdálkodó szervezet vállal kötelezettséget. A tanulószerveződés esetében megváltozik a szakképző iskola és a gazdálkodó szervezet gyakorlati oktatással összefüggő hatásköre, felelőssége. Az iskola szerepe kizárólag a szakmai elméleti oktatásra korlátozódik, a gyakorlati képzés joga és kötelezettsége a gazdálkodó szervezetre hárul. Megszűnik a szakképző iskola gyakorlati oktatást irányító és ellenőrző szerepe is. Ezt a feladatot a törvény az illetékes – újjáalakuló – gazdasági kamarákra bízta.

Tekintettel arra, hogy a kamarai törvény még csak most van előkészítés alatt, a szakképzési törvény a tanulószerveződéssel, illetőleg ezzel összefüggően a gazdasági kamarák feladataival, hatósági jogkörével kapcsolatos rendelkezéseket csak a kamarai törvény hatályba lépésétől teszi kötelezővé. Ennek megfelelően a tanulószerveződés alapján folyó szakképzésre legkorábban csak a kamarákról szóló törvény hatályba lépését követően kerülhet sor.

A tanulószerveződés bevezetésével változik a szakképző iskola tanulókat megillető juttatások köre és jellege. Megszűnik az egyes tanulói réteget érintő ösztöndíjrendszer. Ezt követően rendszeres pénzbeli juttatásban csak a gazdálkodó szervezettel tanulószerveződést kötött tanulók részesülhetnek. Ezekre terjednek ki a szakmunkástanulóokra jelenleg érvényes társadalombiztosítási jogszabályok is.

Új koncepcionális elem a munkaerő-fejlesztő és -képző központok feladataival és működésével összefüggő szabályok meghatározása is. A fejlett piacgazdasággal rendelkező országokban a nagy szerkezet-átalakítások idején a munkanélkülivé vált lakosság képzésének, átképzésének megoldására jelentős állami forrásokra támaszkodó intézményhálózat jött létre. Ezért Magyarországon is megindult és folyamatban van – a foglalkoztatásban várható folyamatos előrejelzés alapján – egy munkaerő-piaci orientáltságú, regionális szerepkörű képzési hálózat létrehozása.

*

A Humánpolitikai Kabinet 1992 közepén megtárgyalta a javaslatokat és támogatta, hogy a közoktatásra és szakképzésre önálló törvények készüljenek. Fontosnak tartotta ugyanakkor azt, hogy a három törvény egyidőben kerüljön az Országgyűlés elé, a törvények összhangoltak legyenek és biztosítsák az egymásra épülést. Ennek érdekében az egyeztetések során jelentősen javult a szervezetek közötti összhang, azonban a Művelődési és Közoktatási

Minisztérium változatlanul szeretné fenntartani az ágazati szakmajegyzéket, mi ugyanakkor az európai megoldásokhoz illeszkedő Országos Képzési Jegyzék bevezetését preferáljuk, ez ugyanis lényeges szabványelem.

Szinte lényegi összefoglalásnak is tekinthetjük, hogy a szakképzés fejlesztési koncepciója lényeges szabályozási szintként kezeli a szakmastruktúrát és a vizsgáztatás-képesítés rendszerét. Ezek kialakításában és működtetésében az állam növekvő szerepet kíván biztosítani a szakmai érdekegyeztetés intézményének, s a követelmények, vizsga-standardok kidolgozásában a kamaráknak, szakmai szövetségeknek. A szakképzési törvény elfogadását követően a szerkezetében is megújítható szakmajegyzék – a gazdaságban végbemenő technológiai fejlődés és a munkaerő-piaci hatások eredményeként – az érdekeltek által időről-időre módosítható, továbbfejleszhető lesz. Az állam a koordináció és a szakmai infrastruktúra biztosításával e sokpólusú tevékenység szakmai-tudományos, valamint adminisztratív háttérét kívánja csak a szükséges mértékben megteremteni, s egyúttal elősegíteni, hogy az európai integrációba, kvalifikációs rendszerekbe a magyar szakképzés nemzetközi szerződésekkkel bekapcsolódhasson. A szakképzési törvény elfogadását követően lehetne teljesen kiépíteni az Európai Közösség általi szabályozást figyelembe véve a szakmastruktúra dinamizálását szolgáló intézményrendszert, s az ezekhez kapcsolódó, a szociális partnereket is integráló vizsgamechanizmust.

A törvény a szakképzési rendszer irányításának feladatát az állam részéről a kormányzati munkamegosztás keretében racionalizálni kívánja, ugyanakkor a közoktatási rendszerben működő intézmények irányításának és fenntartásának általános szabályait a készülő közoktatási törvénnyel összhangban, s az önkormányzati törvény értelmében alkalmazza. A szakképzésre vonatkozó sajátos szabályok (szakmai irányítás, szakmajegyzék kidolgozása és jóváhagyása, vizsgáztatás, finanszírozás, munkaerő-fejlesztő központok létrehozása és működtetése) esetében a kerettörvény feladata, hogy a foglalkoztatási törvénnyel és a Munka Törvénykönyvvvel összhangban a piacgazdaság igényei szerint szabályozza a hatásköröket és felelősségeket.

Benedek András

VÉLEMÉNY A MŰM ELŐZETES SZAKKÉPZÉSI KONCEPCIÓJÁRÓL

Általános megjegyzések

A Munkaügyi Minisztérium abból a valós tényből indul ki, hogy a jelenlegi szakképzés nem alkalmas a piacgazdaságra való áttérésre. Ennek érdekében eleget kell tenni a munkaerőpiac kihívásainak oly módon, hogy a szakképzés egész rendszere minél hamarabb és rugalmasan alkalmazkodjék és mintegy folyamatosan “adjon választ” eme kívánalmakra.

A fenti célok elérése érdekében a tervezet olyan iskolastruktúra átalakítást előfeltételez, amely mögött nem nehéz felismerni a “világbanki diktátum” teljes elfogadását: 8–10 éves legyen az általános képzés, 3 éves az általános szakképzés, ezt kövesse a betanuló és a középfokú képzés. A kevésbé tudásigényes szakmákban rövidebb-hosszabb idő alatt lehessen – akár iskolarendszeren kívüli keretek között is – különböző képesítéshez jutni. A modell így jut el a 16 éves korban történő pályaválasztási metszésponthoz.

Minisztérium változatlanul szeretné fenntartani az ágazati szakmajegyzéket, mi ugyanakkor az európai megoldásokhoz illeszkedő Országos Képzési Jegyzék bevezetését preferáljuk, ez ugyanis lényeges szabványelem.

Szinte lényegi összefoglalásnak is tekinthetjük, hogy a szakképzés fejlesztési koncepciója lényeges szabályozási szintként kezeli a szakmastruktúrát és a vizsgáztatás-képesítés rendszerét. Ezek kialakításában és működtetésében az állam növekvő szerepet kíván biztosítani a szakmai érdekegyeztetés intézményének, s a követelmények, vizsga-standardok kidolgozásában a kamaráknak, szakmai szövetségeknek. A szakképzési törvény elfogadását követően a szerkezetében is megújítható szakmajegyzék – a gazdaságban végbemenő technológiai fejlődés és a munkaerő-piaci hatások eredményeként – az érdekeltek által időről-időre módosítható, továbbfejleszhető lesz. Az állam a koordináció és a szakmai infrastruktúra biztosításával e sokpólusú tevékenység szakmai-tudományos, valamint adminisztratív háttérét kívánja csak a szükséges mértékben megteremteni, s egyúttal elősegíteni, hogy az európai integrációba, kvalifikációs rendszerekbe a magyar szakképzés nemzetközi szerződésekkkel bekapcsolódhasson. A szakképzési törvény elfogadását követően lehetne teljesen kiépíteni az Európai Közösség általi szabályozást figyelembe véve a szakmastruktúra dinamizálását szolgáló intézményrendszert, s az ezekhez kapcsolódó, a szociális partnereket is integráló vizsgamechanizmust.

A törvény a szakképzési rendszer irányításának feladatát az állam részéről a kormányzati munkamegosztás keretében racionalizálni kívánja, ugyanakkor a közoktatási rendszerben működő intézmények irányításának és fenntartásának általános szabályait a készülő közoktatási törvénnyel összhangban, s az önkormányzati törvény értelmében alkalmazza. A szakképzésre vonatkozó sajátos szabályok (szakmai irányítás, szakmajegyzék kidolgozása és jóváhagyása, vizsgáztatás, finanszírozás, munkaerő-fejlesztő központok létrehozása és működtetése) esetében a kerettörvény feladata, hogy a foglalkoztatási törvénnyel és a Munka Törvénykönyvvvel összhangban a piacgazdaság igényei szerint szabályozza a hatásköröket és felelősségeket.

Benedek András

VÉLEMÉNY A MŰM ELŐZETES SZAKKÉPZÉSI KONCEPCIÓJÁRÓL

Általános megjegyzések

A Munkaügyi Minisztérium abból a valós tényből indul ki, hogy a jelenlegi szakképzés nem alkalmas a piacgazdaságra való áttérésre. Ennek érdekében eleget kell tenni a munkaerőpiac kihívásainak oly módon, hogy a szakképzés egész rendszere minél hamarabb és rugalmasan alkalmazkodjék és mintegy folyamatosan “adjon választ” eme kívánalmakra.

A fenti célok elérése érdekében a tervezet olyan iskolastruktúra átalakítást előfeltételez, amely mögött nem nehéz felismerni a “világbanki diktátum” teljes elfogadását: 8–10 éves legyen az általános képzés, 3 éves az általános szakképzés, ezt kövesse a betanuló és a középfokú képzés. A kevésbé tudásigényes szakmákban rövidebb-hosszabb idő alatt lehessen – akár iskolarendszeren kívüli keretek között is – különböző képesítéshez jutni. A modell így jut el a 16 éves korban történő pályaválasztási metszésponthoz.

A koncepció kritikája

A tervezet az iskolarendszer egészéből kiszakítottan kezeli a középfokú oktatás egyik formáját, ennél fogva nincs elgondolása arra nézve, hogy a sokféle alapfok-középfok modellhez (8+4, 4+8, 6+6, 11, 12 stb.), ezek szakaszhatáraihoz miképpen csatlakoztatható a szakképző iskolázás kezdete.

A koncepció kizárólagosan munkaerőpiac-orientált, következésképpen egyoldalú. Nem számol azzal, hogy emberi sorsok dőlnek el, figyelmen kívül hagyja a tanuló fiatalt. Lehetetlen nem gondolni arra, hogy a népesség jelentős százalékának a szakképzésben töltött idő – túl a szűken vett képesítés megszerzésén – az elsődleges szocializáció lényeges záró korszaka, a serdülőből az ifjúvá válás lényeges helyszíne. E pedagógiai szükségletekkel számot vető képzési rendszerrel kellene számolni, okulva az elmúlt korszak álmegoldásain.

A pályaválasztás 16 éves korra emelése a reméltnél jóval kevésbé oldja meg a problémát. Ma és még beláthatatlan ideig a pályaválasztást döntően olyan tényezők befolyásolják, mint a szakmák társadalmi, anyagi presztízse, szülői döntés, az adott régió munkaerő-piaci kényszere és a képzés objektív feltételei. Súlyosbítja a gondokat, hogy az alapfokú oktatási intézmény ennek az alapozó feladatnak nem tud megfelelni, továbbá a Művelődési és Köznevelési Minisztérium az elmúlt években szétzilálta a pályaválasztási intézményhálózatot. (Ezt a szerepet viszont nem vehetik át a munkaközvetítő szolgáltató irodák, többek között a szakértelem teljes hiánya miatt.)

Teljesen figyelmen kívül marad a szelekció kérdése. A tervezet nem számol azzal, milyen százalékos aránnyal kell reálisan számolni, különös tekintettel az általános és szakmai képzés szétválasztása következtében, de nem néz szembe a vertikális, sőt a kétféle szakképzési forma egységesítése következtében látenssé váló, ám el nem tüntethető horizontális szelekcióval sem.

A szakmai oktatók kiképzésére és átképzésére nagyon kevés hangsúly esik az elképzelések sorában. Ez a feladat a szakképzés reformjának egyik fundamentális kérdése. Külön kiemeljük, hogy az iskolarendszeren kívüli szakképzésben oktatók feladatra felkészítése szóba sem kerül a tervezetben. Figyelembe ajánljuk, hogy a mintául szolgáló bármely fejlett ország felnőttképzésében közreműködő oktatók erre a feladatra kiképzett szakemberek.

A koncepció távlati fejlesztésről beszél, időhorizont nélkül, és rendkívül ingatag alapokon áll a fejlesztés iránya, a profilírozás.

Részletes megjegyzések

A tervezetben több vonatkozásban is érintett irányítási és döntésmechanizmusi rendszer kidolgozatlan. Nem derül fény a négy fő irányító szervezet (MKM, MűM, más szaktárcák és az önkormányzatok) kapcsolatrendszerére a véleményezési, döntési, ellenőrzési és más jogok tekintetében. Nem kap ebben szerepet a Gazdasági Kamara, a Vállalkozók Országos Szövetsége, a kisvállalkozók köre (szó esik viszont vállalatokról, amelyek ma valójában "üzemhalmazok"). S ha a felsoroltakhoz még hozzávesszük, hogy a majdan működésbe lendülő mechanizmus valamelyik szintjén bekapcsolódik a Nemzeti Szakképzési Intézet, a tervbe vett Országos Képzési Tanács, az Országos Közművelődési Tanács (ezek egymás közti együttműködése külön kérdés), fennáll a veszély, hogy az iskola önállóságába túl sokan beleszóllhatnak.

A képzési rendszer tartalmi kérdéseinek rendkívül bonyolult, ma sok tekintetben előre nem is látható problémáinak sorából csupán két dologra irányítjuk a figyelmet. A szakmai képzésnek milyen szervesült viszonya alakítható ki a kidolgozás alatt álló nemzeti alaptantervvel? S mivel ez elkerülhetetlenül – miként az óraterv, tananyagstruktúra és egyéb más – különböző szak-

tárcák közötti feladat, milyen intézményes úton fogják ezeket összehangolni? De legalább ennyire jelentős az ún. kimenet-szabályozás is (amely – szakképzésről lévén szó – nem nélkülözheti valamilyen formában a folyamatszabályozást sem). A túlzott központosítást elkerülve döntő, hogy kik állapítják meg a kimeneti teljesítmény paramétereit, de legalább olyan súlya van annak is, hogy milyen szakmai-társadalmi kontroll ad erre megnyugtató garanciákat.

A finanszírozás nehéz – és több tekintetben előre még nem körvonalazódó – problémáihoz néhány részkérdésben a következőkre hívjuk fel a figyelmet. A jelenlegi költségvetés paramétereit és a normatív finanszírozási rendszer merevségét mielőbb fel kell oldani. Például nem hozhatók egy nevezőre az egy vagy több szakmára képző iskolák; tekintetbe kell venni az épület új vagy régi állaga közti különbségeket. A Szakképzési Alapból az iskolának juttatott részét ne köthessék meg a jövőben, mire fordítja az iskola. Amennyiben a tanintézménynek önálló bevételi forrása van, ne számítsák azt költségvetést csökkentő tételként. Elvi állásfoglalást igényel annak kimondása, hogy az alap- és ifjúsági oktatás (ebben a szakoktatás is) állami feladat.

Javaslatok

Az előzőekben foglaltak legtöbbje már önmagában több javaslatot is hordoz. Az itt következők azok további kiegészítéseként tekintendők.

Fontosnak tartanánk egy olyan összegező értékelést, amelynek nyomán világossá válna, hogy a tervezet hogyan viszonyul a korábbi társadalmi-politikai környezetben megfogalmazott prognózisokhoz, mely modernizációs elemek, mondhatni “rendszerfüggetlenek”, illetve mely “támadási pontok” azok, amelyeknek áttörési esélye éppen a rendszerváltozás nyomán nő meg.

Megkerülhetetlen annak világos felrajzolása: mely társadalmi csoportok beiskolázási aspirációi (és lehetőségei, valamint korlátai) mely szakképzési formációval – akár szakmacsoporttal is – járnak együtt, ide értve a cigányság szakmaszerzési lehetőségeit is. Az átmenet szakképzési rendszerében e szociológiai tényrendszerrel mindenképpen számolni kell.

A tapasztalatok bebizonyították már, hogy az iskolarendszert (benne a szakképzést) nem lehet “rapid módon” átszervezni. Ennél fogva számolni kell az átmenet idejével. Kívánatos és egyben igen fontos lenne az átmenet idejére egy karakterisztikus, átgondolt és egyeztetett programot kidolgozni.

Rendkívül fontosnak tartanánk, hogy megfelelő előkészítéssel, érdekegyeztetéssel az új oktatási törvényt követően készüljön el a szakképzési törvény. El kell érni, hogy a szakképzési intézetek döntő többsége ne az alacsonyabb szintű önkormányzatok hatáskörébe tartozzon.

Már az átmeneti időszak során, de távlatokban is számolni kell azzal, hogy a túlképzést semmiféle rendszerrel nem lehet megakadályozni. Elkerülhetetlen ugyanis, hogy a helyi érdekek sokszor az országos érdekek elé kerülnek.

Az Európához vezető kívánatos út kiépítése során nem elég a szükséges szervezeti, tartalmi intézkedéseket meghozni: el kell érni, hogy a munkamorál és a munkakultúra tekintetében is csökkenjen a különbség a fejlett országokhoz képest.

Nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy a jövőben az oktatók és a tanulók érdekvédelme minden tekintetben jusson érvényre. Az erre vonatkozó garanciák épüljenek be a tervezetekbe, hassák át az intézkedések minden fázisát.

MAGYAR PEDAGÓGIAI TÁRSASÁG
(közreadja Széchy Éva)

JAVASLAT A SZAKSZERVEZETEK SZAKOKTATÁSI PROGRAMJÁRA

Azt valljuk, hogy az oktatásnak, ezen belül a középfokú szakképzésnek meg kell őriznie egyfajta kontinuitást, másrészt adottak objektív körülmények (pl. iskolahálózat, felszereltség, gyermeklétszám, pedagógus-állomány stb.), amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ugyanakkor sürgősen lépni kell egy hatékonyabb, "praktikusabb" szakképzési rendszer felé. Mi a kérdéskört folyamatában kíséreljük meg vázolni, a gyerek prioritását szem előtt tartva. Elsősorban a közeljövő és az átalakulás tendenciái foglalkoztatnak. Ezeknek megfelelően három szinten kívánjuk álláspontunkat kifejteni.

I. A szakmaszerzési intézményrendszerbe kerülés előzményei és módja.

II. A szakképző rendszer

a./ szerkezete (iskolai-vállalati kapcsolatrendszer, iskolatípusok, irányítás, finanszírozás);
b./ tartalma (elméleti és gyakorlati oktatás, szakmastruktúra, tanterv, tananyag, tankönyvek, tanműhelyek).

III. Az iskolarendszerből kikerülő foglalkoztatása, át- és továbbképzése, rétegprogramok. Mindezeket természetesen szorosan összefüggő kérdéseknek tekintjük.

A szakmaszerzési intézményrendszerbe kerülés előzményei és módja

Véleményünk szerint bármilyen is lesz a közoktatás rendszere, évekig nem lesz jelentős változás sem a tanulók tudásszintjében, sem a tudás szerkezetében. Épen ezért fel kell készülni arra, hogy a mostani 5–8. osztályosok lemaradását legalább olyan mértékben korrigáljuk, hogy a szakképzésbe kerülés minimális követelményeinek megfeleljenek. A nemzeti alaptanterv szép gondolat, de mondjuk ki nyíltan: a gyerek legalább írni, olvasni és számolni tudjon. Ebből következik, hogy aki a nemzeti alaptanterv által támasztott minimális követelményeknek sem felel meg, egy iskolatípusban se léphessen felsőbb évfolyamba, szakítani kell az elnéző pedagógiai gyakorlattal. Az iskolák ezt a szelekciót önmaguk nem fogják elvégezni. Szükség van az adott iskolától független, de aktív pedagógusokból álló bizottságokra, amelyek ezeket a szintméréseket elvégzik. Feladatuk a "megfelelt", "nem felelt meg" minősítés, az osztályzatokba nem szólnak bele.

Következik továbbá, hogy azok a gyerekek, akikkel végképp nem lehet mit kezdeni, kerüljenek korrekciós vagy felzárkóztató osztályba. Tömeges méretekben kell gondolkodni, mert a mai 14 évesek jelentős aránya (közel egyharmad) pedagógiailag alkalmatlan a továbbtanulásra (a 9–10. osztály elvégzése végképp illuzórikus). Ezzel párhuzamosan vegyenek részt készség- és képességfejlesztő gyakorlati oktatáson is.

Regionálisan kell újragondolni a gyerekek foglalkoztatását, szakmaorientálását. Az egyéni képességek és helyi (vállalati) igények összehangolására az elmúlt években teljesen szétesett pályaválasztási tanácsadói hálózatot újra kell építeni. Ezek a szakemberek ne csak munkaügyi, hanem pedagógiai felkészültséggel is rendelkezzenek. Működjenek együtt az önkormányzatokkal, iskolaszékekkel, vállalati menedzserekkel. Korszerű, nyugati mintájú intézmények kialakítására kell törekedni, pályatükrökkel, videókkal, számítógépekkel felszerelve, ahova a fiatalok természetes egyszerűséggel lépnek be.

A szakképzés szerkezete és tartalma

A szakképzés szerkezete

A középfokú szakképző rendszer egy központi tervgazdaság igénye alapján épült ki. Az ország gazdasági fejlődését szolgáló, a jelenleginél lényegesen mobilabb szerkezetű rendszerre van

szükség, amely a napi követelményeknek megfelelően is változni képes struktúrájában és tartalmában egyaránt. Az ország egy önszabályozó piacgazdaság irányába halad. A szakképzés, mint "vállalati melléküzemág" teljesen kiszolgáltatottá válik. Mert:

- jelenleg is a gyakorlati oktatás 85%-ban vállalatoknál folyik

- a munkáltatóknak a szakképzésben való részvétele csökken, a mai tendenciák szerint már a beiskoláztatást is katasztrófa fenyegeti.

Nem tudjuk elfogadni azt a nézetet, hogy a gazdaság kiszámíthatatlansága miatt a szakoktatás tervezhetetlen, a gazdaság mindennel szemben elsőbbséget élvez, ezért bízzuk a probléma megoldását a piacra, "ahogy esik úgy puffan". Nálunk nincs meg az a hagyomány, hogy a gazdaság saját feladatának tekintené a fiatalok szakmai képzését. Pedig több érv szól emellett (feltételezve egy konstruktívabb vállalatvezetést):

- A vállalatok első kézből tudják, hogy milyen szakmai kvalifikációra van szükségük.

- A fiatal az üzemben aktívan tanul. Betekintést nyer az üzemi összefüggésekbe és munkamenetekbe. Lehetősége van arra, hogy konkrét feladatokat teljesítsen szokványos munkakörülmények között. Ez növeli a motivációt, a felelősségtudatot és a kívánatos önállóságot eredményezi.

- A szakmai készségek és ismeretek mellett a fiatalok megtanulhatják, hogy másokkal együtt, team-ben törekedjenek a közös cél felé. Biztosítja az átmenetet az iskola és a munka világa között.

A pedagógiai elv a "learning by doing" gondolata, vagyis gyakoroltatva tanulni

A szakképzésnek kettős vonalon kell futnia, a jelenleginél lényegesen konstruktívabb úton. A vállalat nem kiszolgálója, hanem megrendelője, aktív részese a folyamatnak. A végső cél, hogy a gazdaság saját feladatának tekintse, részben azért, mert társadalmi elvárás, de azért is, mert belátja, hogy ez saját érdeke is. A gyakorlati szakmai képzés általában az üzemben, kisvállalkozónál illetve a szolgáltatásban, míg a műveltséget közvetítő tárgyaknak és a szakmai elméleti oktatásnak a szakmunkás iskolában legyen a súlypontja. Ugyanakkor a meglévő iskolai tanműhelyek kapacitását is elsősorban a szakmai alapképzésre kell kihasználni.

Két társadalmi érdek ütközik:

- a fiatalok iskolába kell kerülnie;

- a szakképzésnek a gazdaságot kell szolgálnia.

E kettő csak látszólag ellentmondásos. A társadalomnak és az üzemeknek a képzés költségeit tartós beruházásnak kell tekinteniük. Bár a "megújulásnak" ez az egyetlen komoly esélye, a csőd szélén álló vállalatok vezetői ezt nehezen látják be, részben azért, mert a mai jogi helyzetben gyakorlatilag ingyen juthatnak szakképzett munkaerőhöz. A vállalatokat jogi úton kényszeríteni, adókedvezményekkel ösztönözni kell a részvételre, kivétel nélkül. A társadalom nem élheti fel a jövőjét.

Iskolatípusok

Alapvetően két iskolatípus működhet: a szakközépiskola és szakmunkásképző iskola. Támogatjuk a már több helyen megfogalmazott moduláris elvet, mely a különböző iskolatípusokba "zsákutca" nélkül átjárást biztosít (a tartalmi résznél erre még visszatérünk). Nem támogatjuk viszont azt az elképzelést, mely alapján a szakmunkásképző kikerülne a közoktatás rendszeréből, a fiatalok egyre növekvő többségét szakközépiskolákba tömörítené, a szakmunkásképző hálózat pedig a felnőtt-képzés átképzés funkcióját venné át.

Irányítás és fenntartás

Már említettük, hogy a szakmunkásképzőknek, ugyanúgy mint a szakközépiskoláknak általános műveltséget nyújtó képzést is vállalniuk kell. Úgy tűnik lényegében már eldőlt, hogy a szakképzés a Munkaügyi Minisztérium irányítása alá kerül, de a közoktatási feladatok miatt a Művelődési és Közoktatásügyi Minisztériummal együtt kell működnie. Az együttműködés azonban nem jelentheti a felelősség áthárítását. Az ágazati minisztériumok "kiktatása" mindenképpen indokolt:

- akadályozza a szerkezetváltást
- egy iskola – több képzési profillal – gyakran több tárca felügyelet alá is tartozik
- a finanszírozás és az irányítási funkciók elkülönülnek.

Mindenképpen meg kell szüntetni a középfokú szakképzés túlszabályozását. A jelenleginél jóval nagyobb szabadságot kell biztosítani a szakképző iskoláknak. A tantestületek választhassanak a különböző szakképzési formák közül, szabadabban gazdálkodhassanak, vállalkozhassanak, mivel az autonómia nemcsak elvi kérdés, hanem az életben maradás feltétele is.

A mai szaktanácsadói rendszer csak formai kapcsolatot biztosít a minisztérium és az iskola között. A szaktanácsadásnak korlátozottak a jogosítványai (csak a tantervekbe és a vizsgakövetelményekbe van beleszólási joga), ugyanakkor az iskolának nem nyújt tényleges szolgáltatást. Mi elsősorban ez utóbbit hiányoljuk.

A fenntartáshoz szükséges összeg több forrásból áll majd össze, mivel a fenntartásban többen érdekeltek: az állam, a gazdaság, a helyi önkormányzatok, társadalmi szervezetek és magánszemélyek. Az elsődleges, "primer" forrást természetesen az állami költségvetésből, illetve a gazdaságból befolyt pénzekből kell biztosítani. Az oktatási költségek két részből állnak: 1.) közoktatási költségekből 2.) és a szakképzés költségeiből.

Az elsőt a közoktatásra szánt keretből, míg a másodikat a gazdaságból adóként befolyt központi keretből vagy a vállalatok közvetlen részvételével kell biztosítani. A támogatás mértéke annak arányában lehet területenként eltérő, hogy a térség vállalatai milyen mértékben teljesítették oktatási kötelezettségeiket illetve az iskola milyen feltételekkel és beiskolázási kötelezettséggel rendelkezik. A másodlagos, "szekunder" forrást a területi autonómiák (társadalmi szervezetek és magánszemélyek) saját pénzforrásból (jövedelemadó) az iskolaszék területén keresztül biztosítják. Fel kell oldani azt a várható ellentmondást, hogy a helyi önkormányzatok az országos beiskoláztatású intézményeknél csak részben érdekeltek. A finanszírozásban a fejkvóta- és a csoportkvóta-elv egyaránt érvényesüljön. A fejkvóta mellett éppen a fenti érv szól, míg a csoportkvótát az indokolja, hogy az iskolák valóban képezhető csoportarányokat alakítsanak ki. Ezzel párhuzamosan az osztályok létszámát 20–24 főre maximálni, a tanuló- és műhelycsoportok létszámát 6 főre minimálni kell.

A pedagógus béreket illetően a kötött bérrendszert támogatjuk, amely a végzettség és szolgálati idő tükrében fizetési osztályokra oszlik. A fizetési osztályok csak a minimumot tartalmazzák. Így lehetőség van az egyéni képességek és teljesítmények arányában is a bérek kialakítására. A vezetők bérét alaphér+pótlék alkossa, amelyben az alaphér ne haladja meg a legjobb tanári fizetést, és a pótlékban fejeződjön ki a vezetői munkával szemben támasztott követelmény. Tehát a vezetői pótlék valóban az legyen, amit a neve is jelez. A pedagógus béreket az állami költségvetés központilag biztosítsa.

A szakképzési alapról

Mivel az átmeneti időszakban várhatóan ez lesz az egyik fő forrás, alapvetően három kérdésben változtatni kell a jogszabályt:

- A mérték. Az 1,5%-ot többszöröseére kell emelni (esetleg adókedvezménnyel).
- A kötelezettség valamennyi vállalatra vonatkozzon (nyugati tőkés vállalatokra is). Csak

akkor mentesüljön, ha ezt az arányt az első szakmaszerzést célzó középfokú oktatásra közvetlenül fordítja.

– Nem szabad a szakközépiskolákat és a szakmunkásképzőket a jogszabályban megkülönböztetni.

A szakképzés tartalma

A képzés célja: szakmunkás; érettségizett szakmunkás; technikus. Az ismertetett célokat kiegészítjük azzal, hogy minden képzési év végén, amennyiben a tanuló megszakítja tanulmányait, kapjon minősítést, amely részben bizonyos munka elvégzésére jogosítja (pl. betanított munkára), részben lehetővé teszi tanulmányainak későbbi folytatását. Tehát ami a tantervet illeti, a moduláris rendszert tartjuk kívánatosnak. Lineáris felépítésű tantervek kellenek, melyek lehetőséget biztosítanak arra, hogy a tanuló a különböző képzési célú rendszerekben mozoghasson: magasabb képzési célú rendszerből alacsonyabbra; alacsonyabból magasabbra (különbözeti vizsgával).

Jól szemlélteti ezt az Ágoston-féle kísérlet, illetve modell. A műszaki középfokú iskolában a 2+2+1 rendszeren belül az 1+2 és a 2+1 forma egyaránt szakmát biztosít.

Tananyag, szakmastruktúra

Fel kell oldani azt az ellentmondást, amely egyfelől a vállalatok speciális képzési igénye, másfelől a tudás konvertálhatóságát lehetővé tevő általános szakmai képzés között feszül. A kompromisszumnak az érintettek: az iskola, a szülők, az önkormányzatok és a vállalatok között kell megszületnie.

Az alapképzéshez szükséges tankönyveket központilag adják ki, mivel egységesek a tantervek. De legyen választék! Emellett legyen lehetőségük az iskoláknak és vállalatoknak a helyi sajátosságoknak és képzési céloknak leginkább megfelelő tankönyvek (jegyzetek) kiadására is.

Azokban az iskolákban, amelyekben a képzési cél érettségizett szakmunkás vagy technikus, a képzés minden fázisában szükség van a vállalatoktól független iskolai tanulmányhelyekre. A tanulók gyakorlati oktatása ezekben a tanulmányhelyeken folyjon. A szakmunkásképző iskolák esetében a gyakorlati oktatás súlypontja a vállalatoknál legyen.

Az iskolarendszerből kikerülő foglalkoztatása

A gazdaság hatékonyabb részvételével várhatóan piacorientált szakképzés alakulhat ki, amely a képzés szerkezetében is jelentős változásokat eredményez. Mindez azonban hosszabb idő alatt megy végbe és a "békés átmenetet" a szakképzés szférájában is biztosítani kell. Éppen ezért, bár a túlképzés enyhítésére lehet tenni lépéseket, elsősorban az iskolarendszerű szakképzésből kikerülő egzisztenciális védelmére kell helyezni a hangsúlyt. A foglalkoztatáspolitikai eszközöket a frissen végzettekhez is ki kell terjeszteni.

Munkanélküli segély

A mai helyzettől eltérően a munkanélküli segélyt a középfokú oktatásból kikerülőknél is biztosítani kell. Fokozottan érvényes ez a fiatal szakmunkásokra. A segélyt esetleg szociális feltételekhez lehet kötni.

Gyakornoki támogatás

Jelenleg a támogatásnak ezt a formáját csak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők élvezhetik. Lényege, hogy 6–18 hónapig a gyakornok fizetését a foglalkoztatási alapról biztosítják. A kezdő szakmunkásokra "betanulási" támogatásként kell kiterjeszteni. A frissen végzett ugyanis gyakorlat híján hátránnyal indul a munkáért folyó versenyben.

Át- és továbbképzés

A szerkezetváltással párhuzamosan kiépül egy igen jelentős, az iskolarendszerű képzéstől elkülönülő felnőtt szakképző intézményrendszer. Könnyen lehet, hogy mire a fiatal esetleg 6 éves képzés után az iskolarendszerű szakképzésből kikerül, egy adott körzetben az ipari, mezőgazdasági vagy szolgáltató ágazatok valamelyike visszaszorul vagy konjunkturális helyzetbe kerül. A felnőtt szakképző intézményrendszer egy részét a meglévő szakmunkásképzők és szakközépiskolák bázisán is ki lehet alakítani. Ez a képzési forma legközvetlenebbül szolgálja a munkaerőpiacot. A gazdaság hatékony közreműködésével a vállalat képzési igényének jelentős részét elláthatja a szakképző iskola. Így állandó és közvetlen kapcsolat alakulhat ki a középfokú szakképzés és a felnőttképzés között. További előnye még, hogy az iskola érdekeltté válik a tananyag konvertálhatóságában, hiszen az átképzést is neki kell majd biztosítania. A fiatal is szívesebben vállalja az át- és továbbképzés nehézségeit a már ismert környezetben.

Rétegproblémák

A beiskolázás és az elhelyezkedés szempontjából két réteg rendkívül hátrányos helyzetben van. Az egyik a "gyengék" rétege, amely részben a lemorzsolódók (egy-egy korosztály egyharmada) és a középfokú iskolarendszerbe nem kerülők (mintegy 6%) népes táborából áll; a másik a lányok rétege, akiknek már a beiskolázásuk is komoly gondot jelent.

Jogi alapok

Egységes és átfogó szakképzési törvényre van szükség. A jelenlegi jogszabályok részben szerteágazóak, részben rosszak, mert nem biztosítják a szakképzés fejlődésének kereteit. A törvényben a legkülönfélébb érdekek összehangoltan jelenjenek meg, ezért megalkotásában a szakszervezeteknek jelentős szerepet kell vállalniuk. A törvénynek szabályoznia kell nemcsak a szakképzés szerkezetét, irányítását és finanszírozását, de a pályaválasztási tanácsadáson keresztül a tanulói jogviszonyon át a munkába állást, a végzettek foglalkoztatási védelmét, tehát az ezzel összefüggő személyi jogokat és kötelezettségeket is.

VASAS SZAKSZERVEZET PEDAGÓGUS TAGOZAT
(közreadja Braun Zoltán)

ÁLLÁSFOGLALÁS A MAGYAR SZAKKÉPZÉSI TÖRVÉNY TERVEZETÉHEZ

Bevezető megjegyzések

A magyar szakképzési törvény tervezeténél különösen pozitívan értékelendő, hogy sikerült az iskolai szakképzésben sikeresen működő intézményeket (szakközépiskolák) és az iskolán kívüli szakképzés intézményeit összekapcsolni.

A törvénynek ki kellene mondania, hogy a szakképzés állami feladat, attól függetlenül, hogy milyen oktatási intézményben, vagy azok milyen kombinációjában valósítják meg. Az "állami feladat" definíciójához hozzátartoznak a következők. Egységes szakmai színvonal

Át- és továbbképzés

A szerkezetváltással párhuzamosan kiépül egy igen jelentős, az iskolarendszerű képzéstől elkülönülő felnőtt szakképző intézményrendszer. Könnyen lehet, hogy mire a fiatal esetleg 6 éves képzés után az iskolarendszerű szakképzésből kikerül, egy adott körzetben az ipari, mezőgazdasági vagy szolgáltató ágazatok valamelyike visszaszorul vagy konjunkturális helyzetbe kerül. A felnőtt szakképző intézményrendszer egy részét a meglévő szakmunkásképzők és szakközépiskolák bázisán is ki lehet alakítani. Ez a képzési forma legközvetlenebbül szolgálja a munkaerőpiacot. A gazdaság hatékony közreműködésével a vállalat képzési igényének jelentős részét elláthatja a szakképző iskola. Így állandó és közvetlen kapcsolat alakulhat ki a középfokú szakképzés és a felnőttképzés között. További előnye még, hogy az iskola érdekeltté válik a tananyag konvertálhatóságában, hiszen az átképzést is neki kell majd biztosítani. A fiatal is szívesebben vállalja az át- és továbbképzés nehézségeit a már ismert környezetben.

Rétegproblémák

A beiskolázás és az elhelyezkedés szempontjából két réteg rendkívül hátrányos helyzetben van. Az egyik a "gyengék" rétege, amely részben a lemorzsolódók (egy-egy korosztály egyharmada) és a középfokú iskolarendszerbe nem kerülők (mintegy 6%) népes táborából áll; a másik a lányok rétege, akiknek már a beiskolázásuk is komoly gondot jelent.

Jogi alapok

Egységes és átfogó szakképzési törvényre van szükség. A jelenlegi jogszabályok részben szerteágazóak, részben rosszak, mert nem biztosítják a szakképzés fejlődésének kereteit. A törvényben a legkülönfélébb érdekek összehangoltan jelenjenek meg, ezért megalkotásában a szakszervezeteknek jelentős szerepet kell vállalniuk. A törvénynek szabályoznia kell nemcsak a szakképzés szerkezetét, irányítását és finanszírozását, de a pályaválasztási tanácsadáson keresztül a tanulói jogviszonyon át a munkába állást, a végzettek foglalkoztatási védelmét, tehát az ezzel összefüggő személyi jogokat és kötelezettségeket is.

VASAS SZAKSZERVEZET PEDAGÓGUS TAGOZAT
(közreadja Braun Zoltán)

ÁLLÁSFOGLALÁS A MAGYAR SZAKKÉPZÉSI TÖRVÉNY TERVEZETÉHEZ

Bevezető megjegyzések

A magyar szakképzési törvény tervezeténél különösen pozitívan értékelendő, hogy sikerült az iskolai szakképzésben sikeresen működő intézményeket (szakközépiskolák) és az iskolán kívüli szakképzés intézményeit összekapcsolni.

A törvénynek ki kellene mondania, hogy a szakképzés állami feladat, attól függetlenül, hogy milyen oktatási intézményben, vagy azok milyen kombinációjában valósítják meg. Az "állami feladat" definíciójához hozzátartoznak a következők. Egységes szakmai színvonal

(standard) megteremtése az iskolai és az iskolán kívüli szakképzésben az állam által elismert szakképesítést nyújtó szakmák révén. (Csak egyes személyi körök tekintetében kellene hozzájárulni a kivételes elbánáshoz. A munkaerőpiac állandóan változó igényeihez inkább megfelelő továbbképzéssel kellene alkalmazkodni.) Ennek a standardnak a meghatározása az állam feladata.

A szakképzésnek a szakképzettség tekintetében jelentkező társadalmi igény kielégítése mellett oktatási és nevelési feladatot is el kell látnia. Ezt a célkitűzést a törvénybe bele kellene venni. A törvényből ki kellene tűnnie annak is, mely alapelvek szerint működjenek együtt az egyes állami szervek és társadalmi csoportok a szakképzés tervezése és végrehajtása során.

Az egységes szakmai színvonalról (standardról) az állam gondoskodik, ennek meghatározásánál azonban figyelembe veszi az egyes társadalmi csoportok (munkaadó, munkavállaló) érdekeit. Az iskolán kívüli szakképzés végrehajtásában a közjogi intézmények (kamarák) gyakorolják a tanácsadás, az ellenőrzés és a vizsgáztatás funkcióit. (Ezeket a feladatokat az átmeneti időszakban – a kamarai rendszer kiépítéséig – állami szervek is gyakorolhatják.)

Az iskolai szakképzésben is erőteljesebben érvényesíteni kellene a népgazdaság szükségleteit. Ez oly módon lenne elérhető, hogy az egyes iskolai szakképzési intézmények kínálati profiljának továbbfejlesztésénél, valamint a központi tantervek kidolgozásánál – éppúgy, mint az iskolán kívüli szakképzésben – bevonják a munkaadók és a szakszervezetek érdekvépviseleteit.

A szakképzésnek a társadalmi, gazdasági, munkaerőpiac-politikai és műszaki követelményekhez való erőteljesebb alkalmazkodásának előfeltétele mindazonáltal a munkaerő-piaci és szakmai kutatás, a szakképzési kutatás kiépítése, valamint egy magyarországi adatbázis megteremtése. Ezért ajánlatos ezeknek a feladatoknak (illetve egy megfelelő intézménynek) a törvényben való körvonalazása.

Az Országos Szakképzési Tanács feladatainak leírása a törvényben egy, a helyes irányba tett lépés. A törvényből ki kell tűnnie annak, hogy mik a szakképzés finanszírozásának különböző forrásai. Az iskolai szakképzésben eddig működő szakképzési alapelv, amelyből sok esetben a szakközépiskolák felszerelését finanszírozták, legalább az iskolai szakképzésre fenntartható lenne.

Meg kell jegyezni, hogy a különböző szakképzési lehetőségek viszonylag kapcsolódásmentesek, látszólag nincsen egymáshoz kapcsolatuk. A törvényben említett intézményeket erőteljesebben be kellene kapcsolni; az egyes intézmények feladatai sincsenek elég egyértelműen megfogalmazva. Feltűnő, hogy a társadalmi csoportok bekapcsolódása a tervezetbe csak félszívvel történt, mintha a törvénytervezet szerzői az érdekképvisezők feladatkörét illetően nem értenének egyet.

A munkaadók alapvetően a vállalatok és a gazdaság érdekeit képviselik, a munkavállalók képviselői pedig a leendő munkavállalók érdekeit.

A kamarák nem az összes munkavállalót képviselik. Amennyiben állami feladatokat látnak el, mint a vizsgák végrehajtása, az üzemek ellenőrzése és a tanácsadás, kell legyenek bizottságaik, amelyek összetétele legalább háromoldalú.

Sokszor nem világos az, hogy mely feladatokat mely intézmények látnak el. A minisztériumok, a Nemzeti Szakképzési Intézet, az Országos Képzési Tanács együttműködése sem tisztázott.

Tibor Adler

BERUFSBILDUNG IN UNGARN HERAUSFORDERUNGEN UND PERSPEKTIVEN†

Ungarn, wie jedes Land in Ost-Europa, erlebte in der letzten Zeit große Veränderungen. Verglichen mit den Nachbarländern kann festgestellt werden, daß sich Ungarn an die neuen Rahmenbedingungen relativ gut angepaßt hat. Die Erklärung liegt darin, daß die "Keime der Marktwirtschaft" schon seit 1968 entstanden. Wichtigstes Merkmal ist eine gewisse Kontinuität. Die leitenden Mitarbeiter in wichtigen Institutionen haben sich schon in den 80er Jahren für den Wechsel vorbereitet.

Es ist schwer, über die jetzige Lage ein eindeutiges Bild zu geben. Alles ist sehr widersprüchlich. Die Industrieproduktion ist in den letzten 3 Jahren um die Hälfte zurückgefallen. Wir erleben eine relativ schnelle Inflation. Die Inflationsrate erreichte 1991 die 35% - Marke. Die Zahl der Arbeitslosen liegt Ende 1992 über 660.000, ihr Anteil unter den Beschäftigten über 12%.

Es gibt aber auch positive Entwicklungen. Ein Großteil der verlorenen Ostmärkte konnte in den EG-Ländern ersetzt werden. Die Privatisierung der staatlichen Betriebe wird langsam in Gang gesetzt. Der Rückfall der Produktion wurde 1992 langsamer, die Inflation geht zurück und die Zinsen, obwohl langsamer als erwartet, fallen. Die Ersparnisse der Bevölkerung haben sich in den letzten Jahren dynamisch erhöht. Diese könnten bei einem wirtschaftlichen Aufschwung als Basis für die Investitionen der kleineren Unternehmen und der Erhöhung der Nachfrage eine wichtige Rolle spielen. Es ist offensichtlich, daß Ungarn noch am Anfang eines Jahrzehntelangen Umbruchprozesses steht. Der Strukturwandel wird selbst nach der Stabilisierung der Märkte noch hunderttausende von Arbeitsplätzen vernichten.

Für die Berufsbildung haben die oben skizzierten Entwicklungen neue Rahmenbedingungen geschaffen, bzw. wichtige Rahmenbedingungen zerstört. Die Betriebe, die früher in der praktischen Ausbildung der Berufsschüler und Fachmittelschüler mitgewirkt haben, fangen an, ihre Ausbildungskapazitäten abzubauen. In den letzten zwei Jahren wurden 12% der betrieblichen Ausbildungsplätze in Lehrwerkstätten abgebaut und teils von den Schulträgern gekauft oder übernommen. Hier ist also eine Verschiebung in Richtung Schulen zu beobachten. Positiv ist demgegenüber, daß das Handwerk in der letzten Zeit seine Aktivitäten erhöhte und mehrere tausend neue Ausbildungsplätze schuf. Es ist zu erwarten, daß der Abbauprozess der Ausbildungsaktivitäten im Industriebereich in den kommenden Jahren weiter fortschreitet. Nur nach der endgültigen Klärung der Besitzverhältnisse und der Stabilisierung der Marktbeziehungen ist eine Konsolidierung möglich.

Der Umbruch in den politischen Systemen hat nicht nur die Machtstrukturen und die Ideologie, sondern auch die bisherigen Institutionen in Frage gestellt. Die Berufsbildung wurde als der Diener der stalinistischen Industriepolitik abgestempelt. In den verschiedenen politischen Programmen der neuen Parteien wurde eigentlich jede Institution der Berufsbildung angegriffen. Das Aktionsprogramm der Regierungspartei hat z.B. vorgeschlagen, die Fachmittelschule abzuschaffen und durch eine sechsklassige Fachschule zu ersetzen. Die traditionelle Berufsbildung wurde in diesem Papier gar nicht erwähnt. Eine Expertengruppe im Arbeitsministerium wollte die Facharbeiterausbildung abschaffen und durch 3 bis 18-monatige Kurse ersetzen...

† E dolgozat első változata fenti címen megjelent: DURCHBLICK, 1992/4 (HIBA, Heidelberg)

Wenn die Wirtschaft ihre Ausbildungsaktivitäten abbaut, wenn ein Großteil der Ausbildungsabgänger mit Facharbeiterbrief keine Stelle bekommt, wenn in den berufsbildungspolitischen Programmen verschiedener Parteien über die Abschaffung wichtiger Institutionen zu lesen ist, ist es berechtigt, von einer Legitimationskrise der Berufsbildung zu sprechen. Zur gleichen Zeit erlebt aber die ungarische berufliche Bildung die größte Expansion in der Geschichte. Im September 1991 saßen in den Berufsschulen, Fachmittelschulen und Fachschulen 405.000 Auszubildende und Schüler – die geburtsstarken Jahrgänge haben die Mittelstufe erreicht,

Neue Ansätze der Berufsbildungspolitik

Der erste Schritt nach der Wende war die Schaffung des institutionellen Rahmens für die Berufsbildungspolitik. In den 80er Jahren war die Berufsbildung dem Bildungsministerium und den fachlich zuständigen Branchenministerien unterstellt. 1990 entstand das Arbeitsministerium und das Nationalinstitut für Berufsbildung. Die beiden Einrichtungen koordinieren die Programme, die der Weiterentwicklung der Berufsbildung dienen.

Eine der wichtigsten Aufgaben ist die Vorbereitung eines neuen Berufsbildungsgesetzes. Nach dem heute gültigen Konzept soll der Status der Berufsschüler verändert werden. Sie sollen, wie in Deutschland, einen Ausbildungsvertrag mit dem ausbildenden Betrieb abschließen. Im Gesetz sollen weiterhin die Kompetenzen und Aufgaben der Behörden, der Schulträger, der ausbildenden Betriebe und Handwerker und der Auszubildenden neu definiert werden.

Das Berufsbildungsgesetz soll mit dem ebenfalls in der Vorbereitung stehenden Bildungsgesetz abgestimmt werden. Man geht davon aus, daß die Struktur des allgemeinbildenen Schulwesens in den kommenden Jahren verändert wird und die Schüler bis zu ihrem 16. Lebensjahr nach einem landeseinheitlichen, in jeder Schulform gültigen Kernlehrplan unterrichtet werden. Die Berufsschulen sollen dementsprechend umgestaltet werden: neben den beruflichen Qualifikationen sollen sie Allgemeinbildung vermitteln. Nach dem Abschluß dieser Phase sollen dann die Auszubildenden einen Ausbildungsvertrag abschließen. Es gibt auch Konzepte, die den deutschen Berufsfachschulen sehr ähnlich sind. Vieles ist aber noch unsicher.

Das andere wichtige Programm des Arbeitsministeriums ist das sogenannte Weltbankprojekt, das durch einen Kredit der Weltbank finanziert wird, in dem man neue Wege für die Modernisierung der Fachmittelschulen sucht und ihre Strukturen an die Rahmen des oben erwähnten Kernlehrplans anpassen möchte.

In den ersten beiden Ausbildungsjahren wird nach den Vorstellungen 15% der Unterrichtszeit für eine berufsfeldspezifische Vorbildung, im dritten und vierten Jahr 40% der Unterrichtszeit für eine berufsfeldspezifische Grundbildung verwendet. Es wurden 13 Berufsfelder festgelegt (Maschinentechnik, Rechentechnik, Bau, Landwirtschaft, Umweltschutz, Gastwirtschaft-Fremdenverkehr, Gesundheitswesen-humane Dienstleistungen, Elektronik, Chemie, Verkehr, Lebensmittelindustrie, Handel, Ökonomie). Nach dem Abschluß des vierten Unterrichtsjahres können die Fachmittelschüler ein Abitur ablegen und ein Studium anfangen oder in neuen Ausbildungsformen, zum Beispiel in Kursen, oder in ein bis zwei Jahre dauernden Vollzeitschulen eine berufliche Spezialisierung erreichen.

In den vergangenen vierzig Jahren war das Handwerk der am stärksten vernachlässigte Bereich der ungarischen Berufsbildung. Manche Splitterberufe wurden abgeschafft, mit industriellen Berufen zusammengeschmolzen oder in eine niedrigere Berufsklasse verschoben. Die Neubelebung und Modernisierung von Handwerksberufen ist also eine der ak-

tuellsten Aufgaben. Die Mitarbeiter des Nationalinstituts für Berufsbildung und die Vertreter von Handwerksorganisationen arbeiten gemeinsam an der Neuregelung von Lehrplänen und Unterlagen für einige verbreitete Berufe, wie z.B. KFZ-Mechaniker und Wasserinstallateur. Die Förderung der Ausbildungsaktivitäten im Handwerk ist eines der effektivsten Programme der ungarischen Berufsbildungspolitik. Das Handwerk und die Kleinunternehmen sind die Organisationen, die heute in Ungarn ihren Umsatz schnell erhöhen, in einer Zeit, wo bei Großunternehmen Stagnation oder Leistungsabbau vorherrscht.

Die berufliche Bildung von benachteiligten Jugendlichen

Im Juni 1991 – die Zahl der registrierten Arbeitslosen betrug zu diesem Zeitpunkt 185.000 – verließen 160.000 Jugendliche die verschiedenen Schulen in Ungarn. Von denen waren im Herbst cca. 20% als Arbeitslose registriert. (Stand 20. 12. 1991: 31.700 Personen). Unter den arbeitslos registrierten Schulabgängern waren die Unqualifizierten stark unterrepräsentiert, mit weniger als 2000 Meldungen. Daraus folgt, daß man eine Dunkelziffer von über 20.000 unregistrierten arbeitslosen Schulabgängern voraussetzen kann. Zur Zeit liegt die Zahl der registrierten Arbeitslosen über 660.000. In diesem Jahr verließen 170.000 Jugendliche das Bildungswesen. Wieviele von ihnen eine Beschäftigung finden, ist schwer zu schätzen.

Die Arbeitsmarktlage ist also heute für die Jugendlichen besonders ungünstig. Jede Gruppe ist eigentlich gefährdet, auch die relativ gut Qualifizierten. Die Abiturienten und die Absolventen von Fachmittelschulen oder Berufsschulen, wenn sie in ihren Berufen keine Beschäftigung finden, können aber eine Umschulung durchlaufen, und während dieser Zeit ihre Existenz durch eine Umschulungsbeihilfe sichern. Anders ist die Lage der Jugendlichen, die das Schulwesen ohne die oben aufgezählten Abschlüsse verlassen. Sie können auf dem heutigen Arbeitsmarkt als besonders Benachteiligte betrachtet werden.

Ihre wichtigsten Gruppen sind:

- lernbehinderete Jugendliche, die in die Sonderschule gehen,
- Jugendliche, die den Abschluß der achtklassigen Einheitsschule nicht erreicht haben (5–6% im Jahrgang),
- Jugendliche aus ethnischen Minderheiten, vor allem Zigeuner (7–8% im Jahrgang),
- Flüchtlinge, Einwanderer (aus Rumänien, aus Jugoslawien, aus der GUS),
- Jugendliche, die in Erziehungsheimen wohnen,
- Jugendliche, die in von hoher Arbeitslosigkeit betroffenen Krisenregionen wohnen,
- verhaltensgestörte, drogenabhängige, von Kriminalität betroffene Jugendliche,
- Ausbildungsabbrecher (15–17% im Jahrgang),
- Jugendliche, die aus verschiedenen Gründen – Mangel an Ausbildungsplätzen, Motivation, Verkehrsschwierigkeiten usw. – keine Ausbildung nach dem Abschluß der Einheitsschule aufnehmen (5–6% im Jahrgang).

Zwischen den oben aufgezählten Gruppen gibt es natürlich Überlappungen. Nach den vorhandenen Statistiken gilt etwas mehr als ein Viertel der Jahrgänge als benachteiligt, bzw. mehrfach benachteiligt aus der Sicht der Berufsbildung und Beschäftigung.

Davon sind:

- 5–6%: Jugendliche ohne Abschluß der Einheitsschule. Sie sind nicht berechtigt, eine Ausbildung im Regelsystem aufzunehmen.
- 5–6%: Jugendliche, mit Einheitsschulabschluß, die aber aus verschiedenen Gründen keine Berufsausbildung angefangen haben
- 15–17%: Ausbildungsabbrecher.

Die Merkmale dieser Gruppen sind mit den benachteiligten Gruppen in Deutschland oder in Westeuropa durchaus vergleichbar. Im Hintergrund stehen die gleichen Problemfelder: der Zerfall von Familien, die Unfähigkeit der allgemeinbildenden Schule, sich von den alten Mustern und Werten abzukoppeln und entsprechende Methoden für die von den gutbürgerlichen Modellen abweichenden Kinder zu finden, Verwissenschaftlichungstendenzen sogar selbst in der Elementarschule, ohne entsprechende Voraussetzungen, mangelnde Berufsvorbereitung, in den sozialen Randgruppen Arbeitslosigkeit, Alkohol, Kriminalität. Eine mehrfach benachteiligte Gruppe stellen die Zigeuner dar. Ihre Anzahl hat sich nach den Statistiken und sehr unsicheren Schätzungen in den letzten 20 Jahren teils durch illegale Zuwanderung aus Rumänien, teils durch ihr demographisches Verhalten von 300.000 in 1970 auf 700.000 bis 800.000 in 1990 erhöht. In den jetzigen geburtsstarken Jahrgängen ist die Gruppe der aus der Sicht der Berufsbildung und Beschäftigung benachteiligten Jugendlichen ungefähr 45.000 Personen groß. In dieser Gruppe steckt ein nicht bestimmbarer Anteil von Jugendlichen, die eigentlich "marktbeschädigt" sind. Die Mehrheit verfügt aber über die Merkmale, aufgrund derer sie Bedarf an einer speziellen Förderung hat.

Wenn wir für 45.000 Personen eine dreijährige vollwertige Ausbildung sichern möchten, brauchen wir 135.000 Ausbildungsplätze. Dies ist für ungarische Verhältnisse sehr viel, da wir selbst im Regelsystem der Facharbeitersausbildung nicht mehr als 200.000 Ausbildungsplätze haben. Die Alternative, daß wir für die Randgruppen ein "zweites Berufsbildungssystem" aufbauen, ist nicht vertretbar, erstens, weil die Wirtschaft bei der Ausbildung von Randgruppen wahrscheinlich kaum bereit ist, mitzuwirken, und wir deshalb gezwungen wären, zehn Milliarden in ein teures überbetriebliches System zu investieren, das trotz der hohen Kosten nicht effektiv arbeiten könnte, da wegen der in der Wirtschaft und Gesellschaft vorhandenen Vorurteilen hier zweitrangige Berufe und Beschäftigungschancen angeboten werden könnten, und weil hier die Möglichkeiten der Lehrlinge für das soziale Lernen begrenzt würden, zweitens weil in Ungarn keiner bereit ist, weder das Parlament noch die zuständigen Ministerien noch die Schulträger und Gemeinden, ein solches Vorhaben zu finanzieren. Der Versorgung der benachteiligten Jugendlichen mit Ausbildung kann nur eine Politik dienen, deren Prinzip nicht die Trennung, sondern die Integration der Betroffenen ist und sich auf verschiedene Maßnahmen stützt.

Die wichtigsten davon sind:

- die Verlängerung der Allgemeinbildung und die Intergration von Bausteinen der Berufsbildung in die Abschlußphase der Allgemeinbildung (In diese Richtung weisen manche Schulversuche und das Konzept des neuen Bildungsgesetzes);
- Berufsvorbereitungs- und Orientierungsprogramme, die mit ähnlichen deutschen Programmen vergleichbar sind (Gestartet im Herbst 1991 für mehrere tausend Schüler);
- Programme in der Berufsbildung für die Senkung der Versagerquote. (Abstimmung von Fachpraxis und Fachtheorie, zielgruppenspezifische Methoden und Modelle, Sozialpädagogik, ABM);
- Lokale Initiativen, alternative Formen, Verbindung von Ausbildung mit Produktion;
- Aktivierung von neuen Trägern. Schwerpunkt: Handwerk. Weiterbildung und pädagogische Kurse für Meister und Errichtung von überbetrieblichen Ausbildungsstätten.

Wenn wir die Randgruppen in das Regelsystem integrieren möchten, müssen wir sie fördern, damit sie den dort gesetzten Anforderungen entsprechen können. Wir müssen alles tun, um die Vorurteile gegen sie in der Gesellschaft und in der Wirtschaft abzubauen und wir müssen die Teilnehmer des Ausbildungsprozesses, die Mitarbeiter in der Berufsschule und in dem ausbildenden Betrieb mit pädagogischen Mitteln versorgen, die für die erfolgreiche Ausbildung der benachteiligten Jugendlichen notwendig sind.

Die Voraussetzungen für eine solche komplexe Bildungspolitik sind heute in Ungarn sehr ungünstig. "Wozu die Berufsbildung für Randgruppen" – fragen manche Skeptiker – "wenn selbst gut qualifizierte Facharbeiter und Techniker keine Arbeit kriegen. Die Berufsbildung ist das Vorzimmer für die Arbeitslosigkeit."

Noch problematischer ist ihre Abstimmung mit dem Konzept, nach dem in Ungarn jeder bis zu seinem sechzehnten Lebensjahr nach einem landeseinheitlichen Kernlehrplan unterrichtet werden soll und die Berufsbildung nur nach einer Abschlußprüfung angefangen werden kann. Und die Berufsbildung ist eigentlich die einfachere Seite des Problems, die Schaffung von Beschäftigungsmöglichkeiten in der notwendigen Größenordnung ist nur durch eine erfolgreiche Wirtschaftspolitik möglich.

Im Jahre 1991 und in der ersten Hälfte von 1992 konzentrierte sich die ungarische Bildungspolitik auf langfristige Großprojekte, auf das neue Bildungsgesetz, auf die Erarbeitung des Kernlehrplans, auf die Modernisierung der Fachmittelschule. Erst im Herbst 1992 wird die Jugendarbeitslosigkeit die Grenze erreichen, wo sie schon als zentrales Problem erkannt wird und die Aufmerksamkeit auf sich zieht.

Perspektiven für die berufliche Bildung und Beschäftigung von Randgruppen in Ungarn

Es ist nicht leicht zu beurteilen, ob es viel oder wenig ist, was in Ungarn in den letzten 2–3 Jahren für die berufliche Bildung von benachteiligten Jugendlichen getan wurde. Erste Projekte und Initiativen, hervorgegangen aus Sonderberufsschulen, Abendschulen und Jugendheimen, haben Beschäftigungs- und Ausbildungsangebote und Maßnahmen der Berufsvorbereitung aufgebaut und erprobt. Auch die Kulturhäuser und dörflichen Zentren, sowie die Kirchen entwickeln neue Angebote. Vor drei Jahren gab es in Ungarn eine Arbeitslosigkeit von 0,5%. Begriffe wie Jugendarbeitslosigkeit klangen da für ungarische Ohren so fremd wie die Hochzeitslieder der Marsbewohner.

Im Februar 1991 hat der zuständige Staatssekretär im Arbeitsministerium eine Arbeitsgruppe zusammengerufen, in die Vertreter der betroffenen Behörden und Institutionen eingeladen wurden, mit der Aufgabe, Programme für die unversorgten Jugendlichen zu entwickeln. Die Zeit bis September 1991 war sehr kurz. Es wurde letztlich ein Berufsvorbereitungsprogramm in elf Berufsgruppen zusammengestellt, im Bereich der Metalltechnik, Elektrotechnik, Holztechnik, Bautechnik, Papierherstellung- und -verarbeitung, Lederherstellung und -verarbeitung, im Bereich Textil und Bekleidung, Baustoffherstellung, Handel und Verkehr, Büro und Verwaltung und Landwirtschaft.

Das Programm hat drei Teile:

- Allgemeinbildung (Kommunikation, Rechnen, Grundlagen der Physik und Chemie, Geschichte, Sozialkunde, Gesundheitserziehung, Sport)
- Sozialpädagogischer Bereich
- Berufsorientierung

Im Herbst 1992 wird die Benachteiligtenproblematik zu einem der zentralen Themen der Berufsbildungspolitik werden. Die Erfahrungen und Ergebnisse der ungarischen Initiativen und die Impulse, Informationen und die Hilfe aus Deutschland können als Basis der Programmentwicklung und Problemlösung dienen.

Wir wissen, daß die Arbeit, die vor uns liegt, in Jahrzehnten gemessen wird, und vieles trotz aller Anstrengungen ungelöst bleibt, und daß die Berufsbildung und Beschäftigung nur zwei der vor uns stehenden Herausforderungen sind. Die Fragen sind nämlich komplizierter. Wie die Gesellschaft auf die durch die Verbreitung von neuen Infor-

mationstechniken und der Automatisierung und durch die Umweltzerstörung bestimmten Veränderungen in der Arbeitsteilung und dem Konsumverhalten reagiert, wird unsere Zukunft bestimmen. Wir sind aber fest davon überzeugt, daß eine vernünftige Berufsbildung für die benachteiligten Gruppen entscheidend dazu beiträgt, daß sie in diesem Geschehen nicht als Last der Gesellschaft, sondern als mitwirkende Akteure teilnehmen können.

Farkas Péter

MAGÁNISKOLÁK ALMANACHJA

magán és alapítványi

óvodák
elemi iskolák
középiskolák
szakmai iskolák
tanfolyamok
főiskolák

1993–1994

EDUCATIO KIADÓ
1395 Budapest, Pf. 427
Telefon: 129–7639

Az Educatio Kiadó és a Magyar Alapítványi, Egyesületi és Magánoktatási Intézmények Egyesülete megjelentette a Magániskolák Almanachját, ami az eddig megjelent kiadványok közül a legteljesebb és legrészletesebb információt nyújtja a fővárosi és vidéki magán oktatási intézményekről, az óvodáktól a felsőoktatásig.

128 oldalon, iskolatípusok szerint rendezve megtalálható az intézmények címjegyzéke, és közel 100 iskoláról részletes tájékoztató olvasható, amelyben szó esik az általános tudnivalókról, a pedagógiai elvekről, az intézmény "filozófiájáról", a tandíjról és egyéb költségekről, valamint a jelentkezési feltételekről.

Amennyiben kiadványunk felkeltette az Ön érdeklődését, kérjük, rendelje meg közvetlenül a kiadótól.

Egy kötet ára 240,-Ft, amely az ÁFA-t is tartalmazza. Legalább öt példány rendelése esetén 20, legalább tíz példány vásárlásakor 30% kedvezményt tudunk biztosítani, ha erre a hirdetésre hivatkozik. A postaköltség minden esetben a kiadót terheli.

UTOLSÓ ESÉLY?

Az itt következő esettanulmányok mindegyike olyan intézmény működését kívánja bemutatni, amely a “normál” iskolarendszerben sikertelen gyerekek oktatását és nevelését vállalta. A részben szociológusok, részben maguk az intézményvezetők által készített esetleírásokat úgy válogattuk össze, hogy lehetőleg minél többfajta intézménytípus bemutatásával, minél sokszínűbb képet nyújtva érzékeltesük a valóságos helyzetet.

Több évtizedes múltra tekint vissza az a pedagógiai tapasztalat, amely szerint az iskolázatlan szülőktől, hátrányos vagy szegény (gyakran cigány), illetve deviáns vagy felbomlott családokból származó gyerekek mind tanulási és szociális képességeik elmaradottsága, mind tárgyi tudásuk hiányosságai miatt rendre kudarcot szenvednek a legkülönbélebb típusú “normál” iskolákban. Ugyancsak évtizedekkel ezelőtt megfogalmazódott már az az igény is, hogy az ilyen gyerekek eredményes oktatásához és neveléséhez speciális intézmények működtetésére lenne szükség. Az első gyakorlati lépéseket a 80-as évek közepétől megindult “hátrányos helyzetű gyerekeknek” szánt oktatási-nevelési kísérletek jelentették, amelyeket kísérleti engedéllyel és a kísérleteknek kijáró eseti finanszírozással működtettek különböző típusú normál iskolák és egyéb olyan intézmények, ahol ezek a gyerekek felbukkantak. Az alkalmanként több éven keresztül folytatott pedagógiai kísérletek eredményeit jó magyar szokás szerint természetesen soha senki nem értékelte, és a “kísérleti eredmények” iskolarendszeren belüli hasznosításáról is mindenki elfeledkezett.

Közbejött a rendszerváltás és ezzel együtt a középfokú iskolák szelekciójának erősödése illetve az alacsony képzettségű pályakezdők munkanélküliségének ijesztő arányú növekedése. Bár a normál intézményrendszeren kívülrekedt, kallódó és marginalizálódó gyerekek befogadásának, illetve oktatásának szükségességét az oktatási kormányzat még mindig késlekedik felismerni, ez az igény a mindennapi gyakorlatban az intézmények szintjén már drámai erővel jelentkezik. Az utóbbi években az iskolaalapítás liberalizálása és a többcsatornás finanszírozás lehetővé tette, hogy a probléma iránt érzékeny, szolidaritástól és pedagógiai elhivatottságtól fűtött intézményvezetők és pedagógusok a maguk szintjén keressenek megoldást a probléma kezelésére.

Ennek eredményeként főként a nagyobb városokban a legkülönbözőbb intézményi keretek között (általános iskolákban, szakmunkásképzőkben, dolgozók általános iskoláiban, nevelőotthonokban, művelődési házakban, családsegítő központokban stb.) hoztak létre speciális iskolákat és osztályokat abból a célból, hogy a munkanélküliségtől és a végleges marginalizálódástól valahogyan megmentsék a hátrányos helyzetű, kallódó tizenéveseket. Ezek az ún. pótlólagos vagy felzárkóztató

intézmények speciális körülményeik ellenére nemcsak céljaikat de működési módjukat tekintve is sok közös vonást mutatnak. Közösek abban, hogy valamennyien a hagyományostól eltérő képzési szerkezetet és tanterveket alkalmaznak, amelyek a “normál” iskolakénál jobban alkalmazkodnak a hátrányos helyzetű gyerekek adottságaihoz. Közösek abban is, hogy valamennyien nagy szociális érzékenységet és szolidaritást táplálnak illetve deklarálnak a lemaradottak, az elesettek, a hátrányos helyzetből indulók iránt. Közösek abban is, hogy oktatási és nevelési módszereikben a tolerancia legalább olyan fontos érték, mint a teljesítményelvűség, a kettőt ötvözve próbálnak sikereket elérni nehezen kezelhető tanítványaik oktatásában. Közösek abban is, hogy sokkal éberebben figyelik a munkaerőpiac alakulását és sokkal frissebben, rugalmasabban alkalmazkodnak annak igényeihez, mint a normál iskola-rendszer, amikor valamilyen szaktudás átadásával próbálnak tanítványaik jövőendő egzisztenciájáról gondoskodni. És végül közösek abban is, hogy mind a jogi szabályozás, mind a finanszírozás tekintetében tökéletesen bizonytalan, a jövőt illetően beláthatatlan, kiszámíthatatlan és tervezhetetlen körülmények között működnek, gyakran a törvénytelenység határát súrolva végzik az állami gondoskodás hiányát pótló, önként és hivatástudatból vállalt tevékenységüket.

Az esetleírások közreadásával kettős a célunk. Részben szeretnénk felhívni az állami oktatás irányítóinak a figyelmét arra, hogy ideje lenne a “kísérleteknek” véget vetni, és eseti engedélyek és pályázati támogatások osztogatása helyett államilag garantált finanszírozással, szervezett intézményrendszer keretében gondoskodni a leszakadó társadalmi rétegek gyerekeinek eredményes felzárkóztatásáról. Másrészt, amíg ennek megvalósítása még várat magára, szeretnénk az intézményvezetők és pedagógusok figyelmét felhívni az itt közölt példákra, esetleg tantervi és módszertani ötleteket adva vagy egyszerűen csak morális tanulságul.

Liskó Ilona

BÁNYAI JÚLIA NEVELŐOTTHON, BUDAPEST

A gyermek és ifjúságvédelem (itt nem részletezhető) történetének sokadik állomásaként a 80-as évek legelején jöttek létre az úgynevezett speciális nevelőotthonok. Létrehozásuk legfontosabb oka az volt, hogy az intézményhálózatba egyre nagyobb számban kerültek be nehezen nevelhető, sérült személyiségű, gyakran túlkoros serdülők, akiknek magatartását családjuk, iskolai környezetük nem tudta tolerálni, és akik sok esetben már eljutottak a törvénnyel való összeütközésig is. Mivel területi ellátásuk nem volt megoldott, a gyámhatóságok gondozásba vételüket javasolták. A “normális” nevelőotthonok körülményei – a pedagógusok száma és felkészültsége, a magas létszám, a gyerekek által látogatott iskola intézményen kívüli elhelyezkedése miatt – nem voltak alkalmasak helyzetük rendezésére.

A speciális otthonok egyik célja az volt, hogy jobb pedagógiai ellátottságot, belső iskolai oktatást, intézményen belüli munkavégzési lehetőséget biztosítsanak a hatékonyabb, s az eredeti elképzelések szerint az átlagosnál toleránsabb, egyénre szabottabb nevelőmunkához.

A valóságban azonban ezek az intézmények váltak a legnehezebben kezelhető esetek gyűjtőhelyévé. Azok a gyerekek kerültek ide, akiktől minden más intézményben szabadulni akartak, akiket már sehol nem tudtak elfogadni. Ráadásul peremhelyzetük miatt ezek az

intézmények az itt dolgozó pedagógusok számára is lecsúszást, illetve büntetést jelentettek. Időbe telt és sok személycserével járt, amíg a gyerekek “másságát” elfogadó, toleráns pedagógiai szemlélet és módszer vált a nevelőmunka jellemzőjévé.

A nyolcvanas évek elején a Fővárosi Tanács döntést hozott, hogy a 14–18 éves korú, nehezen nevelhető, deviáns magatartású állami gondozott lányokat “korrekciós nevelésük és a termelőmunkához szoktatás révén történő reszocializációjuk” céljából a Bányai Júlia Nevelőotthonban kell elhelyezni. Ez persze értelmezhető volt úgy is, hogy “ha nem akartak vagy nem tudtak tanulni, hát akkor dolgozzanak.” A Bányai a hagyományos nevelőotthonokban “kezelhetetlen” lányok (és a fővárosi gyermekügyisek) számára az intézeti pályafutás utolsó stációját képviselte.

A hivatalosan is a “mumus” szerepkörébe került, 75 férőhelyes intézmény első pillantásra valóban nem kelthette a legjobb benyomást az ide érkező – szipuzást, alkoholt, csavargást, iskolakerülést, esetenként a Rákóczi teret is megjárt – lányok számára. Az épületet körülvevő több méter magas betonkerítés, az ablakokon akkor még fent lévő, vaspánttal megerősített rácsok vagy félelmet keltettek, vagy az azonnali szökés reakcióját váltották ki.

A munkavégzés deklarált pedagógiai eszközként szerepelt az intézmény tevékenységei között. Az otthonban élők számára szervezett munkának azonban már jóval korábbra visszanyúló előzményei is voltak. A 60-as években is voltak a ház falai között olyan lányok, akik számára, mivel nem jártak iskolába, de a külső munkahelyeken sem tudtak megmaradni, intézményen belüli elfoglaltságot kellett teremteni. Ettől az időszaktól kezdődően az intézet vezetője mint “munkáltató”, illetve a “lányai” számára különböző cégektől munkát szerző felelős sokféle tapasztalatot szerezhetett a munkaerőpiac működéséről.

A munka szervezésekor hiába gondolták végig előzetesen az adott helyzetben leginkább megfelelő tevékenységeket, a valóságban a pedagógiai célkitűzések szinte törvényszerűen alárendelődtek a nevelőotthon számára munkát adó vállalatok nyers gazdasági érdekeinek. A vállalatok a létszám- és bértömeggazdálkodás időszakában elsősorban olcsó munkaerőt kerestek, hogy saját kvalifikált dolgozóikat jobban meg tudják fizetni. A gyerekek pedig kénytelenek voltak az időigényes, de rosszul fizetett segédmunkákat elvégezni. A feltételek semmiben sem különböztek a magyar vállalatoknál akkoriban tipikus állapotoktól: a munka folyamatosságának hiánya miatti hosszú állásidők, majd az ezt követő határidős hajszá jellemezte a helyzetet. A szervezetlenség gazdasági következményeit ez esetben súlyosbították a pedagógiai hatások.

Az akkoriban végzett munkák többnyire egyszerű bedolgozó feladatok voltak: csengők, csomagtartók, villanykapcsolók, camping-ágyak vagy Zsiguli műszerfalak összeszerelése; szappan, babaolaj, wc-papír, alkoholeszcencia vagy acél fűrészlapok csomagolása; szórmejátékok készítése, cipzár-javítás.

Van olyan cég, akivel a kapcsolat már 20 éve fennáll, s a kedvező tapasztalatok alapján még a “Kiváló Áruk Fóruma” jelzést viselő termékek elkészítését és szállítását is a lányokra merték bízni. Akkoriban néhány esetben a vállalat az intézetiek számára még szakképzési illetve elhelyezkedési lehetőséget is jelentett.

A gazdaságban végbement változások közvetlenül érintették az intézetet is. Amikor a létszámgazdálkodást felváltotta a bérgazdálkodás, megszűntek a munkakönyves munkák. A cégek egy része tönkrement, vagy kivonult a nevelőotthonból.

Egyre nehezebb volt megrendelést találni, s jellegük miatt a még megmaradt bérmunkák egyre kevésbé jelenthettek sikerélményt az otthonban dolgozó lányok számára (pl. vasszögek tonnaszáma történő csomagolása). „A gyerek nem akarta csinálni, a pedagógus nem akarta csináltatni”. Időközben az elhelyezkedés nehezebbé vált, s bebizonyosodott hogy a munkaerőpiacon egyre kevésbé van igény a teljesen képzetlen álláskeresőkre.

Az intézetbe került gyerekek hátrányai egymást erősítették. Személyiségproblémáik tanulási nehézségekkel párosultak, a képzés hagyományos formáiba így nem tudtak bekapcsolódni. Szakképzettség hiányában pedig kiszorultak a munkaerőpiacról, ami valószínűsítette, hogy az intézet elhagyása után a társadalom periferiájára sodródnak.

Az iskolai kudarcok sorozata után ideérkezett tizenévesek számára az intézet vezetői olyan képzési formát kerestek, amely megfelel képességeiknek, s vonzóvá tehető számukra.

Ahogy ők maguk megfogalmazták: „Olyan iskolát képzelünk el, amelyik a gyerekek személyiségéhez idomul, s nem a gyerekeket kell az iskolához idomítani, hiszen ez utóbbiról már kiderült, hogy nem megy. Olyan szakmát kerestünk, ahol a a kreativitás is fejlődik, s amely a szépségével is hat a személyiségre.”

Az ide kerülő lányok előélete tele volt izgalmas ingerekkel, olyan helyzetekkel és szokásokkal, amelyek az örömszerzés pótszerekeként működtek ugyan, de mégis nagy vonzerőt jelentettek számukra. Az intézetbe kerülés megfosztotta őket ezektől az élményektől. Márpedig bármiféle pedagógia csak akkor lehet hatásos, ha a felkínált értékeket vonzóvá is tudja tenni. Ahogy az iskola igazgatónője az új képzési forma bevezetése mellett érvelve megfogalmazta: „Ha valamit elveszünk tőlük, ahelyett valami új izgalmat kell adnunk.”

Akkoriban – 1988 tavaszán – a sajtóban megjelent egy rövid riport az iskoláról. Az abban szereplő egyetlen mondat: „az igazgatónő virágkötészetről álmodik” felkeltette egy magánkézből levő kertészeti egyesület vezetőjének figyelmét. Az egyesület elnöke megkereste az otthon igazgatónőjét és a kölcsönös érdekeltség alapján együttműködést ajánlott. Az előzetes megállapodásban az szerepelt, hogy a képzés a nevelőotthonban folyik, az egyesület pedig segítséget nyújt a gyakorlat megszervezésében. „Cserébe” a nevelőotthoni lányok mellett az egyesület dolgozóinak gyerekei is részt vehetnek az új, végzettséget is adó képzési formában. A nevelőotthon udvarára nyugati autóján begördülő elnök, és főként e külsőségek által hitelesített csábító ígéretei fellelkesítették az intézeti gyerekeket.

A két intézmény vezetői közösen fordultak engedélyért a Mezőgazdasági Minisztériumhoz, ahol az Oktatási Főosztályon maximális segítőkészséggel találkoztak. A Fővárosi Művelődési és Oktatási Osztály munkatársai azt ajánlották, hogy működjenek inkább a Kertészeti Szakmunkásképző Intézet kihelyezett tagozataként. Ők azonban a bejáratott út, azaz a “normál” szakképzési rendszerbe való bekapcsolódás helyett saját elképzeléseiket akarták követni.

Hamarosan megjelent az iskolarendszeren kívüli szakképzésről szóló rendelet, amely biztosította a jogszabályi kereteket az elképzelt iskola megvalósításához. Az ágazati szakmajegyzékbe sorolt szakma neve: virágdekor, s egy önálló virágüzlet vezetéséhez szükséges ismereteket nyújt.

Az 1988/89-es tanév megnyitóján jelen volt és együtt örült minden érdekelt: a fővárosi ügyosztály vezetői, a gyakorlati képzésbe bevont virágüzletek tulajdonosai, és mindenekelőtt az új képzési formában résztvevő 9 intézeti kislány és nevelőik. A minisztériumi képviselője személyesen adta át az egyszeri alkalomra szóló engedélyt, amely a kertészeti egyesület elnökének nevére szólt. Az engedély kedvezményezettjeként a nevelőintézetet jelölték meg.

A képzés szerkezeti felépítése nagy gyakorlati óraszámot biztosított, de kibővült mindazokkal az elméleti és szakelméleti tudnivalókkal is – kémia, biológia, művészettörténet, kirakatrendezés, adózási, kereskedelmi ismeretek és számítások –, amelyek nélkülözhetetlenek a szakma színvonalas műveléséhez. A képzés első két hónapját kizárólag a gyakorlatnak szentelték. Az elképzelés az volt, hogy a gyerekek a szakma minden szeletébe kapjanak bepillantást, ismerjék meg az összes helyszínt (nagybani piac, üzletek, kertészet).

A lelkesedés töretlen volt, annak ellenére, hogy a gyerekeknek a legnagyobb télben is rendszeresen kora hajnalban kellett kiérniük a város másik végén lévő piacra. Mert ez egy

ilyen szakma. És azt látták, hogy így tesznek a sikeres “virágosok” is. A tanárok is ugyanilyen lelkesedéssel – és mindvégig hasonló terheket vállalva – vettek részt a képzés mindennapi szervezésében.

A tanulóknak azonban hamarosan tapasztalniuk kellett, hogy annak ellenére, hogy az üzletekben keményen dolgoznak, és kézzel fogható hasznot hajtanak, a korábbi ígéretekből szinte semmi nem valósult meg. Keserű szájjal tapasztalták, hogy az egyébként jól jövedelmező üzletekben ők csak – bejelentés nélküli – heti 40 órán át igénybe vehető olcsó munkaerőként kellenek.

Az egyesület támogatói buzgalma is alábbhagyott, a szaktanárok nem kapták meg a pénzüket, így lassanként elmaradoztak. A képzés tanügyigazgatási oldala is rendezetlen maradt.

Eközben az intézet igazgatónője beadványokat és pályázatokat fogalmazott. Az ezen nyert összegből saját gyakorlóüzletet tudtak nyitni. A kertészeti egyesület a saját telephelye közelébe – vidékre – vitte el az iskolát és a vizsgáztatási lehetőséget. A távolság miatt az intézeti gyerekek a további részvételt már nem tudták vállalni.

A virágkötészet mellett egy másik képzési irány felé is elindultak. A gépírás oktatását szintén nagy lelkesedéssel szervezték meg, a végeredmény azonban arra figyelmeztetett, hogy bizonyos területeken nincs esély a versenyképes képzettség megszerzésére. Hiába érnek el a lányok szorgalmas munkával elfogadható teljesítményt a gépírásban, hiába tanulnak meg jó ütemben másolni-gépelni, az elhelyezkedésre ma már csak annak van esélye, aki gyorsírní is tud, ért a szövegszerkesztéshez, és egyre inkább követelménnyé válik legalább egy idegen nyelv ismerete. A gépíró tanfolyamot végzett 12 lány közül csak hárman tudtak elhelyezkedni.

Ezekből a tapasztalatokból okulva folytatták a szakmatanulási lehetőségek bővítését. Mindenekelőtt hozzákezdtek egy szakmai stáb kialakításához. Az intézetben dolgozó pedagógusok közül néhányan mestervizsgát tettek a Budapesti Művelődési Központ népi kismesterségeket oktató tanfolyamán[†], vagy beiratkoztak az újonnan induló kurzusokra. Így már volt olyan szakember, aki a szövést, fazekasságot, bőrművességet és a kosárfonást is oktathatta. Kezdetben csak szakkörszerű formában működött a képzés.

Időközben a tantestület tagjai fokozatosan azonosultak a szakképzéssel kapcsolatos vezetői elképzelésekkel. Az igazgatónő pedig nem adta fel, minden lehetséges forrást felkutatott, s művelte az oktatási intézmények vezetői körében ma legfontosabb műfajt: pályázott. Így fokozatosan sikerült kialakítani a szakmák oktatásához szükséges műhelybázist. A délutáni foglalkozásokon felkészített gyerekeket a Kézműves Baráti Társaság vizsgáztatta le. Összesen 24-en kapták meg a díszes oklevelet, amely egyelőre csupán azt igazolta, hogy elvégezték a tanfolyamot, s egy kis jártasságot szereztek a mesterségekben.

A gyerekeknek a vizsgával kapcsolatos félelmei és szorongásai arra ösztönözték a program szervezőit, hogy pszichoterápiás foglalkozásokkal egészítsék ki a szakmai felkészítést. E foglalkozásokat személyiségépítésnek nevezték el, s az a céljuk, hogy a teljesítmény eléréséhez szükséges önbizalmat erősítsék.

1991 tavaszán újabb kérelmet adtak be a művelődési tárcához. Az oktatási törvény módosításából adódó lehetőséggel élve engedélyt kértek egy speciális szakiskola alapításához. Most már az iskolarendszeren belül, de még mindig ragaszkodva az önállósághoz, és bízva a fejkvóta jelentette viszonylagos anyagi biztonságban.

[†] A Budapesti Művelődési Központban másfél évtizede működő speciális pedagógus-továbbképzésből nőtt ki egy kézműves mesterségeket oktató képzési forma, amelynek ma már több tucat követő iskolája van szerte az országban.

A képzés programja egyfajta "koktél", ahogy az igazgató is kicsit ironikusan fogalmazza. Merítették a Budapesti Művelődési Központ által kidolgozott, úgynevezett esélyjavító programcsomagból, kidolgozták saját személyiségépítő programjukat, hasznosították a külföldi tanulmányutakon látottakat, de mindenekelőtt a saját több mint másfél évtizedes tapasztalataikra és az itteni gyerekek ismeretére építettek.

Ugyancsak pályázatot nyújtottak be a Fővárosi Munkaügyi Központhoz pályakezdő munkanélküli fiatalok átképzésére szóló javaslattal, a három népi mesterség mellett a textil és ruhaipari varrómunkás szakmára. Az elképzelés szerint az átképzés keretében 4 csoportban 8–8 gyerek kaphatna lehetőséget a további tanulásra.

1991 szeptemberében a tanévkezdéskor még nem volt hivatalos döntés az iskola engedélyezéséről, s a pályázatra sem érkezett válasz. Az önkormányzathoz írt támogatási kérelem ugyancsak nem hozott eredményt.

Októberben egy banktól érkezett némi támogatás (50 ezer forint), majd egy másik intézménytől alig ennek a fele. Az iskola ezzel ideiglenesen lélegzethez jutott. Ezt követően egyszerre érkezett meg két hír: az iskolaalapítási kérelmet elfogadták, már csak az önkormányzat jóváhagyása szükséges, és a Munkaügyi Központ is benyújtott pályázat is elfogadásra került. 1992 májusában a Fővárosi Közgyűlés jóváhagyta az iskolaalapítást, és megígérte az ehhez kért közel 1,5 millió forintnyi támogatás átutalását is.

A képzés finanszírozásával kapcsolatos gondok azonban ezzel nem oldódtak meg, hiszen a speciális szakiskolák gyakorlati oktatására nincs külön kvóta, a Szakképzési Alaphoz pedig azért nem nyújthatnak be pályázatot, mert az általuk folytatott képzés nem minősül teljes értékű szakképzésnek.

Az évek során benyújtott pályázatokkal az iskola mindent egybevetve közel 7 millió forintnyi támogatást szerzett a szakmai képzésre. Azóta újabb pályázatot adtak be közhasznú munkára: a képzés szakemberállományának bővítése céljából pályakezdő iparművész tanárokat várnak. Ezzel a 13 személy foglalkoztatására vonatkozó pályázattal további 2,8 millió forintot nyertek.

Az átképzésbe más nevelőotthonok lakói is bekapcsolódtak. Az iskola időközben kinyitotta kapuit a nem nevelőotthoni gyerekek előtt is. Ebből azonban kétféle gond adódik: szakmai képzés céljából főként olyan, halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek érkeznek ide, akik sokszor még a bentlétükénél is súlyosabb problémákkal küszködnek. Másrészt a "külsősök" szülei aggódnak, hogy a gyerekeik ebben a sokat próbált közegben "eltanulják a rosszat."

A lassan 5 éve folyó útkeresés pedagógiai tapasztalatai egyértelműen pozitívak. Az itt élő gyerekeknek alkalmat teremtettek arra, hogy érdekes, alkotó tevékenységet végezzenek, s ennek révén kézzel fogható bizonyítékot kapjanak arról, hogy képesek a színvonalas teljesítményekre.

Ezt bizonyítják azok a látványos sikerek is, amelyeket az iskola a különböző szakmai rendezvényeken arat, ahol valósággal "testőrséget" kell biztosítani a kiállított munkadarabok mellé, mert a lelkes csodálók mindenáron szeretnék megszerezni azokat. A sok esetben valóban igen magas színvonalú termékek megvásárlására akár külföldi érdeklődés is lenne. Gondolkoznak azon is, hogy az itt végzetekkel a műhelyfoglalkozások kiváltása érdekében önálló vállalkozást kellene indítani. Ugyancsak fontos visszajelzés az itt folyó munka eredményességéről, ha a végzetek további sorsáról, szakmai sikeréről kapnak hírt. Mint például arról a volt tanulójukról, aki sok pályázó közül nyerte el jelenlegi állását egy nagy hírű iparművész mellett.

A biztató egyedi példák ellenére a képzés jövőjével kapcsolatosan még vannak tisztázatlan kérdések. Mindenekelőtt a képzés hivatalos elismertetése – az országos szakmajegyzékbe

történő felvétele – várat magára. A folyamatos működéshez a finanszírozást – beleértve a gyakorlati képzés költségeinek fedezését is – állandó forrásokból kellene biztosítani. A szűkebb értelemben vett mesterségbeli fogások elsajátításán túl szükség lenne a megélhetést biztosító ismeretek átadására is. Mindenesetre annak megítéléséhez, hogy az itt szerzett képzettség mennyiben nyújt támaszt ezeknek a hátrányos helyzetből indult gyerekeknek az önálló életkezdéshez, egyelőre túlságosan kevés a tapasztalat.

Tót Éva

BELVÁROSI TANODA

A “Belvárosi Tanoda” Alapítvány egyéves felkészítő munka után, 1990 őszén kezdte meg működését. Az Alapítvány tevékenységének célja a 16–22 éves, középiskolákból kimaradt, kallódó fiatalok megkeresése, gondozása, képzése. E cél megvalósítása érdekében alakult meg a Belvárosi Tanoda, amely személyre figyelő módszerrel dolgozó, érettségít adó középiskola.

Kétéves működési tapasztalat után elmondható: a Belvárosi Tanoda tevékenységének lényege, hogy a minden más intézményből kiszorult, s ráadásul semmilyen képesítéssel sem rendelkező fiatalok számára személyre szóló életesélyeket fogalmazzon meg, velük közösen, s őket olyan pszichés és fizikai állapotba hozza – az érettségi idejére –, hogy esélyeikkel élni tudjanak. Az itt dolgozók elsődlegesen segítő személyek, segítségük a diák életének minden területére kiterjed.

Meggyőződésünk szerint nincs “buta diák”, vagyis minden ember ért valamihez. Az iskolában dolgozó pedagógusoknak “csak” az a dolguk, hogy diákjaikkal együtt közösen gondolkozva megtalálják, ki miben és hogyan tudja érdeklődését, képességét leginkább fejleszteni. Ezek után ehhez a fejlődéshez kell az iskolának biztosítania a diák számára a lehetőséget, a megfelelő légkört.

Ezért felvételinél nem szempont az aktuális tudásszint vagy a hozott bizonyítvány(ok). A felvételi első lépése a jelentkező tájékoztatása az iskola működéséről, illetve tájékozódás az ő helyzetéről és elvárásairól. A két objektív feltétel – 16–22 éves életkor, elkezdett középiskola(ák) – mellett a Tanodába való felvétel esélyét *rászorultság* határozza meg. Ezen azt értjük, hogy a jelentkező képtelen lenne tanulmányait hagyományos módon működő iskolában folytatni, mert az átlagosnál nagyobb személyes odafigyelést igényel. A felvételi egy beszélgetés, amelyen részt vesz a Tanodát működtető stáb és a jelentkező, s a beszélgetés témája a felvételiző addigi életútja, tervei, elvárásai, jelenlegi helyzete. A felvételtől való döntést a felvételiztető stáb közösen hozza, a jelentkezőkről kapott ismeretei és szubjektív benyomásai alapján. A túljelentkezés 10–15-szörös évente. Felvételre minden év júniusában, az érettségi után kerül sor.

Az eddig érettségizettek közül 8 diák egy év alatt, 10 diák két év alatt szerezte meg az érettségi vizsgát. Nappali tagozaton 3 fő szerzett szakmunkás bizonyítványt, az egyéni tagozaton 6 fő rendelkezik szakmunkásvizsgával.

A 70 fős diákcsoport (40 fő nappali tagozat, 30 fő egyéni felkészülésű tagozat) heterogén összetételű. Ez egyrészt abból fakad, hogy a középiskolából való kimaradás oka sokféle: viselkedési problémák, beilleszkedési zavarok, tanulmányi probléma a magas vagy túl alacsony követelményszint miatt, betegségek, életvezetési nehézségek, devianciák, krízishelyzetek, az iskolai normák és légkör el nem fogadása, zavaros családi háttér. Másrészt széles skálán mozog – és nem csak iskolatípustól függően – a hozott tudás. Gyakori az iskolai előéletekben a rövid idő alatt több iskolával, illetve iskolatípussal való próbálkozás, és általa

történő felvétele – várat magára. A folyamatos működéshez a finanszírozást – beleértve a gyakorlati képzés költségeinek fedezését is – állandó forrásokból kellene biztosítani. A szűkebb értelemben vett mesterségbeli fogások elsajátításán túl szükség lenne a megélhetést biztosító ismeretek átadására is. Mindenesetre annak megítéléséhez, hogy az itt szerzett képzettség mennyiben nyújt támaszt ezeknek a hátrányos helyzetből indult gyerekeknek az önálló életkezdéshez, egyelőre túlságosan kevés a tapasztalat.

Tót Éva

BELVÁROSI TANODA

A “Belvárosi Tanoda” Alapítvány egyéves felkészítő munka után, 1990 őszén kezdte meg működését. Az Alapítvány tevékenységének célja a 16–22 éves, középiskolákból kimaradt, kallódó fiatalok megkeresése, gondozása, képzése. E cél megvalósítása érdekében alakult meg a Belvárosi Tanoda, amely személyre figyelő módszerrel dolgozó, érettségig adó középiskola.

Kétéves működési tapasztalat után elmondható: a Belvárosi Tanoda tevékenységének lényege, hogy a minden más intézményből kiszorult, s ráadásul semmilyen képesítéssel sem rendelkező fiatalok számára személyre szóló életesélyeket fogalmazzon meg, velük közösen, s őket olyan pszichés és fizikai állapotba hozza – az érettségi idejére –, hogy esélyekkel élni tudjanak. Az itt dolgozók elsődlegesen segítő személyek, segítségük a diák életének minden területére kiterjed.

Meggyőződésünk szerint nincs “buta diák”, vagyis minden ember ért valamihez. Az iskolában dolgozó pedagógusoknak “csak” az a dolguk, hogy diákjaikkal együtt közösen gondolkozva megtalálják, ki miben és hogyan tudja érdeklődését, képességét leginkább fejleszteni. Ezek után ehhez a fejlődéshez kell az iskolának biztosítania a diák számára a lehetőséget, a megfelelő légkört.

Ezért felvételinél nem szempont az aktuális tudásszint vagy a hozott bizonyítvány(ok). A felvételi első lépése a jelentkező tájékoztatása az iskola működéséről, illetve tájékozódás az ő helyzetéről és elvárásairól. A két objektív feltétel – 16–22 éves életkor, elkezdett középiskola(ák) – mellett a Tanodába való felvétel esélyét *rászorultság* határozza meg. Ezen azt értjük, hogy a jelentkező képtelen lenne tanulmányait hagyományos módon működő iskolában folytatni, mert az átlagnál nagyobb személyes odafigyelést igényel. A felvételi egy beszélgetés, amelyen részt vesz a Tanodát működtető stáb és a jelentkező, s a beszélgetés témája a felvételiző addigi életútja, tervei, elvárásai, jelenlegi helyzete. A felvételtől való döntést a felvételiztető stáb közösen hozza, a jelentkezőkről kapott ismeretei és szubjektív benyomásai alapján. A túljelentkezés 10–15-szörös évente. Felvételig minden év júniusában, az érettségi után kerül sor.

Az eddig érettségizettek közül 8 diák egy év alatt, 10 diák két év alatt szerezte meg az érettségi vizsgát. Nappali tagozaton 3 fő szerzett szakmunkás bizonyítványt, az egyéni tagozaton 6 fő rendelkezik szakmunkásvizsgával.

A 70 fős diákcsoport (40 fő nappali tagozat, 30 fő egyéni felkészüléstű tagozat) heterogén összetételű. Ez egyrészt abból fakad, hogy a középiskolából való kimaradás oka sokféle: viselkedési problémák, beilleszkedési zavarok, tanulmányi probléma a magas vagy túl alacsony követelményszint miatt, betegségek, életvezetési nehézségek, devianciák, krízishelyzetek, az iskolai normák és légkör el nem fogadása, zavaros családi háttér. Másrészt széles skálán mozog – és nem csak iskolatípustól függően – a hozott tudás. Gyakori az iskolai előéletekben a rövid idő alatt több iskolával, illetve iskolatípussal való próbálkozás, és ezáltal

az iskolai jellegű kudarcélmények halmozódása. Egységes jellemzők ugyanakkor: életvezetési zavarok; önismeret hiánya; önbizalom vesztett állapot; életesélyek és célok tisztázatlansága; tanulási képességek fejletlensége; szorongás teljesítményt elváró helyzetektől; tudásvágy; biztonságos felnőtt kapcsolat(ok) hiánya. Ezekre a problémákra próbál a Tanoda, mint ifjúsági segítő intézmény az 1–3 éves képzési idő alatt reagálni, s a fenti gondokra személyenként megoldást találni.

Az intézmény a következő munkacsoportokra tagolódik: nappali tagozat, egyéni felkészülési tagozat, klub (jelentkezők, érdeklődők számára), szeánsz (szülővel való kapcsolattartás céljára).

A kezdettől fogva működő 40 fős nappali tagozaton az iskolába járás mindennapos és kötelező (heti 30 óra, évi 35 hét). Az éves időbeosztásnál arra törekedtünk, hogy a munka- és szünnet-periódusok harmóniát alkossanak. (Az átlag 8–10 hetes munkaperiódusokat, 2–3 hetes szünetek szakítják meg.) Az éves működés két munkamódrá oszlik: műhelymunkára és konzultációs-vizsga időszakokra.

A tagozatot 10 fős stáb (főállású tanárok) működteti. E stáb hetente (kb. 4 órás) megbeszélést tart, amelyen végiggondolja az iskola ügyeit, az összes diák aktuális helyzetét, s természetesen a tanárok helyzetét és problémáit is. A felmerülő kérdésekben megoldási stratégiákat dolgoz ki, vagy döntéseket hoz, amelyeket következetesen és egységesen képvisel a diákok előtt. A napi gyors, fontos és egyértelmű információáramlás érdekében ügyeleti naplót használ és ügyeleti rendszert működtet.

A stáb mindenféle értelemben mintacsoport: viselkedése, állapota és működése mindig meghatározza a diákcsoport működését is. Ezért nagyon fontos a stáb, mint csoport, s benne a személyek egyénenkénti folyamatos karbantartása, s az egymás közti nagyon intenzív és nyílt kommunikáció. A stáb és a benne dolgozó személyek legfőbb értéke a hitelesség (pl. a stáb tévedhet, de csak akkor, ha ezt nyíltan teszi, megosztva ezt a diákokkal és egymással is). Elsősorban a stábnak ez a fajta működése biztosítja, hogy a Tanoda a benne dolgozó tanárok számára is kellemes légkörű iskola, vagyis munkahely legyen, tehát az ő személyes igényeiket, fejlődésüket is ugyanúgy szolgálja, mint diákjait. E stáb tagjai főállásúak, feladatuk a tanítás és esetkezelés. Vagyis minden stábtag a tanításon kívül segítő párként (ld. később) is dolgozik.

A stáb mellett a nappali tagozaton óraadók dolgoznak (átlagosan: 10–15 fő), akik konkrét feladatot látnak el, általában heti rendszerességgel (pl. nyelvtanítás, fakultáció vezetés stb.).

A nappali tagozat működési módjának kulcsa az intenzív, közös munkán, elfogadáson, bizalmon és őszinteségen alapuló tanár–diák kapcsolat, a napi odafigyelés minden diákra, az "otthon-érzet", a "családias légkör".

Az egyéni felkészülési 30 fős tagozat jelenleg második tanévét kezdte meg. Itt az iskolába járás konzultatív rendszerben történik. A diákok minden tanárral külön egyeztetett mennyiségű órát vesznek, majd tudásukról vizsgákon számolnak be.

A tagozatot óraadókból álló, de állandó stáb működteti, főállású tagozatvezetővel. A diákoktól ez a tagozat önállóbb tanulást vár el, de támogatásuk, illetve segítségük módja s a személyre figyelés megegyezik a nappali tagozaton elmondottakkal. (A stáb itt kétheti rendszerességgel tart megbeszélést.)

Az érettségi vizsga a két tagozaton közös, s egy független vizsgabizottság előtt történik – de a Tanodában a dolgozók gimnáziumának érettségi rendszere szerint – az országos érettségi vizsgákkal egyidőben.

A Klub 1991 februárjában indult. Elindítását a Tanoda iránti tömeges érdeklődés indokolta. A Tanoda létezése és hírének terjedése tulajdonképpen feleslegessé teszi a tényleges megkereső munkát. Az érintett fiatalok nagy számban keresik meg folyamatosan egész évben iskolánkat, átlagosan heti 5–10 érdeklődő van. A klub célja az ő megtartásuk és gondozásuk.

A klub feladatai: megismerni az idejárom fiatalokat, és megismertetni őket a Tanoda működésével; személyre szóló megoldásokat találni aktuális problémáikra, élethelyzetükre a Belvárosi Tanodán belül vagy kívül (pl. átirányítás más intézményekbe); átmeneti helyzetükben támaszt adni (a klub heti két alkalommal, 3–3 órában rendszeresen működik); igények felmérése, folyamatos érzékelése.

A klub nyitott, látogatóit jelentkezők, érdeklődők, fel nem vettek és a Tanoda diákjai alkotják. A klubot egy erre a célra szerveződött stáb működteti (6 fő). A stáb feladata a klub működtetésén túl a jelentkezők helyzetének megismerése, adott esetben egyéni gondozásuk, a jelentkezők regisztrálása, továbbirányításuk vagy megtartásuk.

A szeánsz a szülőkkel való kapcsolattartás rendszeres formája. Ez kétheti rendszerességgel működő találkozást jelent, amelyen szülők, diákok és tanárok vehetnek részt, beszélgetnek személyes problémáikról. A beszélgetés minden alkalommal másfél órás, a Tanodában a diákokkal nem foglalkozó személy vezetésével, aki igény esetén, külön megállapodás alapján családterápiát is vállal.

A szülőkkel való kapcsolattartás más módja a szülő, illetve a diák segítő párjának találkozási, beszélgetéseik. A találkozást szinte minden esetben a szülő kezdeményezi, nem az iskola, mivel a Tanoda minden értelemben a diákokkal áll szerződéses viszonyban, a diák iskolai életének felelősségét nem hárítja a szülőre. A szülőknél elsősorban abban próbálunk segíteni e találkozásokkal, hogy képesek legyenek gyerekeik családról való leválását támogatni és feldolgozni.

A Tanoda működésének két szervesen összefüggő területe az esetkezelés és a tanulási program. A működés keretét a szabályrendszer és a tárgyszerkezet biztosítja.

Folyamatosan figyelemmel kísérjük és közösen feldolgozzuk a hozzánk járó fiatalok egyéni életútját, "életbajaikra", velük közösen keresünk megoldásokat, kiútakat. Ennek érdekében minden hozzánk járó fiatalért a tanárstáb egy tagja személyes felelősséget vállal. A diákoknak tehát egy segítőjük van, az a tanár, akiben a stábtagnak közül leginkább megbíznak, s akit a Tanodába való kerülésük után kiválasztanak. A tanároknak értelemszerűen több, évente változó számú "párjuk" van a diákok közül. A segítő kapcsolat formális megjelenése az órarendben az "egynizés". Ez a hét "rituális" lezárása, segítő és diáktársa kettesben történő beszélgetése. E beszélgetés tartalmazza a diák heti munkájának értékelését, a vele történt (bármilyen jellegű) tanodai események megbeszélését, a következő heti feladatok kidolgozását, és amennyiben erre a diáknak igénye van, egyéb, iskolán kívüli problémái megbeszélését is.

Győrik Edit

LEHETŐSÉG ALAPÍTVÁNY

Az Újpesti Családsegítő Központ (ÚJCSAKÖ) a tradicionális szegény családok gondozására jött létre. A családok, akikkel napi kapcsolatba kerülünk, nyomorúságos körülmények között, diszkriminációt és hatósági regressziók sorozatát elszenvedve, folyamatos krízishelyzetben élnek. Tisztában vagyunk azzal, hogy tevékenységünk nem több a nyomor komfortosításánál, alig ajánlhatunk fel többet, mint szolidaritásunkat. Újra és újra ugyanazt a vért és ugyanazokat a kicsorduló könnyeket kell letörölnünk. Állandóan kerestük a szegénység meghaladásának eszközeit, ez szülte meg alapítványunk létrehozásának gondolatát. Szociális munkásként folyamatosan szembesültünk azzal a szakirodalomból is jól ismert ténnyel, hogy a régen hátrányos helyzetűnek, ma egyszerűen szegénynek mondott gyerekek az iskolában rosszul teljesítenek, egyre jobban lemaradnak. Sokan az általános iskolát sem végzik el, de továbbtanulásra végképp nincs esélyük. Tudtuk, hogy e tömeges

A klub feladatai: megismerni az idejárom fiatalokat, és megismertetni őket a Tanoda működésével; személyre szóló megoldásokat találni aktuális problémáikra, élethelyzetükre a Belvárosi Tanodán belül vagy kívül (pl. átirányítás más intézményekbe); átmeneti helyzetükben támaszt adni (a klub heti két alkalommal, 3–3 órában rendszeresen működik); igények felmérése, folyamatos érzékelése.

A klub nyitott, látogatóit jelentkezők, érdeklődők, fel nem vettek és a Tanoda diákjai alkotják. A klubot egy erre a célra szerveződött stáb működteti (6 fő). A stáb feladata a klub működtetésén túl a jelentkezők helyzetének megismerése, adott esetben egyéni gondozásuk, a jelentkezők regisztrálása, továbbirányításuk vagy megtartásuk.

A szeánsz a szülőkkel való kapcsolattartás rendszeres formája. Ez kétheti rendszerességgel működő találkozást jelent, amelyen szülők, diákok és tanárok vehetnek részt, beszélgetnek személyes problémáikról. A beszélgetés minden alkalommal másfél órás, a Tanodában a diákokkal nem foglalkozó személy vezetésével, aki igény esetén, külön megállapodás alapján családterápiát is vállal.

A szülőkkel való kapcsolattartás más módja a szülő, illetve a diák segítő párjának találkozási, beszélgetéseik. A találkozást szinte minden esetben a szülő kezdeményezi, nem az iskola, mivel a Tanoda minden értelemben a diákokkal áll szerződéses viszonyban, a diák iskolai életének felelősségét nem hárítja a szülőre. A szülőknél elsősorban abban próbálunk segíteni e találkozásokkal, hogy képesek legyenek gyerekeik családról való leválását támogatni és feldolgozni.

A Tanoda működésének két szervesen összefüggő területe az esetkezelés és a tanulási program. A működés keretét a szabályrendszer és a tárgyszerkezet biztosítja.

Folyamatosan figyelemmel kísérjük és közösen feldolgozzuk a hozzánk járó fiatalok egyéni életútját, "életbajaikra", velük közösen keresünk megoldásokat, kiútakat. Ennek érdekében minden hozzánk járó fiatalért a tanárstáb egy tagja személyes felelősséget vállal. A diákoknak tehát egy segítőjük van, az a tanár, akiben a stábtagnak közül leginkább megbíznak, s akit a Tanodába való kerülésük után kiválasztanak. A tanároknak értelemszerűen több, évente változó számú "párjuk" van a diákok közül. A segítő kapcsolat formális megjelenése az órarendben az "egyénizés". Ez a hét "rituális" lezárása, segítő és diaktársa kettesben történő beszélgetése. E beszélgetés tartalmazza a diák heti munkájának értékelését, a vele történt (bármilyen jellegű) tanodai események megbeszélését, a következő heti feladatok kidolgozását, és amennyiben erre a diáknak igénye van, egyéb, iskolán kívüli problémái megbeszélését is.

Györik Edit

LEHETŐSÉG ALAPÍTVÁNY

Az Újpesti Családsegítő Központ (ÚJCSAKÖ) a tradicionális szegény családok gondozására jött létre. A családok, akikkel napi kapcsolatba kerülünk, nyomorúságos körülmények között, diszkriminációt és hatósági regressziók sorozatát elszenvedve, folyamatos krízishelyzetben élnek. Tisztában vagyunk azzal, hogy tevékenységünk nem több a nyomor komfortosításánál, alig ajánlhatunk fel többet, mint szolidaritásunkat. Újra és újra ugyanazt a vért és ugyanazokat a kicsorduló könnyeket kell letörölnünk. Állandóan kerestük a szegénység meghaladásának eszközeit, ez szülte meg alapítványunk létrehozásának gondolatát. Szociális munkásként folyamatosan szembesültünk azzal a szakirodalomból is jól ismert ténnyel, hogy a régen hátrányos helyzetűnek, ma egyszerűen szegénynek mondott gyerekek az iskolában rosszul teljesítenek, egyre jobban lemaradnak. Sokan az általános iskolát sem végzik el, de továbbtanulásra végképp nincs esélyük. Tudtuk, hogy e tömeges

jelenségnek nem eredendő képességihiány az oka, ügyfélkörünket nem a familiáris debilitás, az átlag alatti intelligencia-övezetbe tartozás sújtja.

Nemcsak felfogásunkkal nem fért volna össze ez a magyarázat, hanem napi tapasztalatainkkal sem. Munkánkat a családokkal szorosan együttműködve, a családokba mintegy beépülve végezzük. Látjuk súlyos helyzetüket, nehéz életkörülményeiket, látjuk, mekkora – többek között intellektuális – erőfeszítéseket kell tenniük létfenntartásukért.

Nem pusztán holt betű számunkra az sem, hogy e családokban a középosztálybeliekétől eltérő a gyerekek szocializációja. Ingerszegény, legalábbis tárgyfosztott környezetben nőnek fel. Nincsenek manipulációra, szereppróbálgatásra, szabályok tudatosítására alkalmas játékszereik. Állandóan együtt vannak a felnőttekkel, minden családi esemény a szemük láttára zajlik. Kommunikációs képességeik mégis korlátozottak maradnak, az iskolában használhatatlanok. Szülei talán szeretnék, ha jól tanulnának, "jó gyerekek" lennének, de nemhogy segíteni, még ellenőrizni sem tudják őket; egész magatartásukkal sugallják, hogy az iskola idegen világ.

És valóban az. Mielőtt létrehoztuk volna alapítványunkat, mielőtt elhatároztuk volna, hogy bármit is teszünk e gyerekek tanulása, iskolai és ennek folyományaképp társadalmi integrációja érdekében, fel kellett tennünk magunknak a kérdést, hogy jogunk van-e új, nekünk tetsző, de nekik idegen értékeket vinnünk e családok életébe. Nyerhetnek-e valamit a középosztálybeli kultúra elsajátításával, vagy – az ÚJCSAKÖ hagyományainak megfelelően – továbbra is abban kellene segítenünk, hogy saját kultúrájukban és értékeikkel élhessenek teljesebb életet? Szabad-e asszimilációt kínálnunk azoknak, akik erről lemondtak, más utat kívánnak járni?

Lelkiismeretünket csak némileg nyugtathattuk meg azzal, hogy senkit sem kényszerítünk semmire; önként jelentkezőknek adunk lehetőséget. Tudtuk, hogy a családok egy része nem látja majd át, hogy mire is vállalkozik. A gyerekek kiválasztása során nekünk kell eldöntenünk, hogy kinek segítünk ezen a módon, és kinek másként.

Ehhez csak abban kellett biztosnak lennünk, hogy valóban segítünk. Az nem volt vitás, hogy a középosztálybeli gyerekek értékes, a munkaerőpiacon is jól hasznosítható tudást szereznek; e tudás nélkül legfeljebb a társadalom peremén lehet megkapaszkodni. De tisztában voltunk azzal is, hogy a társadalmi hátrányok kompenzálására törekvő iskolai kísérletek sorra kudarcba fulladtak, nem oldották meg feladatukat. Nem elégedhettünk meg tehát a pusztá pedagógiai beavatkozással. Úgy látjuk, három alapszükségletet szükséges alkalmazni.

1) A kétkeresős-kétgyerekes családokban egy gyerekre jutó mindenkorai családi pótlék összegében ösztöndíjat kap a család, 16. évének betöltésétől pedig a gyerek is. Ezzel pótoljuk a család létminimum alatti jövedelmét, enyhítünk a napi megélhetési gondokon, fedezetet nyújtunk az iskoláztatási költségekre. Emellett valóban ösztönzünk is – a család havonta, a távlati eredmények megszületése előtt is tapasztalhatja, hogy érdemes gyereket hozzánk járattatni; a 16 év feletti fiatal pedig saját fogyasztásaira költheti a pénzt, nem lép ki az iskolarendszerből azért, hogy jövedelemhez juthasson, mindarra szert tehessen, amit szerencsésebb társai a zsebpénzükből vásárolnak meg.

2) Az iskolai tananyag kiegészítéseként angol nyelvi, számítástechnikai és művészeti képzést nyújtunk. Ezzel versenyképessé tesszük gyerekeinket fizetett különórákra járó, középosztálybeli társaikkal. Foglalkozásaink fejlesztik a gyerekek logikai gondolkodását, kifejezőképességét, kreativitását. A megszerzett ismeretek a későbbi tudásszerzés eszközéül is szolgálnak. Később a gyerekek érdeklődésüknek megfelelő foglalkozásokra, szakkörökre járhatnak. Aki viszont az iskolában lemarad, négyesnél rosszabb jegyet kap, azt – a külön képzés rovására – korrepetáljuk.

3) Munkatársaink 10–10 gyerek családjának segítenek életkörülményeik javításában, a felmerülő krízisek megoldásában. Ugyancsak a családgondozók feladata, hogy megtanítsák

a gyerekeket a kulturális intézmények (könyvtárak, múzeumok, színházak, mozik) használatára, táborozni, kirándulni vigyék őket. Emellett figyelemmel kísérik a gyerekek fejlődését, összefogják, kézben tartják a pedagógiai folyamatot.

Mint alapvető módszereink leírásából is kitűnhet, a munka megkezdése előtt további két döntést kellett hoznunk. Bármennyire világosan láttuk is, hogy gyerekeink új értékrendszerükből következően el fognak távolodni családjuktól, semmiképpen sem akartuk őket egy csapásra elragadni, mintegy falanszterben felnevelni. Még alternatív iskolát sem kívántunk létrehozni, sőt, elengedhetetlennek tartottuk az iskolai értékek beépítését.

Természetesen tudtuk, hogy az iskolai hátrány gyökere a kisgyerekkorba nyúlik vissza. Mégis úgy határoztunk, hogy az általános iskola 4. osztályába járó, 9–10 éves gyerekeknek kínáljuk fel a lehetőséget. Ebben az életkorban a gyerekek kognitív fejlődésük fontos állomására jutnak, lassan önreflexióra is képessé válnak, hamarosan érdeklődésük is elkezd differenciálódni. E pszichológiai megfontolások mellett arra is tekintettel kellett lennünk, hogy a gyerekek ebben a korban válnak képessé az önálló közlekedésre; a kisebbeket kirándulni, táborozni is nehezen engednék el a szülők.

Tartozunk még annak magyarázatával, hogy céljainkat miért egy alapítvány létrehozásával, és miért nem közvetlenül az ÚJCSAKÓ által valósítjuk meg. A létminimum alatti jövedelmű családok gyerekeinek továbbtanulását hosszú távon szándékozunk segíteni. Egy-egy gyerekkel 4. osztályos általános iskolás korától nappali tanulmányai végéig, reményeink szerint a diploma megszerzéséig foglalkozunk. Évfolyamonként 20 gyerek élhet ezzel a lehetőséggel; csoportjainkat évente indítjuk. Nyilvánvaló volt számunkra, hogy az ÚJCSAKÓ – mint önkormányzati intézmény – költségvetéséből már az első években sem tudunk megfelelő nagyságú összeget elkülöníteni erre a célra. Más anyagi forrásokat is mozgósítanunk kell, erre pedig az alapítványi forma látszott a legalkalmasabbnak. (Az alaptőkét az 1990 októberében rendezett szegénységellenes hétvége egymillió forintos bevétele alkotta.)

Pályázati felhívásunkat először 1990, majd 1991 tavaszán juttattuk el minden újpesti harmadik osztályos általános iskolához. Feltételként csak annyit szabtuk, hogy a család jövedelme alacsonyabb legyen, mint az általunk számított létminimum, vagy a szülők iskolai végzettsége legyen kevesebb 8 osztálynál. Munkatársaink személyesen is felkeresték a családokat, 1–1,5 órás interjút folytattak velük. A család nagyszülőikig visszamenő történetére, a szülők iskoláira, munkahelyeire, korábbi lakásaira, a mostani életkörülményeire voltunk kíváncsiak. Igazolóló dokumentumot, kereseti kimutatást nem kértünk; megtekintettük viszont a lakást, megkérdeztük, hogy mit ettek előző nap, mit vásároltak az elmúlt hónapokban. Így reális képet kaptunk a család helyzetéről. Meg kell mondanunk, hogy a létminimumnál jobb jövedelmű családok legfeljebb két-három esetben vallották magukat szegénynek.

Az interjúk után közös megbeszélést tartottak a kérdezők és az alapítvány kuratóriuma. 1991-ben közvetlenül itt választottuk ki a támogatásban részesített 20 gyereket. Idén első lépésben 40 gyerekről határoztunk úgy, hogy táborozni visszük őket (természetesen ingyenesen), és a táborban nyújtott teljesítményük alapján döntjük el, kik lesznek ösztöndíjasaink.

A válogatás előtt mindkét évben csak az általános feltételekben állapodtunk meg: azokat a gyerekeket részesítjük előnyben, akik nélkülünk valószínűleg nem tanulnának tovább, segítségünkkel viszont eljuthatnak a középiskoláig, sőt, a felsőoktatásig is. Ezzel gondolatban két határvonalat húztunk. Az alsó határ tekintetében elképzelésünket nagyon nehezen, egymással és önmagunkkal is vitázva érvényesítettük, hiszen be kellett látnunk, hogy sok tradicionálisan szegény család túlzottan hányatott élete miatt nem felel meg feltételeinknek.

A gyerekek képességeit nem vizsgáltuk. Nem akartuk vizsgahelyzetbe hozni őket, nem bízunk eléggé a papír-ceruza tesztekben. Úgy gondoljuk emellett, hogy minden épértelmű gyerek képes legalább a középiskola elvégzésére, ha kellőképpen motivált. Márpedig az

alapítványos gyerekek kezdeti motivációjáról a családi háttér megismerésével tájékozódhatunk, későbbben pedig meghatározó szerepet játszhatunk motivációjuk alakításában.

Mindazonáltal megkérdeztük a gyerekek osztályzatait. Ebben sem képességekre utaló jeleket kerestünk elsősorban, inkább a teljesítőképeségről tájékozódunk. Sajnos, éppen a valódi szegény gyerekek egy része már osztályzataival kizárja magát az alapítványból.

Pályázati felhívásunkra meglepően sokan jelentkeztek. 1991-ben a harmadik osztályos gyereket nevelő családok 16, 1992-ben már 19%-a adta be pályázatát. Ennél csak nagyobb lehet a modernkori újpesti szegények aránya; többek között erre utal, hogy tradicionális szegények (alkalmi munkából élők, segéd-, és betanított munkások) gyerekei mindössze 34%-ot tesznek a jelentkezők között. A fennmaradó kétharmadban a vártnál kisebb mértékben szerepelnek a szakmunkás családok, és nagyobbban a szellemi munkát végzők és az alsó értelmiség (óvónők, tanítónők). Dominálnak emellett azok a családok, melyek a szegénységből indultak, majd felkapaszkodtak, mostanra azonban pályáivuk megtört, az újr szegényedéssel kell szembenéznük.

Míg a korábban demográfiai jellemzők mentén próbáltuk leírni a szegénységet, most a '90-es évek elején a felhívásunkra jelentkezőknél nem találunk elszegényítő demográfiai tényezőket. Igaz, a nagycsaládosok országos arányuknál körülbelül 2,5-szer nagyobb eséllyel kerültek bele mintánkba, de meglepő, hogy milyen nagy számban adták be pályázatukat a kétkeresős, egy- illetve kétyerekes családok. Viszonylag új, tipikusan városi jelenségnek kell tartanunk, hogy a szegény családok egyötödében az anya egyedülálló. Mint a későbbiekben látjuk majd, a gyerekek életében nemcsak az egyik kereső kiesése, hanem a férfimodell hiánya is meghatározó. 1990 és 1991 között csaknem megduplázódott, 5,9-ről 9,5%-ra nőtt (bár még így is az elviselhetőség határán belül maradt) a munkanélküli szülők aránya.

A pályázati rendszerből fakadó hiányosságnak tartjuk, hogy viszonylag kevésbé érték el az alacsony iskolázottságú újpesti szegényeket: a felnőttek közül 1991-ben mindössze 1,5%, 1992-ben 3,1% nem végezte el a 8 általánost. A középiskolai végzettség volt a jellemző: 58 illetve 60,8%. Magasnak bizonyult a szegény sorsúak migrációs kedve. Az 1991-ben jelentkezett családok felnőtt tagjainak közel 40%-a, 1992-ben pedig mintegy fele vidékről költözött Budapestre. A falusiak aránya mindkét évben 28% körüli volt.

Mint korábban említettük, a válogatásnál az alapfeltételeken kívül nem voltak megfogalmazott szociális preferenciáink. Ennek ellenére, vagy éppen ezért különbség tapasztalható az 1991-ben, illetve 1992-ben felvettek szociális jellemzői tekintetében. Az 1991-es év folyamán csaknem fele sokgyerekes családban él, 1992-ben ez az arány majdnem egyharmad alá csökkent, bár a jelentkezők között mindkét évben 26–27%-kal képviseltették magukat a nagycsaládosok. Némiképp ugyancsak eltolódott, 22%-ról 32%-ra emelkedett a felvett egyszülős családok aránya, bár a jelentkezőknél alig volt különbség. A jelentkezők arányához képest mindkét évben nagyobb mértékben választottunk ki olyan családokat, ahol valamelyik szülő munkanélküli volt (9 illetve 13%-ban). A vidéki származású családok bekerülési esélye 34-ről 60%-ra nőtt 1991 és 1992 között. E családok általában a '70-es évek elején-közepén, a szülők fiatal felnőtt korában költöztek Budapestre.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy 1991-ben a nagy családban élő gyerekek kerültek be a legnagyobb eséllyel, 1992-ben pedig a vidékről Budapestre költöző, egyszülős és/vagy munkanélküli családok dominálnak.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a családok túlnyomó többsége konszolidált körülmények között, nagyrészt lakótelepi lakásokban él. A jelentkezők 7 illetve 6%-ának lakása egyszobás, a felvételnél preferencia mutatkozik a javukra (11 illetve 18%-ot vettünk fel közülük).

Pedagógiai programunkat a korrepetálás tükrében mutatjuk be, hiszen a gyerekek felzárkóztatását alapvetően fontosnak tartjuk. Mint jeleztük, a második félévben már nem

járhatnak a számítógépes, angol nyelvi és művészeti foglalkozásokra azok a gyerekek, akik valamelyik tantárgyból négyesnél rosszabb jegyet kaptak. Ennek megelőzésére a gyengén tanulók korrepetálását már az első félévben megkezdjük.

Az 1991-es évfolyam 20 gyereke közül az induláskor tizenháromnak volt négyesnél rosszabb jegye, sőt, négynek kettese valamelyik "tanulós" tantárgyból, így: nyolcnak nyelvtanból; hétnek környezetismeretből; hatnak matematikából; kettőnek irodalomból. Úgy látjuk, ebben a gyerekek nehézségeiért nem a tantárgyak nehézségi foka felelős elsősorban, hanem az otthoni kulturális háttér. A család kommunikációs stílusa vezet a nyelvtan- és az irodalomórai gyengébb teljesítményhez, környezetismeretet pedig igen nehéz tanulnia annak, aki tárgyak nélküli világban nő fel.

A felzárkóztatást szeptember közepén kezdtük meg, 7 gyereket 1 tárgyból, 3 gyereket 2 tárgyból, 1 gyereket 3 tárgyból, 2 gyereket 4 tárgyból korrepetáltunk az első félévben.

A családgondozásról a későbbiekben írunk majd részletesen, de már most meg kell jegyeznünk, hogy a két vagy több tárgyból korrepetált gyerekek mindegyikének családjában komoly krízisben volt vagy krízisbe került az idők folyamán. Az egyetlen tárgyból korrepetálásra szoruló és a jól tanuló gyerekeknél csak két-két ilyen családot találunk.

Az első félévi korrepetálás eredményeképp öt gyerek javított legalább négyesre, közülük négynek egy, egynek pedig két tárgyból kellett segítséget nyújtanunk. Az egyik fiú javított bár, de ahhoz nem eléggé, hogy tovább járhasson a külön foglalkozásokra. Hárman félévkor sem szereztek jobb osztályzatot, hárman pedig egyenesen rontottak a korrepetált tantárgyból. A második félévben kilenc gyerek korrepetálására volt szükség, ők ekkor nem vettek részt a számítástechnikai, nyelvi és művészeti foglalkozásokon. Év végére ketten érték el közülük a négyes szintet, és további hárman javítottak, ha nem is eléggé.

Összességében azt kell mondanunk, hogy a két féléves korrepetálás hatására 7 gyerek lett négyes-ötös tanuló, és további kettő javított jegyein.

Az 1992-es évfolyamból az első félévben 7 gyerek korrepetálása látszik szükségesnek, közülük csak egynek van kettese. A táborozni vitt 40 gyerekből ugyan teljesítményük, képességeik alapján választottuk ki 20 alapítványosunkat, de a tavalyi évtől való eltérést inkább annak tudjuk be, hogy idén tudatosabban kerestük a jó tanulókat. Egyúttal sajnos a tradicionális szegények bekerülési esélyei is csökkentek. Ennek tudhatóan átalakult a tantárgyi nehézségek köre is: 5 gyerekeknek matematikából, 4 gyerekeknek környezetismeretből, 3 gyerekeknek nyelvtanból, 1 gyerekeknek irodalomból, 1 gyerekeknek idegen nyelvből van szüksége segítségre. Ezen az évfolyamon 1 gyereket 1 tárgyból, 4 gyereket 2 tárgyból, 2 gyereket 3 tárgyból korrepetáltunk.

Ez év őszén megkérdeztük a korrepetált gyerekek iskolai tanárait, korrepetitorait, szüleit és magukat a gyerekeket is, hogy miben látják a nehézségek okát. A válaszokat négy csoportba soroltuk. Motivációs problémának tekintettük a gyerekek hiányos köteleességtudatáról, kitartásáról, eltérő érdeklődéséről, szétszórtságáról tett említéseket. Meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak a kategórián belül, hanem összességében is erről esett a legtöbb szó. A képességihiányt a pedagógusok emlékezeti-gondolkodási nehézségként fogalmazták meg („nem gondolkodik logikusan”, „nem tud absztrahálni” stb.), bár legtöbbször a szülőkhöz és a gyerekekhez hasonlóan egyszerűen megértési nehézségekről beszéltek. A csoportban elfoglalt hely másként probléma a felnőttek és a gyerekek számára. Előbbiek beilleszkedési nehézségeket, érzelmi labilitást látnak, utóbbiak társaikat hibáztatják. A megkérdezettek szóba hozták továbbá, hogy hiányosak a gyerekek ismeretei; ide soroltuk a helyesírási, olvasási (de nem dyslexiát jelentő) problémákat is.

A következő oldalon található táblázat az említések eloszlását mutatja. Természetesen mindenki minden gyerekről több okot is felsorolhatott.

	Motiváció	Képesség	Csoportban elfoglalt hely	Halmazott ismerethiány
osztályfőnök	35,8	17,6	13,4	31,4
korrepetáló tanár	29,5	31,0	6,9	32,7
szülő	30,6	13,9	22,2	11,1
gyerek	52,0	20,0	8,0	20,0

Mint látható, a korrepetáló tanárok kivételével mindenki a motivációs problémákat érzi a legnagyobb súlyúnak. Örömteli meglepetés volt számunkra, hogy az osztályfőnökök nem becsülik le a gyerekek képességeit, náluk csak a szülők tartják azokat jobbnak. Az osztályfőnökök és a korrepetitorok egyetértenek abban, hogy hiányosak a gyerekek ismeretei, ezt a nehézséget lebecsülik viszont a szülők és a gyerekek.

Mint már említettük, a kiválasztott családok között nagy számban vannak a lecsúszó alsó középosztálybeliek. Ez nemcsak a szülők iskolai végzettségében, foglalkozásában, hanem sok esetben a gyerekek magatartási mintáiban is jól tettenérhető. Tudjuk, hogy az alsó középosztály az a társadalmi réteg, amelyik az iskolai értékrendet szinte kritikátlanul fogadja el, feltétlenül meg kíván felelni a kívánalmaknak.

Munkatársaink a családok működőképességét segítő tevékenységük során az elmúlt másfél évben a családok mintegy felénél tapasztaltak krízishelyzetet. A krízisek szinte természetes velejárói az alapítványunkban kisebb számmal képviselt tradicionális szegény családok életének. Példaként említhetjük M.-ék történetét, ahol az édesapa munkahelyi balesetet szenvedett, majd hosszasan beteg volt, állandó ápolásra, gondozásra szorult. Ez idő alatt szétzilálódott a család. Az édesapa végül meghalt, ami őszintén szólva érzelmi könnyebbséget jelent a családnak, anyagi helyzetüket azonban megrendítette. Több hónapos ügyintézési kálvária kezdődött el a társadalombiztosítása járandóságok (özvegyi nyugdíj, árvaellátás) folyósítása érdekében. Időközben az édesanya új, nálánál fiatalabb élettársat talált, akinek viszont gyakori nézeteltérései vannak a bűnüldöző szervekkel. A háromgyerekes család anyagilag egyre rosszabb helyzetbe került. Utolsó mentsvárukat kétszobás, komfort nélküli lakásuk jelentette. Ezt némi készpénz fejében szoba-konyhásra cserélték. A készpénz jelentős részét fél év alatt felgyülemlett díjhátralékok törlesztésére fordították, illetve fogyasztásukat egészítették ki vele (többet és jobbat ettek, beszerettek néhány régóta hiányzó háztartási eszközt, ruhadarabot). A lakáscsere után másfél hónappal ismét súlyos pénzzavarok mutatkoztak.

A négygyerekes J. család élete ismét konfliktusokkal terhelt. A szülők gyakran élnek külön, hol kényszerből, mikor az apát az állam túlságos vendégszeretete elszóltja családjától, hol maga J. távolodik el önként a családi tűzhelytől, hogy inkább máshol melegedjen meg, hol J.-né unja el férje kicsapongásait, túlzott költekezését. J.-nek külvárosi környezetében élő társadalmi kapcsolatrendszere van, határozottan tehetségesen szerez önmaga és néhány ismerőse számára alkalmi munkát. Időnként munkanélkülisége okán kényszervállalkozásba kezd. A családgondozó a rendszeres munkatalálásban próbál segíteni, ennek ellenére azt látjuk, hogy a család éhezik, néha napokig nincs otthon ennivaló, és a gyerekek zaklatottak a veszekedésektől.

A szegény családok krízisei valamennyire tompíthatók, de hiába születnek olyan megoldások, amelyek a család életét valamelyest egyenesbe hozzák, a család nem érzi, hogy biztonságba jutott, hiszen tudja, hogy bármikor újabb nehézségek támadhatnak. A családgondozónak is készenlétben kell állnia.

A középosztálybeli Sz.-ék 1990-ben kaptak 80 m²-es lakótelepi lakást. A TB adminisztrátor anyának első házasságából két gyereke született, második, nála öt évvel fiatalabb péksegéd férjétől ugyancsak kettő. Amikor a család lakásrezsije elérte a 9.300 Ft-ot, úgy érezték, ennyit már nem tudnak kifizetni. Lakásukat 1992-ben eladták azzal a céllal, hogy egy

Budapest környéki faluban építkezzenek. Telket szereztek is, de eredeti lakásukból természetesen ki kellett költözniük. Az építkezés idejére egy 40 m²-es lakást béreltek. Pénzüik a vártnál gyorsabban fogyott, az építkezés viszont a vártnál lassabban haladt. A házastársak kapcsolata is megromlott, úgy tűnik, ha valaha felépül a ház, abba már egy újabb apa fog beköltözni.

H.-éknak három gyerekük van. Az anya érettségi után műszaki rajzoló lett. A 40 éves volt állami gondozott apa vasbetonszerelő. A házaspár az anya szüleinél kezdte közös életét, itt születtek a gyerekek is, majd lakótelepi lakást kaptak. Az utolsó gyereke lejártától az anya nagyon félt, megbetegedett, majd inni kezdett. Nem sokkal munkába állása után emiatt elbocsátották. Az apa abban reménykedett, hogy külföldön jobban fog keresni, és otthagyta munkahelyét. Három hónapos NSzK-beli munkája során valóban többet keresett, mint itthon egy év alatt. Hazajötté után nem vállalt munkát, ismét külföldre szeretett volna menni, bár látta, hogy távolléte idején az anya ivása miatt széthullott a család. Az anya átképző tanfolyamba kezdett. Amikor a családgondozó átlátta nehézségeit, pszichiáter segítségét kérte számára. Úgy látszott, élete rendbe jöhet: új szakmát tanul, közben leszokik az alkoholoról, családi pozíciói megerősödnek. Mindez nem sikerült. A tanfolyamot otthagyta, a pszichiáterhez már nem jár. Férjével együtt otthon van, mindketten munkanélküli járadékból élnek, és azt várják, hogy az apa külföldi munkáltatót találjon. De már az ehhez szükséges beruházásra – az apa felruházására, élelmiszerek beszerzésére – is csak a családgondozó segítségével képesek.

A lecsúszó középosztálybeli családoknál a családi élet szervezésében még vissza-vissza köszön a középosztálybeli mentalitás. Sok esetben fennmarad a tárgyi világ; a gyerekeknek vannak játékaik, bizonyos könyvek fellelhetők a háztartásban, H.-éknak is voltak szorultságukban eladható nagy értékű műszaki cikkeit. Ugyanakkor a krízishelyzetekben e családok egyre gyakrabban nyúlnak az életben maradás szegényeknél ismert technikáihoz. Létüket kettősség jellemzi: kapaszkodnának még a középosztálybeli múltjukhoz, lassítanak a lecsúszás folyamatát, azonban egyre tehetetlenebbek és egyre jobban ellehetetlenülnek. Ebben a helyzetben a hagyományos case-work típusú családgondozásnak nehezebb játékteret találnia. Nehezebb mentálisan elfogadtatni a családdal a külső segítség állandó jelenlétét. Így rajzolódik ki a hazai szociális munkában kevésbé kipróbált, elsősorban nem a krízisek oldására, azok meghaladására törekvő családgondozói szerep, hanem hosszú távú kapcsolatot kiépítő, követőnek nevezhető szociális gondozás. Úgy gondoljuk, hogy az alapítványban a szociális munkásoknak a nevelési tanácsadásból, iskolai szociális munkából ismert családgondozói szerepkör vonásait is fel kell mutatniuk.

A gyerekek számára az alapítvány hamar vált erősen meghatározó vonatkoztatási közeggé az iskola és a család mellett. A szocializációs színterek egyikévé lépett elő, ahol a tudásátadáson kívül felértékelődnek a társas kapcsolatok. Az ismétlődő táborozások, kirándulások, a kulturális intézmények igénybevétele a kelleténél erősebb befolyással van a mindennapi élet szervezésére, az értékjelölésekre, az emberi érintkezések gyakorolható formáira. Úgy látjuk, hogy a szociális munkások a jelenlévő felnőtt szerepében mindazokkal a mellékesen gyakorolt gesztusokkal, a mellékesen elhullajtott információmorzszákkal, konfliktuskezelő képességükkel a szocializáció új dimenzióját nyitják meg. Egyben visszamenőleg hitelesítik mindazt a tudásátadást, ami az alapítványon belül történik, azt az értékrendet, amit az alapítvány a gyerekek felé az iskolai teljesítmények terén, a szülők felé a létfenntartásért vívott közös harcok konfliktusaiban közvetít.

A Lehetőség Alapítvány alapkérdése számunkra úgy fogalmazódik meg, hogy egy olyan társadalomban, ahol egyre fokozódnak a szociális feszültségek, és egyre nagyobb csoportok helyzete válik perspektívátlaná, érdemes-e feszültségoldó szelepet működtetni, érdemes-e a 20. század végi társadalomban koncentrált anyagi és szellemi segítségnyújtással ismét felcsillantani a mobilitás reményét, meghaladhatónak láttatni a szegény sorsot. Sikerül-e ez

a mobilitás, és milyen áron, mit kockáztatnak a gyerekek, és milyen erőket szükséges mozgósítania az alapítványnak? Milyen konfliktusokkal kell szembenéznük a gyerekeknek, és szembe tudnak-e nézni velük? Ha sikerül fenntartani a Lehetőség Alapítvány működését, a következő néhány év e kérdések megválaszolásával fog telni.

Mezei György & Sarlós Katalin

KOLPING SZAKMUNKÁSKÉPZŐ INTÉZET ÉS SZAKISKOLA, SZEKSZÁRD

A Kolping iskolák eredete 140 évvel ezelőttre nyúlik vissza, amikor *Adolf Kolping* katolikus legényegyletet alapított. A kezdeményezés követőkre talált, olyannyira, hogy tíz évvel később már Pest is rendelkezett hasonló intézménnyel.

A katolikus háttérű mozgalom csaknem száz évvel ezelőtt Szekszárdra is eljutott. A második világháború előtt a helyi katolikus legényegylet keretén belül már két épülettel is rendelkeztek, amelyek részben vendéglőként funkcionáltak, részben pedig a helyi iparosifjak kulturált időtöltésének, szórakozásának biztosítottak helyet. A katolikus legényegyletet 1949-ben betiltották, tagjai szétszóródtak, az épületeiket a későbbiek során lebontották.

A Kolping család mozgalom 1989-ben kezdett Magyarországon ismét gyökeret verni. Az első egylet Pécsen jött létre. A pécsi püspöki titkár korábban szekszárdi káplán volt, az ő közvetítésével történtek meg az első lépések a szekszárdi "család" létrehozására. Ő szólt a helybelieknek, akik 1990 novemberében 17 alapító taggal létrehozták az új egyesületet. Az egyesületnek konkrét célkitűzései előzetesen nem voltak, csak az alapító összefogóan igyekeztek összeszedni azokat a helyi társadalmi gondokat, amelyeken a maguk eszközeivel segíteni tudnának. Első tevékenységük közé tartozott a kórházi ápoltak látogatása, lelki támogatása, illetve könyvtár létesítése számukra, pályázaton elnyert 40 ezer Ft-tal. A korábbi úttörőházban egy-két évig működtettek egy olcsó büfét a városi gyerekek illetve öregek számára, a magas bérleti díj miatt azonban ezt be kellett zárniuk. Jelenleg már 60 fölötti a tagok száma. Összetételük: a takarítónőtől a főorvosig szinte minden társadalmi réteg képviselteti magát benne. A tagság kb. egyharmada diplomás.

1991 januárjában arra a felismerésre jutottak, hogy a tanév végére a városban mintegy 300, általános iskolát befejezett fiatal kerül az utcára. Olyanok, akik nem tudnak középfokon továbbtanulni. Ezek mintegy kétharmada lány: őket kellene összeszedni. Valamilyen háztartási tanfolyamon gondolkodtak, hogy mégis tanuljanak valami hasznosíthatót a lányok.

Ahogy a témával megbízott tagok – köztük mindenek előtt a jelenlegi igazgató – elkezdtek utánanézni a működtetés feltételeinek, kiderült, hogy a tanfolyamot mindenképpen be kell építeniük valamilyen formában a formális iskolarendszerbe. Az egyesület az iskola fenntartását nem tudta volna biztosítani. A diákoktól tandíjat nem szedhettek, hiszen éppen a legszegényebb családok gyerekei kerültek az utcára. Az állami fejkvóta pedig csak abban az esetben illeti meg őket, ha hivatalosan is elismertetik magukat középfokú iskolának.

Az események gyorsan perogtek. A jelenlegi igazgató 1991 áprilisában már egy 11 tantárgyból álló tantervköteggel rendelkezett, s elindították a hivatalos engedélyeztetés procedúráját. A tanterv, az oktatók névsora, a leendő helyszín rögzítése, a felszerelési jegyzék, valamint egy minimális tőkeösszeg felmutatása alapján az MKM megadta az iskolai engedélyt. Kétéves speciális szakiskolaként definiálták az iskolát, amely háztartásgazdaságtani, háztartásvezetői ismereteket nyújt. Az önkormányzat nem nagyon mozdult, nem nagyon hitt az iskola jövőjében, de végül is 1991 júniusában megadta az engedélyt.

A katolikus egyház közvetítésével ugyanez év májusában felvették a kapcsolatot az augsburgi Kolping családdal. Az augsburgiak, akik 4 modellképzés bevezetésének támo-

a mobilitás, és milyen áron, mit kockáztatnak a gyerekek, és milyen erőket szükséges mozgósítania az alapítványnak? Milyen konfliktusokkal kell szembenéznük a gyerekeknek, és szembe tudnak-e nézni velük? Ha sikerül fenntartani a Lehetőség Alapítvány működését, a következő néhány év e kérdések megválaszolásával fog telni.

Mezei György & Sarlós Katalin

KOLPING SZAKMUNKÁSKÉPZŐ INTÉZET ÉS SZAKISKOLA, SZEKSZÁRD

A Kolping iskolák eredete 140 évvel ezelőttre nyúlik vissza, amikor *Adolf Kolping* katolikus legényegyletet alapított. A kezdeményezés követőkre talált, olyannyira, hogy tíz évvel később már Pest is rendelkezett hasonló intézménnyel.

A katolikus háttérű mozgalom csaknem száz évvel ezelőtt Szekszárdra is eljutott. A második világháború előtt a helyi katolikus legényegylet keretén belül már két épülettel is rendelkeztek, amelyek részben vendéglőként funkcionáltak, részben pedig a helyi iparosifjak kulturált időtöltésének, szórakozásának biztosítottak helyet. A katolikus legényegyletet 1949-ben betiltották, tagjai szétszóródtak, az épületeiket a későbbiek során lebontották.

A Kolping család mozgalom 1989-ben kezdett Magyarországon ismét gyökeret verni. Az első egylet Pécsen jött létre. A pécsi püspöki titkár korábban szekszárdi káplán volt, az ő közvetítésével történtek meg az első lépések a szekszárdi "család" létrehozására. Ő szólt a helybelieknek, akik 1990 novemberében 17 alapító taggal létrehozták az új egyesületet. Az egyesületnek konkrét célkitűzései előzetesen nem voltak, csak az alapító összefogóan igyekeztek összeszedni azokat a helyi társadalmi gondokat, amelyeken a maguk eszközeivel segíteni tudnának. Első tevékenységük közé tartozott a kórházi ápoltak látogatása, lelki támogatása, illetve könyvtár létesítése számukra, pályázaton elnyert 40 ezer Ft-tal. A korábbi úttörőházban egy-két évig működtettek egy olcsó büfét a városi gyerekek illetve öregek számára, a magas bérleti díj miatt azonban ezt be kellett zárniuk. Jelenleg már 60 fölötti a tagok száma. Összetételük: a takarítónőtől a főorvosig szinte minden társadalmi réteg képviselteti magát benne. A tagság kb. egyharmada diplomás.

1991 januárjában arra a felismerésre jutottak, hogy a tanév végére a városban mintegy 300, általános iskolát befejezett fiatal kerül az utcára. Olyanok, akik nem tudnak középfokon továbbtanulni. Ezek mintegy kétharmada lány: őket kellene összeszedni. Valamilyen háztartási tanfolyamon gondolkodtak, hogy mégis tanuljanak valami hasznosíthatót a lányok.

Ahogy a témával megbízott tagok – köztük mindenek előtt a jelenlegi igazgató – elkezdtek utánanézni a működtetés feltételeinek, kiderült, hogy a tanfolyamot mindenképpen be kell építeniük valamilyen formában a formális iskolarendszerbe. Az egyesület az iskola fenntartását nem tudta volna biztosítani. A diákoktól tandíjat nem szedhettek, hiszen éppen a legszegényebb családok gyerekei kerültek az utcára. Az állami fejkvóta pedig csak abban az esetben illeti meg őket, ha hivatalosan is elismertetik magukat középfokú iskolának.

Az események gyorsan peregtek. A jelenlegi igazgató 1991 áprilisában már egy 11 tantárgyból álló tantervköteggel rendelkezett, s elindították a hivatalos engedélyeztetés procedúráját. A tanterv, az oktatók névsora, a leendő helyszín rögzítése, a felszerelési jegyzék, valamint egy minimális tőkeösszeg felmutatása alapján az MKM megadta az iskolai engedélyt. Kétéves speciális szakiskolaként definiálták az iskolát, amely háztartásgazdaságtani, háztartásvezetői ismereteket nyújt. Az önkormányzat nem nagyon mozdult, nem nagyon hitt az iskola jövőjében, de végül is 1991 júniusában megadta az engedélyt.

A katolikus egyház közvetítésével ugyanez év májusában felvették a kapcsolatot az augsburgi Kolping családdal. Az augsburgiak, akik 4 modellképzés bevezetésének támo-

gatását tervezték Magyarországon, tanulmányútra hívták a szekszárdiakat. Az ismerkedést tárgyalások követték, amelynek eredményeként a németek felkarolták a szekszárdiak kezdeményezését. Az első tárgyalások után abban maradtak, hogy ha a szekszárdiak rendelkeznek legalább 100m²-es konyhahelyiséggel, akkor annak felszerelését a németek vállalják.

Az iskola vezetése természetesen nem akarta kihasználatlanul hagyni az ajánlatot, ezért akcióba kezdett valamilyen önálló épület megszerzésére. Kéthónapos csatározás kezdődött az önkormányzattal. Az önkormányzat, közöttük az MDF-es polgármester, s a sok ("ateista") pedagógus képviselő aggályoskodott. A német támogatásban nemigen hittek, s félték, hogy az iskola fenntartása majd az önkormányzatra hárul. A csatározás mégis sikerrel járt, s ennek eredményeként az önkormányzat egy régi katolikus iskolát adott az iskola használatába, amelyet az egyház azóta visszacapott, s átírt az iskola nevére.

Az épület már régóta nem szolgált oktatási célokat, építőipari raktárként hasznosították. Egy kilométerre található a városközponttól, az újvárosi plébánia szomszédságában. Régi, leromlott állagú építmény, a későbbiek során a fő falakon kívül semmit nem tudtak megtartani belőle.

Az iskola 1991. szeptember 8-án nyílt meg átmenetileg a korábbi úttörőházban, a jelenlegi "Gyerekek házában". Itt két tantermet, s egy tankonyha céljára alkalmas helyiséget kaptak bérbe. A pécsi püspökségtől származó 180 ezer Ft-tal vágta neki az első tanévnek. Ezt a tanévet nagyon szűkös körülmények között fejezték be.

A végleges épületet 1991 szeptemberében utalták ki számukra, ezt azóta teljesen átépítették, kibővítették. A költségeket az augsburgi Kolping szövetség gyűjtéséből fedezték, a berendezés költségeit a bonni kormány vállalta. Összességében 690 ezer márkát kapott az intézmény. A legnagyobb gondjuk az volt, hogy a pénz csak fokozatosan (és kiszámíthatatlanul) érkezett, így a tervek időközben módosultak. Előzetesen nem tudták, hogy újabb bővítésekre is nyílik még lehetőségük, s ez néhány kisebb ésszerűtlen építészeti megoldáshoz vezetett. A tantermek berendezésén kívül természetben kapták meg a konyhabútort, a teljes konyhai berendezést, valamint hat ipari varrógépet. Az építkezést segítette a pécsi püspökség egymillió forintos támogatása is. A felújított épületrészbe 1992. március 3-án költöztek be. A teljes épület felszentelésére december 19-én került sor.

Jelenleg 9 tanteremben oktatnak, ezen belül rendelkeznek 4 tanműhellyel, ezen belül van egy egészségügyi kabinet a Munkaügyi Központ pályázatán elnyert felszereléssel. Ezt egészíti ki nemsokára a Máltai Szeretetszolgálat támogatása. Varródájukban részben a már említett ipari varrógépekkel dolgoznak, amelyek használtak ugyan, de iskolai célra tökéletesen megfelelnek. Ezt egészíti ki további 7 házi varrógép. A konyhát az augsburgiak élenjáró technikával szerelték fel. Rendelkeznek tornateremmel, egészségügyi helyiségekkel (zuhanyzókkal), aulával.

A szomszédos plébánia kertjében már épül a 8x4 m-es üvegház, a legszükségesebb felszereléssel. Ezenkívül bérelnék 2400 négyszögöl földet város határában. A kertészeti oktatás céljára eredetileg a Mezőgazdasági Kombináttól szerettek volna földet bérelni, de az a kártérítések miatt végül is nem tudott földet adni. Így végül egy magángazdához jutottak el, akitől jelenleg 1000 négyszögöl szőlőt és 1400 négyszögöl szántót vesznek bérbe. A szántón konyhakerti növényeket termesztenek.

Az első tanévet 3 főfoglalkozású pedagógus kezdte meg, beleértve az igazgatónőt is. Az ő munkájukat egészítette ki a 11 óraadó oktató. Az igazgatónő eredetileg vegyészmérnök, majd megszerezte a mérnök-tanári oklevelet, illetve az atomtechnikai szakmérnöki diplomát. Évekig a megyei Kőjálnál dolgozott. Ő toborozta a jelenlegi tanári gárdát. Ennek a magja dolgozta ki az alapításhoz szükséges tanterveket, amelyeket a leendő tantestület dolgozott át egységes tantervköteggé.

A tanári gárda szinte pillanatok alatt állt össze. Az igazgatónő szempontja a nélkülözhetetlen szakképesítésen túl mindenek előtt az volt, hogy az illető "ember legyen", vagyis egész magatartásával, egyéniségével példát mutasson a tanulóknak. Ne pusztán pénzkereső foglalkozásnak tekintse a pedagógiát, hanem hivatásnak. Jelenleg már 16 főfoglalkozású oktatóval és 3 óraadó tanárral dolgoznak. Az igazgatónő szerint nemcsak a fő célkitűzésnek felelnek meg a tanárai, de szakmailag is a legjobbak közé tartoznak.

A gyakorlati oktatók száma jelenleg 6 fő. A kertészeti gyakorlatokat egy kertészmérnök vezeti, a konyhatechnológiát egy vendéglátóipari végzettséggel is rendelkező mesterszakács és egy jelenleg főiskolai hallgató. A női ruhakészítést két mester és egy szakoktató vezeti. A tantestület zöme katolikus, de ez nem volt szempont a toborzásnál. Van ateista tagjuk is, aki azonban emberileg minden szempontból megfelel az iskolának. A tanári fizetések hasonlóak, mint a városi iskolákban, 16 ezertől 34 ezer Ft-ig terjednek. Még a 2.000 Ft-os emelést is sikerült biztosítaniuk, pedig erre a célra nem kaptak sehonnan sem pótlólagos forrást.

A képzés németországi mintát követ. Eredetileg kétéves házvezetőnő illetve házi betegápoló szakon folyt az oktatás. Az idén bevezették az egyéves pályaorientáló képzést is, azoknak a gyerekeknek, akik várhatóan nem tudnák enélkül elvégezni a kétéves iskolát.

A speciális szakiskolai keretet már túlnőtték. 1992. augusztus 3-án megkapták az engedélyt a 3 éves szakmunkásképzésre is a női ruhakészítő, a szakács és a kertész szakmákban. Már készen van a harmadévi tanterve is. Ennek alapján az iskola új neve: Kolping Szakmunkásképző Intézet és Szakiskola.

Jellegzetessége az oktatásnak, hogy a szakelméleti oktatás, valamint a gyakorlat nem válik szét időben. Ez a német mintájú oktatás azt jelenti, hogy heti öt napot tanítanak, úgy, hogy az egész napos oktatás mellett négy óránál több sohasem jut az elméleti tantárgyakra.

A hittan kötelező az iskolában, de ez nem liturgikus gondolatra épül, hanem a keresztény értékekre. Mindössze két egyházi liturgián kell résztvenniük a gyerekeknek: az év eleji és az évvégi szentmisén.

Az egyéves képzésben való részvétel feltétele a 8 általános befejezése. Az idén indítottak először ilyen csoportot, rögtön hármat, 67 gyerekekkel. Ez nem ad végzettséget. Ha befejezik a lányok, akkor mehetnek a szakiskola kétéves kurzusára, vagy más szakmunkásképzőbe. Valójában ez maga a célkitűzés is: a gyerekek felzárkóztatása, illetve némi szakmai orientálás, alapképzés. A gyerekek a nevelési tanácsadó, illetve a megyei művelődési bizottság javaslatára, valamint a szülők kérésére kerültek ide, zömmel olyanok, akik máshova jelentkeztek, de a nyár végéig nem tudták őket elhelyezni. A heti óraszám az első félévben 18, a másodikban 23. A tananyag egyharmadát közismereti tárgyak teszik ki: tanulnak magyar nyelvet és irodalmat, matematikát, fizikát, történelmet, éneket, vannak testnevelés órák is. Ezeknek a tárgyaknak különleges jelentősége van, mert a gyerekek nagyon alacsony tudással rendelkeznek, akadt olyan is, aki még a saját nevét sem tudta hibátlanul leírni.

Az órák fennmaradó részében a gyerekek a három oktatott szakterülettel ismerkednek meg, mindenekelőtt azok gyakorlati részével. Először néhány hétig az egyikkel foglalkoznak, majd egymásután a másik kettővel. A második félévben azután választanak egyet, s ezt követően már csak ezt tanulják. A választás nem pusztán a gyerekek szándékán múlik, hanem az oktatók beleegyezése is szükséges hozzá.

A gyerekek főként szekszárdiak, illetve a közvetlen környékről bejárók. Kollégiumot nem tudnak biztosítani, így a távolabb lakók gyakorlatilag ki vannak rekesztve az iskola falai közül. Még így is 50 gyereket kellett elutasítani helyhiány miatt.

A kétéves képzés alapvető célja: a lányok jó családanyák legyenek, rendelkezzenek minimális intelligenciával, tanuljanak meg kézimunkázni, varrni annyira, hogy a család számára amit csak lehet előteremtsenek. Ezen túlmenően az iskola két irányban igyekszik

továblépni, ami segítheti a lányok munkába állását is: az egyik a házvezetőnő-képzés, a másik a szociális gondozóképzés. Az igazgatónő véleménye szerint ezekre nagy szükség van. A városi gazdagok közül sokan igénylik az előbbit, az utóbbira pedig azért van egyre inkább szükség, mert a kórház egyre kevésbé vállalja az "elfekvő" betegek ápolását, akiknek az otthoni ápolására fogadnak gondozókat. Ezen a két területen jelenleg mindenkit el tudnának helyezni.

Jelenleg 97-en tanulnak a két évfolyamon. Közülük 31-en másodikosok. A gyerekek itt is zömmel városiak, illetve környékbeliek. Három tanulócsoporthoz vannak beosztva az elméleti órákon, a szakmai órákat a szakterületek szerint tovább bontják.

A heti óraszám 40. A közismereti órák száma és a tananyag tartalma az első évben az egyéves kurzus tantervéhez hasonló, ez a második évben a biológiával egészül ki. Ezen felül azonban szakelméletet is oktatnak, illetve kötelező a német nyelv tanulása. A szakelméleti órák: egészségügyi ismeretek (a második évben ehelyett ápolástan), kertészet-kisállattenyésztés, szabás-varrás-kézimunka (ezen belül népművészeti szövés és sárközi hímzés is), sütés-főzés-konyhatechnológia. A végzettek oklevelet kapnak, amely alapján az augsburgiak német nyelvű bizonyítványt is kiállítanak a diákok számára.

A hároméves képzés önállóan nem indul. Az iskola tervei szerint a kétéves tanfolyamot elvégzők legjobb tanulói kapnak majd lehetőséget a 3. év elvégzésére, teljes értékű, tehát szakmunkás-bizonyítvánnyal együtt járó szakmai képzettséget szerezve. A tananyag itt már döntően szakmai jellegű, kiegészítve némi matematikával és történelemmel.

Az első év első felében az egy-, illetve a kétéves képzésben tanulók egy része átirányítható a másik csoportba, a tanulmányi eredménytől függően. Ez azokra a két éves hallgatókra vonatkozik, akik több tárgyból is bukásra állnak, illetve azokra az egyéves kurzuson résztvevőkre, akik négyes, illetve ötös tanulmányi eredménnyel rendelkeznek. Ennek az átirányításnak azért van, s feltehetőleg lesz is különleges jelentősége, mert az egyéves képzésbe kerülők nem feltétlenül a legrosszabbak, hanem sokan vannak közöttük olyanok, akik csak az általuk megcélzott iskolákba nem tudtak bekerülni. A kétéves képzésbe kerülők egy részével szemben gyenge tanulmányi eredménye miatt meg sem próbált más iskolát választani. A felvétel ugyanis a jelentkezés sorrendjében történik, felvételi kritérium nincs.

A tanítás 33 hétig tart egy-egy évben, amit egyhetes szakmai gyakorlat egészít ki. Ennek elsősorban nem szakmai illetve pedagógiai oka van, hanem a tankert gondozását kell ellátnia felváltva 4–4 gyerekeknek.

Az iskola pedagógiai alap gondolata: „követelek tőled, mert tisztellek”. Ennek megfelelően szigorúan, de emberi szeretettel igyekeznek közeledni a gyerekekhez. Az próbálják elérni, hogy a gyerekek bizalommal közeledjenek a tanárokhoz, ők pedig megpróbálnak a gyerekek gondjain segíteni. A sikerélményen keresztül igyekeznek kötelelességteljesítésre nevelni őket. Tapasztalataik szerint a gyerekek fogékonyak erre a közeledésre, szívesen jönnek az iskolába, pedig mintegy 90%-uk csak a szülői kényszer hatására került ide. Az iskola értékelési módszere megfelel a hagyományos iskolákénak.

A leendő tanítványok után még az önkormányzati engedélyt megelőzően, 1991 májusában kezdtek érdeklődni. Körlevelet küldtek a megyében található önkormányzatoknak, amelyben leírták tervezett tevékenységüket, s kértek egy lakcímmel ellátott listát, az érdeklődő tanulókról. Az önkormányzati engedély után, tehát a nyár folyamán, megkeresték levélben ezeket a tanulókat. 46-an jelentkeztek, közülük 31-en iratkoztak be. Végül további 12 tanuló jutott el hozzájuk az általános iskolák közvetítésével, így az első évet 43-an kezdték.

A gyerekek olyanok közül kerültek ki, akik egyrészt a helyhiány, másrészt a tanulmányi eredményeik miatt nem tudtak más intézményben továbbtanulni az általános iskola befejezése után. A gyerekek felvételénél a vallási hovatartozás nem játszik szerepet. A ka-

tolikuson kívül vannak például unitárius és zsidó vallásúak is. A felvételnél egyedül a jelentkezés időrendje játszik szerepet, az iskola a hitvallása miatt nem is tud elképzelni más szelekciós tényezőt.

Jelenleg a gyerekek száma 164, valamint a munkaügyi tanfolyamon résztvevők. Az előbbieket kizárólag, az utóbbiak döntő részben lányok. A gyerekek jelentős része, mintegy harmada "középosztálybeli" családból került ki, olyanok, akik rossz tanulmányi eredményük miatt nem jutottak be más iskolákba. A gyerekek fele olyan családban nőtt fel, ahol a szülők rengeteget dolgoztak, a gyerekek nevelésére már nem futotta az erejükből, a gyerekeket az "utca nevelte". Sok a problémás család. 7 fő állami gondozott, a cigány tanulók száma 21.

A gyerekekkel, mivel sokan zilált körülmények közül érkeznek, sok magatartási probléma akad. Ezeket egyéni beszélgetéssel igyekeznek segíteni. Bizonyos alapvetőnek tartott viselkedési szabályokat azonban nagyon szigorúan betartatnak, pl. „hogya bejön a tanár, ne az asztalon hasaljon a gyerek”. Egyébként sok mindent tolerálnak. Tapasztalataik szerint a szigor a szeretettel párosulva nagyon eredményes lehet. Hogy mi az, amit az iskola már nem tolerál, arra szolgáljon itt a tavaly fegyelmivel kített 4 tanuló esete. Az egyik – amellett, hogy rendszeresen nem járt be az órákra – ocsmány szöveget írt be az ellenőrzőjébe, a másik három többszöri figyelmeztetés ellenére átment tanítási időben a szomszédos boltba vásárolni (emellett ők is csúnya szavakat írtak egyik társuk hátára).

A gyerekek tudomásul veszik az iskolai követelményeket. Hálásak, hogy foglalkozik velük valaki, s ezért hajlandók fegyelmezni magukat, s valamilyen teljesítményt is nyújtani cserébe. Az, hogy megszeretnék a tanulást, legfeljebb néhány gyerekről mondható el. Ez elsősorban azokkal a gyerekekkel esik meg, akiket valamikor korábban, még az általános iskolában vagy otthon butának bélyegezték, s most igazából csak önbizalmat kellett beléjük önteni.

Az alig több, mint egy éve induló képzés még nem teszi lehetővé a gyerekek "utóéletének" leírását. A fentiekből már kiderült, hogy a tavalyiak közül 12-en nem folytatták a tanulmányaikat a második évben. Közülük egy lány szülés miatt maradt ki, kettő "elidegenedett" a szakmától, kettő elköltözött, kettőt megbuktattak, s ezért elment, négyet pedig fegyelmivel küldött el az iskola.

Az idei évtől kezdve az iskola tevékenysége az ún. modellképzéssel bővült. Ennek keretén belül az érettségizett munkanélküliek számára tartanak olyan tanfolyamot, amely révén vendéglátó üzletvezetői képesítést kapnak. A jelenlegi első csoportba 20 hallgató jár, közülük 18-nak már most van állása. Az oktatás híre annyira elterjedt, hogy az iskolát már teljesen ismeretlenek is megkeresték, állást ajánlva a tanulóknak. Ez az oktatás tanfolyamként működik, a Megyei Munkaügyi Központ támogatásával. A tanulók életkora 18-tól 52 évig terjed, a 18 asszony-lány mellett 2 fiú is tanul. Zömmel fiatalok, s elsősorban gimnáziumot nemrég végeztek. Olyanok, akik állítólag nem egészen véletlenül vannak munka nélkül.

Az iskolában nemcsak szakmailag igyekeznek felkészíteni őket, hanem valamilyen munkaszeretetet is igyekeznek beléjük oltani, a hallgatók fele esetében az igazgatónő szerint sikerrel. A képzés, amely az iskolai képzéshez hasonlóan német mintára történik, elsősorban azért nevezhető sikeresnek, mert a vendéglátóipari munkakörök mindegyikére felkészíti a hallgatókat, vagyis ideális munkavállalók lehetnek kisebb vendéglátó egységekben. Egyaránt tudnak például főzni illetve felszolgálni. A Munkaügyi Központtal a németek tárgyaltak, ők járták ki – egyelőre – két csoport indítását. A második csoport októberben kezdett.

A tanulók egy hónapos "üzemi gyakorlaton" vesznek részt. A gyakorlólhelyeket zömmel az igazgatónő szerezte, ami nem volt nehéz, mert gyakorlatilag ingyen munkaerőhöz jutottak a vendéglátó helyek. A tanulókkal meg voltak elégedve.

A tanulók angol és német nyelvet tanulhatnak összesen 200 órában. A megcélzott szint a középfokú nyelvvizsga. Más közismereti tárgyat nem oktatnak nekik. Az óraszám egyötöde

konyhatechnológia-elmélet, ebbe beleértendő: élelmiszerismeret, vendéglátó ismeret, munkavédelem, "Sozialkunde" – egyfajta társadalom-, illetve vállalkozásismeret. Ez utóbbi kétfetenként egy óra. A tanítási idő heti 5 nap, napi 8–10 órai elfoglaltsággal.

Jelenleg alapvetően a fejkvótából él az iskola. Ezt egészítik ki a pályázatokon elnyert támogatások. 1992-ben ezek a következők: 200 ezer Ft a Tolna megyei Művelődési Bizottságtól, 100 ezer Ft a Társadalombiztosítási Igazgatóságtól tornaterem építéséhez, 40 ezer Ft könyvtárfejlesztésre, 700 ezer Ft a Megyei Munkügyi Központtól az egészségügyi szaktanterem felszerelésére. Az év végén további 4 pályázat eredményét várták. Végül ebből kettőt elutasítottak, a Szakképzési Alapból pedig egymillió forinttal részesedtek (erre volt esélyük, mert Szűcs Pál az intézmény egyik pártfogója). Gond számukra, hogy az állam nem segíti őket olyan mértékben, mint az önkormányzati iskolákat, így például a pedagógusok 2.000 Ft-os béremelését is a fejkvótából kellett kigazdálkodniuk.

A föld bérleti díját a fejkvótából fizetik ki, de valójában az a célkitűzés, hogy a kertészet kitermelje a saját bérleti díját. Úgy tervezik – s erre már történtek előzetes megállapodások a németekkel –, hogy a szőlő borát Németországban értékesítik.

Az iskola tevékenysége lehetővé teszi, hogy sok mindenben önállóak legyenek. Így például a termelt konyhakerti növényeket maguk hasznosítják a konyhai munkában. Varrodájuk megvarrja az iskolában nélkülözhetetlen textíliákat (pl. függönyöket). Az alapanyagokat is igyekeznek olcsón, nagykereskedelmi áron beszerezni, vagy a városi üzemeitől a hulladékanyagokat összekoldulni. A fentiekben túlmenően sikerült még az egyház segítségével egy 400 kötetes könyvtárat összegyűjteniük.

Az iskolának van egy alapítványa is "A Kolping iskoláért" néven. Ennek létrehozása elsősorban az ÁFA-visszatérítés miatt állt érdekükben. A kapott pénzek ezen az alapítványon mennek keresztül. A lakossági befizetések elenyészőek, eddig mindössze 7.000 Ft-ot kaptak tőlük. Hiába kereste fel az iskola a jólmenő vállalkozókat, azok nem voltak hajlandók áldozni a célra.

A bevételek növelése céljából nem akarnak vállalkozni. Ha el is fogadnak megrendeléseket akkor is csak az alapanyagárat számolják fel. A varroda is inkább szociális tevékenységet tűzött célként maga elé. A berendezési tárgyakat igyekeztek nagyon olcsón megszerezni, mivel erre még ÁFA-visszatérítést sem kapnak. A bútorok jelentős részét a szekszárdi szakmunkásképző tanműhelyével csináltatták. Jelenleg még hiányoznak az oktatástechnikai készülékek, mint például tévé, video, magnó, írásvetítő. A kábelhálózatot már beépítették, de felszerelések még nincsenek.

Tandíjat az iskola nem szed. Az étkezésért fizetnek a tanulók, de – akárcsak a tanárok esetében – 20%-ot az iskola térít. Ezen kívül a beszerzendő konyhai nyersanyagra 250 Ft-ot fizetnek havonta, s alkalmanként a varrodai alapanyagra is.

Az iskola szociális jellegű támogatást nem tud nyújtani, de az igazgatónő nagyon sok gyerek számára kijárta az önkormányzati nevelési segélyt illetve étkezési hozzájárulást. Az iskola szakmai tevékenysége már eleve bizonyos könnyebbséget jelent a gyerekeknek. A konyhai munka "eredményét" például elfogyaszthatják, a varrást is igyekeznek olyan irányba terelni, hogy a lányok saját maguk számára készítsenek ruhát, köpenyt. Ezekben az esetekben a gyerekeknek csak az alapanyag nagykereskedelmi beszerzési árát kell megfizetniük.

Az önkormányzattal sokáig semmilyen érdemi kapcsolatuk nem volt. Nem gátolták, de valójában nem is segítették az iskola működését. Lassanként megváltozott ez a hozzáállás, s a városi művelődési-oktatási bizottság (amelynek a polgármester az elnöke) javaslata alapján reménye van az iskolának arra, hogy a közgyűlés megszavaz egy másfél millió forintos támogatást az 1993-as évre.

A szülők számára megszervezték a szülői munkaközösséget. Részben ennek keretén belül, részben a formai keretek mellőzésével mintegy 60%-ukkal kifejezetten jó a kapcsolatuk.

Deklaráltan minden szülőt mindenkor fogadnak. A szülők egy részével minden igyekezetük ellenére sem tudnak érdemi kapcsolatba kerülni.

Az iskolának felajánlották, hogy vállalja át a szekszárdi dolgozók általános iskolájának fenntartását, ettől azonban mereven elzárkóztak, az ezzel járó, mindenekeleltt fegyelmi problémákat ugyanis nem akarják már vállalni.

Legközvetlenebb céljuk most az oktatás kiterjesztése a fiúkra is, természetesen a nekik megfelelő szakterületek oktatásával. A kezdeményezés a németektől ered, s mintha az iskola nem igazán lelkesedne érte. Talán már jövőre elindul az oktatás, mindenesetre 3 tantermet és egy műhelyt a fiúknak tartanak fenn. A szakmai célokról még csak kezdetleges elképzelésekkel rendelkeznek. Elsősorban olyan szakterületeket igyekeznek megcélózni, amelyek mint szolgáltatások megélhetést biztosíthatnak. Így szóba jött például az építőipari illetve festő szakmák oktatása, valamint a vasas, az elektrotechnikai, az épület- illetve műbútorasztalos szakmák feltételeinek megteremtése is. A mezőgazdasági szakmák oktatására nem gondolnak, mert a megyében kifejezetten magas a mezőgazdasági munkanélküliség.

A szekszárdihoz hasonló iskolát már terveznek a gyöngyösi és a várpalotai Kolping egyesületek, textíles, illetve faipari szakiránnyal, de várhatóan Esztergomban is fog majd működni ilyen iskola.

A szekszárdi Kolping iskola azon intézmények sorába tartozik, amelynek alapvető célja az általános iskolát elvégzett hátrányos helyzetű gyerekek felzárkóztatása, szakképzése, s ezen keresztül társadalmi integrációja. Mindamellet világosan látnunk kell, hogy nem azon társadalmi rétegbe tartozó gyerekekkel foglalkozik, mint jó néhány más, szintén a hátrányos helyzetűek fölkarolására vállalkozó intézmény (például a kazincbarcikai Don Bosco iskola, a szegedi Kísérleti Speciális iskola stb.). Egyrészt más az indíttatása, másrészt nem is nyúl olyan "mélyre", mint teszi azt jó néhány más intézmény. Azok a gyerekek kerülnek ide, akik más intézménybe nem jutnak be. Kimondva-kimondatlanul benne foglaltatik ebben, hogy "pedig szerettek volna bejutni" (legalábbis a szülői kényszer miatt). Az iskola tehát alapvetően az oktatásügy szervezeti gondjaiból fakadó (a szakképző iskolák szűkülő beiskolázási keretein alapuló) nehézségeken igyekszik valamelyest segíteni. Hogy így elsősorban valamilyen szempontból problémás gyerekekhez jutnak el, az természetes következmény. A felvétel előfeltétele az általános iskolai végzettség, ami egyúttal azt is jelenti, hogy olyan gyerekekkel foglalkoznak, akik már hozzászoktak az iskolai szabályokhoz, követelményekhez, még ha sok tekintetben nem is sikerült megállniuk a helyüket e körülmények között.

Az iskola deklarált céljaiból és a hozzájuk kerülő gyerekek alapvető szociális integrációs törekvéseiből fakadóan jó úton halad az oktatási hálózat magasabb szintje felé. Tanári gárdája nem csupán elhívatott, de szakmailag is ambiciózus, és képes volt arra, hogy az iskolát a szakmunkásképző iskolák szintjére emelje. Az iskola története azonban mégsem csupán egy intézmény karrierjének a története. Azt mutatja, hogy egyrészt a más szakképző intézményekbe be nem jutott gyerekek is képezhetők, másrészt, s talán ez a tanulságosabb: együtt képezhetők a tehetségesebb, ambiciózusabb, egészségesebb családban, jobb anyagi körülmények között élő gyerekekkel. Hogy ezt a programot az iskola végrehajtsa, szükség volt annak deklarálására, hogy a gyerekek felvételénél semmilyen tudás- illetve viselkedésbeli szelekciót nem végeznek. A szekszárdi Kolping iskola éppen ettől más, mint az ország többi iskolája.

Györgyi Zoltán

KUTATÁS KÖZBEN

MUNKANÉLKÜLISÉG ÓZDON†

Ózd és környéke közismerten az ország egyik legsúlyosabb helyzetben lévő térsége. A munkahelyek jelentős részét korábban Ózd biztosította, a városon kívül csak néhány városkörnyéki bányá, egy-két putnoki, illetve borsodnádasi kisüzem jelentett munkaalkalmat. A gazdasági tevékenység visszaesése a nyolcvanas évek közepére vezethető vissza, amikor több környező bányüzemet bezártak.

A munkanélküliség 1987-ben jelent meg, amikor a várost uraló kohászat először bocsájtott el mintegy 2.000 embert. A tömeges elbocsájtások 1990 óta folytatódnak. A munkanélküliek száma a térségben 1992 novemberének végén elérte a 9.900 főt (beleértve a közhasznú munkán foglalkoztatottakat, illetve az átképzési támogatásban részesülőket is), ami a gazdaságilag aktív népességhez viszonyítva már mintegy 1/3-os munkanélküliségi rátát jelez. Ez nem csupán az országos arány több, mint két és félszerese, de több, mint 50%-kal meghaladja a megyei értéket is.

A munkanélküliség szerkezete

A megszűnő bányák, a kohászat, a lemezgyár elsősorban férfiakat foglalkoztattak. A férfiak aránya a munkanélküliek között csaknem 3%-ponttal magasabb, mint az országos átlag. ‡ A munkanélküliek között a fizikai dolgozók aránya meghaladja a 90%-ot, s feltűnően magas a segédmunkások aránya. A fiatalabbak felülreprezentáltak a térségben a munkanélküliek között. A 35 év alatti munkanélküliek száma csaknem eléri az 5.000 főt. A ténylegesen érintettek számáról adataink nincsenek, 6–6.500 főről lehet szó.

I. TÁBLA

A munkanélküliek állománycsoportonkénti megoszlása (%)

	Segéd- munkás	Betanított munkás	Szaktun- kás	Fizikai	Szellemi	Összesen
Ózd térsége	40,4	14,5	36,8	91,7	8,3	100,0
BAZ megye	32,7	20,1	33,5	86,2	13,8	100,0
Magyarország	25,1	23,0	34,5	82,6	17,4	100,0

† Jelen összefoglaló Forray R. Katalin–Györgyi Zoltán–Imre Anna–Híves Tamás: *Az ózdi térség közoktatásának helyzete, kilátásai* c., az MKM felkérésre készített esettanulmány alapján készült.

‡ A helyi munkaügyi kirendeltség, illetve az Országos Munkaügyi Központ 1990. szeptemberi adatai alapján.

A munkanélküliség és az oktatás

A gazdasági válság két módon érinti az oktatást. Az ipari üzemek bezárása egyrészt a szakképzés üzemi háttérének megszűnését is jelentette, másrészt a képzési struktúra módosítását igényli. A következőkben azt nézzük meg, hogy miként felelnek meg ennek a kihívásnak a város oktatással foglalkozó intézményei.

Az általános iskolát végzettek esélyei

A város, illetve a körzet általános iskoláiban végzettek zöme továbbtanul (1992-ben 96–97%). Részből a 16 éves korig terjedő tankötelezettség egyre komolyabb figyelembevétele, részben a munkanélküliség kényszerítette ki a városban az ún. 9. osztály bevezetését. Két iskola kísérletezik ezzel az oktatással.

A középfokú oktatás

Az ózdi középiskolák egyrészt az iskolatípusok szerkezetében, másrészt a szakirányváltással igyekeznek valamelyest alkalmazkodni a gazdasági körülményekhez.

II. TÁBLA

Az ózdi középfokú iskolák tanulóinak megoszlása iskolatípusonként, 1992.

Iskola	Egy évfolyamra jutó tanulók átlagos száma	1. osztályos tanulók száma
Gimnázium	17,7	22,1
Szakközépiskola	36,3	35,7
Szakmunkásképző	46,1	42,3

A fenti táblázat a négy ózdi középiskola adatai alapján a város oktatási szerkezetének utóbbi négy évben bekövetkezett változását tükrözi. Az adatok azt bizonyítják, hogy bizonyos körülmények képesek kikényszeríteni az egyes iskolatípusok közötti beiskolázási arány elmozdulását. Ezek a körülmények nem is közvetlenül érvényesülnek; a szakmunkásképzés iránti csökkenő igény nem az iskola csökkenő kapacitásának következménye.

A szakmunkásképzőben tanulható szakmák alig biztosítanak elhelyezkedési lehetőséget a városban illetve környékén; a gyerekek egy része – bár bekerült az iskolába – a gyakorlati képzőhelyek hiánya miatt végül mégsem kaphat szakmunkásbizonyítványt, hanem csak valamilyen annál alacsonyabb végzettséget igazoló okiratot. Ezek a tényezők, valamint az a tény, hogy megnőtt a gimnáziumi illetve a szakközépiskolai férőhelyek aránya, eredményezték azt, hogy szakmunkásképzésben ma – arányait tekintve – kevesebben tanulnak, mint négy évvel korábban. Az elmozdulás mindenekelőtt a gimnáziumi oktatás javára történt.

A gimnázium "lefelé" is terjeszkedett, megkezdődött a 6 éves oktatás bevezetése. Ez a miskolci és egri gimnáziumokba jelentkező környékbelieknek kínál új lehetőséget.

A városi vezetés ellenére a műszaki szakközépiskola műszaki fakultációs gimnáziumi osztályt is indított. Az iskola és az önkormányzat vezetőinek újabb tárgyalása eredményeként a tagozat megmarad a jövőben is, de számítástechnikai fakultációval. (Ezzel igyekeznek konkurrenciát teremteni egy hasonló profilú kazincbarcikai iskolának.) A szakmunkásképző néhány éve indított szakközépiskolai osztályában fémforgácsoló illetve ruhaipari szakembereket képeznek ki. A presztízs-növekedést, fejkvótaszerezést célozta meg elsősorban az iskola.

Valamelyes elmozdulás történt a szakmai szerkezetben is. (A műszaki szakközépiskola megszüntette az egyik szakmai tagozatot, a gépészképzést. A szakmunkásképző a vasas szak-

mák helyett igyekszik átállni az autószerelő, illetve a szövő, és a fonó szakmákra.) A képzési struktúra és szakmai oktatás változásai mellett a szakmunkásképző még egy jelentős változtatásra kényszerült. A gyerekeket a vállalati igényeknél nagyobb számban iskolázzák be, s az első év után szelektálnak közöttük. Tizenegy szakterületen folyamodott az iskola ehhez a megoldáshoz. Az oktatásirányítók célja az oktatás valamilyen formájának fenntartása a még igénybe vehető szakmai gyakorló helyek bevonásával, mégha a szakmai képzés elhelyezkedést alig-alig is tesz lehetővé.

A szakmunkásképző a gondjait egy további lehetőséggel is igyekszik megoldani. A gyerekek egy részét csak három évnél rövidebb ideig oktatják, amelynek természetesen konzekvenciái vannak a bizonyítványra nézve is.

A város középfokú oktatása alapvetően nem a munkanélküliségre reagált, vagy ha igen, akkor sem a tanulók perspektíváinak szemszögéből, hanem az intézmények működőképességének fenntartása miatt. Mindemelllett a középfokú oktatás az általánosabb, az alpműveltséget emelő oktatás irányába mozdult el, ami a helyi munkanélküliség nagyságát, jellegét figyelembevéve előnyt jelenthet a tanulók számára a majdani munkavállalásnál.

Az átképzés (munkaerőpiaci képzés)

A város sajátos helyzetbe került azzal, hogy az első magyarországi átképzőközpont egyik fiókintézménye helyben működik. Hogy mit jelent ma az átképzés Ózdon, azt a következő táblázat igyekszik reprezentálni.

III. TÁBLA

Ózd átképző tanfolyamainak, illetve ezek hallgatóinak megoszlása szakirányok szerint (%)

Időpont	Ipari alapképzés	Ipari szakmák	Szociális gondozó	FIZIKAI	Nyelvi képzés	Számítógépes irányok	Oktatástechnikus, Pedagógiai asszisztens	Ügyintéző	SZELLEMI	Munkaerőpiaci tréning	ÖSSZESEN
1992.IX.*	–	29,4	8,2	37,6	23,2	22,7	16,5	–	62,4	–	100,0
1992.X.20–XI.20.**	20,0	12,9	–	32,9	–	22,9	–	44,3	67,2	–	100,0
1992.XI.20.***	–	46,2	–	46,2	–	38,5	–	7,7	46,2	7,7	100,0

* A hallgatók megoszlása a hónap során működött tanfolyamokon

** A tanfolyamok számának megoszlása

*** A szervezés alatt álló tanfolyamok számának megoszlása

Az átképző központ a tanfolyamok hosszától függően 500–700 fő kiképzését teszi lehetővé évente. Ez az érték a munkanélküliek számához viszonyítva nem csekély. A nagyobb gondot a fenti táblázatból kitűnő szakmai struktúra jelenti inkább. Miközben a körzet munkanélküli lakosságának több mint 90%-a fizikai dolgozó, s több mint 50% segéd- illetve betanított munkás, s az iskolarendszereből frissen kikerülők közel fele nem rendelkezik érettségivel, addig a tanfolyamok főként az érettségizettek részére indulnak. A fizikai dolgozók számára indított tanfolyamok száma egyrészt alacsony, másrészt nem találkozik a munkanélküliek igényeivel.

Összegzés

A város oktatásügyét a munkanélküliséggel összefüggésben nem könnyű értékelni. A kihívásokra mindenestre a formális iskolarendszernek kell valamiféle megoldást nyújtani. A munkaerőpiaci képzés reálisan csak kiegészítője lehet az iskolarendszerű képzésnek. Minden bizonnyal nem elégséges az a spontán folyamat, amely az általánosabb irányú (gimnáziumi, szakközépiskolai) képzés irányába történt elmozdulással jellemezhető. Jelenleg az oktatáspolitikában nem rajzolódik ki olyan koncepció, amely valamilyen oktatási elképzelést (az iskolarendszerű közoktatás, illetve szakmai képzés, valamint a munkaerőpiaci képzés egymásra épülése) tükröz a munkanélküliség jelenlegi viszonyai között, mégha ezt a munkanélküliséget az oktatás sem megoldani, sem – legalábbis rövid távon – lényegesen befolyásolni nem tudja.

Györgyi Zoltán

VILÁGNÉZETI OKTATÁS: LEGYEN, NE LEGYEN?

Az utóbbi időszak egyik legtöbbet vitatott kérdése, hogy legyen-e világnézeti oktatás az iskolákban, s amennyiben igen, úgy milyen tantárgyak, milyen órarend keretében. A legtöbb feszültséget az iskolai hitoktatás ügye váltotta ki és váltja ki napjainkban is: az elmúlt években ugyancsak éles, gyakran indulatoktól sem mentes vita bontakozott ki az iskolai vallásoktatást illetően. Jóllehet ez a kérdés az azóta eltelt idők folyamán lassan rendeződni látszik, azonban az időszakonként kirobbanó nézeteltérések ma is aktuálissá teszik az iskolai vallásoktatás lehetőségének és szükségességének vizsgálatát.

Az alábbiakban az Oktatáskutató Intézet által 1992 júniusában készített – az *Educatio* előző számában már egyes részleteiben ismertetett – pedagógus-felmérés adataiból adunk közre néhányat, amelyek reményeink szerint hozzájárulnak ezen kérdések tisztázásához.

Elsőként a felmérésben szereplő pedagógusok hitoktatással kapcsolatos véleményét mutatjuk be, majd röviden ismertetjük a világnézeti semleges Biblia- és vallásismeret oktatásáról kinyilvánított nézeteiket.

Hitoktatás

I. TÁBLA

„*Ön melyik véleménnyel ért leginkább egyet?*” (százalékos megoszlás)

Az iskolának nem feladata a gyermekek világnézeti oktatása.	5
Az iskolának minden gyermeket általános erkölcsi, világnézeti oktatásban kellene részesítenie.	60
Az iskolának a világnézeti oktatáson túl vallásoktatásban kellene részesítenie a gyermeket, amennyiben a szülő ezt kéri.	34
Az iskolának kivétel nélkül mindenkit vallásoktatásban kellene részesítenie.	1

A táblázat adatai tehát azt mutatják, hogy a megkérdezett pedagógusok nagyon nagy többsége, 95 százaléka szükségesnek tartaná azt, hogy a gyermekek világnézeti neveléséből

Összegzés

A város oktatásügyét a munkanélküliséggel összefüggésben nem könnyű értékelni. A kihívásokra mindenestre a formális iskolarendszernek kell valamiféle megoldást nyújtani. A munkaerőpiaci képzés reálisan csak kiegészítője lehet az iskolarendszerű képzésnek. Minden bizonnyal nem elégséges az a spontán folyamat, amely az általánosabb irányú (gimnáziumi, szakközépiskolai) képzés irányába történt elmozdulással jellemezhető. Jelenleg az oktatáspolitikában nem rajzolódik ki olyan koncepció, amely valamilyen oktatási elképzelést (az iskolarendszerű közoktatás, illetve szakmai képzés, valamint a munkaerőpiaci képzés egymásra épülése) tükröz a munkanélküliség jelenlegi viszonyai között, mégha ezt a munkanélküliséget az oktatás sem megoldani, sem – legalábbis rövid távon – lényegesen befolyásolni nem tudja.

Györgyi Zoltán

VILÁGNÉZETI OKTATÁS: LEGYEN, NE LEGYEN?

Az utóbbi időszak egyik legtöbbet vitatott kérdése, hogy legyen-e világnézeti oktatás az iskolákban, s amennyiben igen, úgy milyen tantárgyak, milyen órarend keretében. A legtöbb feszültséget az iskolai hitoktatás ügye váltotta ki és váltja ki napjainkban is: az elmúlt években ugyancsak éles, gyakran indulatoktól sem mentes vita bontakozott ki az iskolai vallásoktatást illetően. Jóllehet ez a kérdés az azóta eltelt idők folyamán lassan rendeződni látszik, azonban az időszakonként kirobbanó nézeteltérések ma is aktuálissá teszik az iskolai vallásoktatás lehetőségének és szükségességének vizsgálatát.

Az alábbiakban az Oktatáskutató Intézet által 1992 júniusában készített – az *Educatio* előző számában már egyes részleteiben ismertetett – pedagógus-felmérés adataiból adunk közre néhányat, amelyek reményeink szerint hozzájárulnak ezen kérdések tisztázásához.

Elsőként a felmérésben szereplő pedagógusok hitoktatással kapcsolatos véleményét mutatjuk be, majd röviden ismertetjük a világnézeti semleges Biblia- és vallásismeret oktatásáról kinyilvánított nézeteiket.

Hitoktatás

I. TÁBLA

„*Ön melyik véleménnyel ért leginkább egyet?*” (százalékos megoszlás)

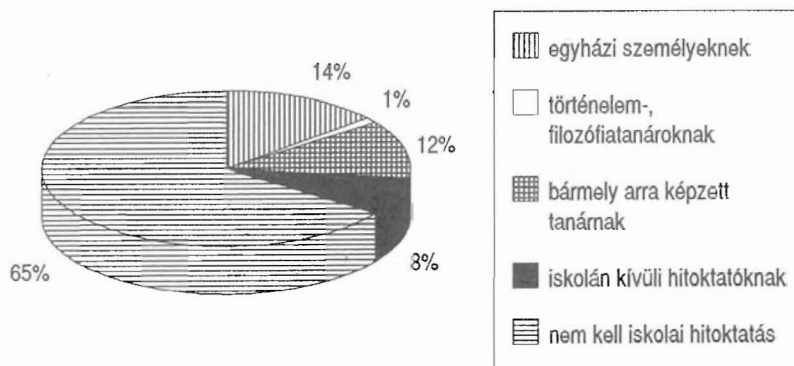
Az iskolának nem feladata a gyermekek világnézeti oktatása.	5
Az iskolának minden gyermeket általános erkölcsi, világnézeti oktatásban kellene részesítenie.	60
Az iskolának a világnézeti oktatáson túl vallásoktatásban kellene részesítenie a gyermeket, amennyiben a szülő ezt kéri.	34
Az iskolának kivétel nélkül mindenkit vallásoktatásban kellene részesítenie.	1

A táblázat adatai tehát azt mutatják, hogy a megkérdezett pedagógusok nagyon nagy többsége, 95 százaléka szükségesnek tartaná azt, hogy a gyermekek világnézeti neveléséből

– legalább bizonyos mértékig – az iskola is részt vállaljon. Erre utal – mint majd a későbbiekben látni fogjuk – a világnézetileg semleges Bibliismeret és vallástörténet oktatását helyeslők hasonlóan magas aránya is. Nem szabad azonban megfélekednünk arról, hogy a világnézetű nevelést elvben támogatók csaknem kétharmada úgy vélte, hogy a világnézetű oktatásnak nem szabad megegyeznie a hittanoktatással: ők tehát vélhetően a világnézetű nevelést döntően inkább az általános erkölcsi értékek hordozójának tekintik, mintsem valamely felekezet hitelveinek átadásaként.

1. ÁBRA

„Ön szerint kiknek kellene oktatniuk az iskolai hittant?” (százalékos megoszlás)

EDUCATIO
1993/1

A kérdezettek további egyharmada egyetértene azzal a megoldással, hogy – szülői kérésre – iskolai keretek között hitoktatás is folyjék, s csupán néhányan voltak olyanok, akik a vallásoktatást minden körülmények között mindenki számára kötelezővé tették.

Ezek a válaszok legfőképpen a pártszimpátiák és a világnézetű hovatartozás függvényei: a vallásoktatás választható vagy kötelező formáját helyeslőket a koalíciós pártokra szavazók, valamint az aktív vagy kevésbé aktív vallásosak között találjuk meg a legnagyobb számban.

A hittanoktatást szülői kérésre megengedőktől, vagy pedig azt mindenki számára kötelezővé tevőktől (akik együttesen a kérdezettek 35 százalékát teszik ki) azt is megkérdeztük, hogy szerintük kiknek és milyen körülmények között kellene biztosítaniuk a gyermekek vallásos nevelését. A hittanoktatás jogát a legtöbben olyanoknak adták, akiknek képzettségük van hozzá: azaz egyházi személyeknek, világi, vagy iskolán belüli szakképzett hitoktatóknak. A hittanoktatást az iskolában (is) megengedő tanárok 47 százaléka tartaná kívánatosnak azt, ha a vallásoktatást bevennék az órarendbe, míg 49 százaléka ellenezné azt.

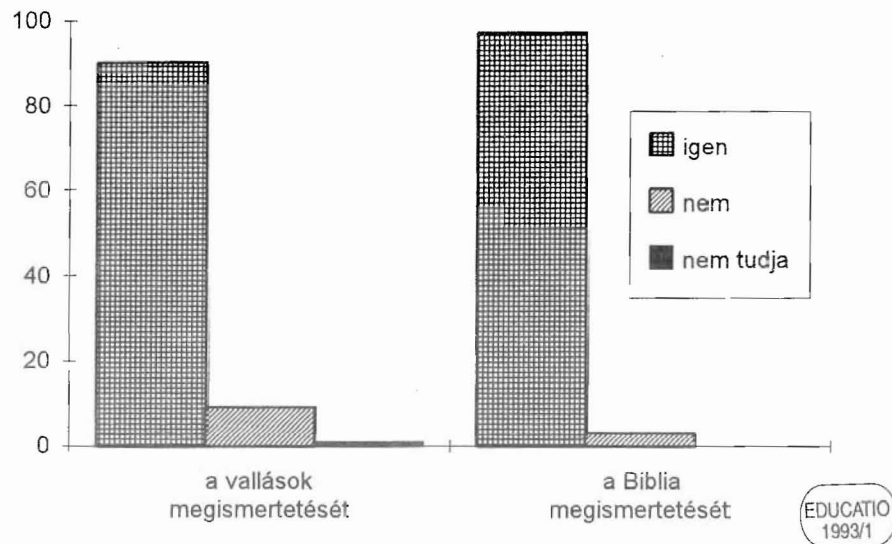

Vallástörténet, Bibliaismeret

Mint már utaltunk rá, az, hogy a pedagógusok többsége az egyházakhoz szorosan kötődő hittanoktatást nem szívesen látná az iskolai oktatás berkeiben, nem jelenti azt, hogy ne tartanak fontosnak a gyermekek számára a különféle vallások tanainak, történetének és a Biblia kulturális értékeinek egyháztól független, világnézetileg semleges megismertetését. Fontos azonban megjegyezni, hogy ezek oktatását sokan nem annyira külön tantárgyként képzelik el, hanem leginkább egy-egy tárgy (történelem, irodalom) kereteibe tartják beilleszhetőnek.

2. ÁBRA

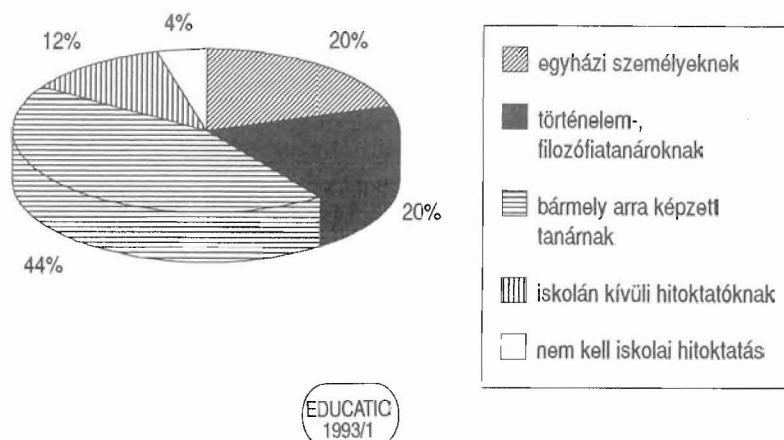
„Ön fontosnak tartja-e a gyermekek számára....?” (százalékos megoszlás)

Míg – amint láttuk – az iskolai hittanoktatást az azzal egyetértő pedagógusok túlnyomó része az egyházi személyek és szakképzett hitoktatók hatáskörébe utalná, s ennél fogva a hitoktatásban jóval kisebb szerepet szánna az iskolában dolgozó pedagógusoknak, addig a megkérdezettek – különösen a kevésbé vagy egyáltalán nem vallásosak – a vallástörténet és a Biblia-ismeret oktatását valamivel nagyobb arányban bíznák az iskola tanáira. Ez valószínűleg részben éppen amiatt van így, hogy – mint már említettük – többen vannak olyanok, akik ezen ismeretek átadását nem önálló tantárgyként, hanem más tárgyakba beágyazva képzelik el. Éppen ezért érthető, hogy a Bibliának, mint kulturális értéknek a közvetítésére és a vallások történetének, tanainak a megismertetésére a legtöbben a szaktanárokat tartják a legalkalmasabbaknak.

3. ÁBRA

„Ön szerint kiknek kellene oktatniuk a vallás- és Bibliaismeretet? (százalékos megoszlás)

A hitoktatásnál megfigyelthez hasonlóan nagyon megosztottak a pedagógusok a felekezetszemleges vallás- és Biblia-ismeret tanrendbe illesztésével kapcsolatban is, ebben az esetben is közel fele-fele arányban találunk olyanokat, akik ezen tantárgyakat órarendi keretek között találják megvalósíthatónak (51 százalék), s hasonló azok aránya, akik az iskolai tanórákon túlmenően képzelik el azt (43 százalék; 6 százalék nem válaszolt kérdésünkre). Ugyancsak megosztott volt a pedagógusok véleménye a hitoktatás és a Biblia- illetve vallásismeret oktatásának helyszínét illetően is: mindkét esetben 70 százalék körül mozog azoknak az aránya, akik ezek tanítását inkább az iskola épületében tartják megfelelőnek.

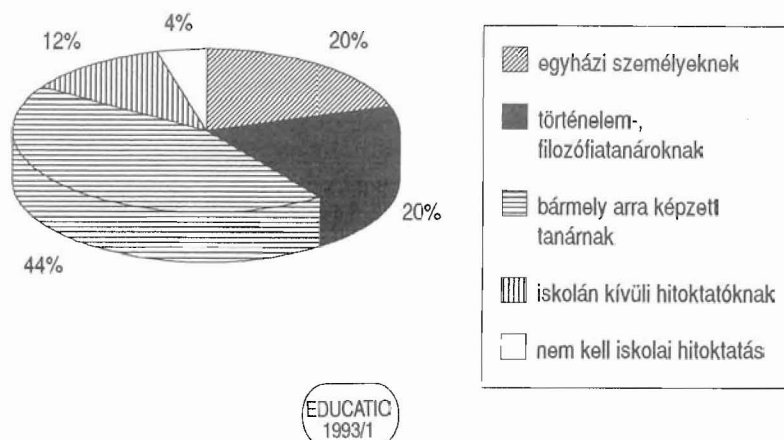
Szemerszki Mariann

ISKOLA ÉS SZÜLŐK

Az oktatásügyi kutatások vissza-visszatérő kérdése az iskola és a szülői ház kapcsolatának vizsgálata. Minden eddigi kutatás rámutat annak konfliktusos voltára, és különböző módszerekkel próbálja feltárni az ellentmondások forrását. Az általunk ismert kutatások mód-

3. ÁBRA

„Ön szerint kiknek kellene oktatniuk a vallás- és Bibliaismeretet? (százalékos megoszlás)

A hitoktatásnál megfigyelthez hasonlóan nagyon megosztottak a pedagógusok a felekezetszemleges vallás- és Biblia-ismeret tanrendbe illesztésével kapcsolatban is, ebben az esetben is közel fele-fele arányban találunk olyanokat, akik ezen tantárgyakat órarendi keretek között találják megvalósíthatónak (51 százalék), s hasonló azok aránya, akik az iskolai tanórákon túlmenően képzelik el azt (43 százalék; 6 százalék nem válaszolt kérdésünkre). Ugyancsak megosztott volt a pedagógusok véleménye a hitoktatás és a Biblia- illetve vallásismeret oktatásának helyszínét illetően is: mindkét esetben 70 százalék körül mozog azoknak az aránya, akik ezek tanítását inkább az iskola épületében tartják megfelelőnek.

Szemerszki Mariann

ISKOLA ÉS SZÜLŐK

Az oktatásügyi kutatások vissza-visszatérő kérdése az iskola és a szülői ház kapcsolatának vizsgálata. Minden eddigi kutatás rámutat annak konfliktusos voltára, és különböző módszerekkel próbálja feltárni az ellentmondások forrását. Az általunk ismert kutatások mód-

szere az interjúkészítés, dokumentumelemzés, óramegfigyelés volt, az itt bemutatandó eredmények közvélemény-kutatásokon alapulnak. A korábbi kutatások gyakran a gyerekek magatartásával (neveletlenségével) összefüggő problémákat jelölik meg a feszültség okaként. Az általunk végzett közvélemény-kutatások adatai inkább arról győznek meg bennünket, hogy ha vannak is feszültségek az iskola és a szülői ház kapcsolatában, azok elsősorban információhiányon alapulnak. A kapott eredményekből az a számunkra is új következtetés vonható le, hogy a szülők nagy része "új alapokra" szeretné helyezni az iskolával való kapcsolatát, ami abból áll, hogy gyermekeik tanulási folyamatát aktívan kívánják "követni", vagyis a tanár-szülő kapcsolat partnerkapcsolattá alakítását vélik kívánatosnak.

A következőkben alapvetően két szülői közvélemény-kutatás adatait használom fel, érintőlegesen más – az Oktatókutató Intézetben készült – közvéleménykutatásra is hivatkozom. A közvélemény-kutatások egy dunántúli kisvárosban, illetve a főváros egyik kerületében készültek. A kérdőívek önkiröltésesek voltak, így nem meglepő, hogy a magasabb iskolai végzettségű szülők mintánkban felülreprezentáltak. A visszaérkezett kérdőívek száma közel 3.000 volt.

Az iskolával kapcsolatos elvárások

Kérdőívünkben nyolc olyan lehetőséget soroltunk fel, amelyekről úgy gondoltuk, hogy beletartozik a szülők iskolával kapcsolatos elvárásai közé. Így arra kerestünk választ, hogy a szülők igénylik-e, hogy a tanárok ne csak oktassák, hanem neveljék is a gyerekeket; igénylik-e, hogy együttműködjenek a szülőkkel a tanárok, illetve, hogy az iskola tevékenysége fél vagy egész napra terjedjen-e ki.

A dunántúli szülők zöme (94%) szeretné, ha az iskola olyan tudást adna a gyerekeknek, amellyel továbbtanulhatnak. Az iskolával szembeni második legfontosabb elvárás, hogy segítse a gyerekek pályaválasztását (89%). Ezután következik (87–87%-os arányban) az az igény, hogy az iskola ne csak oktasson, hanem neveljen is; hogy segítse az általános emberi értékek átadását; hogy működjék együtt a szülőkkel. Ettől az elvárástól alig marad el (86%) az az igény, hogy tanítsa meg a gyerekeknek a kötelező tananyagot, és segítsen a nehezen tanuló gyerekek eredményeinek javításában (86%). A legkisebb mértékben (63%) azt várják el az iskolától, hogy délutáni programokat biztosítson a gyerekek számára.

Összehasonlítással a budapesti kérdőívben egyetlen adatunk szerepel. Eszerint a szülők 90%-a igényli, hogy az iskola ne csak oktasson, hanem neveljen is.

Az 1990 májusában végzett tanügyi közvéleménykutatás (*Halász 1991*) adatai is azt mutatják, hogy a szülők fontosnak tartják a nevelést. Az oktatással kapcsolatos beállítódás vizsgálatakor felsorolt 20 feladat közül 7 nevelési tartalmú. Az első öt helyen két nevelési cél található: 1. hely: tisztességre, erkölcsre nevelés; 5. hely: rendre, fegyelemre nevelés.

A kutatások adatai tehát arról győznek meg bennünket, hogy a szülők igénylik az iskolában történő nevelést, még akkor is, ha az ott folyó nevelés kívánatos "értékeiről" manapság megoszlanak a vélemények. Abban a szülők/tanárok nagy része egyetért, hogy az iskolának feladata az általános erkölcsi, emberi értékek átadása (*Szigeti-Szemerszki-Drahos 1992*).

Informáltság az iskola munkájáról

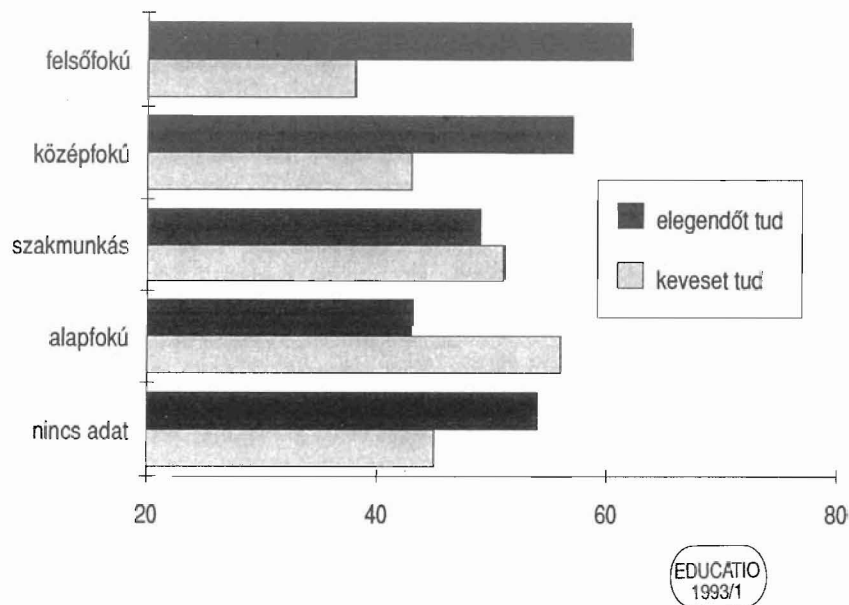
A kérdőívek összeállításakor azt feltételeztük, hogy a szülők nem rendelkeznek megfelelő mennyiségű információval az iskola munkájáról. A kapott adatok (dunántúli város) megerősítették hipotézisünk helyességét.

Válaszolóinknak csupán fele érezte úgy, hogy elegendő ismerettel rendelkezik a gyermeke iskolájában folyó munkáról. "Információs lejtő" volt tapasztalható az informáltság és a

családok átlagos iskolai végzettségének tekintetében: “természetesen” a magasabb iskolai végzettségű családok többet tudnak a tanintézményekről.

1. ÁBRA

Az iskoláról való informáltság és a szülő iskolázottságának kapcsolata. Mennyit tud a szülő az iskoláról? (százalékos megoszlás)

A legtöbb szülő (70%) az iskolában használt tankönyvekről, a tanítási módszerekről illetve az iskola szolgáltatásairól rendelkezik megfelelő mennyiségű információval. Kevesebb információval rendelkeznek arról, hogy az egyes tantárgyakból mik a követelmények (62%), illetve, hogy milyen feltételek között folyik az adott iskolában az oktató/nevelőmunka (54%). A legkevesebbet az “eredménymutatókról” tudnak, vagyis arról, hogy milyen eredményeket érnek el az iskola tanulói más iskolához képest (45%), illetve, hogy az iskola volt tanulói hol és milyen eredménnyel tudták folytatni tanulmányaikat (32%). A továbbiakban nézzük meg, hogy az iskolai élet milyen területeiről szeretnének a szülők több információt kapni (lásd az I. táblát).

Amint az adatokból kitűnik, a szülőket leginkább a tanulással összefüggő gyakorlati dolgok érdeklik, vagyis az, hogy az egyes tárgyakból mik a követelmények, és hogy milyen módszerrel, és milyen tankönyvekből tanítják az egyes tantárgyakat. A szülőknél ez a gyakorlatias érdeklődése mindenképpen arra enged következtetni, hogy gyermekeik tanulásában aktívan részt vesznek vagy részt szeretnének venni. A szülők számára tehát kiemelkedően fontos, hogy a gyerekek el tudják sajátítani a “boldogulásukhoz” szükséges

tananyagot – még akkor is, ha gyakran bírálják annak túlméretezettségét – olyannyira fontos, hogy maguk is megpróbálják figyelemmel kísérni haladásukat. Hogy erre miért van szükség, arról nincsenek empirikus adataink. Feltételezéseink között a következőket említhetjük meg: az iskolával (tanárokkal) szembeni általános bizalmatlanság; a tananyag (nem megfelelő) átadásával való elégedetlenség; a (nem megfelelő) osztályzással való elégedetlenség; a gyerek képességei és a szülők aspirációi közötti szakadék. Mindezek igazolására azonban további kutatások szükségesek.

I. TÁBLA

„Igényel-e tájékoztatást arról, hogy...

	Dunántúl	Budapest
milyen feltételek között dolgozik az iskola”	79	69
az egyes tantárgyakból mik a követelmények”	86	87
milyen módszerrel és milyen tankönyvekből tanítják az egyes tantárgyakat”	84	82
milyen eredményeket érnek el a gyerekek más iskolákhoz képest”	79	70
az iskola volt diákjai hol és milyen eredménnyel tudták folytatni tanulmányaikat”	72	61

A táblázat adatai azt mutatják, hogy a szülők nagy része számára az iskola még mindig egy fekete doboz, hiszen jóval többet szeretnének tudni annak működéséről, mint amennyi információval rendelkeznek róla. Sokkal többet szeretnének tudni arról, hogy milyen feltételek között dolgozik az iskola, hogy mennyire eredményes egy adott iskola más iskolákhoz képest. Ennél kisebb mértékben – de a szülők közül viszonylag sokan – szeretnék tudni, hogy az iskola volt tanulói hol és milyen eredménnyel tudták folytatni tanulmányaikat.

Az iskolai tájékoztatás formái

Az előzőekben azt vizsgáltuk, hogy miről tájékoztasson az iskola. Kérdőívünkkel azonban arra is kerestük a választ, hogy hogyan történjék a tájékoztatás, vagyis hogy a szülők a tájékoztatás mely formáit kedvelik a legjobban. A két felvétel adatai kissé nehezen összehasonlíthatóak, mert nem azonos módszerrel dolgoztuk fel őket, viszont a lényegre tekintve a következők mondhatók el.

A dunántúli válaszolók esetében a rangsor 1–2. helyére a hagyományos formák (szülői értekezlet, illetve a fogadóóra: 86–55%) kerültek. A két forma közül jóval magasabb a szülői értekezlet említési gyakorisága. A rangsor 3. helyére egy új forma került: a kötetlen tanár-szülő találkozó (51%).

Noha a budapesti szülők esetében is a rangsor élére kerültek a hagyományos formák (szülői értekezlet-fogadóóra: 33%), viszont meglehetősen magas (a szülők fele) az új formákat igénylők aránya: rendszeres beszélgetés a tanárokkal (28%); kötetlen tanár-szülő találkozó (21%).

A kapott adatokból a „személyes kapcsolattartás” fontossága olvasható ki. A fogadóórát, a rendszeres beszélgetést a tanárokkal, és a kötetlen tanár-szülő találkozót választó szülők magas aránya megerősíti korábbi feltevéseink helyességét, vagyis azt, hogy a szülők jó része szívesen új alapokra helyezné az iskola és a szülői ház kapcsolatát, amelyben a tanulási folyamatot közös ügynek – szülő-gyerek-tanár közös ügyének – tekintik, amelyben elengedhetetlen a folyamatos konzultálás. Az adatok még egy jelentős dologra hívják fel figyelmünket: a szülők a kapcsolattartás színhelyét az iskolát jelölik meg. Mindkét köz-

véleménykutatás adatai között alacsony értéket kapott a családlátogatás (10–12%), amely azt igazolja, hogy a szülők nem igénylik, hogy a tanárok megismerjék gyermekük családi környezetét, inkább a “tudás” megfelelő módú átadását várják el az iskolától, amelyhez az adatok szerint nem tartozik hozzá az, hogy mit hoz otthonról a gyerek.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a korábbi állítások ellenére – az adatok alapján – igaztalanoknak tűnik az a vád, miszerint a szülők érdektelenek az iskola ügyei iránt. Az általunk megkérdezett szülők folyamatosan szemmel tartják gyermekük előrehaladását, és az ő érdekeikben a tanárokkal egyfajta partnerkapcsolat kialakítására törekcsenek. Igénylik a rendszeres konzultációt, és szeretnének az iskola működési feltételéről, eredményességéről több információt kapni. A szülők értékei oktatáscentrikusak, még akkor is, ha hangsúlyozzák, hogy az iskolának nemcsak az oktatás a feladata, hanem a nevelés is. Bár a szülők a túlmeretezett tananyaggal messze nem értenek egyet, gyermekük jövője érdekében vállalják a gyerekekkel közösen a tananyaggal való megbirkózást.

A felhasznált közvéleménykutatások:

Szigeti Jenő–Szemerszki Mariann–Drahos Péter: Egyházi iskolák indítása Magyarországon. Bp., Oktatókutatató Intézet, 1992. (Kutatás közben 184)

Halász Gábor: Társadalmi igények, iskola, oktatáspolitiká. Bp., Oktatókutatató Intézet, 1991. (Kutatás közben 167)

Györgyi Zoltán–Junghaus Ibolya: Budapesti szülők véleménye az iskoláról, az iskolai szolgáltatásokról és a tájékoztatásról. Bp., Oktatókutatató Intézet, 1991.

Biro Lajos–Junghaus Ibolya: Dunántúli szülők véleménye a helyi oktatás néhány kérdéséről. Bp., Oktatókutatató Intézet, 1992.

Junghaus Ibolya

FELVÉTELI SZELEKCIÓ A SZERKEZETVÁLTÓ ISKOLÁKBAN

1991–92-ben az MKM megbízásából szociológiai kutatást folytattunk az iskolai szerkezet átalakításáról. 40 olyan iskolában készítettünk esettanulmányokat, amelyek 1991-ben 6 vagy 8 osztályos gimnáziumi osztályokat indítottak. Az alábbiakban az iskolák felvételi szelekciójára vonatkozó adatokat elemezzük.

Felvételi követelmények a szerkezetváltó iskolákban

A felvételi vizsgák során a szerkezetváltó iskolák az I. táblázatban található felvételi követelmények elé állították 10–12 éves jelentkezőiket. Egy-egy iskola természetesen többféle felvételi módszert is alkalmazott. Az, hogy az általános iskolai érdemjegyeket a felvételinél csak az iskolák 38%-a vette figyelembe arra utal, hogy sokan olyan mértékig elégedetlenek voltak az általános iskolákkal, hogy a gyerekek teljesítményéről alkotott ítéleteikben sem bíztak. Mint az adatokból kiderül 1992-ben nőtt a pszichológiai tesztek is alkalmazó iskolák aránya.

Az írásbeli tesztek a legtöbb esetben (93%) valamilyen módon a matematika és a magyar tantárgyakhoz kapcsolódtak, mindössze az iskolák 7%-ában alkalmaztak más tantárgyból is felvételi tesztet. A felvételi vizsgák a legtöbb iskolában 2 napig tartottak, a legtöbb iskolában pontozásos módszert és a gyerekek azonosítására kódszámokat alkalmaztak.

véleménykutatás adatai között alacsony értéket kapott a családlátogatás (10–12%), amely azt igazolja, hogy a szülők nem igénylik, hogy a tanárok megismerjék gyermekük családi környezetét, inkább a “tudás” megfelelő módú átadását várják el az iskolától, amelyhez az adatok szerint nem tartozik hozzá az, hogy mit hoz otthonról a gyerek.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a korábbi állítások ellenére – az adatok alapján – igaztalanoknak tűnik az a vád, miszerint a szülők érdektelenek az iskola ügyei iránt. Az általunk megkérdezett szülők folyamatosan szemmel tartják gyermekük előrehaladását, és az ő érdekeikben a tanárokkal egyfajta partnerkapcsolat kialakítására törekcsenek. Igénylik a rendszeres konzultációt, és szeretnének az iskola működési feltételéről, eredményességéről több információt kapni. A szülők értékei oktatáscentrikusak, még akkor is, ha hangsúlyozzák, hogy az iskolának nemcsak az oktatás a feladata, hanem a nevelés is. Bár a szülők a túlmeretezett tananyaggal messze nem értenek egyet, gyermekük jövője érdekében vállalják a gyerekekkel közösen a tananyaggal való megbirkózást.

A felhasznált közvéleménykutatások:

Szigeti Jenő–Szemerszki Mariann–Drahos Péter: Egyházi iskolák indítása Magyarországon. Bp., Oktatókutatató Intézet, 1992. (Kutatás közben 184)

Halász Gábor: Társadalmi igények, iskola, oktatáspolitiká. Bp., Oktatókutatató Intézet, 1991. (Kutatás közben 167)

Györgyi Zoltán–Junghaus Ibolya: Budapesti szülők véleménye az iskoláról, az iskolai szolgáltatásokról és a tájékoztatásról. Bp., Oktatókutatató Intézet, 1991.

Biro Lajos–Junghaus Ibolya: Dunántúli szülők véleménye a helyi oktatás néhány kérdéséről. Bp., Oktatókutatató Intézet, 1992.

Junghaus Ibolya

FELVÉTELI SZELEKCIÓ A SZERKEZETVÁLTÓ ISKOLÁKBAN

1991–92-ben az MKM megbízásából szociológiai kutatást folytattunk az iskolai szerkezet átalakításáról. 40 olyan iskolában készítettünk esettanulmányokat, amelyek 1991-ben 6 vagy 8 osztályos gimnáziumi osztályokat indítottak. Az alábbiakban az iskolák felvételi szelekciójára vonatkozó adatokat elemezzük.

Felvételi követelmények a szerkezetváltó iskolákban

A felvételi vizsgák során a szerkezetváltó iskolák az I. táblázatban található felvételi követelmények elé állították 10–12 éves jelentkezőiket. Egy-egy iskola természetesen többféle felvételi módszert is alkalmazott. Az, hogy az általános iskolai érdemjegyeket a felvételinél csak az iskolák 38%-a vette figyelembe arra utal, hogy sokan olyan mértékig elégedetlenek voltak az általános iskolákkal, hogy a gyerekek teljesítményéről alkotott ítéleteikben sem bíztak. Mint az adatokból kiderül 1992-ben nőtt a pszichológiai tesztek is alkalmazó iskolák aránya.

Az írásbeli tesztek a legtöbb esetben (93%) valamilyen módon a matematika és a magyar tantárgyakhoz kapcsolódtak, mindössze az iskolák 7%-ában alkalmaztak más tantárgyból is felvételi tesztet. A felvételi vizsgák a legtöbb iskolában 2 napig tartottak, a legtöbb iskolában pontozásos módszert és a gyerekek azonosítására kódszámokat alkalmaztak.

A felvételi vizsgák eredményeit az iskolák igazgatóinak az 58%-a ítélte kielégítőnek, 42%-uk valamilyen szempontból elégedetlen volt a felvett gyerekekkel.

I. TÁBLA

A felvételi követelmények 1991-ben és 1992-ben (az iskolák százalékos megoszlása)

	1991	1992
Írásbeli vizsga	98	88
Szóbeli vizsga	50	51
Pszichológiai teszt	18	38
Általános iskolai érdemjegy	38	–
	(N=40)	(N=32)

Jelentkezés, túljelentkezés a szerkezetváltó iskolákban

A felvételik eredményeként 1991 őszén a 40 iskola összesen 52 szerkezetváltó osztályt indított (75%-ukban egy, 20%-ukban kettő és 5%-ukban 3 osztály indult), összesen 1.555 gyerekkel. A vizsgált iskolákban a kísérlet beindításának évében átlagosan alig több, mint háromszoros volt a túljelentkezés, míg a következő évben már lényegesen kevesebben jelentkeztek. Így lehetővé vált, hogy a jelentkezők közel felét (43%) fel is vegyék. A különböző szerkezetű osztályok között 91-ben nem volt lényeges eltérés, de a volt általános iskolákba az átlagosnál kevesebben jelentkeztek, 92-ben szerkezeti modellek szerint is lényeges eltérés mutatkozott.

II. TÁBLA

A szerkezetváltó iskolákba felvettek aránya 1991-ben és 92-ben (%)

	1991	1992
8 osztályos	35	37
6 osztályos	36	49
Általános iskola	39	–
	(N=40)	(N=32)

Befolyásolta a jelentkezők számát az is, hogy milyen településen van az iskola.

III. TÁBLA

A felvettek aránya településtípus szerint 1991-ben és 92-ben (%)

	1991	1992
Budapest	19	13
Megyeszékhely	26	43
Város	36	42
Kisváros	37	68
	(N=40)	(N=32)

A 91-es adatokból látszik, hogy minél nagyobb településen volt a szerkezetváltó iskola, annál inkább válogatható a jelentkezők közül. Két év adatainak összehasonlítása azt jelzi, hogy Budapestet kivéve minden településtípuson csökkent a jelentkezők aránya. Már 1991-ben is tapasztalható volt, hogy nagyjából hasonló jelentkezési arányok mellett a 6 osztályos

gimnáziumok közül sokkal többen (50%) indítottak két osztályt, mint a 8 osztályosak közül (10%). 1992-ben ez a tendencia tovább erősödött. Az adatok azt mutatják, hogy a 6 osztályos gimnáziumi szerkezet elterjedése a jövőben dinamikusabbnak ígérkezik, mint a 8 osztályos.

A szerkezetváltó iskolákba felvettek nemek szerinti megoszlása

A vizsgált iskolákban a szerkezetváltást megelőzően átlagosan 70%-os volt a lányok aránya. A szerkezetváltó osztályok összetételének alakulása arra utal, hogy a felvételi szelekció kifejezetten a fiúknak kedvezett.

IV. TÁBLA

A felvett gyerekek megoszlása település és nemek szerint 1991-ben (%)

	Fiú	Lány	Összes
Budapest	49	51	100
Megyeszékhely	34	66	100
Város	53	47	100
Kisváros	36	64	100
Összes	41	59	100

(N=800)

A nemek szerinti arányok szorosan összefüggenek a településtípusokkal. A kisvárosok szerkezetváltó osztályaiba ugyan kevesebb fiú került be, mint a nagyvárosiakba, de több, mint ugyanezen iskolák hagyományos osztályaiba. Ez a tendencia lényegében 1992-ben is folytatódott. Ekkor átlagosan 40% volt a fiúk aránya az új szerkezetű osztályokban.

A felvettek aránya lakóhely szerint

A vizsgált gimnáziumok normál osztályaiban eddig átlagosan 52% volt a nem helybeli gyerekek aránya, ezen belül a nagyvárosi gimnáziumokban 28%, a kisvárosiakban pedig 63%. A szerkezetváltó osztályok összetételét vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a felvételi szelekció mindenütt, de különösképpen a kisvárosokban a helybenlakó gyerekeknek kedvezett.

V. TÁBLA

A felvettek lakóhely és településtípus szerint 1991-ben (%) (N=925)

	Helyben lakó	Nem helyben lakó
Budapest	71	29
Megyeszékhely	82	18
Város	65	35
Kisváros	65	35
Összes	72	28

Lényegében ez a tendencia folytatódott 1992-ben is, amikor a jelentkezők között átlagosan 67%, a felvettek között pedig átlagosan 75% volt a helybenlakók aránya. A fenti táblázatok alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a szerkezetváltás során alkalmazott szelekció az iskolák korábbi összetételét a fiúk és a helybenlakó gyerekek javára változtatta meg.

A szülők foglalkozása szerinti megoszlás

A vizsgált iskolák normál osztályaiba eddig átlagosan 60%-ban kerültek be fizikai foglalkozású szülők gyerekei, ezen belül a nagyvárosi iskolákban 51%-ot, a kisvárosiakban pedig 73%-ot képviseltek. Valószínűleg nem véletlen, hogy ez az arány már az új szerkezetű osztályokba való jelentkezésnél megváltozott.

VI. TÁBLA

A jelentkezők és felvettek összetétele a szülők foglalkozása szerint 1991-ben (%)*

	Jelentkezők		Felvettek	
	Ápa	Anya	Ápa	Anya
Nincs adat	7	1	5	1
Vezető	17	4	16	5
Értelmiségi	15	21	20	28
Nem fizikai alk.	17	47	18	43
Vállalkozó	10	5	11	5
Szakmunkás	22	6	22	7
Segéd, betanított	8	10	6	6
Munkanélküli	2	1	1	1
Inaktív	2	5	1	4
Összes	100	100	100	100
	(N=597)		(N=660)	

* A jelentkezők száma azért alacsonyabb, mint a felvetteké, mert voltak olyan iskolák, amelyek nem gyűjtöttek a jelentkezők szüleurői foglalkozási adatokat.

Mint a táblázatokból látszik, a szerkezetváltás elsősorban a nem fizikai rétegekben bizonyult népszerűnek, az új szerkezetű osztályokba főként az értelmiségiekhez és a középréteghez tartozó szülők gyerekei jelentkeztek. A fizikai foglalkozású szülők eddigi 60%-os átlagával szemben a fizikaiak aránya már a jelentkezők között is jóval alacsonyabb: az apák esetében 41%, az anyák esetében pedig 23% volt.

A felvettek adatsorából jól látszik, hogy a felvételi szűrők méginkább az előnyösebb társadalmi rétegek gyerekeinek kedveztek, a fizikai foglalkozású apák gyerekei a felvettek között már csak 35%-kal, a fizikai anyák gyerekei pedig már csak 19%-kal vannak képviselve.

Összegzés

Az adatokból egyértelműen látszik, hogy az új szerkezetű osztályok iránt megmutatkozó igény is az előnyösebb helyzetű társadalmi rétegek részéről jelentkezik, és a beiskolázásnál alkalmazott felvételi szelekció is nekik kedvez. Alapos okunk van tehát feltételezni, hogy a szerkezetváltással bevezetett korai (10–12 éves kori) szelekció nemcsak képességbeli, hanem társadalmi differenciálódáshoz is vezet, illetve olyan módon alakítja át az oktatási szolgáltatások rendszerét, hogy további előnyökhöz juttatja a jobb társadalmi réteghelyzetű gyerekeket.

Liskó Ilona

A DEMOKRATIKUS VITAKULTÚRÁÉRT

Napjainkban sokat olvashatunk a hazai demokrácia intézményeinek éretlenségéről és a demokratikus hagyományok hiányáról térségünkben. Több szó esik arról is, hogy a Parlament, illetve a Kormány képtelen megoldani az ország problémáit. Az utcán hallhatjuk, hogy „a médiaháború helyett miért nem foglalkoznak többet a ...-val?”. Iskolákban a diákok gyakran azt fogalmazzák meg, hogy „a Parlamentben miért foglalkoznak annyit a múlttal? Fordítsák inkább a jelenre a figyelmüket!”. Úgy tűnik, hogy Magyarországon kevés az olyan ember, aki meg van elégedve a politikával, a demokráciával.

Mi a teendő? Ha azt vesszük, hogy az elégedetlenséget főleg az okozza, hogy „szűzies”, tapasztalatlan politikusaink, bürokratáink és vezetőink vannak, akkor megvárhatjuk, hogy idővel egyre jobban értsenek hivatásukhoz. Ha úgy vesszük, hogy valóban nem indulhatunk ki semmiféle demokratikus hagyományból, akkor esetleg azt várhatjuk, hogy valaki megtanítsa bennünket a „jó” politikára. Ha pedig úgy gondoljuk, hogy képviselőink alkalmatlanok képviselőiükre, akkor a következő választásokon le is válthatjuk őket.

De mindaddig mit tehetünk? A fentiek azt az érzést keltik, hogy itt egy elérhetetlen, nem befolyásolható folyamatról beszélünk; hogy nem rólunk, hanem róluk van szó.

Könnyen elfelejtjük azt, hogy a demokrácia nem csupán demokratikus intézményekből, jogszabályokból és választásokból áll, hanem demokratikus állampolgárokból is. Ugyanolyan nagy szükségünk van jó állampolgárokra, mint például jó vezetőkre, vagy jó törvényekre. És ha a demokráciában mindnyájan részesedünk a hatalomból, akkor el kell, hogy várjuk magunktól azt a magatartást és tájékozódottságot, amit oly természetesen elvárunk politikusainktól. De megint visszatérünk az alapvető problémához: ki fog bennünket erre tanítani? Meddig várhatunk arra, hogy jobb állampolgárok legyünk? Nyilvánvalóan az ország összes állampolgárát nem lehet népszavazással leváltani!

Az Egyesült Államokban, Nyugat-Európában és hazánkban a demokrácia kísérlet, amely azt vizsgálja, hogy egy állam lakossága képes-e önmagát igazságosan kormányozni. Az állampolgári hivatás sem tisztán meghatározott státus. Tudjuk, hogy az jogokkal, de kötelességekkel is jár. Ha a polgár teljes mértékben a hivatásos politikusokra hagyja a politikát, akkor nem nevezheti magát demokratikus állampolgárnak. Kötelességünk tehát, hogy kísérletezzünk; hogy gyakorolva képezzük magunkat (demokratikus) állampolgárokká.

Külföldön és hazánkban egyaránt folynak az állampolgársági kísérletek. Itthon szaporodnak a civil szervezetek, jogvédelmi alapítványok alakulnak; politikai lobbykban, és egyre több nemzetközi eszmecserében veszünk részt. Mégis távol érezzük magunkat a politikától. Hiába teremtünk demokratikus kultúrát, részvételt és közvéleményt, ha ezt nem tudjuk továbbítani az általunk megválasztott önkormányzati, vagy parlamenti képviselőinkhez. A társadalomban a demokráciát egyszerre kell megteremteni és felfelé terjeszteni. Át kell tudni hidalni a választók és választottak közötti rést.

A fenti célok megvalósítására jött létre a Civitas Kör program, melyen keresztül civil szervezetek (diákegyesületek, könyvtárak, lakossági körök, zöld szövetségek, egyházi csoportok stb.) országszerte nyilvános vitaköröket szerveznek az ország közös ügyeiről. A vitakörök egy ún. „lehetőségek közti választási” (choice work) módszert alkalmaznak. Ebben a módszerben a vitakör résztvevői nemcsak azért felelősek, hogy a saját véleményüket kimondják az ügygel kapcsolatban, hanem azért is, hogy meghallgassák és megértsék társaik véleményeit. Ennek révén a vitakör úgy épül fel, hogy a résztvevők részletesen megvizsgálják 3–4 különböző lehetőséget, melyek tükrözik a társadalom véleményének megoszlását. Miatán a jelenlévők minden lehetőség előnyeit, hátrányait, érveit és ellenérveit tanulmányozták, arra törekednek, hogy közös nevezőre jussanak. Ez nem azt jelenti, hogy minden egyes

résztevő feladja saját véleményét a közösért, hanem azt, hogy egy olyan megoldási utat keresnek, amely minden résztvevőnek elfogadható. Ezek után a vitakör eredményeit helyi újságban, televízióban, rádióban nyilvánosságra hozzák és továbbítják a felelős politikusokhoz.

1992 tavaszán a (Syracuse University és az Oktatáskutató Intézet által létrehozott) Demokratikus Oktatás és Kormányzás Közös Kelet-Európai Központja egy United States Agency for International Development (USAID) pályázatot nyert a program lebonyolításához. Áprilisban létrejött a Civitas Kör Társaság igazgató bizottsága, mely két témát választott az 1992/93-as vitakör szezonhoz. Az első a munkanélküliség, a második a veszélyeztetett fiatalok volt. 1992 nyara azzal telt el, hogy a Központ munkatársai a két témát feldolgozták és a Civitas Kör segédanyagait elkészítették. A két téma feldolgozott lehetőségei röviden:

A munkanélküliség:

- 1) A hosszú távú megoldás: döntsön a piac. Az embereknek esélyeket kell adni, hogy aztán ők maguk döntsenek saját sorsukról.
- 2) A mai átmeneti helyzetben még nem érvényesíthetők maradéktalanul a piacgazdaság követelményei. A munkanélküliséget legolcsóbban a jelenleg veszélyben forgó munkahelyek megmentésével lehet orvosolni.
- 3) Generációk esélyek nélkül: nem hagyhatók magukra a munkanélküliek.

Veszélyeztetett fiatalok:

- 1) Hatékony, azonnali segítséget a rászorulóknak!
- 2) A hagyományos értékek megszilárdításával lehet értelmet adni a válságban lévő fiatalok életének.
- 3) Csakis az állandó, személyes kapcsolatok, a közvetlen példaadás képes "magától" megoldani a fiatalok problémáit. Erre pedig ki sem lehetne találni alkalmasabbat a helyi közösségnél.

Az Egyesült Államokban létrehozott Kettering Foundation már tíz éve hasonló programot vezet. Tapasztalataik segítségével mindkét témáról vitaindító videók, kérdőívek, kézikönyvek (a beszélgetéshez), összefoglalók és vitavezetői segédanyagok készültek. Ezek mellett egy kézikönyv is megjelent vitakör-szervezők és -vezetők számára.

1992. október 30. és november 1. között a Civitas Kör Társaság Sopronban rendezte meg első Közpolitikai Konferenciáját. A konferencia 60 résztvevője az ország minden tájáról érkezett, azzal a céllal, hogy tanulmányozza a "choice work" módszert, begyakorolja a vitakörvezetési készségeket, és megindítsa a Civitas Körök szervezését saját közösségében. A konferencia sikerét az is jól mutatja, hogy a Társaság több meghívót kapott rövidített Közpolitikai Konferenciák rendezésére vidéken és a fővárosban egyaránt.

A Központ és a Társaság tervei szerint 1993 januárjában vagy februárjában egy országos napilapban Civitas Kör melléklet jelenik meg a munkanélküliségről. Ez egyrészt elősegíti és megkönnyíti a vitakör-szervezők munkáját, másrészt terjeszti a Kör hírért és ezzel lehetőséget ad több civil szervezetnek a bekapcsolódáshoz. 1993 tavaszán pedig parlamenti és önkormányzati képviselők számára szervez a Társaság egy konferenciát, ahol a most rendezendő vitakörök eredményeit továbbítja feléjük.

A Körök módszereit nem kizárólag a korábban említett civil szervezetek alkalmazzák. Számos társadalomismeret tanító és általában közösségéről felelősen gondoskodó tanár tart tantermi vitaköröket. Egy ilyen aktív óra lehetőséget ad a résztvevőknek, hogy nyilatkozzanak, véleményt alakítsanak és hasznosítsák eddigi társadalomismereti tudásukat.

A Civitas Kör iránt érdeklődők leveleit a következő címen várjuk: Joint Center / Civitas Kör Társaság, 1395 Budapest, Pf. 427.

Zsigó Ferenc

AZ ELBIZONYTALANODÁS PILLANATA

Regionális oktatás- és munkaerő-tervezés Finnországban

A turkui egyetem jónevű oktatásszociológiai kutatócsoportja (RUSE) 1991-ben publikálta Dél-nyugat-Finnország foglalkozási szerkezetéről írott munkáját. A 2000. évet megcélzó előrejelzés a regionális oktatástervezők számára kívánt megbízható munkaerő-piaci prognózist biztosítani.

A finn jóléti állam ágazati tervezése az Oktatási Minisztérium alá rendelt Oktatástervezési Tanácsban valósult meg. A korporatív Tanács a minisztérium tervezési osztálya segítségével időközönként foglalkozásszerkezet-előrejelzéseket készített, melyek alapján jelezhetővé váltak az országos oktatási férőhely-szükségletek. A RUSE ismertette tanulmánya ezen előrejelzéseket kívánta lebontani regionális-megyei szintre.

A megyei irányítás megrendelésére egy év alatt készült munka három részre tagolódik. Az első fejezet – kutatókról lévén szó! – a vizsgálat tudományos megalapozása. A második rész fejezetei a központi előrejelzések megyei és önkormányzati szintű lebontásai, míg a harmadik fejezet ismét tudományos eszmefuttatásokat és ajánlásokat tartalmaz.

Az első, elméleti fejezet tudományos keretbe helyezi a szociológusok és statisztikusok által vállalt adatfeldolgozást. Az elméleti fejezet paradigmájának kifejtésekor finn kollégáink elsősorban a poszt-indusztriális társadalom munkaerő-szerkezetéről írott amerikai munkákra támaszkodtak. A "pozitív utópiaként" is jellemezhető elmélet kifejtése ismerős lehet: a szabadversenyes kapitalizmus önalkalmazásos, kisvállalkozási szerkezetét az államkapitalizmus nagyvállalati foglalkoztatása és ún. tudományos vállalatvezetése váltotta fel. Ez utóbbi formát korunkban az iparutáni (posztindusztriális) társadalom követi, a szolgáltatások terjedé-

sével és a hagyományos iparágak eltűnésével. A szolgáltatások egyszerre kívánnak korábbinál alacsonyabb képzettségű és csúcstechnológiákat működtetni képes munkaerőt. Valamennyi foglalkozási ágon belül nő az információtermelést végzők aránya. Az új munkaerőpiac fontos tényezőivé válnak az előregedő és az ezredforduló után fogyósnak induló munkaképes népesség, valamint a tartósan munka nélkül maradó csoportok. A nagy foglalkoztatási tömbök felbomlásával az állástalan munkaerő újrastrukturálódásának eszköze az át-képzés lesz. Az információs vagy posztindusztriális társadalom munkaerejének versenyképességét pedig a legváltozatosabb tartalmú, rugalmasan szervezett továbbképzési intézményrendszer biztosítja majd.

A klasszikus munkaerőpiac szétterjedése és átláthatatlanná válása a különböző szempontok (bérszínvonal, státus, szabadidő, létbiztonság), szakmák, ágazatok, nemek, régiók stb. szerint elkülönülő, nem átjárható piaci részek mozaikját hozzák létre. Ezen folyamat elméleti megragadásakor a kötetben külön hangsúlyt nyert a nemek szerinti munkaerő-piaci elkülönülés mérséklődése és a hagyományos női szerepek ártértékelődése.

A kötet második részében a bevezetésben megfogalmazott elméleti kerettől független, attól eltérő módon készült három foglalkoztatási előrejelzésből bontják le a szerzők Turku és Pori megyék 2000-ig szóló munkaerő-szerkezeti változásait. A Gazdasági Tervezőközpont 1985-ös "növekedési alternatívája", a bruttó nemzeti jövedelem évi 2,7%-os, a termelékenység 3,2%-os növekedését jósolta. A Munkaügyi Minisztérium "Munkaerő – 2000" tervezőcsoportjának előrejelzésének optimista forgatókönyve mindkét fenti szempont esetén 3,3%-os növekedést jósolt, míg a pesszimista forgatókönyv esetén 1,2% és 2,1% volt az előrejelzés. A három országos előrejelzés regionális-megyei szintre bontásakor a kutatók beszámították a helyi népességmozgás, elvándorlás adatait

is. A kapott kép hasonló a kutatók posztindusztriális modelljéhez: a tanulmány szolgáltató ágazatok gyors növekedését és a hirtelen változások gyors kiegyensúlyozódását jósolták. A három állami előrejelzés 12 foglalkozási ág 80–85-ös fejlődési trendjét hosszabbította meg úgy, hogy a forogatókönyvekbe beépítette a hazai korporatív érdekképviselőket és a nemzetközi gazdasági integrációs folyamat (GATT, Közös Piac) finnországi irányítóinak információit.

A kapott regionális-megyei adatok segítségével feltérképezhetővé váltak a stabil, növekvő, és komolyan fenyegetett jövőjű szakmák, és a hosszú távú munkanélküliség elkerülése érdekében szempontok nyerhetnek a megyei felnőttképzési kínálat korszerűsítéséhez.

Ugyanakkor a zárófejezetben a kutatók óvtak a foglalkozási ágak szerinti előrejelzéseknek a felnőttképzés tervezésére történő "közvetlen lefordításától". Véleményük szerint a munkaerő-piaci előrejelzések csak foglalkozási csoportokat képesek kezelni, ám azok nem esnek egybe a képzési csoportokkal. Az előrejelzések a múlt fejleményeit vetítik a jövőbe és csak a munkáltatói oldalhoz képesek keresletelőjelzésükkel kapcsolódni. Az egymáshoz nem illeszkedő munkaerő-tervezés és oktatástervezés bürokratikus integrálásának nehézségeiből a kutatók jellegzetesen skandináv kiutakat javasolnak: a központi Oktatástervezési Tanács tevékenységének megyei szintre történő leadását. A Tanácsban 1986–87-ben már vitáztak a tervezés regionálissá tételéről és szóba került az önkormányzati szint is. Az önkormányzatok esetében az a nehézség merült fel, hogy a legkisebbek és az egyetlen vállalatoktól függők nem képesek a tervezésre. A regionális és megyei tervezés esetében pedig az okozott problémát, hogy a gazdasági szempontok fokozatosan kiiktatnak minden lojalkálpatriotizmust és helyi-közösségi szolidaritást a munkáltatói oldal döntéshozatalából.

A kötet publikálása után eltelt két év eseményei – szemben a posztmodern elmélettel – elsősorban a kutatók kétségeit igazolták: a szovjet piac összeomlása, a finn márka kiszolgáltatóvá válása, a magyarországgal összevethető munkanélküliség kialakulása alapjaiban kérdőjelezi meg a központi munkaerő- és oktatástervezés hasznosságát. A gazdasági csoda összeroppanásával Finnország belépett abba az alig kiszámítható világgazdasági rendszerbe, amelyben az európai államok jó része korábban is élt. Mivel a fejlett ipari államokban a munkaerő védelmét és rugalmas átcsoportosítását ma már a kulcsfontosságú felnőttoktatás látja el,

a világgazdaság közvetlen behatásai Finnországban is közvetlenül érzékelhetők az ágazatban. A piaci jellegű kihívásokra egy a korábbinál piacosítottabb felnőttoktatás adhatna megfelelőbb válaszokat. Ennek létrehozása viszont azért bizonyulhat nehéznek, mert a felnőttoktatást bürokratikus módon telepítették az állami egyetemek, népfőiskolák és szakképző intézmények kötelékébe. A finn felnőttoktatás korábban modellértékűnek tekintett központi fejlesztése eredményeképpen ma még nem állnak rendelkezésre a piacosításhoz szükséges intézményi és személyi feltételek.

A finn kutatók által publikált kötet a szociáldemokrata-korporatív állam munkaerő- és oktatástervezésének hibátlan anatómiáját adja. Érdeklődéssel váránk az ágazati "rendszerültással" felérő piacosítás nehézségeiről tudósító munkájukat is. (Arto Kankaanpää–Osmo Kivinen–Risto Rinne: *Ammattirakenteet 2000 – Turun ja Porin Läänissä*. Ruse, Turku, 1991.)

Setényi János

KÉPZÉS ÉS IFJÚSÁGI MUNKANÉLKÜLISÉG

Egyesült Királyság

A mű tárgya a nyolcvanas évek elején a megváltozott munkaerőpiac, ezen belül is a különösen magas ifjúsági munkanélküliség hatása negyven észak-angliai városi munkáscsalád életére. A szerzők a családok anyagi erőforrásait és viszonyait érintő elméleti kérdések boncolgatása után a különböző családi konfigurációkat mutatják be. Következtetéseik szerint a munkanélküliség a családi viszonyok rendezetlenségét vonja maga után, a fiatalok már nem képesek könnyen megtervezni jövőjüket, ezen belül különösen nehéz a házasságra, a párválasztásra való felkészülés. Bemutatják, hogy a családokban megjelenő társadalmi krízis hogyan billenti ki az értékrendszert.

(Allatt, P.–Yeandle S.: *Youth Unemployment and the Family: Voices of Disordered Times*. London, Routledge, 1992.)

* *

A kompetencia-alapú képzés és oktatás irányába való elmozdulás a nyolcvanas években radikális politikai, intézményi és tematikai változtatásokkal járt. A szerzők ennek tükrében vizsgálják a skóciai változásokat. Azt állítják, hogy meg kell érteni a reformokat közvetítő és alkalmazásukat lehetővé

is. A kapott kép hasonló a kutatók posztindusztriális modelljéhez: a tanulmány szolgáltató ágazatok gyors növekedését és a hirtelen változások gyors kiegyensúlyozódását jóslták. A három állami előrejelzés 12 foglalkozási ág 80–85-ös fejlődési trendjét hosszabbította meg úgy, hogy a forogatókönyvekbe beépítette a hazai korporatív érdekképviseltek és a nemzetközi gazdasági integrációs folyamat (GATT, Közös Piac) finnországi irányítóinak információit.

A kapott regionális-megyei adatok segítségével feltérképezhetővé váltak a stabil, növekvő, és komolyan fenyegetett jövőjű szakmák, és a hosszú távú munkanélküliség elkerülése érdekében szempontok nyerhetők a megyei felnőttképzési kínálat korszerűsítéséhez.

Ugyanakkor a zárófejezetben a kutatók óvtak a foglalkozási ágak szerinti előrejelzéseknek a felnőttképzés tervezésére történő "közvetlen lefordításától". Véleményük szerint a munkaerő-piaci előrejelzések csak foglalkozási csoportokat képesek kezelni, ám azok nem esnek egybe a képzési csoportokkal. Az előrejelzések a múlt fejleményeit vetítik a jövőbe és csak a munkáltatói oldalhoz képesek keresletelőjelzésükkel kapcsolódni. Az egymáshoz nem illeszkedő munkaerő-tervezés és oktatástervezés bürokratikus integrálásának nehézségeiből a kutatók jellegzetesen skandináv kiutatókat javasolnak: a központi Oktatástervezési Tanács tevékenységének megyei szintre történő leadását. A Tanácsban 1986–87-ben már vitáztak a tervezés regionálissá tételéről és szóba került az önkormányzati szint is. Az önkormányzatok esetében az a nehézség merült fel, hogy a legkisebbek és az egyetlen vállalatoktól függők nem képesek a tervezésre. A regionális és megyei tervezés esetében pedig az okozott problémát, hogy a gazdasági szempontok fokozatosan kiiktatnak minden lojalkámpatriotizmust és helyi-közösségi szolidaritást a munkáltatói oldal döntéshozatalából.

A kötet publikálása után eltelt két év eseményei – szemben a posztmodern elmélettel – elsősorban a kutatók kétségeit igazolták: a szovjet piac összeomlása, a finn márka kiszolgáltatóvá válása, a magyarországgal összevethető munkanélküliség kialakulása alapjaiban kérdőjelezi meg a központi munkaerő- és oktatástervezés hasznosságát. A gazdasági csoda összeroppanásával Finnország belépett abba az alig kiszámítható világgazdasági rendszerbe, amelyben az európai államok jó része korábban is élt. Mivel a fejlett ipari államokban a munkaerő védelmét és rugalmas átcsoportosítását ma már a kulcsfontosságú felnőttoktatás látja el,

a világgazdaság közvetlen behatásai Finnországban is közvetlenül érzékelhetők az ágazatban. A piaci jellegű kihívásokra egy a korábbinál piacosítottabb felnőttoktatás adhatna megfelelőbb válaszokat. Ennek létrehozása viszont azért bizonyulhat nehéznek, mert a felnőttoktatást bürokratikus módon telepítették az állami egyetemek, népfőiskolák és szakképző intézmények kötelékébe. A finn felnőttoktatás korábban modellértékűnek tekintett központi fejlesztése eredményeképpen ma még nem állnak rendelkezésre a piacosításhoz szükséges intézményi és személyi feltételek.

A finn kutatók által publikált kötet a szociáldemokrata-korporatív állam munkaerő- és oktatástervezésének hibátlan anatómiáját adja. Érdeklődéssel várnánk az ágazati "rendszer váltással" felérő piacosítás nehézségeiről tudósító munkájukat is. (Arto Kankaanpää–Osma Kivinen–Risto Rinne: *Ammattirakenteet 2000 – Turun ja Porin Läänissä*. Ruse, Turku, 1991.)

Setényi János

KÉPZÉS ÉS IFJÚSÁGI MUNKANÉLKÜLISÉG

Egyesült Királyság

A mű tárgya a nyolcvanas évek elején a megváltozott munkaerőpiac, ezen belül is a különösen magas ifjúsági munkanélküliség hatása negyven észak-angliai városi munkáscsalád életére. A szerzők a családok anyagi erőforrásait és viszonyait érintő elméleti kérdések boncolgatása után a különböző családi konfigurációkat mutatják be. Következtetéseik szerint a munkanélküliség a családi viszonyok rendezetlenségét vonja maga után, a fiatalok már nem képesek könnyen megtervezni jövőjüket, ezen belül különösen nehéz a házasságra, a párválasztásra való felkészülés. Bemutatják, hogy a családokban megjelenő társadalmi krízis hogyan billenti ki az értékrendszert.

(Allatt, P.–Yeandle S.: *Youth Unemployment and the Family: Voices of Disordered Times*. London, Routledge, 1992.)

* *

A kompetencia-alapú képzés és oktatás irányába való elmozdulás a nyolcvanas években radikális politikai, intézményi és tematikai változtatásokkal járt. A szerzők ennek tükrében vizsgálják a skóciai változásokat. Azt állítják, hogy meg kell érteni a reformokat közvetítő és alkalmazásukat lehetővé

tevő társadalmi és politikai klímát is, és rámutatnak, hogy a nyolcvanas évek skóciai eseményei megengedik, hogy óvatossággal optimizmussal nézzünk a kilencvenes évek elé.

(Fairley, J.–Paterson, L.: *The Reform of Vocational Education and Training in Scotland*. *Scottish Educational Review*, 1991/2. pp. 68–77.)

**

Csak részben mondhatók sikeresnek a munkanélküliségi ráta csökkentését és a fiatalok képzettségi szintjének emelését célzó kormányzati erőfeszítések. Ennek az az oka, hogy nem vették komolyan a foglalkozási és a belső munkaerőpiac közötti különbséget, és ezért rosszul tanulták meg a más országok példája szolgálatra leckét. Az Egyesült Királyság és három európai ország összehasonlítása azt mutatja, hogy a képzés terén a kormánynak többet kellene beruháznia az állami szakoktatásba vagy az Ifjúsági Képzési Programot kellene olyan szintre hozni, hogy a tanonc képzés maradványát ki tudja egészíteni.

(Marsden, D.–Ryan, P.: *Employment and Training of Young People: Have the Government Misunderstood the Labour Market?* *Education and Training*, Summer 1989, pp. 47–53.)

**

Németország

A szerzők leírják a Német Szövetségi Köztársaság szakképzési rendszerének összetevőit és működési mechanizmusait, és bemutatják két empirikus kutatás eredményeit. Azt a következtetést vonják le, hogy nem létezik egy egységes szakképzési rendszer, hanem egymástól igen elkülönülő részek vannak, amelyeknek a célja és a minősége is eltérő. Ennek a részekre tagoltságnak jó példája az, hogy a rendszer mennyire nem képes a nők számára a férfiakéval egyenlő lehetőséget nyújtani. Előrejelzésük szerint a német szakképzési rendszer vesztetni fog hatékonyságából, hacsak nem sikerül adaptálnia a munkahelyi képzést az új technológiák okozta változásokhoz.

(Bendarz-Braun, I.–Braun, F.–Grünwald, U.–Schafer, H.: *Vocational Training in the Federal Republic of Germany*. *Western European Education*, 1989–1990/4, pp. 13–30.)

**

Lengyelország

A modern szakképzés nagymértékben különbözik attól, a hagyományos rendszertől, amit a mai Lengyelország örökségül kapott. Évekbe fog kerülni, amíg a részletek világossá válnak, és az új szakképzési szisztéma teljesen működőképes lesz. Egy azonban biztos: a képzés alapjellege és struktúrája meg fog változni.

A régi, lényegében még ma is működő rendszer az iskola és a termelési rendszer többé kevésbé közvetlen és kizárólagos viszonyán alapult. Az új rendszernek sokkal magasabb fokú bizonytalansággal kell képeznie mert a munkaerőpiac valódi piacként kezd működni, és megjelennek a piac orientált vállalatok. Az új rendszernek az érdekcsoportok új konstellációjára is reagálnia kell, ahol a magánvállalkozók és a független szakszervezetek kulcsfontosságúak. Azután ott vannak a teljesen új jelenségek, mint a magas munkanélküliség és az új intézmények, mint a helyi munkaerő-közvetítő hivatalok, ezekkel kapcsolatban is ki kell alakítani az működési technikákat. Ez aztán azt eredményezi természetesen, hogy a szakképzési rendszer egyéb szereplői, az iskolák, a képzési központok és a vállalatok szerepe újradefiniálódik, mint ahogy egymáshoz való viszonyukat is új módon kell megfogalmazni. Ez a folyamat éppen csak beindult, és a meglévő pozíciók konzerválását szorgalmazó erők természetes ellenállásával találkozunk.

A konszenzus biztosításának érdekében a történet összes szereplőjét és minden tevékenységüket gondos elemzésnek kell alávetni, ugyanis az oktatási reform, amelynek egyébként egyes kritikusok szerint maga a kormányzat nem tulajdonított kellő fontosságot, túl sok új és régi problémára kell választ adjon. Ugyanakkor egyszerű határozathozatal útján nem is valószínűsíthető meg, nem tehető át minden elképzelés a gyakorlatba. A szükséges elemzés elvégzéséhez azonban nem állnak rendelkezésre kellő színvonalú erők, így az a helyzet alakul ki, hogy bármely felkínált megoldási lehetőség és bárki, aki felkínálkozik, örömteli fogadtatásra talál, ennek azonban igen nagy a kockázata.

Az Oktatási Minisztérium elsődleges feladatai közé sorolta a szakképzés modernizálását. Igen hamar ki kell alakítania politikáját és stratégiáját abban a tárgyban, hogyan fogja a külföldi segítséget felhasználni. Ellenkező esetben megint újabb és újabb problémákkal fogja szembetalálni magát. (Peter Grootings: *Modernisation of Vocational Education and Training in Poland*. *European Journal of Education*, 1991/1. pp. 29–40)

Olaszország, Portugália, Spanyolország

Különböző mértékben bár, de legalább négy közös kihívás játszik szerepet a szakképzési reformfolyamok beindításában Olaszországban, Portugáliában és Spanyolországban. Ezek a következők.

A munkaképes korú népesség képzettségi színvonal a alacsony (Portugáliában a nyolcvanas évek közepén a lakosság 75 százalékának csak alapfokú iskolai végzettsége volt, Olaszországban a lakosság 37 százaléka csak elemi iskolai végzettséggel rendelkezett, és egy további 36 százalék tartott ki csupán a kötelező iskolai évek végéig.)

A szakképzés nem vonzó (1987–88-ban Portugáliában a kötelező osztályok elvégzése után a tanulóknak csak 9 százaléka választotta a szakoktatásban, szakképzésben való részvételt. Spanyolországban 14 éves korban, a kötelező általános iskolai végzettség megszerzése után a korosztály húsz százaléka választja a szakmai képzést, negyven százalékuk megy érettségít nyújtó oktatási formákba. Olaszországban a helyzet fordított, többen választják a szakmai, mint az akadémikus képzést.) Túl sok fiatal kerül a munkaerő piacra formális képzettség nélkül.

Gyenge a szakképzési rendszer és a munka világa közötti kapcsolat. A kurzusok tartalma és az ipar igényei között egyre gyengül a viszony.

Mindhárom ország hosszú előkészületek után az utóbbi években rugaszkodott neki a szakképzési rendszer megreformálásának, ami Spanyolország és Portugália esetében a kötelező oktatási rendszer reformjával is együtt járt.

Olaszországban a reform stratégiája szerint a változásokat a meglévő struktúrán belül kell végrehajtani. Az 1989-ben kiadott Progetto 92 elnevezésű kísérleti program szerint újra kell definiálni a szakképző iskolák szerepét a minőség és a hatékonyság javítása érdekében, és tisztázni kell a munkamegosztást a szakképző iskolák és a regionális szakoktatási központok között.

Portugáliában a reform elsősorban új képzési formák kialakítását jelenti. Három évvel, 15 éves korig, meghosszabbítják a kötelező iskolázást, és megemelik az alap szakképzés minőségét, mennyiségét és státusát, azaz növelik a tanonctanfolyamok számát, javítják a technikus- és szakképző kurzusokat, és újfajta szakképző iskolákat vezetnek be.

Spanyolországban a reform az oktatási/képzési rendszer átfogó átstrukturálását jelenti, amelynek eredményeképpen a 12–18 éves korosztály oktatási képzési ellátása három fő részből fog állni: 1.

alsó középfok (12–16), 2. felső középfok, akadémikus képzés (16–18) 3. felső középfok technikus, szakmai képzés (16–18).

Összefoglalva mindhárom országban a helyi igényeknek megfelelő módon hasonló problémákra keresnek választ, és a megoldásnak viszonylag hasonló módjait kívánják alkalmazni. Igyekeznek javítani a szakképzés negatív imázsán, a curriculum általános képzési vonatkozásait erősítik, lehetőséget annak a továbbtanulásban való részvételre, növelik az iskolarendszerből képzettséggel kikerülő tanulók számát, igyekeznek a regionális szükségleteknek minél jobban megfelelni, növelik az alapképzés és a folyamatos képzés közötti koherenciát.

(Kees Meijer: Reforms in Vocational Education and Training in Italy, Spain and Portugal: Similar Objectives, Different Strategies. *European Journal of Education*, 1991/1, pp. 13–28.)

Csongor Anna

FOGLALKOZTATOTTSÁG EURÓPÁBAN

Mint ismeretes, az utóbbi három évben, az 1950-es évek óta először, növekedett a munkahelyek száma, ennek megfelelően 11%-ról 9% alá csökkent a munkanélküliség az Európai Közösség tag-országaiiban.

A munkaerő-kereslet terén az utóbbi időszakban tapasztalható nagyarányú növekedés szektorok (mezőgazdaság, ipar, szolgáltatás) és országok szerinti lebontását vizsgálva megállapítható az a jelentős eltolódás, ami a mezőgazdaság és az ipar területéről a szolgáltatási szféra irányába történt. Mindez fontos változás a megelőző időszakhoz képest, amikor a lassú ütemű gazdasági növekedés mellett alig teremtődtek új munkahelyek. A munkanélküliség csökkenése Belgiumban és Portugáliában volt a legnagyobb mértékű. Ez a pozitív tendencia azonban nem mindenkit és minden szektort érint egyformán. A jövőre nézve megállapítható, hogy – amennyiben ezt az irányt tartani akarják – a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának drámai csökkenése leginkább a szolgáltatások, kisebb mértékben az ipar területén létesítendő új munkahelyek számának növelésével elensúlyozható kizárólag.

Ami a munkavállalókat érinti, a férfiak körében jóval nagyobb mértékben csökkent a munkanélküliség (9,3%-ról 8,2%-ra), mint a nők körében (12,9%-ról 12,8%-ra).

A munkaképes lakosság aránya a fejlett országokban világszerte csökkenő irányt mutat az utóbbi

Olaszország, Portugália, Spanyolország

Különböző mértékben bár, de legalább négy közös kihívás játszik szerepet a szakképzési reformfolyamok beindításában Olaszországban, Portugáliában és Spanyolországban. Ezek a következők.

A munkaképes korú népesség képzettségi színvonal a alacsony (Portugáliában a nyolcvanas évek közepén a lakosság 75 százalékának csak alapfokú iskolai végzettsége volt, Olaszországban a lakosság 37 százaléka csak elemi iskolai végzettséggel rendelkezett, és egy további 36 százalék tartott ki csupán a kötelező iskolai évek végéig.)

A szakképzés nem vonzó (1987–88-ban Portugáliában a kötelező osztályok elvégzése után a tanulóknak csak 9 százaléka választotta a szakoktatásban, szakképzésben való részvételt. Spanyolországban 14 éves korban, a kötelező általános iskolai végzettség megszerzése után a korosztály húsz százaléka választja a szakmai képzést, negyven százalékuk megy érettségít nyújtó oktatási formákba. Olaszországban a helyzet fordított, többen választják a szakmai, mint az akadémikus képzést.) Túl sok fiatal kerül a munkaerő piacra formális képzettség nélkül.

Gyenge a szakképzési rendszer és a munka világa közötti kapcsolat. A kurzusok tartalma és az ipar igényei között egyre gyengül a viszony.

Mindhárom ország hosszú előkészületek után az utóbbi években rugaszkodott neki a szakképzési rendszer megreformálásának, ami Spanyolország és Portugália esetében a kötelező oktatási rendszer reformjával is együtt járt.

Olaszországban a reform stratégiája szerint a változásokat a meglévő struktúrán belül kell végrehajtani. Az 1989-ben kiadott Progetto 92 elnevezésű kísérleti program szerint újra kell definiálni a szakképző iskolák szerepét a minőség és a hatékonyság javítása érdekében, és tisztázni kell a munkamegosztást a szakképző iskolák és a regionális szakoktatási központok között.

Portugáliában a reform elsősorban új képzési formák kialakítását jelenti. Három évvel, 15 éves korig, meghosszabbítják a kötelező iskolázást, és megemelik az alap szakképzés minőségét, mennyiségét és státusát, azaz növelik a tanonctanfolyamok számát, javítják a technikus- és szakképző kurzusokat, és újfajta szakképző iskolákat vezetnek be.

Spanyolországban a reform az oktatási/képzési rendszer átfogó átstrukturálását jelenti, amelynek eredményeképpen a 12–18 éves korosztály oktatási képzési ellátása három fő részből fog állni: 1.

alsó középfok (12–16), 2. felső középfok, akadémikus képzés (16–18) 3. felső középfok technikus, szakmai képzés (16–18).

Összefoglalva mindhárom országban a helyi igényeknek megfelelő módon hasonló problémákra keresnek választ, és a megoldásnak viszonylag hasonló módjait kívánják alkalmazni. Igyekeznek javítani a szakképzés negatív imázsán, a curriculum általános képzési vonatkozásait erősítik, lehetőséget annak a továbbtanulásban való részvételre, növelik az iskolarendszerből képzettséggel kikerülő tanulók számát, igyekeznek a regionális szükségleteknek minél jobban megfelelni, növelik az alapképzés és a folyamatos képzés közötti koherenciát.

(Kees Meijer: Reforms in Vocational Education and Training in Italy, Spain and Portugal: Similar Objectives, Different Strategies. *European Journal of Education*, 1991/1, pp. 13–28.)

Csongor Anna

FOGLALKOZTATOTTSÁG EURÓPÁBAN

Mint ismeretes, az utóbbi három évben, az 1950-es évek óta először, növekedett a munkahelyek száma, ennek megfelelően 11%-ról 9% alá csökkent a munkanélküliség az Európai Közösség tag-országaiiban.

A munkaerő-kereslet terén az utóbbi időszakban tapasztalható nagyarányú növekedés szektorok (mezőgazdaság, ipar, szolgáltatás) és országok szerinti lebontását vizsgálva megállapítható az a jelentős eltolódás, ami a mezőgazdaság és az ipar területéről a szolgáltatási szféra irányába történt. Mindez fontos változás a megelőző időszakhoz képest, amikor a lassú ütemű gazdasági növekedés mellett alig teremtődtek új munkahelyek. A munkanélküliség csökkenése Belgiumban és Portugáliában volt a legnagyobb mértékű. Ez a pozitív tendencia azonban nem mindenkit és minden szektort érint egyformán. A jövőre nézve megállapítható, hogy – amennyiben ezt az irányt tartani akarják – a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának drámai csökkenése leginkább a szolgáltatások, kisebb mértékben az ipar területén létesítendő új munkahelyek számának növelésével elensúlyozható kizárólag.

Ami a munkavállalókat érinti, a férfiak körében jóval nagyobb mértékben csökkent a munkanélküliség (9,3%-ról 8,2%-ra), mint a nők körében (12,9%-ról 12,8%-ra).

A munkaképes lakosság aránya a fejlett országokban világszerte csökkenő irányt mutat az utóbbi

években. A munkaerőpiacra belépő fiatalok száma az 1990-es évektől évről évre csökkenni fog, s ez még a jövő évezred elején is folytatódik. Ezzel párhuzamosan a munkaerő átlagos életkora nő. Ennek egyik közismert következménye, hogy a jövőben viszonylag kisebb létszámú aktív dolgozónak több nyugdíjast kell eltartania.

A másik, kevésbé ismert, de legalább ilyen fontos következmény a munkaerő képzettségi szintjének potenciális csökkenése. Mindezen tendenciák ismerete fontos, de nem elégséges ahhoz, hogy előre lehessen jelezni az EK munkaerejének jövőben várható nagyságát és kor-szerkezetét. Ehhez figyelembe kell még venni a munkaerő-vándorlás és a nők/férfiak munkavállalásának főbb irányvonalait is.

Ez utóbbi vonatkozásában az adatok azt mutatják, hogy míg a női munkavállalók aránya 37%-ról 44%-ra nőtt, addig a férfiaké 70%-ról 68%-ra csökkent, s ez a tendencia a nők munkavállalási lehetőségeinek szélesedésével erősödni fog.

Külön fejezet foglalkozik az EK és Közép-Kelet-Európa (KKE) országainak a fenti szempontokból történő összehasonlításával. Míg az összes foglalkoztatottság mértéke ugyan nagyobb KKE-ban, de nem számottevően (EK: 59% – KKE: 65,8%), addig a női foglalkoztatottak aránya jóval meghaladja az EK-belit (EK: 45% – KKE: 60,2%). Ennek megfelelően KKE-ban sokkal kisebb eltérés tapasztalható a két nem között a foglalkoztatottság terén.

Ezzel szemben, míg a szektorok vonatkozásában az EK-ban magasan a szolgáltatási szféra a legnagyobb arányú (az összes foglalkoztatott 60%-a), addig ez az arány KKE-ban csak 40%. Ennek egyik oka az eltérő fejlettségi szint, másik pedig a tervutasításos gazdasági rendszerek erőszakos iparosítási politikája. A térség fejlettebb országai ebben a tekintetben is sokkal közelebb állnak Európához.

Az EK foglalkoztatottság-munkanélküliségi mutatói a közeljövőben is kedvezően alakulnak, bár a pozitív tendenciák lassulásával kell számolni.

A 3,8–3,4%-os gazdasági növekedés az elkövetkezendő esztendőben évi 3% körül fog alakulni, ami még így is meghaladja az 1980-as évekre jellemző éves mértéket.

Bár a nemzetgazdaság mutatói közül a GDP növekedése a leggyorsabb ütemű, az 1990-es évektől kezdve egyre nagyobb jelentősége van a fogyasztásnak, mely mind magán-, mind nemzeti szinten erőteljesen emelkedik.

A külkereskedelmi egyenleg 1985 óta tartó negatív alakulása az 1990-es években megfordul, az import csökkenésével párhuzamosan várhatóan

nő az export, ami többek között az EK termékei iránt az újonnan nyíló KKE-i piacokon tapasztalható kereslet növekedésnek köszönhető.

Az 1990-es években – különösen a megszorító monetáris pénzügyi politika következtében – csökken a beruházási kedv.

Az 1988–89-es növekedést követően 1990–91-ben stagnált az infláció, ami annak tudható be, hogy a vártnál nagyobb mértékben növekedett a fajlagos munkaerőköltség. Az elkövetkezendő években azonban ennek kiegyenlítődése esetén várható az infláció éves mértékének csökkenése.

Az egy főre jutó átlagbér 1989-hez képest 1991-ben csak 6%-kal emelkedett, s a közeljövőben is csak szerény növekedés várható. Az EK egészének viszonylatában a költségvetési hiány GDP-hez viszonyított aránya 1–2 éves enyhe növekedést követően ismét csökkenni fog. Ebben a tekintetben azonban különösen jelentős a tagországok közötti különbség.

A világgazdaság növekedési üteme lassul (1989: 2,9%; 1990: 2%), ami egyrészt az Egyesült Államok visszaesésének, másrészt a KKE-i államok gazdasági nehézségeinek a következménye.

Az EK egységes belső piaca létrejöttkor új lehetőségek tárulnak a tagországok azon vállalatai elé, melyek késedelem nélkül reagálnak a kereskedelmet és a versenyt korlátozó szabályok fokozatos megszüntetésére. Azok, akiknek ez nem sikerül, súlyos hátránnyal fognak indulni az egységes Európában.

A felmérések szerint jelentős számú vállalat készült fel a saját nemzeti piacán belüli verseny erősödésére. Ezzel összefüggésben nagyobb mértékben kívánnak befektetni saját nemzeti, illetve más országok nemzeti piacain, egyfelől termelékenységük és hatékonyságuk növelése, másfelől működési területük bővítése érdekében. A vállalati magatartás változásának egyik kézzelfogható jele a fúziós tevékenységek felgyorsulása... Míg a nemzeti fúziók, azaz, egy adott tagországon belüli tevékenykedő vállalatok fúziója 1984 és 1989 között "csak" megduplázódott, ... addig a határokon keresztül létrejött, iparvállalatokat érintő fúziók száma ugyanezen időszakban közel hétszeresére nőtt.

A kereskedelmi korlátok megszüntetése és a verseny kiegyenlítése hosszú távon nyilvánvalóan érinti az egyes tagországok külkereskedelmének az EK-en belüli kereskedelemben megszerzett részesedését. Rövid távon azonban ezen arányokban nem várható jelentős változás. A már ma nagymértékben versenyképes iparágak nemzeti gazdaságokon belüli arányát tekintve számottevő különbség fedezhető fel a tagországok között.

A reálbérek éves növekedési mértéke az utóbbi években alacsonyabb volt, mint az elmúlt évtizedben. A fajlagos munkaerőköltség tagországok közötti ingadozása sokkal alacsonyabb, mint az átlagbéreké. Ez utóbbi terén tapasztalható jelentős eltérések híven tükrözik a termelékenységben meglévő különbségeket. A reáljövedelmek tagországonként eltérő mértékű növekedése mellett azonban megállapítható, hogy az 1970-es évek tendenciájával éles ellentétben az 1980-as években minden tagországban lassabb volt az egy főre jutó reáljövedelem emelkedése, mint a termelékenység növekedése.

A fajlagos munkaerő-költség EK-en belüli viszonylag azonos szintje valószínűleg nem, vagy alig fogja a termelőket arra ösztönözni, hogy magas munkabéru országokból alacsonyabb munkabéru országokba telepítsék át üzemüket.

A gazdasági teljesítmény növelésének 20. századi gyakorlatát – tekintettel a környezet világméretű tönkretételére – egyre kevésbé tartható fenn. Erre kezdenek rájönni a kormányzatok és a közvélemény is.

Bár ezek a gondok globálisak, az EK különösen nagy felelősséggel tartozik, mint a világ egyik leginkább iparosodott térsége s az egyik legnagyobb ásványi energiahordozó-fogyasztója. A környezetvédelmi gondok kezelése jelentős mértékben fogja befolyásolni az EK-en belül a gazdasági tevékenységek szerkezetét, azok összetételét, földrajzi eloszlását, valamint a foglalkoztatottság jellegét és mértékét. Gondoljunk csak a környezet-szennyezés egyik legnagyobb "forrását" jelentő nehéziparra, ahol elkerülhetetlen a termelés csökkentése vagy a termelési eljárások átalakítása.

Ezzel párhuzamosan a környezetvédelem-, ipar- és szolgáltatás (kutatásfejlesztés) minden bizsonnyal jelentős bővülés előtt áll. Tagországonként eltérő a környezetvédelmi ipar (egyrészt azok a cégek, melyek környezetbarát termékeket gyártanak; másrészt, melyek ezeket megvásárolják illetve használják) nagysága. Mai adatok szerint 1,2–1,5 millió embernek biztosít közvetlenül munkalehetőséget a környezetvédelmi ipar, s ennek kétszeresére tehető azok száma, akik a környezetvédelemhez kapcsolódó tevékenységű területeken találtak munkát.

Előrejelzések szerint az elkövetkezendő 5 évben a hulladék-kezelés/hasznosítás és a vízgazdálkodás területén teremődik majd a legtöbb új munkahely.

Mіндеzen jelenségek és irányzatok szükségzerű változtatásokat követelnek az oktatás-képzés területén is.

Az 1970-es években szilárdult meg a nőknek a munkaerőpiacon való jelenléte, s ekkor merült fel a férfiakkal azonos bánásmód szükségessége.

Az 1980-as években a nők foglalkoztatottsága minden EK tagországban nőtt, azonban az Egyesült Államokhoz és KKE-hoz viszonyítva még mindig alacsony. Amennyiben az EK a gazdasági teljesítmény maximalizálására törekszik, hasznosítania kell minden rendelkezésre álló emberi erőforrást. A női munkavállalás növekedésével csökkent az egy nőre jutó gyermekek száma.

E két tény következtében a női munkaerőpiacon nagyarányban képviseltetik magukat az "idősebb", gyermekes anyák: a '80-as évek második felében a 25–49 év közötti családos nők foglalkoztatottsága 2,5%-kal, míg az azonos korcsoportú férfiaké 0,5%-kal nőtt. Másrészt azonban sokkal nagyobb a nők körében a munkanélküliség – illetve a több-kevesebb inaktív év után munkát keresők aránya – (31%), mint a férfiak körében (18%).

Mindent egybevetve azonban a nőknek – társadalmi szerepkörükből adódó nehézségeik miatt – sokkal több akadállyal kell megküzdeniük, amikor állást keresnek. A nők, mint munkavállalók lehetőségeinek növelésére és helyzetük megkönnyítésére többféle mód létezik.

Ezek egyike a részidős foglalkoztatás. Míg 1988-ban az EK összes munkalehetőségének 13%-a volt részidős, addig ez az arány a női foglalkoztatás viszonylatában 28% volt.

A lehetőségek másik köre a nőknek nyújtott társadalmi szolgáltatás. Ide tartozik a bölcsődei, óvodai, napköziotthonos rendszer bővítése, a munkából való időszakos kimaradás (GYES, "anyanapok", stb.) és a visszatérés megkönnyítése, a családi munkamegosztás elősegítése stb.

Az 1980-as évek első feléhez képest – amikor a dinamikus kis- és középvállalatoktól várták elsősorban az új munkahelyek létesítését, valamint az európai gazdasághoz való leggyorsabb alkalmazkodást – 1986-tól ismét megugrott a nagyvállalatok által alkalmazott munkaerő aránya.

A nagyvállalatok foglalkoztatási szokásai, személyzeti politikája jelentős hatást gyakorol a munkaerőpiacon általánosan jellemző követelményekre és gyakorlatra.

Az első lépés a foglalkoztatás rendszerében tapasztalható eltérések kezelése, azok megértése és az azokra való felkészülés, amit igen megnehezít a tagállamok törvényeinek, szokásainak, gyakorlatának és kultúrájának eltérése. A változás kezelésének hatékonyságát a vállalat- és gazdaságsem-

léleten túl a munkaerővel való bánásmód és a biztosított munkakörülmények is befolyásolják.

A magasan képzett munkaerő iránti megnövekedett igény kielégítéséhez elengedhetetlenül szükség van a megfelelő oktatási-képzési háttérre.

A munkaerőpiac előzőekben leírt eltolódása a szakképzett munkaerő felé nagy nyomást fog gyakorolni a tagországok szakképzési rendszereire. Ennek egyrészt tananyag-tantárgy átszervezési vonzatai vannak, másrészt a belső (nemzetközi) piac kialakulása a munkavállalóktól a sikeres elhelyezkedés feltételeként nemzetközi gondolkodásmódot, a más kultúrák ismeretét és kommunikációs készséget követel.

A tagországok oktatási rendszerei sok szempontból (iskolaköteles korhatár, részidős kötelező oktatás, szakmai előkészítő iskolák, felelős minisztériumok, stb.) különböznek egymástól.

Az EK jövőbeni szakképzési politikájának az alábbi kulcsfontosságú szempontokat kell tükröznie:

- a szakképzés presztízsének növelése;
- a tartalom és módszerek új igényekhez történő igazítása;
- nagyobb fokú egységesség és rugalmasság az oktatásban/képzésben;
- szorosabb együttműködés elősegítése a szakképzést biztosító intézmények között;
- az ipari tanulói/szakmunkásképzési rendszerek megerősítése;
- a pályaválasztási tanácsadás rendszerének javítása;
- több leány képzése műszaki/tudományos területen.

Egy másik szervezeti követelmény a kormányzatok és a szakképzés két rendszere (oktatás-ipar) közti együttműködés javítása az ipari tanulók kreativitása, kezdeményezőkézsége és függetlensége fejlesztése céljából. Nagyobb hangsúlyt kell helyezni a vállalatokon belüli szakképzésre.

A munkaerőpiac-politikához kapcsolódó költségek nagyrészt ma is a munkanélküli segélyre fordított kiadások teszik ki, bár az aktívabb korrekciós intézkedések is egyre nagyobb fontossággal bírnak.

Az 1990-es évek elején a tagországoknak még mindig számolniuk kell a viszonylag magas és tartós munkanélküliséggel. Paradox módon azonban a munkaerőpiacot érintő másik fő probléma a képzett munkaerő hiánya.

E két fő gondot jelentős mértékben enyhítheti – ha megszüntetni önmagában, átfogó gazdaságirányítási és oktatáspolitikai intézkedések nélkül

nem is tudja – a foglalkoztatáspolitikai. Egyrészt az “aktív” programokon keresztül – közmunka, felnőttképzés, foglalkoztatási támogatás, különleges, a fiatalokat és a szellemi/mozgássérülteket érintő intézkedések – közvetlen hatást gyakorolhat a munkaerőpiac kínálati és keresleti oldalára, illetve azok közeledésére. Másrészt a “passzív” intézkedések, mint munkanélküli segély, idő előtti nyugdíjazás, stb. segítségével szinten tudja tartani a munkájukat elvesztett emberek jövedelmét. Az intézkedések 1. csoportjára fordított kiadások GDP-hez viszonyított aránya az utóbbi években a legtöbb tagországban nőtt; a különböző programok nagyságrendjében azonban jelentős eltérések figyelhetők meg, aminek részben az egyes problémák tagországoikként eltérő súlyossága az oka. Másrészt különbséget kell tenni a munkaerőpiaci kereslet és kínálat egyensúlyát megteremteni kívánó politika (külső korrekció), és a vállalatokon belüli munkaerő rugalmasságát és alkalmazkodóképességét javítani kívánó politika (belső korrekció) között.

A Római Szerződés és az 1992-es Közös Európa között eltelte időszakban az EK Szerkezeti Pénzalapját úgy módosították, hogy azok hatékony eszközei lehessenek a gazdasági és foglalkoztatási fejlesztésnek, valamint az EK egyes térségei között tapasztalható fejlettségi szintbeli különbségek csökkentését és a leghátrányosabb helyzetű tagországok felemelkedését szolgálják. A módosítás közvetlen oka a tagországok körének bővülése s az EK gazdasági és társadalmi egységének erősítését célzó cselekvés fentiekből következő kényszere volt.

A pénzalapok elosztásában bekövetkezett hangsúly-eltolódást jól mutatja az 5 fő cél megfogalmazása. Ezek közül az 1. – ami a pénzalap 66%-át emészti föl – az alacsonyabb fejlettségi szintű térségek fejlődésének és szerkezeti átalakulásának az elősegítése. 11–11% jut a 2. (a szerkezeti változtatások következtében gazdaságilag visszaesett fejletlen területek támogatása) és a 4. (a fiatalok munkavállalásának elősegítése) fő cél támogatására. A 3. cél (a tartós munkanélküliség felszámolása) részesedése 3,3%, míg az 5. célra (mezőgazdasági területek szerkezetváltásának felgyorsítása; a “vidék” fejlődésének elősegítése) 8,5%-ot irányoztak elő. Ennek megfelelően meglehetősen eltérő mértékben részesednek a tagállamok a Szerkezeti Alapból.

A tartós munkanélküliség kezelése 1983/84 óta fontos politikai kérdés az EK-ban. Míg az összes munkanélküliség az utóbbi években csökkent, addig a tartós munkanélküliség aránya nem, sőt,

ezen belül a munkanélküliség átlagos időtartama nőtt. Különösen aggasztó – főleg ami a déli tagországokat és Írországot illeti – a 25 évesnél fiatalabb korosztálynak a tartós munkanélkülieken belüli hatalmas aránya.

Az 1980-as évek közepétől a fenti helyzet megszüntetése érdekében különböző intézkedéseket vezettek be, melyek alapvetően két célt szolgáltak: egyrészt megszüntetni a munkanélküliséget, vagy – azok számára, akik már elvesztették munkájukat – megakadályozni, hogy tartósan munkanélküliek maradjanak. Ezt mindjárt a kezdeti időszakban biztosítandó átképzéssel, lakóhely-változtatási segítséggel, stb. próbálták elősegíteni. Másrészt széles körű támogatási rendszerrel csökkenteni a már tartósan munkanélküliek számát.

Az 1980-as évek végétől azonban jelentős mértékű változás történt az állami szintű támogatások szerkezetében. Különösen az északi tagországokban figyelhető meg az a tendencia, hogy a tartós munkanélküliek részére való munkahelyteremtés

– közmunkaprogram, bértámogatás stb. – helyett nagyobb hangsúlyt kap az átképzés s egyéb olyan intézkedések, melyek célja, hogy a tartós munkanélkülieket képessé tegyék már létező munkahelyek betöltésére.

A másik lényeges változás az állami ügynökségek és a tartós munkanélküliek közötti növekvő kapcsolattartás, a tanácsadásra helyezett nagyobb hangsúly.

Az 1990-es évek kulcskérdése lesz, vajon képesek leszünk-e a tartós munkanélkülieket fenyegető társadalmi problémákat felismerő munkavállalási tanácsadás "odafigyelőbb", érzékenyebb formáit kifejleszteni.

A másik követelmény, hogy a nemzeti szintű támogatás sokkal több, helyi szinten kifejlesztett programhoz jusson el, mint jelenleg.

(Employment in Europe 1990. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 1990.)

Anna Johanna

KÖZOKTATÁSI KUTATÁSOK

AZ AKADÉMIAI KIADÓ ÉS A KÖZOKTATÁSI KUTATÁSOK TITKÁRSÁGÁNAK
KÖNYVSOROZATA
SZERKESZTI GELLÉRINÉ LÁZÁR MÁRTA ÉS RÉT RÓZSA

MÁTRAI ZSUSZA: Az amerikai társadalom-
tudományi nevelés története

TANTERV ÉS VIZSGA KÜLFÖLDÖN.

Szerk.: Mátrai Zsuzsa

KÁRPÁTI ANDREA: Látni tanulunk. A mű-
elemzés tanítása az általános iskolában.

FORRAY R. KATALIN & HEGEDŰS T. ANDRÁS:
Két tanulmány a cigány gyerekekről

TÖRTÉNELEMTANÍTÁS NÉMETORSZÁG-
BAN. Szerk. Karl Pellens és Szabolcs Ottó

KOKAS KLÁRA: A zene felemeli a kezeimet
KÁRPÁTI ANDREA: A Leonardo Program

BENEDEK ANDRÁS: Adaptív szakképzési
modell.

TESSÉK MEGNEVELNI. Fegyelmi ügyek
az iskolában. Szerk. Várhegyi György

FORRAY R. KATALIN & KOZMA TAMÁS:
Társadalmi tér és oktatási rendszer

ÖNKORMÁNYZAT ÉS OKTATÁS. Szerk.:
Halász Gábor

EGY ISMERETLEN MAGYARORSZÁG.

Szerk.: Forray R. Katalin és Györgyi Zoltán

ÉRTÉK – ISKOLA – CSALÁD. Szerk.: Boros
László

A könyvek ára egységesen 85.-Ft. Megrendelhetők: Közoktatási Kutatások Titkársága,
1395 Budapest, Pf. 427

LEVELEK A SZERKESZTŐHÖZ

Büszke vagyok rá, hogy megint elértem azt a szintet, amelyen magyar nyelvű sajtót tudok olvasni. Időre van szükségem ahhoz, hogy magyarul magabiztos legyek, de mennél többet látogatok ismét Magyarországra, annál jobban foglalkoztat az ország jövője. Ez az érdeklődés vezetett oda, hogy belefogtam abba a kutatásba, amelyen jelenleg dolgozom, és amely iránt – ahogy az idő halad – mind jobban elkötelezem magam.

Egyik kollégámat, Robert Reicht éppen most jelölték munkaügyi miniszternek a Clinton-kormányba. Úgy tudom, hogy elsőrendű törekvése megreformálni az amerikai szakképzést. Terve az, hogy az iskolarendszer középfokon általános képzést nyújtson mindenkinek, azokat azonban, akik nem mennek tovább egyetemre, technikai képzésben részesítse, és így "termelő erővé" válhassanak.

Belátom, hogy Amerika méretei nem hasonlíthatók Magyarországhoz, a kihívások azonban nyilvánvalóan hasonlóak. Ezt azon az alapon mondom, hogy számos ország oktatási rendszerét tanulmányoztam az elmúlt néhány évben – így például Izraelét, Franciaországét, valamint több afrikai országét –, és mindenütt azonos problémákkal, hasonló törekvésekkel találkoztam. Ezért, ha úgy gondolják, hogy föladataikban támogatni tudom önöket, kérem, számítsanak rám.

*Dov Ronen
Harvard Egyetem*

Hitoktatást is hitelesen

Felháborított az új társadalomtudományi folyóiratnak – az *Educationnak* – az első száma. Felháborodásomat kifejezetten a folyóirat által a hitoktatás és az iskola különböző szintű kapcsolatát feszegető körkérdésre adott egyik válasz idézte elő. *Zibolen Endre* tanár úrnak, a Felsőoktatási Pedagógiai Kutató Központ ny. igazgatójának a "feleletéről" van szó.

Zibolen tanár úr a kérdésekre nem válaszolt,

ehelyett *hitvallást* tett. Ebből a hitvallásból megtudhatjuk, hogy ő (mármint Zibolen Endre)

– *Prohászka Lajos* tanítványa volt;

– lelkesen támogatja az általános és a középfokú iskola hittanoktatási koncepcióját;

– a hittanoktatást mindenképpen az iskola órarendjébe kívánja elhelyezni;

– mintegy 60 évvel ezelőtt a *Könyves Kálmán Reálgimnázium* – itt érettségizett Zibolen Endre – máig érvényes példát mutatott a vallásoktatás iskolai megszervezését és a vallási (világnézeti) toleranciát illetően;

– Zibolen Endre meglátása szerint perdöntő a vallásoktatás sikere és jövője szempontjából az a szellemi központ, amely a hittan tanítását felváltó intézményben jelen van.

Eddig látszólag minden rendben van. Azért van minden rendben, mert Zibolen Endre "hitvallása" manapság igen divatos elképzelés, a hivatalos álláspontnak sem mond ellent. Ez a harmónia azonban csak látszólagos, mert a szerző szelektív jellegű memóriája felettebb megzavarhatja az 50-es évekre is emlékező olvasót. Mert mit kezd például Zibolen Endre újszerű véleményével az az olvasó, akinek véletlenül kezébe került Zibolen Endrének 1954-ben kiadott munkája (*Pedagógia I. Útmutató és kiegészítő jegyzet*. Budapest, 1954.). Ez a kötet nem csupán hitvallás, hanem – *Kairov* 1948-ban megjelent művére támaszkodva – a magyar *kommunista pedagógia* foglalata.

Ha az *Educationból* idézett hitvallás csupán ezt az ellentmondást tartalmazta volna, akkor persze ez az írás még nem született volna meg. Az ember hasonló jelenségekkel szemben manapság immúnissá válik. Csakhogy a szerző a hitvallását egy kérdéssel folytatja: „Vajon milyen szellemi környezettel találkozunk a fakultatív hittan mai általános és középfokú iskoláinkban?” Aztán megállapítja, hogy „... van alapunk az aggodalomra”, és ennek érzékeltetésére egyetlen példát ígér. Ezek után kiemeli a *Zsolnai József* nevével fémjelzett

Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési program tantervének célrendszeréből egyetlen ún. részblokkot (a vallásos képzetek leépítése), és ennek kapcsán mintegy másfél hasábon keresztül vallásellenességgel, sőt alkotmányellenességgel vádolja a programot és persze áttételesen a program alkotóját is.

Nos, ez a *mértékvesztés* az, ami felháborított és reflektálásra kényszerített. Az a látható és kitapintható ígekezet, amelyik a pluralista gondolkodásmód és a világnézeti szabadság jegyében könyörtelenül irtaná a pluralista gondolkodásmódot és a különböző világnézettel szembeni toleráns magatartást. Ehhez a manőverhez pedig véleményét többnyire a megfellebbezhetetlen igazság jegyében interpretálja, s az teljességgel érdektelen számára, hogy ez az "igazság" mekkora áldozatot követel és mekkora veszteséget okoz, őt a következmények nem érdeklik.

Ezt a módszert alkalmazta Zibolen tanár úr is. Véleményét igazságként aposztrofálta. Rádásul fejeket követelt, s nem adta alább: egy több évtizedes pedagógiai kutatással kimunkált, és kísérletek sokaságával igazolt alternatív pedagógiai program (programok) önmegsemmisítését látná helyénvalónak, mivel ő úgy látja, hogy ezek a programok az akadályai a vallásoktatásnak.

Láttuk, hogy Zibolen Endre "igazsága" jócskán megváltozott az 50-es években általa képviselt "igazsághoz" képest. Most azonban nem csupán, illetve nem elsősorban erről van szó, hanem arról, hogy Zibolen Endre vádjai tökéletesen hamisak. Igazolásképpen az alábbi érveket sorolom fel.

A citált és bírálát tárgyát képező célrendszer-részlet pontosan ez: 1. A gyermeki világkép leépítendő elemei; 1.1 vallásos képzetek; 1.2 babonák. Az tehát a kérdés, hogy le kell-e építeni a hiteles és valóságghú világkép érdekében a vallásos képzeteket és a babonákat. A válaszom egyértelműen igen. Gondolom, a tekintetben, hogy a babonákat (a golya hozza a gyereket típusúakat) célszerű leépítenie az iskolának (vagy a családnak), az olvasók többsége nem kíván vitát nyitni. A vallásos képzetek ügyében pedig Szentágothai Jánossal értek egyet, miszerint: „Mind az iskolai hitoktatásban, mind a helyette oktatott "nem vallásos jellegű" erkölcstanban tilos a tudomány által elfogadottal ellentétes (obszurantista, mágius stb. világszemléletből folyó) állításokat képviselni: pl. a világegyetem, bolygónk és az élőlények keletkezésével ellentétes elméleteket ... hangoztatni. A zsidó és keresztény történelmi felekezetek és egyházak a világ fejlett részén mindenütt ésszerű kompro-

misszumra jutottak e kérdésben a modern tudományos világképpel." (*Educatio* 1992/1, 122. p.) (Ne feledjük! Róma a közelmúltban Galileit is rehabilitálta.) Ez a követelmény minden szempontból elfogadható számomra, de semmi sem garantálhatja a megvalósulását. Gondoljunk például a családpedagógia vagy az alulképzett hittantanár tévedéseire, túlkapásaira. Ezeket a túlkapásokat – a tudományos világképpel ellentmondó vallásos képzeteket – pedig így vagy úgy kompenzálnia (leépítenie) kell valakinek.

A Zsolnai-féle program nem beszél világnézetről. Világnézetiileg semlegességre törekedett mindig, és ma is arra törekszik. De nem mondhat le a világkép alakításáról, a gyermeki világkép fejlesztéséről. S itt a lényeg. Tudatosan elkülöníti a világképet a világnézettől. A világkép és a világnézet közötti distinkciót Nyíri Tamás professzor úr az alábbiakban fogalmazza meg: „... világképen az ismeret és tudásanyag (bizonyos szempont szerinti) elrendezését értjük, ... világnézeten azt az alapvető szempontot vagy horizontot, amely megnyitja az embert Isten és a világ előtt, amelybe elhelyezhető valamennyi részismeret.” (*A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Bp., Szent István Társulat, 1977. 18. p.)

Többnyire hasonló módon fogalmaz *Csorba László*, *Schüttler Tamás* és *Juhász Nagy Pál* is a Juhász Nagy Pál akadémikussal történt beszélgetés során, amikor is a transzcendenst, a metafizikát az absztrakt gondolkodás értelmezési keretként interpretálják. (Tudomány, transzcendencia, iskola. *Új Pedagógiai Szemle*, 1992/5. 45–52. p.)

Tehát a kérdést némileg leegyszerűsítve: a világkép az ismeret, a tudás, az episztemológia, a racionalizmus terminológiákkal, a világnézet pedig a hit, a transzcendens, a metafizika, az értelmezési keret terminusokkal írható le. A Zsolnai-féle program nem vállalkozik, nem vállalkozhat a világnézet befolyásolására, mint már említettem, e tekintetben a semlegességet vállalja. Nem így a világképpel. S ennek megfelelően a hiteles világkép érdekében leépíti a vallásos képzeteket (is), ha azok hamisak, laposak és babona-jellegűek. Megítélésem szerint a Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési programnak éppen ez a világnézeti semlegessége az egyik legnagyobb erénye. Gondoljuk csak meg, jócskán a rendszerváltás előtt, 1971-ben kezdődött a programmal kapcsolatos kutatás, és a teljes kimunkálása 1985-re fejeződött be. S azóta sem elvi, sem pedig politikai korrekcióra nem szorult.

A Képességfejlesztés Országos Központjában (2025 Törökbálint, Köztársaság tér 8.) már 1985-

ben – tehát a rendszerváltás előtt – hivatalosan is bekerült a hittanoktatás a tantárgyak körébe, a hittanoktató pedig a testület tagjává vált. Tehát a világnézeti semlegességgel jól megfér a vallásoktatás, amennyiben az a tartalmát illetően magas szintű és minőségelvű, ugyanakkor a program mögött meghúzódó pedagógiai paradigmának sem mond ellent.

Úgyhogy megnyugodhat Zibolen tanár úr. Sem Zsolnai József programja/i/ sem pedig Zsolnai József nem teremt vallásellenes szellemi környezetet az iskolában, s nem fogja megakadályozni a hittannak az órarendbe való felvételét”, de remélem, hogy továbbra is küzdeni fog a magyar közoktatás minőségi megújításáért. S itt a minőségen van a hangsúly. Mert lehet a vallást is magas színvonalon közvetíteni a gyereke számára, de lehet ezt alacsony színvonalon is megtenni. Mint ahogy a matematikát, a fizikát, a történelmet, a magyar nyelvet stb. is lehet – a már említett Juhász Nagy Pál kifejezésével élve – intelligensen tanítani, és lehet ezzel ellentétes módon is. S azzal gondolom mindenki egyet ért, hogy a lélekölő, alacsony színvonalú, dilettáns nevelés ellen még akkor is tenni kell valamit, ha ennek a nevelésnek történetesen nem a matematika, a fizika, a történelem, a magyar nyelv stb. a tárgya, hanem a hitoktatás.

*Csizmazia Sándor
tanító, Tengelic*

Contra factum

Szeretek a tényekkel szembesülni. Szeretem az egyenes igent vagy nemet, mert tudhatom hányadán álllok. Szeretem a jól megválaszolt kérdéseket, mert a jó kérdés és az arra adott jó válasz sokat elárul a kérdezőről és a válaszadóról. Nagyon szeretem, ha egy kérdésre többen is választ adnak, mert ezzel mások helyzetébe, gondolkodásmódjába képzelhetem magam. Szeretem, ha egy kérdésre sok, egymástól nagyon különböző választ olvashatok, hiszen ezáltal a világ sokszínűségében gyönyörködhetem. Mindezekon túl azért is olvastam örömmel az Educatio körkérdéseire válaszoló véleményét az iskolai hittanoktatásról, mert a téma több vonatkozásban is érdekel, érint.

Ámde nem szeretem, ha egy kérdésre a válaszadás ál-orcája, rizposporos parókája alá rejtőzködő közheleket, másról-beszélést hallok vagy olvasok. Lehetséges, hogy már hozzá kellett volna edződjem ehhez a stílushoz – az utóbbi évek sajtója mindent megtett annak érdekében, hogy hozzászoktasson

–, azonban még mindig bosszant, ha egy válaszadásra felkért szaktekinetly – némileg visszaélve a felkínált fórummal – úgy szerzi meg magának a “megnyilatkozhatás” örömét, hogy közben megfélekedzik arról, mit is kérdeztek tőle valójában. Ez jutott eszembe Zibolen Endre sorait olvasva a körkérdésekre adott válaszok sorában.

Természetesen magánügyem, hogy mit szeretek és mi bosszant fel, ettől ugyan még nem kellene tollat ragadnom, azonban Zibolen Endre cikkében van néhány megfellebbezhetőnek olvasható megállapítás, amit feltétlenül helyreigazítandónak vélek.

A cikk bevezető háromnegyed részét, Zibolen Endre visszaemlékező gondolat-hekatombáit már minősítettem. A második részben azonban Zsolnai Józsefet és iskoláját tűzi tollhegyére a szerző. A hittanoktatás mai magyarországi helyzetképét egyetlen példa kiragadásával óhajtja felvázolni, és ez az egyetlen példa Zsolnai József és a Törökbálinti Kísérleti Iskola. Műszaki ember vagyok, és mint ilyent korán megtanítottak az alapigazságra: “Egy kísérlet: nem kísérlet.” Ha csak egy próba alapján, avagy egyetlen példát kiemelve próbálunk a világ dolgairól következtetéseket levonni, akkor könnyen olyan helyzetbe kerülhetünk, mint Zibolen Endre, aki lehet, hogy jó eredményre jutott, csak hogy rossz modellt választott igaz a alátámasztására. A valóság ugyanis az, hogy a kísérleti iskolát nem 1981-ben, hanem 1985-ben alapították, tehát bármit vallott Zsolnai József 1981-ben, azt nem „kísérleti iskolája feladatának vallotta”, ahogyan azt a cikkíró állítja. Az iskolában és elődjében – mint ahogyan a másik törökbálinti iskolában is – egyetlen évben sem szünetelt a fakultatív hitoktatás. 1985-ben 80, 1986-ban 87, 1987-ben 131, 1988-ban 142, 1989-ben 227, 1990-ben 185, 1991-ben 245 és 1992-ben 260 gyermek iratkozott be csak a kísérleti iskolában fakultatív iskolai hitoktatásra. Úgy vélem, hogy ezek a beiratkozási arányok az iskola közel 600 fős létszámához viszonyítva napnál világosabban bizonyítják: szó sincs az iskolai hittanoktatás direkt vagy indirekt korlátozásáról, leépítéséről.

Ahol a tények beszélnek, ott felesleges az ajánlás, mondja a Talmud. Mégis idézném Deme Tamást, aki az alábbiakat írta. „A közkeletű módon érték-közvetítő, képességfejlesztő, gyakorlatközeli pedagógiának nevezett Zsolnai-iskolamodell ugyan csak elkötelezettnek nevezhető a maga markáns kulturális-közösségi világnézeti nevelése révén. ... Önmagát minősítő tény, hogy a törökbálinti plé-

bánost nem vendégművészként, hanem testülete tagjaként kezelte a kutató-igazgató.” Elemezni lehetne, hogy ezek a világnézeti oktatás területén elért eredmények mennyiben az iskolaigazgatók toleranciájának, illetve milyen mértékben a törökbálinti katolikus plébános agilitásának köszönhetőek. Egy dolog azonban valóság: a valamikori budai járásban egyedül Törökbálinton volt folyamatosan iskolai hitoktatás, még a legnehezebb időkben is.

Mindezeket a tényeket nem a körkérdésre választ adó cikkíró kívülálló helyzetéből, hanem az alapítása óta a Törökbálinti Kísérleti Iskolába járó két fiú-gyermekem apjaként, elkötelezett, egyházért tenni akaró keresztényként és törökbálinti önkormányzati képviselőként tapasztaltam meg. Nem gondolom azonban, hogy minden a legnagyobb rendben lenne: sem az országban, de még csak itt Törökbálinton sem. Ugyanakkor, amikor hangot adok az alkotmány adta vallásszabadság gyakorlati

valóra váltása felett érzett örömömnem, fel kell hívnom az iskola vezetésének figyelmét: volna még mit tenni a fakultatív iskolai hitoktatás esélyegyenlőségének megteremtése érdekében. Mindaddig, amíg a hitoktatók a többi fakultatív tárgy oktatóival azonos “kezelésben” nem részesülnek, tantestületi tagságuk fontos, de pusztán csak formális lépésnek tekinthető. Most az következhetne, hogy az iskola saját költségvetéséből fedezze a hitoktatók óradíját is. Ha ugyanis azt hangoztatjuk, hogy minden szempontból azonos esélyű tantárgy a világnézeti oktatás más fakultatív tárgyakkal, akkor ennek vonatkoznia kell a hittanóráknak a fakultatív időblokkban való minél korrektebb elhelyezésére és a hittanárnak a többi oktatóval azonos javadalmazására is.

*Turai István
Törökbálint*

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK JÚNIUSBAN JELENIK MEG, IGYEKSZÜNK
A KISEBBSÉGEK ÉS AZ OKTATÁS VISZONYÁT KÖRÜLJÁRNI.

A JÖVŐBEN IS TEMATIKUS SZÁMOKKAL JELENTKEZÜNK. MINT
EDDIG, EZUTÁN IS A LEHANGSÚLYOSABB PROBLÉMÁKKAL
FOGLALKOZUNK. AZ OKTATÁSI TÖRVÉNYKEZÉSSSEL AZONBAN
NEM, HISZEN TAVALY TAVASSZAL MÁR FELTETTÜK A KÉRDÉST:

SZABAD LEGYEN, VAGY KÖTELEZŐ?

EBBEN A KÖTETBEN ÖSSZEFOGLALTUK A KÖZOKTATÁSI TÖRVÉNY
KONCEPCIÓJÁRÓL ALKOTOTT SZAKÉRTŐI VÉLEMÉNYEKET.

RENDELJE MEG KÖZVETLENÜL A KIADÓTÓL!
EDUCATIO, 1395 BUDAPEST, Pf. 427

SUMMARIUM

UNEMPLOYMENT AND EDUCATION

Unemployment has been a new reality in Central and Eastern Europe after the democratic transition of 1989/90. The totalitarian regimes of the region, under the Soviet influence and the impact of the great economic crisis of the early XX. century insisted upon a full employment policy. They exhausted the state run industries and agricultures for their political purposes offering social security for everybody and extending party and state control over them in their workplaces. A combination of full employment policy with central control on the production as well as political control on the citizens led to the abolishing of market forces, economic incentives as well as political freedom. From the mid-1960s, reform circles argued for larger economic freedom and less central control in countries like Hungary, Poland or Yugoslavia. Yet, market economies and private ownership could not break through until the collapse of the Soviet empire.

Today, new democracies of the CEE countries face the frustrating dilemma of political democratization with economic crisis. Unemployment is an element of it. Can the societies of the CEE countries tolerate the decline of their economy in order to gain new incentives from the European market and the world economy (which is also stagnating)? How can education help ease the tension of this transition?

L. Laki (School and Unemployment) analyses the characteristics of the "unemployment culture". Most of the economists deal the question from one particular point which is the need for a workplace. The author, however, points out various life styles of the unemployed which may or may not save the individual from personal collapse. It is particularly serious among social groups of the northeastern part of Hungary since they belong to minorities (mostly gypsies) and are uneducated. Education, the author stresses may not only improve their status on the labor market but also contribute to their personal, family and social integration.

Cs. Bánfalvy (Youth Unemployment) deals with the transition period between schooling and employment. Unemployment figures went up to 11% of the labor force by the end of 1992 in Hungary (it means around 600.000 unemployed). Youth on the labor market has higher requirements for their future jobs like interesting work, safe environment, high educational requirements. They are less interested in actual salaries or the conditions of commuting between their home and workplace. All in all young beginners, mostly because of their educational levels

represent a better position of negotiating and by that give a hope for better employment policies in the future.

I. Liskó (Employed in Risk) studies an other group of the work force, those who face the risks of future unemployment. This group consists of youngsters without junior high school graduation at the age of 16, those being dropped out from vocational training institutions, or beginners trained for state owned heavy industries. She points out the cumulation of those effects in cases where unemployment is already a sad reality (70% with poor graduation from general schools, 80% from uneducated parents, 40% from broken families). She argues for a social policy that has to be connected with new education and training programs.

A. Csanády (Vocational Training and the Second Economy) says that education may not help us against unemployment since the employment reality is different from market economies. In his historic study the author stresses the agricultural tradition of the Hungarian population which were connected with peasants' mentalities and village cultures. Re-training and in-the-job training activities are addressed to individuals and groups with industrial backgrounds. The author suggests new strategy for education and (second) training that would meet with the special needs of the population of CEE countries with extensive village cultures and peasants' mentalities.

M. Csákó & B. Benyó (Vocational Education and Demography) publishes a follow up of his earlier study. Supporters of vocational education (VET) used to say that VET is ideal in case of demographic wave even if their training programs are somewhat outdated. Data of ten years, however show that VET in its traditional forms (starting at the age of 14) was declining in Hungary from the turn of the 1970–1980s. From that time on it never fulfilled its demographic role. The reason for keeping VET in its initial forms was more politics than demography or labor economy. New forms of VET (including its beginning as late as the age of 16) can only contribute to the solution of the present unemployment crisis in Hungary.

S. Kopátsy (Toward A New Consumers' Society) sharply criticizes the conventional wisdom the traditional economists. They argue for more capital both in the form of physical as well as financial capitals. The author presents us with a different calculation. According to it, the values of the per capita physical properties declined while the values of the intellectual properties increased in the most developed parts of the world economy. It is a trend in which manual work is constantly devaluated on the market while intellectual work is constantly valued. The radical change in the characteristic of labor (and laborers) leads to the change of its education, training, life career and living styles. Education is valued not only as a practical training for job security but also as an element of producing that new kind of labor for the XXI. century.

TAMAS KOZMA